

С. Д. Гелей, С. М. Рутар

ПОЛІТОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

8-ме видання, перероблене і доповнене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2012

УДК 32(075.8)
ББК 65.261.3я73
Г 31

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 14/182-1212 від 19 серпня 2001 р.)*

Рецензенти:

Денисенко В. — доктор політичних наук, професор
Литвин М. — доктор історичних наук, професор

Г 31 Гелей С.Д. Політологія [текст] : навч. посіб. : 8-ме вид. перероб. та доп. /
С. Д. Гелей, С. М. Рутар – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 348 с.

ISBN 978-617-673-103-0

Висвітлено сутність та структурні рівні політики, окреслено взаємодію політики з іншими сферами суспільного життя, визначено механізми державного, регіонального та місцевого управління. З позицій сучасних методологічних підходів розкрито зміст, структуру та функції інститутів політичної та правової систем, різноманітних чинників функціонування політичного процесу, а також специфіку їх прояву в суспільних трансформаціях України. Особливу увагу приділено критеріям та факторам, які забезпечують демократичність та ефективність політичних систем, а також актуальним проблемам посткомуністичної трансформації. При підготовці посібника використано найновіші публікації вітчизняних та зарубіжних учених, власні дослідження авторів.

Даний посібник дає змогу ефективно реалізувати завдання в рамках Європейської системи трансферу кредитів (ECTS). У ньому пропонуються тести двох типів (закритого і відкритого), а також різноманітні форми поточного модульного та підсумкового контролю.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться політологією.

УДК 32(075.8)
ББК 65.261.3я73

ISBN 978-617-673-103-0

© Гелей С. Д., Рутар С. М., 2012.
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012.

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Предмет і методи політології	5
Розділ 2. Розвиток політичної думки у світовому контексті	15
Розділ 3. Етапи розвитку політичної думки в Україні	28
Розділ 4. Політичні системи та проблеми їх ефективності	43
Розділ 5. Політична влада як основний атрибут політичної системи	53
Розділ 6. Політичні режими	61
Розділ 7. Правова система	69
Розділ 8. Політико-правова система України	79
Розділ 9. Держава як інститут політичної системи	93
Розділ 10. Державне управління	100
Розділ 11. Парламентаризм	114
Розділ 12. Регіональні структури влади та місцевого самоврядування	122
Розділ 13. Партії. Партійні системи	132
Розділ 14. Виборча система	140
Розділ 15. Політична культура	146
Розділ 16. Політичний процес	155
Розділ 17. Взаємодія політичної системи і громадянського суспільства	160
Розділ 18. Політологічні проблеми посткомуністичної трансформації	172
Розділ 19. Політичні еліти і лідерство	182
Розділ 20. Проблеми етнополітики	188
Розділ 21. Міжнародні відносини і зовнішня політика держави	194
Форми поточного та підсумкового модульного контролю відповідно до засад Болонської декларації	204
Тести (закритого типу)	209
Тести (відкритого типу) і проблемні питання	308
Список використаної та рекомендованої літератури	346

ПЕРЕДМОВА

Інтеграція української освіти у Європейський освітянський простір в рамках Болонського процесу, передбачає передусім зростання ролі викладача як творця інтелектуального продукту високої якості. В сучасних умовах таким інтелектуальним продуктом є навчально-методичне забезпечення кожної навчальної дисципліни. Воно включає підручники та навчальні посібники з комплексом завдань в контексті ефективної реалізації поточного модульного та підсумкового контролю.

В підручнику систематизовано і подано навчальний матеріал з урахуванням сучасних методологічних підходів та власних аналітичних розробок щодо розуміння головних етапів розвитку політичної думки в Україні та світі, структури і функцій інститутів політичної системи і характерних ознак політичного процесу. Тут знайшли відображення політико-правові аспекти державної влади, політичних режимів, механізми державного управління, регіонального та місцевого самоврядування, а також тенденції та закономірності їх проявів в процесі політичного розвитку України.

Структура підручника дозволяє розкрити найбільш важливі політологічні проблеми, які стосуються сучасних тенденцій глобального та національного розвитку політичних інститутів та їх взаємодії з такими сферами суспільства як правова система і громадянське суспільство.

Автори не ставили собі за мету висвітлити усі проблеми політологічної тематики. Їх завданням було розкрити лише коло тих питань суспільного життя, розуміння яких потрібне кожній освіченій людині для орієнтації в сучасних політичних процесах.

Підручник розрахований на студентів вищих навчальних закладів та широкі кола читачів, які цікавляться політологією.

ПЛАН

- Політика як суспільне явище.
- Взаємодія політики з іншими суспільними сферами.
- Політологія як наука.
- Методи політології.

Політологія — наука про політику. Для розуміння предмета потрібно з'ясувати суть поняття «політика». Термін «політика» походить від давньогрецького polis (місто-держава), politeia (конституція), politike (мистецтво управління), politicas (державний діяч), polites (громадянин).

В сучасному розумінні, політику треба розуміти як форму суспільної діяльності, спрямовану на здобуття, використання, збереження або повалення політичної влади, реалізацію інтересів особи, соціальних груп на різних рівнях інститутів політичної системи.

Владу можна здобути такими шляхами: *виборами* (вони можуть бути чесними, прозорими або навпаки); *переворотом* — усунення правлячої верхівки з допомогою політичної або військової змови; *революції* — усунення правлячої верхівки з допомогою масових акцій; *абдикації* — зречення вищої посадової особи від влади.

Влада може використовуватися правлячою елітою для власного збагачення, зміцнення свого панування або на благо суспільства. У високорозвинутих країнах, в умовах збалансованого механізму влади, сильної політичної конкуренції, вільних ЗМІ, здатності громадських організацій лобювати свої інтереси, правляча еліта вимушена працювати на благо суспільства.

Збереження влади може забезпечуватися з допомогою військової сили, неправового примусу, ідеологічного маніпулювання або легітимності — довіри народу до владних інститутів. Однак легітимність може ґрунтуватися як на раціональних засадах, так і на ірраціональних, тобто люди можуть довіряти владі, яка ефективно управляє і чітко дотримується правил або довіряти владі завдяки харизматичності її лідерів чи в силу етнонаціональних та релігійних традицій.

Політика як професійна діяльність на сучасному етапі виражається через такі основні параметри: когнітивний — глибокі знання в області політичних і правових наук, у макроекономіці, а також знання в окремій політичній спеціалізації (наприклад, правова або бюджетна політика); артистичність — вміння політиків яскраво і переконливо довести свої знання до аудиторії; комунікабельність — вміння спілкуватися на належному рівні із різними соціальними категоріями; вольовий — здатність ставити суспільну мету і досягати її реалізації; моральний — мати перевагу над іншими у тих моральних якостях без яких не можливо утверджувати суспільне благо; політичний досвід набутий в результаті політичної діяльності, починаючи від найнижчого до найвищого рівня (від депутата сільської ради до президента або прем'єр-міністра).

Політика в суспільстві завжди виражає і представляє певні суспільні інтереси. **Інтерес** — це об'єктивно зумовлений мотив діяльності окремої людини, соціальної спільноти, суспільства в цілому, спрямований на досягнення мети. *Політичний інтерес* має пряме (здобуття влади) або опосередковане відношення до неї для досягнення певних цілей: задоволення матеріальних потреб, піднесення престижу, стабілізації суспільства, забезпечення умов для безпеки і свободи особи, реалізації власних владних амбіцій, а також розв'язання соціальних проблем.

Усвідомлення політичних інтересів соціальними групами робить їх суб'єктами політики, а нерозуміння цих інтересів — об'єктами політики. **Суб'єкти політики** — це особи і соціуми, а також створені ними установи й організації, які беруть активну, свідому участь у політичному процесі.

Політика як суспільна діяльність охоплює такі рівні: *державний* — глава держави, парламент, уряд, представники уряду на регіональному рівні; *регіональний* — політичні органи суб'єктів федерації, автономії та регіонального самоврядування; *місцевого самоврядування* — сільських, селищних та міських рад та голів місцевого самоврядування; *політичних партій* — проурядових та опозиційних; *груп тиску* — громадських організацій, які, відстоюючи свої інтереси (професійні, соціально-класові, гендерні), впливають на процеси прийняття політичних рішень; *масовий* — участь громадян у виборах, референдумах, мітингах, демонстраціях та революціях.

Політика як вид суспільної діяльності співвідноситься з іншими її видами — правом, економікою, мораллю, релігією.

Стосовно співвідношення політики і права потрібно зазначити, що ефективність правового регулювання залежить від рівноваги інтересів соціальних груп на політичній арені, а також від рівня економічного і культурного розвитку країни. Така рівновага інтересів є основою для створення права, яке служить всьому суспільству, а не тільки окремим соціальним групам, як це має місце в посткомуністичних державах.

Врівноваження інтересів соціальних груп є умовою вироблення таких правил гри, які не дають змоги одним жити за рахунок праці інших, тобто безжалісно відкидають паразитичні способи мислення і діяльності. Крім цього, правова система залежить від попередньої правової (а також політичної) культури та економічного розвитку, міжнародних відносин. Наприклад, серед сучасних політиків, незалежно від їхніх ідеологічних орієнтацій, знань чи певних інтересів, мало знайдеться таких, які прямо нехтували б принципами міжнародного права.

Отже, **право** — це результат погодження суспільних інтересів політичних суб'єктів через механізм державної влади з метою досягнення певного стану рівноваги, з одного боку, з іншого — умова розв'язання суспільних проблем у межах принципу права, а не принципу сили. По мірі наближення нашої правової системи до стандартів міжнародного права вона зможе забезпечити стимули до чесної та високопродуктивної праці, захист прав і свобод громадян, високі темпи економічного росту, привабливий імідж країни на міжнародній арені.

Співвідношення між економікою і політикою в історичному вимірі можна виразити таким чином:

1. закони економічного розвитку визначають зміст і соціальний вектор політики через економічні інтереси соціальних груп, зміну структури виробництва і споживання, технологічні інновації;
2. політичні інститути залежать від економічного розвитку, особливо у примітивних суспільствах;
3. політика стримує економічний розвиток або коригує його відповідно до соціальних і національних інтересів, особливостей історичної ситуації;
4. політика, враховуючи закони об'єктивного економічного розвитку, забезпечує спокійний перехід від одного економічного укладу до іншого;
5. політика має вирішальний вплив на економіку в перехідних суспільствах, оскільки може стабілізувати або дестабілізувати фінансову систему, стримати інфляцію або розкрутити інфляційну спіраль, створити нову економічну модель і тим самим дати поштовх до культурної модернізації або допустити стагнацію при еклектичному існуванні елементів старої і нової систем;
6. в сучасних умовах політичний вплив на економіку здійснюється, як правило, з допомогою монетарної та бюджетно-фінансової політики.

Якщо розглядати політику і мораль, то треба сказати, що в даному випадку ми мораль розуміємо як сукупність цінностей і норм, які регулюють суспільні відносини з позиції добра і зла, чесності та справедливості. З точки зору моралі громадськість намагається оцінити політику і політиків категоріями справедливості, честі, чесності, виходячи з тих цінностей і норм, що існують в суспільстві. Однак колективна мораль не завжди збігається з універсальними цивілізаційними моральними принципами і тому етична оцінка політичної діяльності може мати спотворений характер відносно цивілізаційних моральних стандартів.

Так, на Заході подружнтя невірність може зашкодити політичній кар'єрі, а у посткомуністичних країнах звинувачення у корупційній діяльності не часто можуть перешкодити політичному успіху.

Крім цього, відсутність жорсткої політичної конкуренції, наявність договірних «нічиїх» між політичними угрупованнями, відсутність правових механізмів цивілізованого усунення своїх конкурентів з арени не дає змоги громадськості адекватно оцінити моральні якості політиків.

Співвідношення між політикою і мораллю можна звести до таких принципів:

1. політика завжди аморальна;
2. для досягнення високоморальних цілей (здобуття незалежності, утвердження слави і величі держави тощо) всі засоби (в тому числі і насильницькі) мають моральне виправдання;
3. ніяка мета не може виправдати аморальних засобів її досягнення (насилства, брехні, підступності).

Останній принцип дедалі більше знаходить підтвердження у політичній практиці сучасного цивілізованого суспільства. При цьому треба сказати, що

моральність політиків в її універсальному цивілізаційному значенні залежить не стільки від їхніх особистісних якостей, скільки від ситуації, у якій функціонує політика, а саме:

1. ефективності соціального контролю над владними структурами;
2. умов політичної конкуренції;
3. рівня політичної культури політичних еліт і мас.

Отже, політика це не тільки концентрований вираз економіки (як говорили класики марксизму), але й морального стану. Моральний занепад нації призводить до виникнення тоталітарних або авторитарних режимів

Якщо зіставити релігію і політику, то побачимо, що домінування як церкви над державою, так і держави над церквою мало в історії негативні наслідки. Тому сьогодні використання церкви в політичних цілях, а також втручання церкви в державні справи є суспільно-небезпечним явищем.

У світовій практиці взаємодія церкви та політики ґрунтується на таких засадах: *цезаропанізмі* — домінуванні держави над церквою; *папоцезаризмі* — домінуванні церкви над державою; пріоритеті етнотрадиційної церкви; *релігійному плюралізмі* — законодавчому забезпеченні свободи совісті і толерантному ставленню до всіх конфесій; забезпеченню юридичної та фактичної автономії церкви від держави. Тільки завдяки дотриманню двох останніх принципів держава зможе забезпечити правові гарантії свободи людини і безпеки нації, а церква — умови для внутрішньої свободи людини, морального відродження народу.

Політологія як наука про політику вивчає певні закономірності та тенденції політичного життя. Для визначення предмету політології необхідно спочатку уточнити такі поняття як «об'єкт» і «предмет» науки, «закономірності», «тенденції», «політична сфера», «політична система». Без дефініцій цих понять читачеві буде складно з'ясувати суть і основні складові предмету політології, який не перетинається з іншими гуманітарними науками.

Під об'єктом розуміється в цій статті вся сукупність процесів і явищ із притаманними тільки їй специфічними ознаками, на вивчення якої спрямована наука, а під предметом — з'ясування закономірностей і тенденцій функціонування і розвитку всіх складових даного об'єкту. В такому випадку об'єктом політології, в найширшому розумінні цього слова, є політична сфера, яка якісно відмінна від економічної чи правової сфери.

Поняття „політична сфера” є найбільш широким, на мій погляд, поняттям політології, оскільки охоплює всю сукупність політичного, тобто інституту, процеси, цінності, ідеї, які мають політичну природу. Близьким поняттям до політичної сфери є «політична система», яка охоплює упорядковану сукупність елементів, функціонально взаємозалежних. Однак, якщо політична сфера включає в себе все політичне, то політична система лише — типові елементи, характерні саме для даного її типу. Наприклад, якщо надто широкі повноваження глави держави є притаманні авторитарній політичній системі, то вони логічно не можуть бути атрибутом ліберально-демократичної системи. Водночас політична сфера включає не тільки системні елементи, але й такі, що дуже виразно контрастують із цією системою.

Предмет політології, як науки, співпадає із її об'єктом, однак не зводиться повністю до нього. Адже, всяка наука досліджує певні закономірності та тенденції функціонування і розвитку власного об'єкту загалом чи окремих його складових зокрема. Під політичними закономірностями слід розуміти сталі, необхідні та причинно-наслідкові зв'язки між змінними політичної сфери або політичної системи. Для прикладу можна сказати, що атомізована партійна система є закономірністю функціонування авторитарного режиму, оскільки в ньому не партії формують виконавчу владу, а глава держави. Тому тут партії не можуть розвиватися як самостійні конкурентно-спроможні політичні сили. У політологічній літературі вирізняють три групи законів політичного життя: закони структури, функціонування, розвитку. Закони структури виявляють сталість, визначеність зв'язків певної політичної структури (держави, партії). Так, закономірність олігархізації партії значною мірою зумовлена її авторитарною організаційною структурою.

Закони функціонування торкаються сталості й визначеності зв'язків у процесі політичної діяльності в певному часовому вимірі. Наприклад, закономірністю можна вважати відчуженість політичної участі мас у тоталітарному режимі. Закони розвитку характеризують сталість і визначеність зв'язків при переході від однієї політичної системи до іншої. Сюди треба віднести закономірності реформ, революцій.

Якщо з'ясування певних закономірностей є, як правило, змістом предмету природничих наук, то для гуманітарних наук суть їх предмету здебільшого виявляється через тенденції. Тенденції, на відміну від закономірностей, не є виявом причинно-наслідкових зв'язків між змінними; вони лише фіксують ймовірний сценарій розвитку, який емпірично спостерігається і може при певних обставинах відбутися або навпаки. Для прикладу можна послатися на те, що сучасний політичний розвиток України характеризується як перехід до ліберально-демократичного режиму, хоч ніхто не може переконливо стверджувати про незворотність цього процесу.

Уточнивши зміст базових понять, переходимо до чіткого виділення складових предмету політології, які мають власну специфіку і не перетинаються із аналогічними складовими предмету інших суміжних наук. В даній ситуації мова йде насамперед про такі науки як теорія держави і права, державне управління, історія політичної думки, які мають на перший погляд дуже подібні елементи предмету. Таким спільним об'єктом і предметом для названих наук є держава. Виникає запитання як виокремити серед спільного об'єкту специфічні елементи, які мають виняткову політичну природу. Виходячи із реальної практики функціонування держави у високорозвинутих країнах, структура якої передбачає чітке розмежування компетенції між політичними, правовими, адміністративними і військово-силовими органами, пропонується окремо виділити політичні інститути державної влади. При цьому слід сказати, що тільки політичні інститути державної влади можуть бути елементами предмету політології, а не вся держава як це прийнято розглядати в контексті української навчально-політологічної літератури.

Політичні інститути держави на відміну від інших державних інститутів мають специфіку в тому, що: по-перше, обираються народом або

парламентом; по-друге, приймають рішення необхідні для виконання всім суспільством; по-третє, їхній термін повноважень закріплений в Основному законі; по-четверте, мають монопольне право на легітимний примус.

Крім політичних інститутів держави, предмет політології включає аналогічні інститути на рівні регіону та місцевого самоврядування, а також інститути, які забезпечують формування та розподіл політичної влади (таких як виборча і партійна системи).

Перелік складових предмету політології буде не повним, якщо не врахувати такі політичні явища, які мають не тільки інституційну основу, але й психологічну (ментально-поведінкову) або проміжну (інституційно-психологічну). До них можна віднести політичну культуру (ідеї, цінності, моделі поведінки) і форми політичної взаємодії (панування, конкуренцію, співпрацю).

Що стосується розмежування предмету державного управління і політології, то воно зводиться до наступного. Державне управління вивчає структуру і функції органів виконавчої державної влади, а політологія тільки їх вищий рівень — політичний (глави держави, уряду); державне управління акцентує увагу на юридичних і адміністративних аспектах діяльності державної служби, а політологія — процесі розробки, прийняття і реалізації політичних рішень державними органами. Державне управління з'ясує обсяг і розподіл повноважень між ланками адміністративного апарату, а політологія — специфіку та зміст політико-управлінського процесу, його взаємодію із органами адміністративного управління.

Виведення історії політичної думки за дужки предмету політології має доцільність з огляду на такі моменти: по-перше, дуже складно виявити відмінності у філософських, соціологічних і власне політологічних концепціях щодо вивчення політичної сфери; по-друге, за великим масивом політичних ідей, концепцій, парадигм, втрачаються істотні ознаки конкретної політологічної проблематики; по-третє, політологічні концепції слід використовувати в процесі розгляду окремої політологічної тематики. І нарешті історичний контекст політичної думки дозволяє лише з'ясувати генезис того чи іншого політичного явища, розширити методологічне поле політологічного аналізу шляхом проведення паралелей між подіями минулого та сьогодення. Але він не дає відповіді на питання про природу, закономірності та сучасні тенденції розвитку політичних інститутів. Постановка цього питання аж ніяк не означає, що необхідно повністю вивести історію політичної думки за межі предмету політології. Йдеться насамперед про відмову від традиції, згідно якої історія світової та української політичної думки розглядається від найдавніших часів до наших днів у всіх підручниках та посібниках з політології.

Підсумовуючи сказане варто додати, що розглянуті в цій статті проблеми мають спірний характер, однак без їх аналізу не можливо стимулювати запит на чітке окреслення предмету політології. У зв'язку з цим видається за необхідне сформулювати власне бачення складових предмету політологія, а саме: 1) політичні інститути державної влади — глава держави, парламент, уряд, представники держави на регіональному рівні; 2) політичні інститути регіональної влади — політичні виконавчі та представницькі (законодавчі) органи суб'єктів федерації, автономії та регіонального самоврядування;

3) політичні інститути місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські ради та голови місцевого самоврядування; 4) політичні інститути, які забезпечують формування політичної влади та політичного управління — виборча та партійна системи; 5) політична культура — політичні знання, цінності, стиль політичного мовлення, моделі політичної поведінки. 6) суб'єкти політичного процесу — громадяни, політичні та громадські лідери, партії, громадські організації та тіньові суб'єкти політики — мафії, клани, кліки; 7) форми політичної взаємодії (співпраця, конкуренція, конфлікт, консолідація, панування та експлуатація; 8) міжнародна політика — глобальні, регіональні та національні інститути як суб'єкти міжнародних стосунків, сучасні геополітичні стратегії; 9) взаємодія елементів політичної сфери із різними сферами суспільного життя.

Отже, **політологія** — це наука про закономірності й тенденції функціонування і розвитку політики, політичних систем та окремих політичних інститутів, їх взаємодію з різними підсистемами суспільства.

На сучасному етапі термін «політологія» переважно вживається в країнах колишнього СРСР, а в інших країнах застосовується термін «політичні науки», який об'єднує політичну філософію, політичну соціологію і політичну психологію.

Стосовно розуміння предмета політології виділяють два підходи: плюралістичний і моністичний. Прихильники плюралістичного підходу включають до політології різні дисципліни: історію політичних і правових учень, політичну соціологію, політичну філософію, політичну географію. Прихильники моністичного напрямку розглядають політологію як окрему галузь дослідження зі специфічними методами. Так, у французьких та італійських посібниках термін «політологія» застосовується на позначення дисципліни, яка вивчає політичні режими, інститути, елементи громадянського суспільства. У англо-американській традиції відповідна дисципліна називається «порівняльним правлінням».

Політологія в моністичному значенні включає два аспекти: етатистський (державознавчий), який охоплює коло проблем, пов'язаних з функціонуванням державних інститутів; кратологічний, що вивчає політико-владні відносини на всіх рівнях суспільства.

На сучасному етапі розвитку проблематика політології тісно переплітається з проблематикою соціології. Деякі західні політологи, зокрема Р. Бендікс і С. Ліпсет, розрізняють політологію і соціологію на тій підставі, що перша вивчає вплив держави на суспільство, а друга — вплив суспільства на державу. Це твердження не є незаперечним у світі дедалі більшого зближення політології і соціології в площині спільного використання методів досліджень. Йдеться про те, що методологія сучасних політологічних досліджень змістилася до конкретно-соціологічного аналізу політичних явищ і процесів, тобто соціолого-поведінковий аспект досліджень визначає специфіку сучасної політології. Отже, політологія сьогодні зводиться до одного з підрозділів соціології — соціології політики.

Політологія тісно переплітається з політичною філософією. Відмінність між політологією і політичною філософією, на думку багатьох політологів, полягає в такому:

1. філософія розглядає більш уможядні, абстрактні проблеми, а політологія — ті явища, які можна експериментально перевірити;
2. філософія говорить про те, «що має бути», а політологія — про те, «що є».

Політологія як будь-яка гуманітарна наука виконує такі функції:

- 1) описову, суть якої полягає в констатації фактів політичної реальності, на підставі чого можна отримати відповідь, якою є ця реальність;
- 2) пояснювальну, що дає змогу зрозуміти суть політичних явищ, причини їх виникнення, закономірності функціонування. Пояснювальна функція дає відповідь на запитання: чому саме ці, а не інші факти мають місце в політичній реальності;
- 3) прогностична функція зводиться до передбачення, якою буде політична дійсність у майбутньому (наприклад, прогнози щодо успіху на виборах);
- 4) інструментальна функція полягає в розробці певних проектів прийняття рішень для досягнення конкретного політичного результату;
- 5) ідеологічна функція орієнтує на вибір певної системи ідеологічних цінностей. Вона дає змогу зрозуміти, яким чином уникнути фальшивих, безглузких цінносних орієнтацій.

Політологія як наукова теорія ґрунтується на певній методології. Методологічна основа політичної науки включає такі елементи:

- 1) загальнотеоретичні дослідження політики на рівні філософського обґрунтування її природи, основних принципів генезису і функціонування політичних інститутів, ролі особи в політичному процесі;
- 2) теорії середнього рівня, спрямовані на дослідження і формування окремих концепцій політичного маркетингу;
- 3) конкретні емпіричні дослідження різних елементів політичної ситуації.

Загальнотеоретичні методи можуть ґрунтуватися на соціологічних теоріях, концепціях і парадигмах — основних ідеях або положеннях, які є спільними для окремих теорій або груп теорій. Серед загальнотеоретичних методів політології можна використати такі загальносоціологічні теорії та парадигми:

- 1) структурно-функціональний (Толкотт Парсонс, Роберт Мертон);
- 2) конфліктології (Ральф Дарендорф, Льюїс Козер);
- 3) символічного інтеракціонізму (Джорж Мід і Герберт Блумер);
- 4) біхевіоризму і обміну (Беррес Скінер, Джордж Хоманс, Пітер Блау);
- 5) структуралізму (Клод Леві-Стросс і Мішель Фуко);
- 6) постмодернізму (П'єр Бурдьє).

Структурно-функціональний метод ґрунтується на розумінні суспільства як системи інтегрованих елементів, що прагне до стабільності на основі вибору певної системи цінностей. Криза цінностей породжує соціальні дисфункції. Стан функціонування політичної системи, а також тенденції її розвитку можна визначити, виходячи із аналізу цінностей. Коли, наприклад, у свідомості переважають егалітарноколективістські цінності на кшталт

несприйняття приватної власності, пріоритету права над владою, оцінка політиків за їх ідеологічними орієнтаціями, а не діловими якостями, то така політична система не має перспективи набутти найближчим часом ознак розвинутої політичної системи.

Суть сучасних конфліктологічних теорій зводиться до розуміння конфлікту як необхідної умови природного розвитку суспільства на основі зіткнення інтересів різних соціальних груп і окремих осіб навколо розподілу влади, матеріальних ресурсів, а також психологічних відмінностей. Якщо з позицій структурно-функціонального методу система цінностей забезпечує стабільність суспільства, то з точки зору конфліктології — створення ефективних механізмів розв'язання соціальних конфліктів.

Символічний інтракціонізм розкриває зміст та інтенсивність можливостей взаємодії як необхідної умови становлення і трансформації соціальних інститутів. Ця інтерація залежить від розуміння смислових значень зовнішніх стимулів (слів, предметів, логічних конструкцій). Часто в політичному житті конфлікти виникають на ґрунті не тільки зіткнення інтересів, а й нерозуміння політичних термінів. З позицій цього методу можна простежити, як міжособові контакти впливають на формування політичних інститутів. Часто нерозуміння вигоди суспільної взаємодії призводить до негативних соціальних наслідків. Сьогодні в Україні політичні діячі ще не звикли мислити ринковими категоріями взаємодії, що є однією з причин сповільненого процесу утворення сучасних партій. Отже, розуміння взаємодії залежить від ментальності її суб'єктів, а остання — від теоретичних знань і досвіду, набутого в якісно новій ситуації.

Теорія обміну пояснює зміст політичної діяльності співвідношенням таких стимулів, як винагорода і покарання. Згідно з цією теорією, людина здатна повторювати ті дії і в тих обставинах, за які вона отримує винагороду, і чим більша ціна цієї винагороди, тим більше зусиль прикладає людина для її досягнення. Покарання, навпаки, обмежує суспільно шкідливі дії людей. Тому цей метод можна вважати перспективним з огляду на досягнення співвідношення процедур заохочення і покарання в різних політичних структурах: політичному керівництві, державному апараті, партійній діяльності тощо.

Метод біхевіоризму передбачає дослідження реальної поведінки суб'єктів політики незалежно від тієї інформації, яку вони подають про себе або яка надходить від інших. Тут аналізується поведінка, обумовлена не певними цінностями або нормами, а ситуацією. Тобто, за теорією біхевіористів, ми можемо очікувати від політика будь-якої дії залежно від ситуації. Наприклад, патріот може бути корупціонером, а колишній злочинець — чесним політиком, якщо одна ситуація стимулює попит на корупційні дії, а інша ці дії обмежує або взагалі виключає. Отже, впровадження цього методу в наукових дослідженнях дає змогу зняти маску лицемірства з політиків і показати їхні реальні дії.

Структуралізм розглядає в душі старого позитивізму соціально-політичні явища, які є незалежними від різних духовно-ментальних настанов і орієнтацій людей і детермінують їхню поведінку. До них структуралісти

відносять об'єктивні суспільні структури, які розвиваються за законами, аналогічними природним (економічні, політичні, ідеологічні, духовно-ментальні). Цей метод дає можливість простежити, як руйнування старих політичних, економічних та ідеологічних структур впливає на свідомість еліти і мас. Якщо виходити з позицій структуралізму, то треба показати, що реформістський потенціал владної еліти й електорату буде збільшуватися в міру остаточної вичерпнутості старих структур, а видима боротьба ідеологій є не що інше як конфлікт політичних угруповань за перерозподіл ресурсів. Отже, аналіз міфів, мови, економіки (об'єктивних структур) дає змогу зрозуміти спосіб мислення і поведінки політиків.

Постмодернізм намагається наблизити об'єктивістський і суб'єктивістський підходи до політичної реальності. Згідно з його концепцією, існують об'єктивні структури (політичні, економічні, ідеологічні відносини) — поля, що детермінують розуміння, спосіб відчуття, осмислення та оцінки суб'єктів політики, політичної реальності — габітус. Посередником між полями і габітусом є практика, в процесі якої відбувається їх взаємне формування. Отже, цей метод дає змогу розкрити зміст політичної діяльності, виходячи з аналізу політичної ситуації (взаємодії різноманітних полів) і способу мислення, вибору тих стратегій, які можуть загальмувати чи прискорити суспільний процес.

Засвоєння сучасної зарубіжної методології політологічних досліджень значно розширює словесне поле наукового пізнання політичної реальності у різних її виявах.

До емпіричних методів належать методи вибіркового дослідження, польового дослідження, прихованого спостереження, експерименту.

Суть методу вибіркового дослідження полягає в тому, що вчений вивчає не весь об'єкт дослідження (генеральну сукупність), а лише його частину — вибіркочну сукупність. Наприклад, при вивченні соціальної групи (студентів) для дослідження обирається тільки один відсоток від загальної кількості.

Метод польового дослідження ґрунтується на вивченні людей у реальних життєвих ситуаціях. Він має перевагу над методом вибіркового дослідження, оскільки дає змогу спостерігати об'єкти дії.

Дослідження, при якому люди, чия поведінка вивчається, не знають про це, називається прихованим спостереженням. Цей метод характеризується тим, що зводиться нанівець вплив дослідника на поведінку людей.

Істотною рисою експерименту — створення контрольованої ситуації у процесі дослідження. В експерименті часто використовують дві групи — експериментальну, котра залежить від впливу стимулу, і контрольну, що не залежить від цього впливу. Наприклад, вивчаються виступи політичного лідера у двох групах: серед його прихильників і в нейтральній аудиторії. На підставі зіставлення двох виступів виводиться оцінка його впливовості.

Отже, використання загальнотеоретичних та емпіричних методів зарубіжної соціології у політологічних дослідженнях забезпечує зміщення акцентів української політології з описових на інструментальні.

ПЛАН

- Античний період розвитку політичної думки.
- Просвітницько-раціоналістичний період розвитку політичної думки.
- Розвиток політичної думки в руслі соціології.
- Сучасні політологічні концепції.

Політологія як наука сформувалася порівняно недавно, але політичні ідеї, концепції і теорії нагромаджувалися протягом віків. Із виникненням держави з'явилися перші політологічні концепції. Найшвидше цей процес розпочався в країнах Стародавнього Сходу. Особливість політичних течій полягала в тому, що вони,

по-перше, обґрунтовували божественне походження влади,

по-друге, ототожнювали державну владу з владою царя або імператора,

по-третє, визнавали божественне втручання в управління державою і визначення людської долі,

по-четверте, проголошували верховенство етичних принципів над політичними,

по-п'яте, мали прикладний характер, тобто торкалися питань управління, а не структури і функцій політичних інститутів.

Серед політичних учень Стародавнього Сходу у IV ст. до н.е. вирізнялися конфуціанська і легістська концепції політики.

Конфуцій розглядав державу як велику сім'ю, де влада імператора уподібнювалася владі батька, а відносини між володарем і підданими розглядалися як відносини між старшими і молодшими членами сім'ї. Благо народу було основною метою державної адміністрації.

Правитель повинен мати шляхетне походження і піклуватися про достаток народу, захищати його зброєю і виховувати. У свою чергу народ повинен був би проявляти шанобливість до правителя, беззастережно виконувати його накази.

Легісти (законники) відмовилися від етичного і релігійного розуміння політики своїх попередників. Державне правління, за легістами, мало ґрунтуватися виключно на законах, виконання яких повинен забезпечити централізований державний апарат чиновників. Неухильно дотримуватися закону, згідно з поглядами легістів, повинен народ, а не правителі, які є законотворцями.

Іншого характеру, ніж у Стародавньому Сході, набували політичні концепції античності. Ці відмінності полягали в тому, що, по-перше, античні політичні теорії виокремилися у самостійну галузь; по-друге, на місце східної колективної моралі висунувся принцип індивідуальної свободи людини, її громадянського обов'язку; по-третє, в політичних теоріях розроблялися

питання суті й форм держави, а також ідеї приватної власності та права. Саме античні політичні концепції заклали фундамент розвитку західної політичної традиції.

Найбільш вдалою є періодизація розвитку західної політичної думки, яка поєднує логіко-теоретичний та історичний принципи. Вона передбачає два великі періоди в історії західної політичної думки: класичний (філософський) і сучасний (позитивістський). Кожен у свою чергу поділяється на етапи:

- античний (від V ст. до н.е. до II ст. н.е.), що охоплює політико-філософську думку Стародавніх Греції та Риму;
- просвітницько-раціоналістичний (від XV до половини XIX ст.), що поєднує європейську та американську політико-філософську думку епохи Відродження, Просвітництва та раціоналістичні концепції XIX ст.;
- політико-соціологічний (з кінця XIX ст. до другої світової війни), коли політична проблематика розвивається в контексті соціології або самостійно, але на основі соціологічних емпіричних методів;
- політологічний (після другої світової війни), коли політологія була визнана ЮНЕСКО як самостійна наука і навчальна дисципліна, що поєднує теоретичні й емпіричні методи дослідження.

Вагомий внесок у розвиток політичної думки античності зробили грецькі філософи Платон і Арістотель, римський історик Полібій, римський політик Цицерон.

Платон пояснював генезис держави як природне прагнення людей до громадського життя з метою забезпечення потреб для існування й удосконалення. Держава, за Платоном, має служити насамперед високому ідеалові — наближенню людей до ідеї добра, спокою і щастя. Він розробив дві концепції держави: ідеальну і реальну. Основними ознаками ідеальної держави є загальність і постійність. Загальність передбачає, що держава керується загальним добром, а не окремими інтересами громадян, а постійність полягає в тому, щоб громадяни одноставно прямували до досягнення мети держави.

В ідеальній державі громадяни мають бути поділені на три суспільні стани, кожен з яких повинен жити і виховуватись у своєрідних умовах і володіти власними чеснотами. *До першого, найвищого стану належали правителі, які повинні бути філософами. Чеснотою цих правителів є мудрість. Другий стан становлять воїни, що дбають про цілісність держави, беруть її кордони та внутрішній лад. У них чеснотою є хоробрість. До третього стану мають належати ремісники, купці, хлібороби — всі ті, хто здобуває матеріальні засоби для існування. Їхня чеснота — поміркованість. Два перші стани повинні жити за комуністичними принципами — без приватної власності, подружжя, родини, а також мають пройти школу державного виховання.*

Платон виділяє форми держави за ступенем їхньої досконалості і регресивної лінії розвитку. *Аристократія* — влада кращих, *тимократія* — влада військових, *олігархія* — влада багатих; *демократія* — влада, яка допускає рівність і нівелює ієрархічні вартості людей; *тиранія* — влада несправедливих і нерозумних людей, котрі захопили її силою. Отже, ідеальна форма державного правління, за Платоном, існувала в минулому. Якщо в державі немає філософів, здатних управляти, Платон пропонує у праці «Закони» проект

законодавчої держави, в якій мудрі закони заступають мудрість філософів. У цій праці Платон висунув геніальну здогадку про загибель держави, де закони не мають сили і перебувають під чияєюсь владою, натомість лише та держава забезпечує благо громадян, в якій закон — володар над правителями, а вони — його раби.

Арістотель, на відміну від Платона, не пропонував проекту ідеальної держави, а зосередив свою увагу на такій державній моделі, яка була б доцільнішою для певних історичних умов. Він трактував державу як об'єднання вільних громадян для здійснення управління справами суспільства. Арістотель відкидав ідею Платона про усуспільнення майна, родинного життя з огляду на те, що це призведе до недбальства, лінощів та егоїзму.

Форми держави він класифікував за двома критеріями: кількістю правителів та метою правління (служіння загальному благу чи особистим інтересам). Відповідно до цих критеріїв Арістотель виділив правильні і неправильні форми держави. До правильних форм він відносив монархію (царську владу), аристократію і політію, а до неправильних — тиранію, олігархію і демократію. Найкращою формою держави мислитель вважав політію — помірковану демократію, яка поєднує кращі риси олігархічного й демократичного правління і ґрунтується на законах. Політія мусить спиратися на середній клас, який підтримував би рівновагу між багатими та убогими.

Полібій розкрив логіку виникнення і змін шести форм держави в межах одного циклу: монархії, аристократії, олігархії, демократії, охлократії, тиранії. Монархія як єдиновладне правління царя або вождя ґрунтується на розумі. Розкладаючись, монархія перетворюється в тиранію, а незадоволення тиранією призводить до того, що благородні мужі з допомогою народу встановлюють аристократію. Аристократія своєю чергою поступово перероджується в олігархію, де використовується влада з метою наживи. Народ, незадоволений розкошуванням олігархії, скидає її і встановлює своє правління — демократію. Її спотвореною формою стає охлократія (панування натовпу), за якої домінують беззаконня і свавілля. Натомість, щоб нездатний управляти, знову обирає собі царя. Для того, щоб подолати круговерть політичних форм, потрібно встановити змішану форму держави, яка поєднувала б монархію, аристократію і демократію.

Марк Тулій Ціцерон заклав основи юридичного розуміння держави не тільки як вияву спільного інтересу всіх її вільних членів, а й передусім як узгодженого правом їхнього спілкування, «загального правопорядку». Він обґрунтував республіканський принцип побудови держави (*res publicus* — справа суспільна). Основна мета державної влади — безпека громадян, подолання у них страху один перед одним.

Ціцерон, як і Полібій, виступав за змішану форму держави за аналогією з державним устроєм Риму, в якому монархічна форма виявлялася в повноваженнях магістрату (передусім це влада консулів), аристократична — в повноваженнях сенату, демократична — в повноваженнях народних зборів і народних трибунів. Управління державою, яке, на думку Ціцерона, є поєднанням науки і мистецтва, вимагає знань, чесності й практичних навичок. Мудрий державний діяч повинен передбачати хід політичних подій, своєчас-

но нейтралізувати небажані наслідки, а в період небезпеки для держави бути здатним диктаторським шляхом встановити порядок.

Занепад греко-римської цивілізації й утворення феодальних держав середньовічної Європи, де християнська церква займала панівне становище, призвело до істотної зміни суті та змісту політичної думки. Політична думка середньовічної Європи перебувала під впливом теології. Догмати церкви виступали одночасно і політичними аксіомами, і правовими нормами. Центральним пунктом середньовічних доктрин був принцип «нема владі не від Бога, існуюча влада Богом установлена». Найбільшого поширення в XII — XIII ст. набула доктрина «двох мечів», якими володіла церква. Один меч вона зберігала при собі, інший вручала володарям, щоб ті могли вершити земні діла і водночас виконувати волю церкви.

В епоху Нового часу, із зародженням капіталістичних відносин, політична філософія намагалася звільнитися від теології, раціонально пояснити природу політичних явищ. У рамках просвітницько-раціоналістичного періоду можна виділити такі основні політичні концепції: макіавеллізму, державного суверенітету, розподілу влади, правової держави і громадянського суспільства, марксизму. **Ніколо Макіавеллі** у праці «Володар» заклав основи світського розуміння держави і політики. Він намагався звільнити політику від релігійних і моральних основ. Сутність всякого віровчення, на думку Макіавеллі, важлива не з точки зору його істинності, а з точки зору суспільної вигоди; використання з метою виконання рабської повинності чи для формування високих якостей вільної людини. Філософ відстоює гасло «мета виправдовує засоби», а це означає, що правитель задля слави і могутності держави може порушувати моральні норми. Макіавеллі допускав аморальність правителя лише у випадках смертельної небезпеки для вітчизни, в усіх інших випадках правитель повинен прагнути бути чесним і справедливим.

Ідеалом державного правління для Макіавеллі була змішана республіканська форма Стародавнього Риму. Проте їй повинна передувати одноособова диктатура для приборкання свавілля аристократів і наведення твердого порядку.

Основні принципи політики, обгрунтовані Макіавеллі, можна узагальнити таким чином:

- 1) для того, щоб управляти, треба знати істинні причини вчинків людей, їх бажання й інтереси;
- 2) в політиці треба завжди сподіватися гіршого, а не ідеально кращого;
- 3) влада не повинна зазіхати на майно підданих, оскільки це породжує ненависть;
- 4) правитель повинен поєднувати в собі якості лева, щоб силою зламати ворогів, і лисиці, щоб уникнути хитро розставлених противниками пасток;
- 5) правитель повинен вміти тримати народ у страху, щоб забезпечити лад у державі;
- 6) народ, обираючи посадових осіб, здатний зробити кращий, ніж правитель, вибір;
- 7) тиранія правителя значно страшніша, ніж тиранія народу.

Жан Боден сформулював поняття суверенітету як істотної ознаки держави. Суверенітет держави він розумів як єдину, неподільну, вільну від обмежень і законів владу над громадянами і підданими. За Боденом, основними ознаками суверенітету є:

- 1) самостійність влади, яка зовнішньо виявляється у незалежності від інших держав, а внутрішньо — у незалежності від підпорядкування кому-небудь всередині держави;
- 2) постійність і безперервність влади, яка у Франції, наприклад, виявлялася в офіційному повідомленні про смерть одного короля і вступ на престол іншого (король помер, хай живе король);
- 3) незв'язаність законами, оскільки вони є розпорядженнями тієї ж суверенної влади (влада може бути зв'язана правом як виявом загальної справедливості);
- 4) невідчужуваність і неподільність влади.

Суверенна влада, на думку Ж. Бодена, має право видавати закони, оголошувати війну і мир, призначати чиновників, вчиняти вищий суд, милувати, чеканити монету та встановлювати міру і вагу, збирати податки.

Концепції природних прав і суспільної угоди були розроблені англійськими мислителями **Томасом Гоббсом** і **Джоном Локком**, а також французьким мислителем **Жан-Жаком Руссо**. Сутність концепцій природних прав людини полягала у визнанні того, що люди від природи наділені правом на життя, свободу, власність та безпеку і ніхто не повинен зазіхати на природні права як невід'ємні від самої сутності людини. Цими правами люди були наділені в природному (тобто додержавному) стані. Цей стан філософи розуміли по-різному: **Т. Гоббс** — як «війну всіх проти всіх», **Дж. Локк**, хоч і підкреслював мирний характер людей у природному стані, однак не виключав можливості виникнення загрози існуванню природних прав людей, а **Ж.-Ж. Руссо** трактував природний стан як найщасливіший період людства.

Залежно від розуміння природного стану ці мислителі пояснювали суть суспільної угоди між владою і людьми. На думку **Т. Гоббса**, люди повністю відмовляються від своїх прав, беззастережно підкоряються абсолютній владі (**Левіафанові**), щоб позбутися постійного страху за власне життя. **Дж. Локк** вважав, що люди лише частково делегують права, обмежуючи таким чином владу, даючи їй «мінімальні» повноваження, зберігаючи при цьому індивідуальні особливості. **Ж.-Ж. Руссо** трактував суспільну угоду як обман бідних багатими, котрі створили для захисту своїх інтересів публічну владу, і тому пропонував таку угоду, за якою окремі індивіди, передаючи свої права спільноті, створеній ними, забезпечують собі громадянські права і свободи.

Ж.-Ж. Руссо вважають засновником концепції народного суверенітету, суть якої полягає в тому, що народ є джерелом і носієм державної влади. Суверенність народу, згідно з поглядами **Ж.-Ж. Руссо**, є невідчужуваною і неподільною. Тому він критикував прихильників поділу влади, порівнюючи їх з японськими фокусниками, які розрізають дитину на частини, підкидають їх угору, а дитина залишається живою і неушкодженою. Ідеї поділу влади **Ж.-Ж. Руссо** протиставляв ідею розмежування функцій органів держави.

Суверенітет народу здійснюється через участь усіх громадян у законодав-

чому процесі. Він був переконаний, що закони, встановлені народом, будуть корисними як для народу в цілому, так і для кожного громадянина зокрема. Ж.-Ж. Руссо як прихильник прямої демократії заперечував парламентаризм на тій підставі, що парламент, по-перше, відображає інтереси окремих партій і класів, по-друге, депутати не виражають прямо колективної волі, а є лише уповноваженими для обговорення законів.

Джон Локк і Шарль Монтеск'є висунули концепцію розподілу влади. Згідно з Дж. Локком, влада поділяється на законодавчу, виконавчу і федеративну. Перша встановлює норми поведінки громадян, друга вживає заходів щодо застосування законів, а третя визначає відносини держави з іншими державами. Судову владу Дж. Локк не відмежовує від виконавчої. Розвиваючи вчення Дж. Локка, Ш. Монтеск'є виділив три види влади: законодавчу, виконавчу і судову. Принцип поділу влади передбачав, що вона належить різним органам влади, і закон встановлює прерогативи для кожної з гілок влади, кожна гілка влади взаємно обмежує і стримує одна одну (тобто існує механізм стримувань і противаг). Зосередженість влади в руках однієї особи, на думку Ш. Монтеск'є, неминуче призводить до загибелі свободи, до зловживань чиновників.

Основні ідеї концепції правової держави містяться також у працях німецьких філософів **Імануїла Канта, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля**.

І. Кант обстоював думку, що благо і призначення держави у досконалому праві, в максимальній відповідності устрою і режиму держави принципам права. Держава, за І. Кантом, це об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам. Мета держави не в піклуванні про матеріальні і соціальні інтереси громадян, а в правовому забезпеченні індивідуальної свободи.

Отже, до основних компонентів концепції правової держави, опрацьованої філософами просвітницько-раціоналістичного напрямку, відноситься ідея про неможливість відчуження головних природних прав людини, які не залежать від державного визнання, але мають бути узаконені державою і обмежувати її повноваження; необхідність конституційних і судових гарантій прав особи; верховенство права над державою.

Теоретичні засади концепції громадянського суспільства заклав **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель**. На його думку, громадянське суспільство характеризується системою потреб, правосуддям і корпораціями, ґрунтується на приватній власності й загальній рівності. Головна функція громадянського суспільства, яке в своїх діях повністю покладається на правосуддя — захист свободи і приватних інтересів громадян. Однак Гегель розумів громадянське суспільство крізь призму тогочасної соціально-станової структури і надавав пріоритет державі як уособленню “абсолютного духу” над громадськими інститутами.

Серйозним опонентом цих політичних концепцій класичного лібералізму був марксизм. Марксистська концепція політики, розроблена **Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом**, містила такі основні положення.

1. Держава існувала не завжди. У первіснообщинному суспільстві, до появи писемності і класів, держави не було. Виникнення держави пояснюється поступовим розподілом праці та привласненням засобів ви-

- робництва, що призвело до появи антагоністичних класів.
2. Держава — знаряддя панівного класу, що використовується для підкорення пригноблених класів. Капіталістична держава є інструментом забезпечення панування буржуазії над пролетаріатом. К. Маркс допускав, що в історії суспільства спостерігаються періоди рівноваги між антагоністичними класами, коли держава набуває незалежності від інтересів панівного класу.
 3. Для утримання влади над пригнобленими класами держава використовує три основні засоби, вдаючись до них одночасно або по черзі, залежно від ситуації — армію, поліцію та бюрократію, котрій властиві такі риси, як централізованість, ієрархічність, ритуальність; ідеологію, з допомогою якої приховується реальне гноблення і яка відволікає від думки про будь-який опір йому.
 4. Непримиренність антагоністичних класів неминуче призводить до класової боротьби, що є рушієм історії.
 5. Основна сила революційного процесу — пролетаріат, якому нічого втрачати, крім власних кайданів. Виборюючи незалежність для себе, він тим самим домагається свободи для всього суспільства.
 6. Революційне насильство є необхідною умовою переходу до нового суспільного ладу. Марксизм допускав мирний шлях суспільного розвитку лише за умови, що організована сила пролетаріату примушує буржуазію здатися.
 7. Для здійснення революційного насильства щодо буржуазії пролетаріат встановлює свою диктатуру. Вона потрібна лише на етапі перехідного періоду (від капіталізму до соціалізму). Після зникнення антагоністичних класів держава відіме, а встановиться самоврядування народу.
 8. Заперечення ліберальної демократії з її парламентаризмом і поділом влади, як такої, що створює ілюзію народного представництва, а насправді є лише одним із видів диктатури над працею. Марксистки допускають «буржуазну демократію» тільки в межах, сприятливих для розгортання класової боротьби, проте їхньою головною метою залишається розвал ліберально-демократичної політичної системи та заміна її «тимчасовою» диктатурою пролетаріату з наступною побудовою суспільства комуністичного типу.

Великий вплив на розвиток політичної думки мав позитивізм, який почав формуватися ще у 30-х роках XIX ст., але утвердився як домінуюча методологія наприкінці XIX — на початку XX ст. Його основні принципи були сформульовані Огюстом Контом, Гербертом Спенсером, Емілем Дюркгеймом.

Соціологічний позитивізм прагне, по-перше, перенести на галузь пізнання суспільства методи та принципи, характерні для природничих наук; по-друге, звільнити соціологію від метафізичних і етичних проблем; по-третє, відмовитися від будь-яких впливів і психологічних пристрасей при науковому дослідженні. Позитивісти займалися здебільшого соціологічними проблемами, хоча й торкалися окремих питань теорії політики.

Так, французький соціолог **О. Конт**, розглядаючи три стадії суспільного

розвитку (теологічну, метафізичну і позитивістську), аналізує стан політичних відносин на кожній із них. На теологічній стадії (до 1300 р.) духовна і світська влада поєднувалися, характерним було панування спадкової монархії. На метафізичній стадії влада перейшла до філософів-метафізиків, виникло бажання замінити монархію владою народу, посилювався індивідуалізм та егоїзм. Позитивістська стадія характеризувалася пануванням соціократії, яка ґрунтується на солідарності інтересів. Правила суспільством багаті патриції, спираючись на професіоналізм філософів-позитивістів. О. Конт, на відміну від просвітників, які проголошували пріоритетність прав особи, робив акцент на категоріях обов'язку, порядку і прогресу.

Г. Спенсер відстоював концепцію поступового розвитку суспільства, без революційних катаклізмів (революції він вважав соціальними патологіями), і його подібності до функцій людського організму. Відповідно до такого розуміння суспільного розвитку він розрізняв два типи суспільства — військо-ве та індустріальне.

За Г. Спенсером, у військовому суспільстві, існує військова деспотична влада, яка відповідає умовам жорстокої боротьби людей за виживання, де перемагають сильніші, хитріші, підступніші.

В індустріальному суспільстві замість грубої військової дисципліни панують мир, порядок, свобода, рівноправність, кооперація і добровільна згода. Держава перетворюється у «добровільну політичну асоціацію для взаємного захисту інтересів індивідів». Така держава повинна менше втручатися у соціально-економічне життя, не перешкоджати реалізації принципу «роби, що хочеш, торгуй з ким хочеш».

Суспільний прогрес Г. Спенсер розумів як зростання гарантій участі громадянина в процесі реалізації влади і тому критикував явища посилення бюрократії, централізації, мілітаризації, а також європейський парламентаризм, що обмежують свободу громадян, їхню участь в політичному житті. В теорії соціалізму Г. Спенсер вбачав, у випадку її реалізації, появу нового рабовласницького суспільства.

Е. Дюркгейм, хоч і не займався соціальними проблемами політики, але заклав основні принципи методології позитивістської соціології, яка слугувала основою розвитку політичної науки. Суть тих принципів зводилася до такого:

- 1) соціальні факти (дії, мислення, відчуття) існують поза індивідом і впливають на нього силою примусу;
- 2) до соціальних фактів треба підходити як до речей, тобто досліджувати будь-які соціальні явища — чи моральні, чи релігійні — як матеріальні об'єкти;
- 3) потрібно послідовно відмовитися від природжених ідей, а це означає, що соціолог повинен остерігатися хибних істин, які існують в умах простих людей, а також ідеологічних впливів;
- 4) духовні явища (релігійні, моральні) є визначальними щодо економічних і політичних;
- 5) суспільство функціонує на основі солідарності механічної, яка існує в примітивних суспільствах і для якої характерна подібність та недиференційованість індивідів, і органічної, для якої характерні різно-

- манітність інтересів і їх функціональна взаємозалежність;
- б) суспільство стає нестабільним в умовах аномії — відхилення від існуючих суспільних норм і цінностей.

Певний відхід від методології класичного позитивізму спостерігається в працях німецького соціолога Макса Вебера. Його напрям називають соціологією розуміння, тому що людські дії, за М. Вебером, піддаються поясненню, оскільки в них вкладений соціальний смисл і вони завжди орієнтовані на дії інших людей. Основна відмінність веберівської соціології від соціології класичного позитивізму полягає в тому, що вона:

- *по-перше*, пропонує розглядати соціальні факти як певні цінності, за допомогою яких суспільства, соціальні групи й окремі індивіди виражають своє ставлення до світу, і зв'язок між якими, на відміну від природних явищ, не вкладається в звичайне поняття «закон»;
- *по-друге*, відстоює думку, що наукові теорії, гіпотези про суспільство можуть розглядатися як імовірні;
- *по-третє*, передбачає розгляд соціальних явищ, виходячи з аналізу соціальної дії людини (методологічний індивідуалізм), а не соціальних інститутів.

М. Вебер, виходячи із аналізу соціальної дії, виділяє три види легітимного панування, яке ґрунтується на довірі підданих або громадян до влади: раціонально-легальне, традиційне і харизматичне. Раціональне панування, що існує в країнах Західної Європи і США, передбачає підпорядкованість не особам, а законам, вимагає професіоналізму владних структур. Традиційне спирається на віру у святість традиційних суспільних порядків. Цей тип передбачає не професійне управління і поділ влади, а особисту відданість слуг своїм панам. Харизматичне панування спирається на віру людей у надзвичайний дар політичного вождя. Йому властивий авторитарний стиль управління, при якому ігноруються закони і традиції.

Політику М. Вебер розглядав як участь у здійсненні влади або прагнення впливати на її розподіл усередині держави і між державами. Держава, за М. Вебером, є спільністю людей, яка в межах певної території користується монополією на законне фізичне насильство.

М. Вебер розробив також положення про сучасну бюрократію. Він розглядав бюрократію як апарат управління — ієрархічний, позбавлений індивідуальності, спеціально підготовлений, як вияв суспільної раціоналізації, що захопив європейське суспільство після занепаду феодалізму. М. Вебер вважав, що бюрократія є не тільки елементом держави, а й усього комплексу соціальних інститутів (політичних партій, профспілок, церков, підприємств) і її свавілля може бути обмежене владою вибраних народом вождів.

З точки зору сьогодення особливо актуальним є постановка М. Вебером питання про: відокремлення політики і бізнесу; розмежування політики та адміністративної діяльності; етику переконань (принциповість, послідовність у відстоюванні своїх поглядів) і етику відповідальності (готовність поступитися принципами задля досягнення важливих суспільних цілей) політиків.

До політико-соціологічного етапу розвитку політичної думки належать

елітарні концепції італійських соціологів Вільфредо Парето, Гаetano Моски та німецького соціолога Роберта Міхельса. Прихильники цих концепцій виділяють у суспільстві творчу меншість *Λ* еліту, яка здійснює управління, і масу, нездатну до активної і творчої діяльності.

В. Парето обґрунтував закон циркуляції еліт. Згідно з цим законом спочатку владу захоплює та еліта, котра використовує силу як засіб здобуття й утримання влади (еліта «левів»), а їй на зміну приходить інша еліта, яка здобуває владу за допомогою переконання (еліта «лисиць»). Циркуляція еліт, за В. Парето, відбувається також по вертикалі — зверху вниз і знизу вверх. Вертикальна циркуляція настає тоді, коли еліти перетворюються у гальмо розвитку і їх усувають шляхом революції.

Г. Моска сформулював концепцію нового політичного класу — правлячої меншості, яка прагне узаконити і раціоналізувати своє панування. Поділ політичної еліти характерний для будь-якого суспільства, незалежно від політичного режиму. Існує два типи панівної верхівки: аристократична, або закрита, еліта, яка чинить опір будь-яким змінам, і демократична, або відкрита, що допускає розширення своїх рядів за рахунок вихідців із низів. Система еліти закритого і відкритого типів не завжди збігається із системою диктатури і демократії.

Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», згідно з яким правляча меншість існує у будь-якій організації і має владу над більшістю. Правляча меншість намагається зберегти владу і посилити свої позиції. Цей процес незворотний і характерний як для авторитарних, так і для демократичних партій.

Після другої світової війни політична думка розвивалася в контексті власне політичної науки. Панівну позицію у розвитку політичної науки у період до 60-х років зайняв біхевіористський напрям. Для біхевіоризму головним є не розробка понять, пояснення суспільних явищ і процесів, а опис фактів, вдосконалення методики спостереження. У такому розумінні методологія біхевіоризму передбачає, по-перше, розгляд лише поведінки (англ. behaviour — поведінка), яка зафіксована; по-друге, вдосконалення методики реєстрації фактів, що ґрунтується на математичних і статистичних даних; по-третє, проводяться роботи безпосередньо на місці знаходження об'єкта дослідження; по-четверте, надання переваги процесам, які можна спостерігати й лічити, а саме: структурі виборів, розподілу голосів, діяльності політичних партій, груп тиску, механізму прийняття рішень.

У напрямі біхевіоризму виділяється концепція масових комунікацій і концепція плуралізму еліт. Найвідомішим представником концепції масової комунікації є американський політолог Гарольд Лассуел. Він розглядав політику як поведінку суспільно-політичних груп, а владу — як явище міжособистісної взаємодії. Політолог вивчав вплив засобів масової комунікації на відтворення й поширення символіки політичної влади, вивівши формулу, що розкривається в таких складових: хто говорить — що повідомляє, яким каналом — кому, з яким ефектом? У такій послідовності вивчається комунікатор (тобто інститут, що організовує, контролює); повідомлення (так званий контент-аналіз); засоби, аудиторія (її якісні та кількісні характеристики).

ки); результат (тобто зміни свідомості аудиторії). В такому розумінні засобів масової комунікації людське спілкування розглядається Г. Лассуелом як відкритий форум для постійного обговорення питань доступу до основних цінностей життя. Проблеми громадської думки і засобів масової комунікації досліджували також політологи Поль Лазарсфельд і Девід Рісмен.

Щодо концепції плюралізму еліт (тобто поліархії) певні висновки зробив Роберт Даль, а саме:

- 1) керують не маси;
- 2) керує не еліта, оскільки жодній із елітарних груп не вдалося монополізувати владу в усіх сферах життя суспільства;
- 3) керують суспільством диференційовані і спеціалізовані елітні групи, які одночасно є суперниками і співлиниками і на чолі яких стоять більш-менш підприємливі лідери.

На думку **Р. Далья**, поліархічна модель управління властива для всього американського суспільства і певною мірою для всієї світової цивілізації.

У 60-х роках біхевіоризм був підданий критиці і частково відкинутий самими американськими політологами. Ця критика зводилася до таких моментів:

- 1) біхевіоризм — це надмірна цифроманія, за якою можна упустити важливі проблеми, що не піддаються прямому вимірюванню;
- 2) біхевіоризм — це фрагментарний підхід до аналізу фактів, що заважає глобальному підходові до політичних проблем;
- 3) біхевіоризм — псевдополітизм, оскільки він, спираючись тільки на факти, не може критикувати суспільний порядок, то тим самим буде підсвідомо відстоювати його збереження.

Нові течії постбіхевіористського напрямку керуються такими принципами:

- 1) реальність має переважати технічні прийоми дослідження;
- 2) головне завдання політичної науки полягає не стільки в тому, щоб описувати та аналізувати факти, скільки в тому, щоб тлумачити їх під кутом зору актуальних проблем суспільно-політичного розвитку;
- 3) вчені повинні поєднувати як пізнавальні, так і нормативно-ціннісні аспекти політології. Серед цих політичних течій виділяється систематизм Девіда Істона, який сформулював вчення про політичну систему. За Д. Істоном, головне призначення систем полягає у розподілі цінностей та вимушеному визнанні цього більшістю суспільства на тривалий час. Неспроможність системи виконувати розподіл цінностей призводить до зростання напруги в ній і навіть до її руйнування.

Для розуміння системних процесів, на думку Д. Істона, потрібен, крім певного обсягу емпіричних даних, високий рівень теоретичних узагальнень.

До сучасних політичних концепцій належать концепції тоталітаризму і суспільно-політичної модернізації. Проблеми природи тоталітаризму глибоко досліджені в працях політологів Ханни Аренд, Раймона Арона, Збігнева Бжезінського та Фрідріха Гаєка ін.

Так, **Х. Аренд** пояснювала походження тоталітаризму з атомізованого

суспільства, яке складалося не з громадян, а із маси, яка виникла внаслідок розкладу класової системи і, перебуваючи в стадії загальної розгубленості, шукає вождя, без якого вона є натовпом. Водночас вождь без мас — ніщо. В такому суспільстві, де існує рух заради руху, терор стає головним стрижнем політичної діяльності.

Х. Аренд розрізняла «терор революційної диктатури», спрямований проти противників режиму, і тоталітарний терор, спрямований проти всіх. Вона вважала, що основна відмінність тоталітарних диктатур від попередніх полягає у нерозривному зв'язку ідеології й терору. До тоталітарних режимів Х. Аренд відносила тільки націонал-соціалістичну Німеччину початку 40-х років і сталінську Росію.

Р. Арон досліджував тоталітарний режим у порівнянні з ліберальним. За критерій порівняння він брав тип організації політичних партій. Виходячи з цього, Р. Арон розрізняв два типи режиму — конституційно-плюралістичний та монополістичний. Домінуючою рисою конституційно-плюралістичного режиму він вважав юридичну організацію мирної конкуренції для завоювання влади та керівництва державою.

Основна риса монополістичного режиму — забезпечення одній єдиній партії монополії на узаконену політичну діяльність, що призводить до таких наслідків:

- 1) монополія влади впливає на характер держави, робить її свавільною, державою-партією;
- 2) монополія влади вимагає великих ідеологічних зусиль для свого узаконення;
- 3) монополія влади відкидає існування опозиції у своїй основі;
- 4) монополістичний режим спричиняється до того, що в основі суспільної свідомості лежать віра і страх: віра революціонерів у законність своїх дій та страх тих, хто не поділяє революційних поглядів, перед всемогутністю партії.
- 5) Збігнев Бжезінський разом із Карлом Фрідріхом відносить до тоталітарних режимів фашистські й комуністичні, акцентуючи на таких головних рисах:
- 6) домінуючій ролі ідеології, яку продукувала правляча партія;
- 7) використанні терору і обмеженні доступу до об'єктивної інформації для забезпечення монополії влади;
- 8) централізованій системі управління економікою.

Фрідріх Август фон Гаєк — лауреат Нобелівської премії — в своїй книзі “Дорога до рабства” глибоко розкрив джерела та засоби, які ведуть до тоталітарної держави та суспільства. До них він відносив: “благородні” наміри радикалів революційно перебудувати суспільний лад на засадах свободи та рівності; надцентралізоване управління суспільством; абсолютизація ролі науки у тотальній організації суспільних процесів; відсутність приватної власності, конкуренції і духовно розвинутої особистості. На думку Гаєка, той суспільний лад є перспективніший де багаті мають владу, ніж той де багатство залежить від тих, хто має владу.

Прихильники теорії модернізації вважають, що тенденцією розвитку

олітичних систем є перехід від традиційного до сучасного типу суспільства. Вони виділяють критерії, що дають змогу визначити ступінь політичного модернізму. Так, французькі політологи Люсіан Пай та Габріель Олмонд називають три критерії:

- 1) структурну диференціацію, яка ґрунтується на ідеї, що різниця між суспільствами полягає в ступені диференціації та спеціалізації структури;
- 2) ефективність політичної системи, що виявляється в її здатності до оновлення, мобілізації зусиль і виживання;
- 3) тенденцію до рівності, що передбачає зростання народної участі у політичному процесі.

Серед сучасних концепцій політичної модернізації виділяється концепція трансформації посткомуністичних суспільств у сучасні демократичні суспільства. Її сформулював **З. Бжезінський**. Він вважає, що цей процес тривалий, складний і передбачає три фази:

- 1) перша фаза (1-5 років) розпочинається після падіння комуністичної системи та передбачає політичну трансформацію вищих ешелонів влади і початкову стабілізацію економіки (лібералізацію цін і припинення дотацій, безсистемну приватизацію, стабілізацію грошової одиниці);
- 2) друга фаза (3-10 років) поєднує політичну стабілізацію (прийняття нової конституції, запровадження нової виборчої системи) з глибокими економічними реформами (реформуванням банківської системи, проведенням малої і середньої приватизації, демонополізацією, появою нового класу власників);
- 3) третя фаза (5-15 років) передбачає закріплення демократичних процесів (створення стабільних демократичних партій, встановлення демократичної політичної культури) і стабілізацію економічного зростання (здійснення великої приватизації, формування культури підприємництва).

З. Бжезінський також намагається привернути увагу до уроків, що випливають з реального процесу посткомуністичних трансформацій на сучасному етапі.

Перший урок, на його думку, полягає в тому, що колишні комуністичні країни, а також країни Заходу мали завищені сподівання щодо швидких перетворень.

Другий урок — у тому, що не всі колишні комуністичні країни перебувають на одній і тій самій фазі розвитку і не всі проходять відповідні стадії в однаковому темпі. Швидкість переходу залежить від тих реформістських кроків, які було зроблено у рамках попереднього ладу («переддозрівальний період»).

Третій урок підтверджує пріоритетність політичної реформи як основи ефективних економічних реформ.

Із четвертого уроку випливає необхідність швидких і всебічних перетворень Ль шокової терапії, коли для цього є необхідні суб'єктивні і об'єктивні умови. П'ятий урок полягає в тому, що не слід ігнорувати стратегії перетворень, які передбачають повільне просування і тривале державне регулювання суспільних процесів.

ПЛАН

- Політичні ідеї мислителів княжої доби (IX—XIV ст.).
- Політична думка в Україні за литовсько-польської доби (XIV—XVII ст.) і козацько-гетьманської держави (XVII—XVIII ст.).
- Демократично-народницький напрям розвитку політичної думки.
- Соціал-лібералізм.
- Консерватизм.
- Націоналізм.
- Націонал-державницький (націонал-демократичний) напрям розвитку політичної думки.
- Націонал-комунізм.

Політичні ідеї, що формувалися в Київській Русі у IX—XIV ст., у княжу добу, закарбовані в творах видатних державних і церковних діячів, літописців. Митрополит Іларіон у «Слові про Закон і Благодать», Ярослав Мудрий у «Руській правді», монахи-літописці Нестор і Сильвестр у «Повісті временних літ», Володимир Мономах у «Повчанні дітям» висвітлювали проблеми сутності, походження і легітимності влади, взаємовідносин світської і духовної влади, місця Русі серед держав світу.

Мислителі Київської Русі розуміли державну владу як відносини панування і підкорення, коли воля людей, що стоять на вершині ієрархічної суспільної драбини, рухає нижчими верствами суспільства з волі божої та згоди людей на такий порядок у суспільстві. Основними ознаками влади вважали справедливість — «правду» і примус — «силу». Влада, на їхню думку, забезпечує захист, порядок, справедливість і спасіння, і тому її слід визнавати і коритися їй.

Походження державної влади літописці пов'язували з покликанням Рюрика, якого вважали засновником династії київських князів. Отримана в результаті договору між ним і народними зборами слов'янських племен влада покликана забезпечити надійний захист від нападу чужинців і ліквідацію міжусобиць. Договір між Рюриком — правителем знатного походження і представниками племен був не тільки актом вияву народної волі, а й основою для обґрунтування легітимності князівської влади, яка визначалася також «богообраністю» і «благословенністю».

Сутність «богообраності» полягала в тому, що бог ставив князя на владу через церкву, а «благословенність» — у тому, що бог оберігав весь княжий рід, а через нього всю землю Руську.

Крім цього, літописці обґрунтували й інші аспекти легітимності: право на владу за заповітом чи волею попереднього князя згідно з міжкнязівськими договорами, підтвердженими хресним цілуванням; право на владу, отримане згідно з народною волею, висловленою вічем.

У зв'язку з тим, що поняття влади в політичній думці княжої доби часто ототожнювалося з владою князя, проблема ідеального правителя в ній посідала одне з провідних місць. Найбільш повно ідеал князя розкритий Володимиром Мономахом у «Повчанні дітям». Для нього ідеальний володар — мудрий, справедливий і милосердний, вірний слову, шанує духовних осіб, родичів, гостей, дбає про підданих.

Центральною проблемою того часу були взаємовідносини світської і церковної влади. Виділялися дві концепції: «богоугодного» володаря і князівського одновладдя. Представниками першої концепції були Феодосій Печерський і відомий літописець Нестор. Вони сформулювали ідею «духовного проводу над світською владою»; ідею необхідності захисту князем православної віри, сприяння її поширенню і процвітанняю; ідею об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу; ідею божественної природи влади, її обов'язку творити богоугодні справи.

Київський митрополит Іларіон вбачав у сильній монархічній владі князя запоруку територіальної цілісності держави, вважав, що церква повинна служити державі та її володарю, охороняючи загальнодержавний централізм.

На думку мислителів Київської Русі, народна воля, слабкість котрої полягала у надмірній свободі кожного з її носіїв, повинна бути обмежена волею князя, який несе відповідальність як перед народом, так і перед богом. Піддані повинні коритися владі, прагнути її захисту, опіки й заступництва.

Між княжою і козацько-гетьманською добою Україна перебувала під владою Литви і Польщі. В цей час політична думка розвивалася в руслі гуманістичної традиції, яка простежувалася в працях **Юрія Дрогобича та Станіслава Оріховського**.

Ю. Дрогобич — доктор філософії та медицини Болонського університету, займався політичним прогнозуванням, зокрема намагався передбачити становище імператора Священної римської імперії Фрідріха III, а також ворогуючих сторін на Апеннінському півострові. Він був прихильником сильної королівської влади, визнавав зверхність світської влади над церковною.

С. Оріховський замолоду виступав проти божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви в державні справи. Держава, на його думку, подібна до живої істоти, яка має своє тіло (посполиті), душу — (шляхетний стан), розум — (король). Мета держави — збереження набожності, добробуту і свободи громадян.

У праці «Про природне право» С. Оріховський одним із перших в Європі розробив концепцію природного права, відстоював пріоритетність закону над рішенням монарха чи інших посадових осіб. Проте за декілька років до смерті в праці «Польські діалоги політичні» він відійшов від передових поглядів, відстоював зверхність папської влади над королівською. Цей принцип письменник-публіцист застосував при розробці піраміди влади у Польщі, котра б нагадувала трикутник, вершиною якого була духовна влада, у лівому куті — священослужителі, а у правому — король.

Полемічна література здебільшого торкалася питань релігійного життя, реформи церкви, але в контексті цих проблем порушувалися і політичні питання. Виявлялися два напрями: перший був орієнтований на унію

православної й католицької церков, другий тісно пов'язувався з антиуніатською боротьбою та реформою православної церкви.

Головним теоретиком першого напрямку вважають **Петра Скаргу**, автора книги «Про єдність церкви божої». Він критикував православну церкву за відступництво східної церкви від апостольського Риму через пихатість константинопольських патріархів і тиранію візантійських імператорів; за шлюб духовенства; за вживання в літургії слов'янської мови; за втручання світської влади в церковні справи. Все це, на думку П. Скарги, згубно впливало на рівень християнської науки, розхитувало моральні основи духовенства. Єдиний порятунок для русинів він вбачав в унії церков, яка передбачала виконання трьох умов:

- 1) визнання влади папи православними;
- 2) єдність віри;
- 3) послух перед папою.

Крім того, П.Скарга виступав на захист централізму в церковному житті, за обмеження доступу до розгляду питань віри світських осіб і нижчого духовенства.

Серед яскравих постатей другого напрямку можна виділити автора «Апокрисису» Христофора Фіалета. В полемічній боротьбі з Петром Скаргою він відстоював ідею демократизації церкви, в душі протестанського віровчення захищав право світських людей на участь у церковних справах, на вибори духовної влади, був прихильником релігійної терпимості.

Христофор Фіалет дотримувався думки, що відносини влади і народу ґрунтуються на суспільному договорі, згідно з яким король і піддані повинні суворо дотримуватися закону. Порушення прав і свобод підданих з боку як короля, так і шляхетного стану підриває державу, спричинюється до її занепаду. Христофор Фіалет заперечував абсолютизм не лише монарха, а й папи римського, вважав незаконним його втручання у світські справи.

Іван Вишенський — визначний український письменник-полеміст — висунув концепцію колективної соборності правління християнською церквою, засновану на ідеї рівності всіх людей перед богом. Принцип соборності як вияв демократизму він відстоював також у відносинах між церквами. В цьому ж контексті І. Вишенський заперечував не тільки абсолютизм духовної влади — папи римського, а й абсолютизм світської влади — королів і царів, вважав, що будь-який володар отримує владу від бога і не може користуватися нею на свій розсуд.

У козацько-гетьманську добу політична думка України розвивалася в контексті правових документів, які відображали аспекти державного устрою і міжнародних відносин України, а також у руслі концепції просвітників щодо суспільства і держави. До важливих правових документів того часу можна віднести «Березневі статті», «Гадацький трактат», «Угоду та Конституцію» Пилипа Орлика. В них було закладено правову основу міжнародних договорів України з іншими державами, чітко простежувалися атрибути суверенітету української державності, визначалися конституційні засади державного і суспільного ладу.

«Березневі статті» передбачали збереження козацьких, міщанських і шляхетських прав, вольностей; право українців самим вирішувати, хто до

якого стану має належати; право самостійно збирати податки; збереження права обирати гетьмана, самостійно вирішувати питання міжнародної політики (за винятком Росії і Туреччини). Зміст статей розкривав, з одного боку, демократичну сутність української державності, яка ґрунтувалася на принципі виборності вищих посадових осіб і суддів, з іншого — правові зобов'язання української сторони перед Московським царством, які передбачали військово-політичну єдність України і Московії та недоторканість суспільно-політичних порядків в Україні.

«Гадяцький трактат», розроблений Юрієм Немиричем 1658 р., містив такі основні положення:

- 1) Україна на федеративних засадах як Велике князівство Руське входить до Речі Посполитої;
- 2) гетьман стає цивільним і військовим правителем України, а спільний для всіх король обирається трьома народами;
- 3) передбачається існування власної скарбниці, монетного двору, війська, генерального трибуналу;
- 4) без дозволу українського уряду коронне військо не має права входити на територію князівства;
- 5) православне духовенство урівнюється в правах з римо-католицьким, а права унії обмежуються територією, на якій вона існує. Київська академія прирівнювалася до Краківської.

«Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» склалися з 16 статей і починалася з урочистої декларації: «Україна з обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування». Визначалися кордони України з Польщею і Московією, передбачалося після закінчення війни підписання трактату зі шведським королем як постійним протектором України, закріплювалося право запорожців на повернення всіх відібраних у них земель і поселень, на відновлення колишнього статусу православної церкви під зверхністю царгородського патріархату.

Конституція передбачала розподіл влади між гетьманом як вищою виконавчою владою, генеральною радою як вищою представницькою владою і генеральним суддею. Хоч прерогативи органів влади не були ще чітко визначені, все ж тогочасна конституція наближалася до реалізації принципу розподілу влади.

Отже, названі правові документи закріплювали державний статус України, визначали конституційні основи суспільного і державного ладу, її міжнародно-правову суб'єктність.

Просвітницький напрям в політиці знайшов глибоке відображення в працях Феофана Прокоповича і Михайла Козачинського.

Ф.Прокопович у трактатах «Правда волі монаршої», «Духовний регламент» створив першу в Росії й Україні концепцію освіченого абсолютизму. Використовуючи думки Т. Гоббса і С. Пуфендорфа про природний стан, Ф. Прокопович сформулював тезу, що в додержавному стані існували як мир, любов, добро, так і війна, ненависть, зло. Для того, щоб надійно захистити природні права від зовнішніх ворогів і внутрішнього розбрату, народ передає свою волю монарху. Ф. Прокопович, як і Т. Гоббс, вважав, що договір між

підданими і монархом є суворо одностороннім, і тому засуджував усякі виступи проти влади монарха. Він також обґрунтував необхідність підпорядкування духовної влади владі монарха.

М. Козачинський у праці «Громадська політика» розробляв питання природного права як складової людської природи, поділяв людські закони на громадські й канонічні,

вивчав проблеми військової політики, намагаючись викласти своє розуміння причин воєн, їх типологізацію (справедливі й несправедливі, зовнішні та внутрішні).

Демократично-народницький напрям започаткувало Кирило-Мефодіївське братство, головним ідеологом якого був Микола Костомаров. Його «Закон Божий (Книга буття українського народу)», що синтезував романтичні ідеї з радикальними політичними і соціальними ідеями та християнськими цінностями, був програмою кирило-мефодіївців. Ця програма містила такі ідеї:

- 1) визнання української етнокультурної ідентичності;
- 2) створення самостійної української республіки в рамках федерації слов'янських народів;
- 3) знищення кріпацтва й утвердження суспільного ладу на засадах правової і соціальної рівності в дусі християнського заповіту;
- 4) протиставлення українських демократичних традицій традиціям аристократичної Польщі й самодержавної Росії.

Суспільно-політичні засади кирило-мефодіївців слугували орієнтиром українському рухові, який був оформлений у мережу громад — напівкооперативних гуртків демократично зорієнтованої інтелігенції. Одним із лідерів цього руху був історик Володимир Антонович, який першим назвав Київську Русь українською державою, обґрунтував природне походження нації, охарактеризував основні принципи життя трьох народів: українців (принцип демократизму, що забезпечує права для особи), поляків (принцип аристократизму, що призводить до боротьби між різними соціальними групами), росіян (принцип авторитету державної влади, що спричинюється до самодержавства).

Політична думка в Україні у XIX—XX ст. Формувалася в умовах, коли зникав традиційний сільськогосподарський уклад життя і його змінювало індустріальне суспільство, коли відбувалися процеси національно-культурного й національно-політичного відродження України. Якщо попередня політична думка в Україні розвивалася в руслі релігійних, династичних та козацько-станових традицій і не була оформлена у відповідну теоретичну та ідеологічну систему, то в XIX—XX ст. вона набула рис, властивих європейським ідеологічним напрямкам і течіям.

Так, Іван Лисяк-Рудницький, спираючись на ідеологічні цінності, виділяє у тогочасній політичній думці такі напрями: демократично-народницький, націоналістичний, консервативний, комуністичний. А Володимир Потульницький на основі методології історичного дослідження суспільно-політичного життя в Україні наголошує на народницькому, консервативному і національно-державницькому напрямках.

Аналізуючи політичну думку в Україні, ці підходи можна поєднати, оскільки вони доповнюють один одного, незважаючи на відмінності у критеріях класифікації. Варто виділити ще один напрям у політології — лібералізм, хоч в українському контексті він лише частково збігався з подібною течією в Європі.

До демократично-народницького напрямку належать **Михайло Грушевський, Ростислав Лащенко, Сергій Шелухін**.

Вони відстоювали такі принципи:

- 1) визнання народу русійною силою історичного процесу;
- 2) розуміння українського народу як окремої культурної одиниці;
- 3) обґрунтування ідеї народоправства у вигляді народно-демократичної республіки;
- 4) федеративний устрій України;
- 5) відстоювання автономії України в складі федеративних чи конфедеративних союзів;
- 6) надання переваги колективним формам власності як історично традиційним.

У праці «Українська партія соціалістів-революціонерів та їх завдання» **М. Грушевський** захищав ідею пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави. У схемі викладу історії України він обґрунтував думку про український народ як окрему етнокультурну одиницю, що є спадкоємицею Київської Русі та сформувала свої етнокультурні риси в умовах Галицько-Волинської та Литовсько-Польської держав.

М. Грушевський розглядав українську націю як виключно хліборобську, що внаслідок чужоземного панування втратила вищі класи; підкреслював як позитивні риси українського народу (вроджену логічність думки, високі культурні й соціальні інстинкти, високу красу побуту), так і негативні (відсутність національної свідомості, слабкість національного інстинкту, низький рівень освіти, культурного та політичного виховання).

У поглядах на державу **М. Грушевський** дотримувався думки, що національним інтересам України найбільш відповідає статус автономії в складі Російської Федерації. Він вирізняв два шляхи становлення федерації — через об'єднання двох і більше держав з їх ініціативи або з ініціативи зверху, коли унітарна держава стає федерацією, поділивши суверенітет з територіями. Правда, після ліквідації УНР більшовицькою Росією, **М. Грушевський** визнавав необхідність існування української незалежної держави, але лише тимчасово, орієнтуючись у майбутньому на входження Росії й України в загальноєвропейську федерацію.

Політичні погляди **Р. Лащенко** — вченого-правознавця дещо відрізнялися від поглядів **М. Грушевського**. Концентруючи увагу переважно на історії народу, він відстоював думку про те, що в історії України перепліталися як демократична, так і аристократична традиції, вважав приватну власність історично традиційною.

С. Шелухін вважав, що тільки самостійні держави можуть об'єднатись у федерацію, і, будучи противником федеративного союзу України з Росією і Польщею, схилився до думки про можливість Чорноморсько-адриатичної федерації.

Лібералізм в Україні мав свою специфіку і відрізнявся від класичного лібералізму в Європі. Крім власне ліберальних ідей, він містив ідеї соціалізму (переважно прудонівського типу), а також ідеї демократично-народницької ідеології. До основних ідей українського лібералізму можна віднести: пріоритетність політичних і громадянських прав особи перед державою і нацією; конституціоналізм і правова держава; приватна власність як основа господарювання; державна автономія України в складі Російської федерації; самоврядування як основа державного устрою; загальнолюдські цінності на національному ґрунті. Представниками українського лібералізму були Михайло Драгоманов, Богдан Кістяківський.

М. Драгоманов піддав критиці методологічні принципи народницької школи, що ґрунтувалися на ідеї народоправства та інтересу «трудового народу», і розвинув учення про суспільство і державу в руслі позитивізму. Оцінюючи історичні події в Україні з точки зору еволюційного розуміння прогресу, він на противагу вченим-народникам визнавав справедливими лише ті народні рухи, що сприяли духовно-ліберальному, економічному та політичному розвитку краю.

Політичні погляди М. Драгоманова знайшли найбільш повне відображення в проекті програми «Вольний Союз — Вільна Співка», в якій обґрунтовувалися головні засади російського конституціоналізму. Найважливішими з них він вважав громадянські свободи і децентралізацію Росії. Децентралізація в свою чергу була основою для утвердження самоврядування (самоуправа громад, волостей, повітів, земель). Кожна самоуправа повинна мати внутрішню самостійність щодо інших самоуправ. Центральна влада зосереджувалася у земельному соборі як вищому законодавчому органі, що функціонував на засадах американського бікамералізму (двопалатності). Отже, держава, за М. Драгомановим, це «вільна співка» самоуправ, а центральна влада — лише орган координації між ними.

Національне питання України М. Драгоманов розглядав у контексті забезпечення прав і свобод громадян та пов'язував його успіх з конституційними реформами в Росії. Український національний рух він висвітлював у такій послідовності: культурно-просвітницька діяльність з метою пробудження і розвитку національної свідомості та піднесення освітнього рівня народу; боротьба за політичну свободу, запровадження конституції; розв'язання соціальних проблем.

У політиці М. Драгоманов відкидав принцип «мета виправдовує засоби», вважаючи, що для здійснення справедливих цілей потрібні високоморальні люди. Соціалізм він розумів як засіб утвердження соціальної справедливості, підвищення добробуту народу.

Б. Кістяківський був прихильником методологічного плюралізму в суспільних науках, що передбачав взаємну доповнюваність і взаємну обмеженість наукових методів. Становлення правової держави він поставив у залежність від рівня правової культури суспільства. Аналізуючи суспільно-політичну думку Росії, Б. Кістяківський дійшов висновку, що закон і право там не визнаються, як у країнах Заходу, самостійними цінностями. У Росії й інтелігенція, і бюрократія, і простий народ сприймають право як писаний

закон, як примус з боку державної влади і тому часто трактують його, виходячи з етичних критеріїв, продиктованих політичними мотивами розуміння справедливості.

Б. Кістяківський розглядав також проблему співвідношення правової і соціалістичної держави. На його думку, правова держава не в змозі розв'язати соціальні питання найманого робітника, а соціалізм — розв'язати суперечність між державним контролем господарського життя на користь прав робітника та збереженням гарантій свободи власника. Якщо соціалістична держава відкине основний принцип правової держави — обмеження влади правами людини і громадянина, то майбутнє народовладдя перетвориться на деспотію народу чи деспотію від імені народу.

Б. Кістяківський дійшов висновку, що між правовою державою і державою, котра здійснить соціальну справедливість, не повинно бути якісної різниці, а тільки кількісна, тобто розширення сфери соціального забезпечення з боку цієї держави не повинне обмежувати права особи.

Розглядаючи право в системі культури, Б. Кістяківський вказував на пряму залежність рівня правової культури від загального культурного рівня народу. Тобто культурна людина більшою мірою намагається жити за загальнолюдськими принципами та правилами. Він виділяв два типи особи залежно від її ставлення до права: правову і революційну.

Поведінка революційної особи, незважаючи на її інтелектуальний рівень, вступає, на думку Б. Кістяківського, в суперечність не тільки з державними нормами, а й з традиціями і звичаями. Б. Кістяківський визнавав культурну самобутність правових систем, виходячи з того, що культура, традиції, закони в усіх народів різні, зумовлені природними і соціальними чинниками.

Український консерватизм ґрунтувався на засадах пріоритетності держави, нації над правами особи; монархічної форми державного правління; територіального патріотизму; провідної ролі аристократії у державотворчому процесі; непорушності приватної власності як основи господарювання, вирішальної ролі моральних, релігійних чинників у суспільному поступі; українського історичного легітимізму.

Консервативна думка започаткована «Історією русів» — історико-політичним трактатом невідомого автора, написаним у XVIII ст. У цій праці сформульовано концепцію українського історичного легітимізму, згідно з якою Україна має право розірвати договір з Росією і повернути втрачену автономію, оскільки за Переяславським договором українська нація добровільно прийняла протекторат Росії, яка до того ж цей договір постійно порушувала.

Консервативну традицію в Україні продовжив **Пантелеймон Куліш**, який критично переглянув засади народницької ідеології, зокрема наївне захоплення селянською масою, виправдання і вихвалання руйнівної стихії селянських і козацьких заворушень, недовіру до еліти як провідної верстви в політичному житті цивілізованого суспільства. Однак він не зміг протиставити конструктивну альтернативу народництву.

Консервативні погляди характерні також для **Миколи Міхновського**, який у брошурі «Самостійна Україна» закликав до відновлення самостійної

України на підставі Переяславської угоди, порушеної російським царизмом. Погляди М. Міхновського також збігалися з ідеями національно-державницького напрямку, зокрема з ідеями про широкі політичні й громадянські права, самоврядування земель, про суд присяжних, а також з ідеєю національно-демократичної держави у вигляді президентської республіки з двопалатним парламентом (радою представників і сенатом).

Думки М. Міхновського про необхідність рішучого відмежування України від Росії, акцент на силових методах досягнення національно-визвольної мети, а також проголошення виключно етнічного принципу формування нації (Україна для українців) лягли в основу націоналістичної ідеології. Погляди М. Міхновського ґрунтувалися на консервативному, національно-державницькому й націоналістичному ідеологічних напрямках.

Найбільш системного і глибокого розвитку українська консервативна думка досягла в працях В'ячеслава Липинського, Степана Томашівського і Василя Кучабського.

В. Липинський ґрунтовно висвітлює концепцію політики у праці «Листи до братів хліборобів». Він вбачав повноцінний розвиток української нації в розбудові власної держави. Така держава має існувати у формі монархічного правління, що відповідає державницькій традиції, започаткованій Б. Хмельницьким. За В. Липинським, ця монархія повинна ґрунтуватися на таких п'яти підвалинах: аристократія, класократія, територіальний патріотизм, український консерватизм, релігійний етос.

Гетьман як спадковий монарх репрезентує державу, уособлює її авторитет. Разом з гетьманом управління державними і суспільними сферами здійснює аристократія — кращі представники усіх класів і станів: промислового (фабриканти, інженери, робітники); хліборобського (поміщики, селяни, сільські робітники); фінансового і купецького (всі, хто живе з обміну продуктами); комунікаційного (залізничники, шофери), інтелігенція.

Такий принцип формування аристократії (правлячої еліти) В. Липинський називав класократією, яка також передбачала співпрацю всіх класів. Принципи класократії заперечували буржуазний парламентаризм як такий, що роз'єднує нації за партійними ознаками, соціалізм — за класовими ознаками і націоналізм — за етнічними ознаками.

Територіальний патріотизм В. Липинський розумів як солідаризацію усіх мешканців України на ґрунті любові до рідної землі, незалежно від етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання.

Консерватизм, за В. Липинським, це утвердження серед громадян України організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних приборкати анархію і свавілля, і, нарешті, релігійний етос — основа становлення морального порядку, без якого неможливо сформувати націю, збудувати державу.

Форму державного правління вчений вбачав у дуалістичній конституційній монархії, за якої:

- гетьман як суверен української нації, голова кабінету міністрів зосереджує в своїх руках виконавчу владу;
- законодавчу владу утворюють дві палати: територіальна (нижня), до

якої входять представники місцевих земельних рад (по 3-4 від кожної землі на підставі загального, рівного, таємного виборчого права), і трудова (вища), до якої делегують своїх представників професійні спілки всіх класів і соціальних верств.

Державницька концепція С. Томашівського ґрунтувалася на ідеях особливої ролі Галичини та уніатської церкви в майбутньому державотворенні; українського консерватизму; об'єднуючої національної ідеї; європеїзації українського руху з опорою на власні (особливо в Галичині) традиції. В поглядах на державу С. Томашівський дотримувався ідеї мирної еволюції існуючих форм правління, вважаючи, що республіканська форма правління може бути найгіршою деспотією, рівно ж як і монархія — демократичною, якщо вона не є абсолютною.

На думку С. Томашівського, майбутня українська держава повинна формуватися на основі автономії західноукраїнських земель, яка матиме власне законодавство, адміністрацію, освіту, армію. Автономія має спиратися на традиції Галицько-Волинського князівства та Австро-Угорської монархії і польського республіканського правління.

За зразок політичної організації для галицької автономії С. Томашівський взяв англійську парламентську монархію з широкими повноваженнями громад, округів і територій. У такій державі законодавча влада належала б палаті представників місцевих органів влади; виконавча влада — державній раді, до складу якої б входили представники духовних (греко-католицької церкви) і світських органів. Символом держави був би монарх, який обирався б членами державної ради або був би спадковим.

Виходячи з того, що в Україні була відсутня спільна для всіх українців національна ідея, С. Томашівський відкидав соборність, обґрунтував ідею необхідності окремого процесу державотворення для Галичини і Наддніпрянської України. На думку вченого, лише Галичина зберегла український дух завдяки своїй близькості до Заходу та підтримці церкви і держави. Головна роль у цій тріаді відводилася грекокатолицькій церкві, тому що вона відкрила доступ до західноєвропейської культури і врятувала українців від денационалізації.

На відміну від С. Томашівського і В. Липинського, які у своїх державотворчих концепціях спиралися на ідеї «клерикальної монархії» та «легітимної трудової монархії», В. Кучабський називав свою концепцію позитивним мілітаризмом. За цією концепцією, провідну роль у побудові монархічної держави має відіграти військова еліта з сильним вождистським характером, військовим хистом і аристократизмом національного почуття.

В. Кучабський дотримувався ідеї «українського П'ємонту», виходячи з того, що завдання державотворення може виконати не етнічне об'єднання українців у межах чужої держави, а нація, психічний склад якої може бути сформований лише на певній території. Таким «П'ємонтом», на його думку, могла стати Галичина, в якій склалися для цього найсприятливіші умови.

Націоналістичний напрям був започаткований Братством тарасівців, а також уже згадуваними ідеями М. Міхновського. Він включав такі основні принципи:

- 1) нація як етнічна спільність — основний чинник державного і суспільного життя;
- 2) волюнтаризм — один із світоглядних принципів;
- 3) національна диктатура — перехідна форма державного будівництва;
- 4) активна меншість — віддані національній ідеї патріоти організують і ведуть пасивну масу на боротьбу за українську державу;
- 5) національна революція — основний засіб досягнення державності.

Головним ідеологом націоналістичного напрямку був Дмитро Донцов, який основні засади своєї доктрини виклав у праці «Націоналізм». Він не заперечував певного впливу М. Міхновського на становлення свого світогляду, однак свою націоналістичну концепцію (волюнтаристську, ірраціональну, елітарну) протиставляв народницькій демократичній концепції останнього.

Д. Донцов виділив п'ять принципів своєї ідеології інтегрального, або чинного, націоналізму.

Перший принцип проголошував, що національна ідея має будуватися не на розумі, а на волі — інстинктивному прагненні нації до життя, влади і панування.

Другий принцип передбачав виховання в народі стремління до боротьби, усвідомлення ним кінцевої мети.

Третій принцип ґрунтувався на романтизмі і фанатизмі, який надавав національним почуттям релігійного змісту, а ідеям — догматичного характеру і спонукав маси до експансії насильства за торжество своїх ідей.

Четвертий принцип — це проголошення імперіалізму як легкого синтезу між націоналізмом і інтернаціоналізмом, що мало б загальнолюдський характер, оскільки цивілізувало б народи, нездатні управляти собою.

П'ятий принцип ставив за мету формування національної еліти — ініціативної меншості, яка продукує для несвідомої маси ідеї і мобілізує цю масу на боротьбу за них.

Для забезпечення перемоги ініціативна меншість повинна використовувати «творче насильство».

Д. Донцов, на відміну від В. Липинського, вважав, що передумовою створення власної держави є формування української нації як самосвідомої культурної і політичної спільноти. Його націоналізм був ідеологічною основою програми революційної ОУН до III Надзвичайного збору в серпні 1943 р., коли стався відхід від тоталітарних принципів боротьби за українську державу.

Концептуальні засади націоналізму Д. Донцова використав при розробці доктрини нового націоналізму Микола Сіборський. У праці «Націократія» він сформулював основні риси своєї доктрини:

- 1) українська держава повинна бути авторитарною і спиратися на працюючі верстви української нації;
- 2) політичним суб'єктом влади має стати національна диктатура;
- 3) форма правління передбачає сильну законодавчу і виконавчу владу. Законодавчий орган — Державна Рада обирається всіма громадянами, голова держави і одночасно прем'єр-міністр — Національними Зборами, що складаються з депутатів Державної Ради, Всеукраїнської Господарської Ради, представників крайових рад та синдикатів.

П. Полтава і А. Ребет висвітлювали теоретичні проблеми нації і держави в більшій мірі з позицій демократичного націоналізму, ніж інтегрального.

П. Полтава сформулював наступні теоретичні положення: не класова боротьба (як вважають марксистки), а національно-визвольна є рушійною силою історичного процесу; держава є вищою формою організації нації, продукту національного розвитку; права особи неможливо реалізувати без реалізації прав нації; більшовицька Росія є найбільшим ворогом національно-визвольних змагань на міжнародній арені і державної незалежності України; тільки патріотична еліта озброєна ідеологією націоналізму може очолити боротьбу за здобуття Української держави.

А. Ребет розглядав націю як етнополітичну спільноту, яка органічно поєднує етнополітичні (державу, територію, населення — расу, родину, покоління); етнокультурні (мову, звичаї, релігію); етнопсихологічні (колективну свідомість і волю); чинники.

Він критикував як марксистські так і ліберальні теорії нації, які розглядають націю і національні рухи як тимчасові явища і прогнозують їх зникнення або невіловання в процесі глобалізації світового розвитку, а також надають переваги створенню універсальних урядових міжнародних структур. Ці ідеї Ребет таумачив як рецедиви імперської ідеології і доводив, що такі глобальні інститути і форми взаємодії як універсальні світові управлінські структури, вільна торгівля і вільна співпраця можуть розвиватися, лише опираючись на вільний союз “справді вільних народів”.

Національно-державницька ідеологія на відміну від чинного націоналізму висувала ідею нації політичної (як сукупності громадян держави), відстоювала синтез національних і загальнолюдських інтересів, а також принцип самовизначення народу в етнічних кордонах через національно-демократичну державу. Представники цього напрямку відстоювали можливість участі України як самостійної держави у конфедеративних і федеративних об'єднаннях.

Попередником національно-державницького і національно-демократичного напрямку був Іван Франко, який одним із перших в українській політичній думці сформулював концепцію політичної самостійності України. Основні риси цієї концепції, які чітко висвітлені в працях «Україна ігreden'ta» та «Поза межами можливого». Їх можна звести до таких моментів:

- 1) основною причиною гальмування економічного і культурного розвитку народу є відсутність його національної самостійності;
- 2) без ідеалу національної самостійності неможливо реалізувати ідеали політичної свободи і соціальної рівності;
- 3) українські політичні сили, кращі його представники, такі як М. Драгоманов, зазнавали невдач на шляху здійснення своїх цілей через те, що вони не мали ідеалу політичної самостійності;
- 4) цей ідеал, хоч він, на перший погляд, неосяжний, можна реалізувати тільки активною копіткою працею борцівреволюціонерів;
- 5) для повноцінного національного розвитку необхідне відтворення повної соціальної структури, тобто всіх верств (вищих, середніх і нижчих), які б підтримували ідеал політичної самостійності України.

У площині вирішення соціальних питань І. Франко стояв на позиціях соціалізму. За цими поглядами він наближався до М. Драгоманова, тобто відстоював федеративно-громадський принцип, який передбачав свободу й автономію у відносинах між собою і громадою, громадами і народом. Соціалістична концепція І. Франка містила також ідеї кооперації, колективної громадської власності, соціальної взаємодопомоги між трудівниками, боротьби проти соціального гноблення та ін.

Соціалізм І. Франка докорінно відрізнявся від марксизму. Ця різниця полягала в тому, що І. Франко відкидав ідеї економічного детермінізму й історичного фаталізму (історичної необхідності), диктатури пролетаріату і державної централізації суспільства. Отже, політичні переконання І. Франка ґрунтувалися як на національно-демократичних, так і на соціалістичних поглядах.

Ідеї національно-державницької ідеології відстоював правник і політолог Станіслав Дністрянський. Базовими поняттями концепції С. Дністрянського є поняття нації і держави. Головними ознаками держави він вважав: територію; людей, котрі проживають на ній; організацію суспільного ладу з її характерними ознаками — автономією, авторитетом і автаркією. Люди, територія і народна культура — основні ознаки нації незалежно від величини державної організації. Терміном «люди» С. Дністрянський позначав певний суспільний зв'язок, що склався на основі родового походження і загального почуття кровної спорідненості. У поняття «культура» вчений включав народну мову, історичні звичаї. Поняття «територія» має для держави політичне, а для нації — етнічне значення, оскільки ідея самовизначення народу може вирішуватися в межах його етнічної території, котра потім стає державною.

Ідея федерації, яку С. Дністрянський розглядав у контексті своєї концепції єднання народів, ґрунтується на чотирьох основних засадах:

- 1) питання про об'єднання народів має розв'язуватися лише після міжнародного визнання їхньої державної самостійності;
- 2) вирішувати питання вступу до міжнародного об'єднання повинні національні парламенти;
- 3) кожний національний парламент, який дав згоду на утворення об'єднання, має висунути однакову кількість депутатів для вироблення спільної угоди;
- 4) заснування спільного адміністративного трибуналу, наділеного судовими функціями для вирішення спірних питань.

Володимир Старосольський, який також був правником і політологом, доповнив державницьку концепцію С. Дністрянського ідеями про соціально-класову структуру суспільства, приділивши увагу саме тим класам у процесі державотворення, які є носіями національної свідомості.

Сучасною можна вважати концепцію формування нації, запропоновану Ольгердом Бочковським. Її суть зводиться до таких моментів:

- 1) створення широкої мережі громадських інституцій і підтримка середніх класів;
- 2) утворення власної держави з власною територією, яка поглиблює етногенез, перетворюючи його в націогенез;

- 3) розвиток капіталізму і демократії, які виводять на історичну арену колись пасивні суспільні класи — робітництво і селянство.

Степан Рудницький, виходячи із розуміння того, що Галичина і Наддніпрянщина становлять єдину етнічно-національну територію як складову Східної Європи, розвивав ідею М.Грушевського про можливість створення Балтійсько-Чорноморської федерації у складі Фінляндії, Латвії, Естонії, Білорусії й України.

Поява в Україні такої течії суспільно-політичної думки, як націонал-комунізм, зумовлювалася двома обставинами:

- 1) нерозривним зв'язком попереднього національного руху з соціалізмом;
- 2) порушенням політичних і національно-культурницьких прав Української Радянської Республіки з боку більшовицької Росії.

Основною працею «національного» комунізму був трактат Сергія Мазлаха і Василя Шахрая «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)», в якому було піддано нищівній критиці політику більшовиків стосовно України. Трактат обгрунтував необхідність незалежної УСРР, об'єднаної з Радянською Росією та іншими соціалістичними державами на основі справжньої федерації, і незалежність української комуністичної партії, поєднаної з Російською комуністичною партією через комуністичний інтернаціонал.

Найпомітнішими діячами цього напрямку були Володимир Винниченко, Микола Хвильовий.

В. Винниченко визнав радянську владу в Україні і хотів працювати в її урядових структурах. Повернувшись 1920 р. з еміграції, він поділяв ідею утворення федерації радянських республік. Разом з тим у «Листі до українських робітників і селян» В. Винниченко звинуватив більшовицький тоталітаризм у тому, що:

- 1) існування УСРР як самостійної, незалежної робітничо-селянської держави має місце тільки в деклараціях;
- 2) декларативно існує уряд УСРР, він не обраний, а призначений Політбюро ЦК РКП(б);
- 3) правляча революційна партія — це машина, якою управляє невелика група людей;
- 4) партійні організації втратили активність і перетворилися у бездушну, некритичну масу;
- 5) влади Рад в Україні не існує, тому що принцип централізму виключає її;
- 6) в Україні все мілітаризоване і централізоване;
- 7) така політика спонукає українців-комуністів виступати проти національних прагнень свого народу.

В еміграції В. Винниченко проаналізував причини поразки української національної революції, розробив концепцію колектократії, згідно з якою перевага в майбутньому буде за колективними формами власності. Колектократія допускає приватну власність, але виключає найману працю.

М. Хвильовий вважав, що комунізм можна реалізувати на національному ґрунті, відкинувши «російський шлях» розвитку у культурній сфері. А для цього потрібно подолати «хохлацьку розляпаність», український

просвітянський провінціалізм та орієнтуватися на ідеал європейської людини-громадянина, творця історії. За його словами, необхідно покінчити не тільки з малоросійством, українофільством, а й москвофільством. Отже, для ідеології націонал-комунізму були характерні такі риси:

- 1) визнання Української Соціалістичної Радянської Республіки як держави трудящих;
- 2) визнання комунізму як прогресивного ладу, в межах якого можна реалізувати національно-державницький ідеал;
- 3) підтримка ідеї федерації незалежних державних республік;
- 4) критика більшовицького режиму Росії як небезпечного ворога для української незалежності;
- 5) розуміння національної революції як продовження соціальної;
- 6) надання пріоритету колективним формам власності.

ПЛАН

- Політична система: суть, структура та функції.
- Типи політичних систем.
- Критерії та фактори ефективності політичних систем.

Політична система, як і економічна, правова, духовна, а також соціально-класова, є підсистемою суспільства. Якщо істотною ознакою економічної системи є власність, правової — правові норми як регулятори суспільного життя, духовної — формування цінностей, відтворення особистості, адекватної цим цінностям, то істотною ознакою політичної системи полягає у формуванні та здійсненні політичної, державної влади. Саме владні відносини характеризують політичну систему.

Поняття “політична система” одні політологи ототожнюють з політичним режимом цієї системи, інші — з політичною організацією, треті значно розширюють обсяг і зміст цього поняття, включаючи до структури політичної системи елементи, які не можна вважати власне політичними.

Загалом політична система — це сукупність інститутів та груп, які формують і розподіляють політичну владу та здійснюють управління суспільними процесами, а також репрезентують інтереси певних соціальних груп у рамках відповідної правової системи і політичної культури.

Структура політичної системи включає: 1) політичні інститути державної влади — глава держави, парламент, уряд, представники держави на регіональному рівні; 2) політичні інститути регіональної влади — політичні виконавчі та представницькі (законодавчі) органи суб'єктів федерації, автономії та регіонального самоврядування; 3) політичні інститути місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та голови місцевого самоврядування); 4) політичні інститути, які забезпечують формування політичної влади та політичного управління — виборча та партійна системи; 5) політична культура (політичні знання, цінності, стиль політичного мовлення, моделі політичної поведінки). 6) суб'єкти політичного процесу — громадяни, політичні та громадські лідери, партії, громадські організації та тіньові суб'єкти політики (мафії, клани, конклі); 7) форми політичної взаємодії (співпраця, конкуренція, конфлікт, консолідація, панування та експлуатація).

До сказаного слід додати, що органи держави входять не тільки в політичну але, і адміністративну, військово-силову та правову системи. Адміністративну владу здійснює адміністративний апарат, основу якого становлять чиновники (державні службовці) на всіх рівнях політичної системи, починаючи від райдержадміністрацій аж до адміністрації президента, як наприклад, в Україні. Адміністративний апарат як політично нейтральний орган держави забезпечує технологічний процес підготовки і виконання політичних рішень, які приймають політичні органи. Однак, адміністративний

апарат на відміну від політичних органів формується шляхом призначення або найму, а тривалість терміну його повноважень лише незначною мірою залежить від перемоги тих чи інших політичних сил на виборах (за винятком президентської форми правління).

Військово-силові органи (збройні сили, поліція, служба національної безпеки) виконують специфічні функції охорони політичної системи та всього суспільства, забезпечення відповідно до того чи іншого політичного режиму правопорядок і громадську безпеку. Відсутність сучасного цивілізованого механізму контролю над цими органами призводить до обмеження демократії та посилення поліцейських функцій держави.

Якщо адміністративна і військово-силова системи безпосередньо залежать від політичних органів, то правова система, до якої входять суди, прокуратура і уповноважений з питань прав людини має автономний статус державної влади.

Політичні системи можна типологізувати за різними критеріями. Вони тією чи іншою мірою розкривають генезис, ступінь цивілізованості та перспективи розвитку їхніх інститутів, рівень політичної культури та форми взаємодії суб'єктів політичного процесу. За основу типологізації політичних систем візьмемо два критерії — тип суспільства і тип політичного режиму.

Суспільство типологізується за формаційною, культурологічною, цивілізаційною ознаками. З формаційної точки зору, (акцент робиться на рівні розвитку економічного базису) суспільство поділяється на рабовласницьке, феодалне, буржуазне, комуністичне, посткомуністичне. З культурологічної точки зору (увага зосереджується на культурному генезисі та сучасному культурному рівні), суспільство, поділяється на західне, східно-православне, мусульманське, латиноамериканське, південно-східне азійське, індуське та африканське. Західне суспільство, яке виникло на культурних традиціях греко-римської цивілізації, ренесансу, реформації та ліберального просвітництва, характеризується такими цінностями як індивідуалізм, прагматизм, раціоналізм, верховенство права, оптимізм, віра у власний успіх. Це суспільство поширюється на країни Західної Європи, Північної Америки, Австралії і Нової Зеландії. Східно-православне суспільство успадкувало культурні традиції Візантійської та Російської імперій, які ґрунтуються на цінностях верховенства влади правителя, панування держави над людиною і суспільством, на зневазі до права, свободи і людської гідності. Таке суспільство існує в Росії, Білорусі, Україні, Сербії, Болгарії, які значно відстають у темпах модернізації від країн з іншими культурними традиціями. Мусульманське суспільство, яке успадкувало культурні традиції арабського халіфату, ґрунтується на цінностях сильної авторитарної влади — політичної і релігійної, домінуванні норм шариату над сучасними демократичними нормами. Це суспільство поширюється на арабські країни, Іран, Ірак. Латиноамериканське суспільство, яке виникло на ґрунті феодално-колоніальних культурних традицій іспанської корони, ґрунтується на цінностях патерналізму, авторитаризму, поваги до розкішного, багатого стилю життя, здобутого не самовідданою працею, а різними формами крутіїства. Однак модернізація політичної та економічної систем, яку проводять політичні еліти багатьох ла-

тиноамериканських країн, коригує їхні культурні цінності. Південно-східне азійське суспільство, яке поширюється на такі країни, як Японія, Китай, Південна Корея, Тайвань, Гонконг, ґрунтується на цінностях конфуціанства і синтоїзму, тобто на взаємній повазі, соціальній злагоді, пріоритеті професійних обов'язків над особистим гедонізмом, ідеалі розумного й морального правителя, досвідченої бюрократії. Індуське суспільство, яке здебільшого охоплює Індію, в своїй основі має релігійно-кастові цінності індуїзму і споглядально-містичні цінності буддизму про гармонію соціального і природного, духовного вдосконалення людини. Це суспільство повільно модернізуються і засвоює цінності західного суспільства. Африканське суспільство засноване на патріархальних культурних цінностях, які передбачають ксенофобію та расові, етнічні, релігійні і кастові суперечності.

З точки зору цивілізаційного підходу, який акцентує увагу на розвиткові технологій або рівні цивілізованого розвитку всіх суспільних систем, суспільство поділяється на аграрне, індустріальне, постіндустріальне, або на високорозвинене, середньо розвинене (те, що розвивається), перехідне, традиційне (слаборозвинене). Аграрне суспільство ґрунтується на пріоритеті аграрного сектора виробництва, перевазі сільського населення над міським, авторитарних формах правління і традиційно-релігійних цінностях. Індустріальне суспільство передбачає розвиток промислових галузей виробництва (машинобудування, енергетики, хімічної галузі), появу демократичних і тоталітарних режимів, утвердження плюралізму цінностей (світських і релігійних, ліберально-демократичних і комуністичних, національних та імперсько-державних). Постіндустріальне суспільство характеризується перевагою сфери послуг над промисловим виробництвом, домінуванням інформаційних технологій, зростанням попиту на інтелектуальну працю, розширенням свободи і демократії, прискоренням процесів інтеграції та глобалізації у міжнародних відносинах. Високорозвинене суспільство є постіндустріальним, демократичним, ринковим з високими темпами економічного зростання (внутрішній валовий продукт (ВВП) на душу населення становить 10-40 тис. дол.) і високими стандартами життя. Суспільство, що розвивається, що успішно здійснює модернізацію політичних, правових, економічних систем і забезпечує стабільні темпи зростання національного багатства (ВВП на душу населення досягає 10 тис. дол.). Перехідне суспільство повільно здійснює перехід до демократичної правової системи і ринкової економіки. Традиційне суспільство є аграрним і характеризується авторитарно-класовою владою, політичною нестабільністю і патріархальною культурою.

Політична система виконує такі функції: владно-політичну, яка характеризує джерела формування влади, механізм стримування і протидії між різними владними інститутами, ступінь публічності та легітимності; правову, яка формує право (закони, регламентарні акти, акти регіонального і місцевого самоврядування, статуту) і забезпечує його виконання; управлінську, яка здійснює з допомогою політичних органів держави, регіональної та місцевої влади, партій управління цими інститутами, а також управління суспільною сферою (обсяг компетенції у сфері управління різними інститутами і процесами суспільства залежить від типу політичної системи); міжнарод-

но-політичну, яка забезпечує представництво країни на міжнародній арені, реалізацію її національних інтересів, визначає стратегію інтеграції країни у глобальні й регіональні міжнародні структури.

Політична система може здійснювати свої функції ефективно або неефективно. Поняття “ефективність” здебільшого використовується для позначення діяльності суб’єктів господарської діяльності, які досягли позитивних результатів — отримали оптимальну на певному етапі розвитку величину прибутку при мінімальних затратах. Однак це поняття можна застосовувати і для оцінки діяльності інших суспільних систем, зокрема і політичної. Політична система вважається ефективною тоді, коли інститути влади забезпечують повне й точне виконання своїх рішень, спрямованих на досягнення політичної і суспільної мети, адекватної тому чи іншому історичному етапу цивілізаційного розвитку. Інакше кажучи, зміст політичних рішень, їхня соціальна спрямованість, засоби досягнення, технологічний та організаційний потенціал впливу на суспільство й глобальні процеси мають конкретний історично-часовий вимір. Так, якщо на початку ХХ ст. основними критеріями ефективності політичної системи можна було вважати її здатність забезпечити економічну та військову могутність і на цій основі завойовувати колонії, впливати на розподіл ринків збуту та джерел сировини, нехтуючи при цьому суспільними потребами широких суспільних верств, то наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., такими критеріями є, власне, створення ґідних умов для цивілізованих стандартів життя людини.

Отже в історичному аспекті політичні системи вважаються ефективними тоді, коли вони здатні забезпечити домінування у світі внаслідок економічної та військової могутності або сучасних інформаційних технологій, фінансового та банківського капіталу, цивілізованих правових та соціальних стандартів у гуманітарній сфері; вищу якість життя громадян та національної безпеки; сприятливі політико-правові умови для здійснення соціально-економічного й технологічного прогресу, посилення цивілізаційного впливу на світовий розвиток.

На сучасному етапі суспільного розвитку пріоритетними стали гуманітарні критерії ефективності політичних систем, а саме: створення сприятливих правових умов для економічного й соціального розвитку і надання державою мінімальних соціальних благ; забезпечення гарантій прав і свобод громадян; піднесення престижу країни на міжнародній арені та забезпечення її інтеграції у глобальні й регіональні міжнародні структури, посилення конкурентноздатності на світовому ринку.

Основними критеріями ефективного політичного управління у сфері забезпечення соціально-економічного прогресу виступають: обсяг і величина на душу населення ВВП; середньорічні темпи зростання ВВП; індекс економічної свободи, який охоплює такі показники: податковий тиск, втручання уряду в економіку, монетарну політику, потоки капіталів і іноземних інвестицій, банківську справу, контроль за зарплатою і цінами, право валсності, регулювання бізнесу, (за цим показником Україна в 2001 р. займала 137 місце, Росія — 131, Білорусь — 148, Естонія і США — 4, 8); величина прибуткової частини державного, регіонального і місцевого бюджетів; соціальна спря-

мованість видаткової частини бюджетів (на розвиток таких перспективних галузей суспільного життя, як наука, освіта, охорона здоров'я, безпечне екологічне середовище чи утримання апарату управління, забезпечення привілеїв владної еліти, погашення боргів, підтримку національного виробника). Величина ВВП на душу населення у високорозвинених країнах перевищує цю величину у слаборозвинених та перехідних країнах більше, ніж у 20-40 разів. Однак такий підхід не дає підстави стверджувати, що ефективність політичної системи розвинених країн перевищує ефективність політичних систем перехідних і бідних країн в 20-30 разів, оскільки ці країни навіть при найбільш ефективному політичному управлінні неспроможні подолати в короткій історичній термін значного відставання у соціально-економічному й технологічному розвитку.

Середньорічні темпи зростання ВВП не можуть бути достатнім критерієм для порівняння політичних систем різних типів суспільств, оскільки у високорозвинених країнах, вони складають 2-3 %, а в країнах з перехідною економікою можуть становити 7-13 %. Однак такий критерій може бути достатнім для визначення ефективності політичних систем тоді, коли вони упродовж певного періоду (5-10 років) забезпечують стабільні показники зростання ВВП на душу населення і прибуткової частини державного, регіонального і місцевого бюджетів. Якщо ці показники знижуються або залишаються незмінними, а витрати на привілеї владної еліти зростають, то це свідчить, що політична система неефективна, а правляча еліта некомпетентна та корупційна.

При визначенні ефективності політичної системи треба враховувати глибину кризового стану суспільства, викликаного перебудовою його попередніх інститутів, однак, як свідчить досвід трансформації перехідних суспільств, вихід із кризи можна здійснити протягом 3-5 років. Крім перелічених вище загальних показників ефективності політичних систем, можна ще виділити показники, які характеризують ступінь використання політичною системою тих універсальних інструментів управління, за допомогою яких вона досягає стабільної динаміки зростання ВВП і на цій основі поліпшення якості життя громадян. Використання цих універсальних інструментів у різних країнах і в різні історичні періоди мало позитивні наслідки. Так, реформи Мейзи в Японії у 70-80 роках XIX ст., К. Аденауера і Л. Ерхарда в Німеччині у 50-60 роках XX ст., Л. Бальцеровича в Польщі у 90-х роках XX ст., забезпечили цим країнам швидкий поступ шляхом прогресу.

До універсальних політичних інструментів, що забезпечують соціально-економічний прогрес, належать: макроекономічна стабільність, суть якої полягає в поєднанні жорсткої монетарної і фіскально-бюджетної політики, спрямованої на досягнення стабільного курсу національної валюти, низького рівня інфляції (в розвинених і тих країнах, що розвиваються щорічний рівень інфляції становить 0,5-3 %) та бездефіцитного або профіцитного бюджету; вільний ринок і конкуренція, які ґрунтуються на широкому діапазоні економічної свободи, максимальному обмеженні монополізму, протекціонізму і бюрократичній регламентації розвитку підприємництва; пріоритет приватного сектора (його обсяг у розвинених країнах становить 80-90 % у

структурі народного господарства), який функціонує в найбільш сприятливому ліберальному режимі; орієнтація на зовнішній світ, відкрита економіка, інтеграція у найбільш глобальні та регіональні міжнародні структури, стимулювання експорту і припливу прямих іноземних інвестицій; конкурентноспроможна система фінансових інститутів (банків, інвестиційних фондів, бірж цінних паперів), які функціонують у правовому і відкритому середовищі для припливу інвестицій; еластичний ринок праці, який передбачає зниження податкового тиску на фонд оплати праці (в США, наприклад, цей податок становить 6-7%, а в Україні — близько 40%), спрощену процедуру звільнення робітників, зменшення впливу профспілок на кон'юнктуру зарплати; достатньо низька частка податків і бюджетних видатків у структурі ВВП (наприклад, у країнах з високим ступенем лібералізму це співвідношення дорівнює 20-25 % і 25-35 %).

Важливим критерієм ефективності політичного управління є його здатність знизити показник соціальної нерівності, який показує у скільки разів доходи 20% найбагатших людей у суспільстві перевищують доходи 20% найбідніших (цей показник у розвинених країнах становить 6-10 разів, а в перекладних і бідних країнах — 30-60 разів).

Зменшення коефіцієнта соціальної нерівності свідчить, наскільки інститути політичної системи здатні справедливо перерозподілити бюджетні кошти. Це насамперед стосується встановлення державою мінімальних соціальних стандартів, таких як прожитковий мінімум, мінімальна оплата праці, мінімальна погодинна оплата праці, мінімальна пенсія, соціальна допомога верствам населення, які перебувають за межею бідності (за міжнародними стандартами до цієї категорії відносять тих, чий денний дохід становить менше ніж долар), а також середня оплата праці у державному секторі (тут береться до уваги співвідношення середньої оплати праці в державному і приватному секторах).

Крім цих соціальних стандартів, треба також звертати увагу на показники, які характеризують рівень надання органами політичної влади послуг населенню у сфері охорони здоров'я (береться до уваги питома вага населення, яке має доступ до медичного обслуговування, питної води, каналізації, і коефіцієнти дитячої та материнської смертності, загальної народжуваності, поширення недоїдання, рівень використання контрацептивів тощо) й освіти (питома вага учнів певної вікової групи у початковій і середній школі, а також учнів, які досягли четвертого класу; коефіцієнт неграмотності серед дорослого населення).

Ефективність політичної системи визначається також її здатністю створити гарантії захисту прав та свобод людини і громадянина. Це передусім стосується ратифікації міжнародно-правових документів у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина; відповідності національного законодавства міжнародним стандартам; створення сучасної цивілізованої системи судового і парламентського контролю за дотриманням прав і свобод громадян; забезпечення максимально сприятливих умов для міжнародного моніторингу у цій сфері, а також для громадської правозахисної діяльності; законодавчого забезпечення процедур оскарження неправомірних дій

органів влади (в тому числі глави держави та уряду) у судах адміністративної юрисдикції.

Критеріями низької ефективності політичної системи у сфері захисту прав людини є показники, які розкривають високий рівень корумпованості та тіньової економіки; значну кількість нерозкритих злочинів, скоєних у сфері посягання на життя, власність і свободу особи; наявність у спорах між громадянами і владою значної кількості фактів, які фіксують затягування терміну розгляду судових справ або виконання судових рішень.

Ефективність політичної системи на міжнародній арені оцінюється за допомогою показників, які свідчать про її здатність: займати провідні позиції у таких важливих сферах глобального домінування, як військова, економічна, технологічна і культурна; впливати на хід подій у регіоні або глобальні світові процеси, бути, за висловом З. Бжезінського, “самостійним політичним гравцем” (якими є США, Франція, Німеччина, Китай і Росія); бути лідером або активним учасником таких міжнародних глобальних і регіональних структур, як Рада Безпеки, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Всесвітня організація торгівлі, НАТО і ЄС; послідовно здійснювати курс на інтеграцію у європейські структури з метою наближення своїх політичних, правових, економічних і культурних систем до універсальних цивілізаційних стандартів світового розвитку; максимально використовувати вигідний геополітичний статус — статус геополітичної осі (території, яка має стратегічне значення для геополітичних гравців, з точки зору їх боротьби за глобальне домінування), для реалізації національних інтересів; забезпечити привабливий імідж країни, яка є політично стабільною, здійснює послідовний курс на модернізацію політичних інститутів, дотримується міжнародних стандартів у сфері захисту прав і свобод людини.

Не багатьом політичним системам під силу здійснювати всі напрями міжнародної політики, однак орієнтація на реалізацію деяких із них (наприклад, готовність інтегруватися у цивілізовані глобальні та регіональні структури з метою наближення до універсальних стандартів розвитку) є необхідністю дати адекватну відповідь на глобальні виклики сучасності.

Якщо критерії ефективності політичної системи розкривають її здатність досягти економічного зростання, забезпечити відповідний рівень соціальних стандартів життя, гарантувати захист прав і свобод громадян, активно діяти на міжнародній арені як конкурентноздатна країна у провідних сферах глобального домінування (або країна, яка прагне послідовного здійснення курсу на утвердження такого геополітичного статусу), то до факторів ефективності слід віднести ті умови, при яких політична система зможе виконати названі цілі.

Факторами, які забезпечують ефективність політичної системи на сучасному рівні розвитку можна вважати: збалансований механізм стримування і противаги у системі державної влади, який передбачає межі компетенції між такими державними інститутами, як глава держави, уряд, парламент і судова система, а також наявність у кожного інституту певних стримуючих прерогатив стосовно іншого інституту; наявність конституційних норм, які закріплюють незалежний статус національного банку і забороняють

збільшувати видаткову частину бюджету, не збільшуючи її прибуткової; децентралізацію державної влади, забезпечення реального статусу місцевого та регіонального самоврядування; партійну структурування політичної влади, наявність сильних конкурентноздатних партій; розмежування політичної та адміністративної компетенції, формування сучасного висококваліфікованого адміністративного апарату; правове забезпечення вільних засобів масової інформації (ЗМІ); правове забезпечення легальної лобістської діяльності; створення сприятливих правових умов для розвитку інститутів прямої демократії.

Суть збалансованого механізму стримування і протидії у системі державної влади виявляється в тому, що: *по-перше*, у президентській республіці глава держави формує виконавчу владу і відповідає за результати державного управління, а в парламентській і президентсько-парламентській республіках таку функцію виконує уряд та його голова; *по-друге*, глава держави (крім президентської республіки), забезпечуючи арбітражну функцію між парламентом і урядом, може розпустити парламент (одну або дві палати), якщо той у конституційний термін не сформує уряд, висловить вотум недовіри або резолюцію осуду уряду, не зможе затвердити в конституційний термін бюджету тощо; *по-третьє*, глава держави може самостійно призначити голову уряду, якщо цього не вдається здійснити парламентом; *по-четверте*, уряд як вищий орган виконавчої влади, хоч і має підтримку парламентської більшості, однак володіє певними прерогативами у сфері впливу на парламент з допомогою таких процедур, як постановка питання про довіру голові уряду (внаслідок якої може бути здійснена процедура вотуму недовіри), ухвалення у випадку термінової необхідності законів-декретів, блокування парламентських законопроектів з питань державних фінансів; *по-п'яте*, уряд впливає на главу держави через процедуру контрасигнації його законодавчих актів, а також здійснення подання, на підставі яких глава держави виконує низку законодавчих і контрольних повноважень; *по-шосте*, парламент як законодавчий орган, здійснює повністю процедуру імпичменту або тільки виносить обвинувачення главі держави, а також висловлює вотум недовіри урядові (процедура здійснюється за ініціативою уряду) і резолюцію осуду (процедура здійснюється за ініціативою парламентських груп); *по-сьоме*, парламент здійснює контроль над формуванням і використанням державних фінансів державним апаратом і військово-силовими структурами з допомогою таких інститутів, як рахункова палата, тимчасові слідчі комісії, омбудсмени; *по-восьме*, протидією спробам інститутів політичної системи вийти за межі правового поля повинна стати сильна судова система, здатна розв'язати конфлікти як між владними інститутами, так і між владними інститутами та громадянами.

З метою успішного функціонування судової системи в суспільстві інститути політичних системи покликані забезпечити реальні механізми юридичної і фінансово-матеріальної незалежності суддів, які полягають у: стабільних джерелах бюджетного фінансування суддів і високій оплаті їхньої праці (за найвищими тарифами, передбаченими для державних посадових осіб); формі імунітету, яку мають найвищі посадові особи держави (в США,

наприклад, судді можуть притягатися до юридичної відповідальності в порядку імпичменту); організаційно-матеріальному забезпеченні, яке дає змогу суддям в оптимальний термін (властивий судочинству розвинених країн) розглядати судові справи; недопустимості норм, за якими суди мають право відправляти справу на додаткове досудове розслідування; наявності в структурі судової влади адміністративно-силових підрозділів для забезпечення виконання судових рішень або вироку у відповідні терміни; створенні правових механізмів для підвищення престижу суду і надійної безпеки суддів; в узаконенні статусу суддів адміністративної юстиції, суду присяжних, мирових судів, а також апеляційної і касаційної інстанції.

Збалансований механізм стримування і противаги у системі державної влади запобігає посиленню владних повноважень одних інститутів державної влади за рахунок інших, виходу їх за межі правової компетенції.

Наявність конституційних норм, які унеможливають свідоме втручання політичних органів влади у сферу державних фінансів — один із важливих факторів забезпечення макроекономічної стабільності, запобігання корупції на найвищому політичному рівні. Децентралізація державної влади запобігає, з одного боку, надмірній бюрократизації суспільства, посиленню впливу адмінресурсу на ці політичні процеси, а з іншого — може призвести до адміністративного свавілля та анархії у сфері надання послуг населенню на рівні місцевого самоврядування. Тому необхідно законодавчо закріпити оптимальний баланс повноважень між органами державної влади, регіонального і місцевого самоврядування, який передбачає можливості того чи іншого рівня влади якісно забезпечити категорію послуг відповідно до її компетенції (наприклад, пенсійне забезпечення — прерогатива держави, а надання комунальних послуг — прерогатива місцевого самоврядування). Такий баланс може бути забезпечений на основі розмежування видатків державного, регіонального і місцевого бюджетів, встановлення нормативів податкових відрахувань для функціонування їх дохідних частин, запровадження єдиної системи державних трансфертів, яка б не залежала від рівня дохідної частини регіональних та місцевих бюджетів і спрямовувалась на соціально-економічне вирівнювання регіонів. Реальний статус органів регіонального самоврядування не може бути забезпечений, якщо структура й обсяг повноважень місцевих адміністрацій значно перевищують ці органи (як це має місце в пострадянському просторі). Крім цього, держава здійснює контроль (конституційний, фінансовий, парламентський) над органами регіонального і місцевого самоврядування.

Без вільних ЗМІ, які є посередниками між владою і громадськістю, політична система не здатна забезпечити ефективне управління суспільством. Сутність вільних ЗМІ полягає в тому, що в суспільстві існують теле- і радіоканали, преса, видання, які функціонують не для обслуговування інтересів політичних і бізнесових кіл, а спрямовані на інформування масового споживача. Статус вільних ЗМІ можливий лише за умови: відсутності державного протекціонізму (вибіркового фінансування деяких видань чи телерадіоканалів) і монополізму в інформаційному просторі; наявності потужних іноземних та вітчизняних телерадіокомпаній і пресових груп, які забезпечують між со-

бою жорстку конкуренцію за поширення впливу на масову аудиторію; законодавчого забезпечення функціонування громадського радіомовлення і телебачення, вільного від комерційної та політичної реклами, яке утримується за рахунок абонентної оплати масового споживача, добровичних внесків і частково бюджетних коштів; впровадження західних стандартів журналістики, які передбачають покарання у вигляді штрафу або позбавлення прес-картки журналіста, якщо в його публікаціях простежується прихована реклама; а також статус спеціальних національних комісій, які формуються журналістським корпусом на виборних засадах і наділені правом видавати прес-картки та здійснювати контроль за дотриманням норм хартії або кодексу журналістів; наявність вільних журналістських спілок, здатних захистити свої корпоративні інтереси на різних рівнях влади.

Партійна структуризація влади є противагою кланово-олігархічним і адміністративно-бюрократичним джерелам її формування і засобам здійснення політико-владної функції у політичній системі, основою публічності, легітимності і політичної відповідальності владних інститутів. Партійна структуризація передбачає принципи і норми партійного формування інститутів політичної влади. Наприклад, уряд, виконавчі органи регіональної влади і місцевого самоврядування формують партії або коаліції партій, які становлять більшість представницьких (законодавчих органах), а партії, які становлять меншість, виконують роль опозиції.

Легальна політична опозиція повинна мати достатні юридичні механізми для контролю над правлячою більшістю через здійснення керівництва важливими постійними і тимчасовими депутатськими комітетами (особливо тими, які займаються питаннями бюджету, оборони, правоохоронних органів), право висловлювати свою позицію на державних ЗМІ, створювати тіньові структури, аналогічні владним інститутам (наприклад, тіньовий кабінет міністрів). Тільки сильні та впливові партії здатні виконувати роль політичного управління й опозиції, забезпечувати політичну конкуренцію на всіх рівнях влади. До факторів, які впливають на формування таких партій, можна віднести партійну структуризацію влади, пропорційну виборчу систему (особливо в перехідних політичних системах) з високим виборчим бар'єром 4-5 %, контроль держави над фінансовою діяльністю партій, наявністю високої питомої ваги підприємницького класу в соціальній структурі суспільства.

Ефективність політичної системи не може бути забезпечена без створення політично нейтрального, висококваліфікованого адміністративного апарату, який формується на конкурсних і контрактних засадах, а також без гнучкої системи мотивації до праці, орієнтованої на конкретні результати управлінської діяльності, а не на номенклатурні привілеї.

Легальне лобіювання групових інтересів, яке передбачає публічну реєстрацію лобістських структур і сплату податків за гонорар, отриманий за цю діяльність, є найбільш дієвим механізмом для прийняття прозорих політичних рішень, запобігання корупції, створення рівних умов для вираження і захисту своїх інтересів різними громадськими організаціями.

ПЛАН

- Влада як суспільний феномен.
- Політична влада та її основні риси.
- Політична влада в Україні.

Поняття «влада» має багато сенсів і різноманітних підходів до розуміння. Французький дослідник М. Крозьє порівнює владу з тхором, про якого всі знають, але якого ніхто не бачив.

Вітчизняні політологи зосереджують увагу на трьох значеннях влади: це відносини командування і підпорядкування у суспільній групі, державі й суспільстві; вольовий елемент, який полягає у здатності одних суб'єктів нав'язати волю іншим суб'єктам з допомогою примусу і переконання, підпорядкувати їх своїм інтересам; інститут, тобто організована установа, здатна забезпечити єдність дій і усталений порядок у суспільних відносинах.

У зарубіжних наукових джерелах виділяються чотири напрями тлумачення влади: біхевіористський, телеологічний, інструмента-лістський, структуралістський.

Біхевіористський напрям розглядає владу як певний тип поведінки, здатний впливати на поведінку інших людей. Цей підхід ґрунтується на вченнях Ф. Ніцше, Б. Рассела, Б. Скінера. Згідно з цим напрямом, прагнення до влади є атрибутом людської екзистенції. Більшість людей не здатна бути ініціатором будь-чого, зате має потребу в контролі над собою з боку інших осіб. Отже, біхевіористське розуміння влади передбачає її психологічне, а не інституціоналізоване походження.

Телеологічний напрям, представником якого був Т. Парсонс, інтерпретує владу як засіб досягнення певної мети, запланованих результатів. Згідно з таким тлумаченням, влада існує для того, щоб реалізувати важливу суспільну мету, вона є засобом обміну, тобто її віддають тим політикам, які найбільш ефективно можуть задовольнити основні потреби соціальної спільноти. В такому розумінні влада подібна до грошей і є лише символом, за допомогою якого люди можуть придбати безпеку, порядок і соціальну підтримку, обмежуючи свої права, вгамовуючи пристрасті, взамін на добровільне підпорядкування владі, встановленим нею нормам; влада, як і будь-яка інша річ, є засобом ринкових відносин і здобувається в жорсткій конкуренції.

Інструменталістський напрям тлумачить владу як набір певних інструментів. На думку О. Тоффлера, основними інструментами влади є сила, багатство і знання. Якщо в минулому домінували сила й багатство, то в сучасному інформаційному суспільстві домінують знання. Однак О. Тоффлер застерігає, що знання (інформація) без розвинених механізмів громадського контролю може перетворитися на засіб владного маніпулювання людьми.

Структуралістський напрям розглядає владу як відносини між керівниками і підлеглими, що ґрунтуються на співвідношенні винагороди і покарання. Залежно від того, як функціонує система стимулів між владою і соціальними групами, забезпечується механізм розв'язання конфліктів, стабілізації суспільства.

Влада — складний суспільний феномен, який виявляється на всіх рівнях суспільної ієрархії (міжособистісної взаємодії у групах, організаціях, інститутах), включає як психологічні, так і інституціоналізовані форми впливу на людей. На думку польського соціолога Є. Вятра, влада передбачає наявність у владних відносинах двох партнерів — окремих осіб, організацій тощо; наказ того, хто здійснює владу, вираження ним своєї волі щодо того, до кого застосовується влада (наказ може супроводжуватися погрозою застосувати санкції у випадку непокори); підкорення наказові; суспільні норми, які встановлюють, що той, хто дає наказ, має право, а той, кому наказують, має обов'язок. Отже, влада — це можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших з допомогою насильства, організованого примусу, права і авторитету.

Прагнення до влади є системним мотивом людини. Ніцшеанська традиція стверджує, що владний мотив, тобто прагнення контролювати інших людей, впливати на їхню волю, переважає у людини. Б. Скінер, навпаки, вважає, що більшість людей виявляють бажання бути підвладними. Владні мотиви можна розділити на егоцентричні й соціоцентричні. При домінуванні егоцентричних мотивацій особа прагне до реалізації власних амбіцій, для неї пізнавальні й афіліативні потреби не відіграють важливої ролі, а особа з соціоцентричною мотивацією прагне до реалізації суспільної мети, задоволення своїх пізнавальних і афіліативних потреб.

Будь-яка влада як засіб обмінних процесів має здатність втрачати свою ефективність. Це явище ерозії влади. Воно характеризується такими ознаками: управлінські дії стають дедалі менш ефективними; чим вищий адміністративний рівень, тим сильніша тенденція до псування влади. *До ерозії влади спричиняються такі фактори:* особистісні (ендогенні) — інтелектуальний, вольовий і моральний рівень владної особистості та її мотиваційна структура; середовище (екзогенні) — геополітичні умови, культурні традиції, суспільні установи; процесуальні — динамічні ситуаційні умови, пов'язані з успіхом чи невдачею особи.

Сутність особистісних факторів полягає в тому, що упродовж певного часу радикально змінюються мотиви особи. Якщо на початку становлення своєї кар'єри особа одержима благородними пориваннями, то, досягнувши владної вершини, вона живе для утримання влади, насолоджуючись її перевагами. Особистісні фактори ерозії влади пов'язані з функціональною автономією, сильною кратичною мотивацією, стилем реалізації владних повноважень. Чим вищий рівень владної ієрархії, тим більша вірогідність її автономізації, що, зрештою, призводить до орієнтації керівників не на ефективність прийнятих управлінських рішень, а ритуали, пов'язаними зі здійсненням високовладного статусу.

Сильна кратична мотивація, що на перших порах є позитивною (бо кращими управлінцями, як свідчать соціологічні дослідження, є люди з

сильною кратичною мотивацією), згодом стає патологічною у зв'язку з посиленням владної стабільності. У стилі реалізації влади будь-яким керівником переважають як інноваційні, так і рутинні засоби. Зі зміною умов виникає потреба змінити форму управління, але не всі керівники здатні відійти від звичних способів мислення і дій. Це породжує догматизм і рутинність процесу прийняття управлінських рішень. Цей процес особливо посилюється зі старінням керівників (геронтологічним синдромом), які не здатні мислити категоріями майбутнього.

Середовище, або кратичний простір, що впливає на ерозію влади, характеризується ступенем невизначеності, мінливості та складності. Ступінь невизначеності виявляється в тому, що менеджери, політики приймають рішення в умовах дефіциту достатньої інформації або її спотвореного характеру. Часто інформація спеціально селекціонується, щоб відповідати очікуванням керівних органів, або явно фальсифікується. Ступінь мінливості полягає в тому, що в умовах швидких суспільних змін керівники не встигають приймати адекватні рішення, і тому стають більш консервативними, ніж суспільні інститути. Ступінь складності показує, що цивілізаційний розвиток ускладнює суспільні відносини й обмежує розумові, чуттєві та вольові можливості людини, і тому управлінці, які приймали оптимальні рішення в простих ситуаціях, не можуть справитися з виконанням своїх обов'язків у складній суспільній системі.

Насуб'єктівладичинять значний вплив процесуальні моменти (помилки, невдачі, успіхи). Часто невдача може загартувати керівника або стати причиною його наступних невдач, а несподіваний успіх призвести до ейфорії, і в підсумку — до різкого падіння.

Аналізуючи процес ерозії влади, треба чітко відрізнити об'єктивні причини від суб'єктивної інтерпретації. Часто люди схильні правильні управлінські рішення, що не дають швидкого успіху, трактувати як неправильні і вбачати псування влади там, де насправді цього нема.

Критерієм оцінки ефективності влади є раціональність прийнятих рішень, яка розкривається через відношення реалізованих і нереалізованих рішень до їх загальної кількості.

Влада за її застосуванням у суспільних сферах, а також засобами впливу поділяється на економічну (влада менеджерів, власників), духовну (влада релігійних ієрархів, містиків, магів), інформаційну (влада науковців, експертів, засобів масової інформації), політичну, адміністративну, військову.

Політична влада включає: владу політичних інститутів держави, регіонів та місцевого самоврядування, а також владу політичних партій, партійних коаліцій, політичних лідерів, ЗМІ (у недемократичних режимах) або їх окремі сегменти в рамках політичної комунікації. Вона спирається на такі основні засоби: примус, легітимність, угоду. Залежно від того, який із цих засобів найбільше абсолютизується, вирізняють такі парадигми влади, як примус, легітимність і угода.

Примус як інституційна ознака політичної влади функціонує у деяких аспектах. З точки зору парадигми примусу, представленої марксистами і неомарксистами, виникнення влади (зокрема державної) ґрунтується на

насильстві; влада з допомогою армії, поліції, бюрократії та ідеології забезпечує панування експлуаторських класів над експлуатованими; у сучасних капіталістичних державах влада здебільшого забезпечує панування багатих не з допомогою «репресивного апарату» — армії, поліції, чиновництва, а з допомогою «ідеологічного апарату» — Церкви, школи, засобів масової інформації; влада сучасних капіталістичних держав використовує, як правило, не фізичне, а символічне насильство (прихований примус), суть якого зводиться до таких його проявів: прийнятне насильство, коли члени суспільства виконують волю правлячих класів, не відчуваючи безпосереднього тиску; оприроднене насильство, коли віра і поведінка, що нав'язуються правлячими колами, сприймаються членами суспільства як природні; приховане насильство, коли кожен член суспільства відповідно до свого соціального статусу, не усвідомлюючи цього, сам бере участь у насильстві.

У сучасному цивілізованому світі влада використовує, як правило, узаконені засоби примусу, тобто впливає на громадян, коли ті порушують чинні правові норми. Крім узаконених, влада вдається і до нелегальних засобів примусу: підкупу, обіцянок, шантажу, штучних перешкод, формування ілюзій, створення додаткових джерел залежності від влади.

Парадигма легітимності, сформована М. Вебером, передбачає, що влада ґрунтується здебільшого на довірі підданих або громадян до неї. Ця довіра, або ступінь визнання суспільством законності влади (легітимності), може бути раціональною і нераціональною. Якщо М. Вебер виділяв три типи легітимності (традиційний, харизматичний, легально-раціональний), то сучасна політична наука вирізняє сім типів: традиційний, харизматичний, правничо-раціональний, на засадах участі, раціонально-цільовий, соціально-евдомонічний і національно-патріотичний. Традиційна легітимність ґрунтується на визнанні тих політичних дій, що відповідають цінностям і нормам традиційної політичної культури (наприклад, визнання влади на основі її династичної спадкоємності). Харизматична легітимність передбачає визнання виняткових рис і здібностей політичного лідера. Вона найбільш нестабільна за таких обставин: по-перше, тоді, коли виникає проблема спадкоємності влади і нема ким замінити харизматичного лідера; по-друге, збереження харизми вимагає від політичного лідера поєднання двох несумісних принципів — уникнути відсталості і не втратити «любви» народу; по-третє, зміна харизматичного лідера може спричинитися до зміни політичної системи. Правничо-раціональна легітимність впливає з визнання суспільством політичних дій у рамках чинної системи права. Легітимність на засадах участі передбачає визнання громадянами необхідності їхньої широкої участі у діяльності політичних інститутів і їхню віру в можливість впливати на владу і вдосконалювати владні інститути. Раціонально-цільова легітимність існує тоді, коли громадяни переконані, що влада забезпечує виконання поставленої мети — створення сприятливих умов для зростання добробуту, захисту прав і свобод громадян, піднесення міжнародного престижу країни. Соціально-евдомонічна легітимність ґрунтується на ілюзії громадян у тому, що політична влада піклується про їхній добробут і здатна його забезпечити. Національно-патріотична легітимність заснована

на визнанні влади як такої, що дотримується національної символіки, ритуалів, міфів, успадкованих від попередніх національно-державних утворень.

Проте жодна легітимна система не ґрунтується тільки на одному виді легітимності, а поєднує, як правило, декілька видів. Підкреслюючи важливу роль легітимності у забезпеченні функціонування влади, треба зазначити, що, по-перше, сучасні тоталітарні режими зберігали владу не на підставі легітимності, а на підставі тотальної ідеології та поліційного терору, по-друге, деякі режими, особливо в країнах третього світу, тримаються на кланових зв'язках «керівників» і керованих.

Сучасні типи легітимності ґрунтуються переважно на раціональних основах, тобто у масовій свідомості домінують ті, які передбачають визнання влади в силу конституції й законів, а також її здатності ефективно виконувати свої функції, віру в те, що характер влади і соціальні наслідки її управлінського впливу цілком залежать від громадян.

З позиції парадигми суспільної угоди, яка представлена ліберальними і неоліберальними концепціями, влада розглядається в плюралістичному аспекті як множинність владних суб'єктів, котрі в правових рамках розподіляють владу через узгодження інтересів. Згідно з цією парадигмою, влада виникає внаслідок угоди між державою і суспільством для захисту прав і свобод громадян; особистість розглядається як творець соціального порядку, організатор політичної влади, яка скоріше прагне задовольнити свої інтереси, ніж продемонструвати відданість спільноті; втручання влади у суспільну сферу вважається доцільним тоді, коли є потреба захистити націю від зовнішніх ворогів, а також захистити права і свободи громадян; відстоювання «стихийного» порядку, створеного ринковими саморегуляторами, і заперечення «штучно» створеного порядку за абстрактними рецептами держави.

Влада в суспільстві розподіляється між багатьма центрами, що в постійній конкуренції доводять своє право на управління суспільством. Суспільною угодою між владою і суспільством у нинішніх умовах є конституція і конституційні закони.

Політична влада типологізується за характером примусу, типом легітимності, ступенем публічності, типом владного суб'єкта, джерелами формування, ступенем поділу влади та механізмом стримування і противаги.

За характером примусу політична влада може бути поліційно-репресивною (насильницькою), котра використовує проти непокірних терор, репресії, шантаж, а також узаконені форми примусу для тих, хто порушує правопорядок. І лише у цивілізованих країнах узаконений примус влади відповідає праву, тобто не посігає на права і свободи громадян. Примус як основна риса владних відносин поширюється на всі види політичної влади, у тому числі й недержавної.

Ступінь публічності характеризує відкритість влади суспільству. За цим критерієм виділяються три види влади: видимого і прозорого правління; напівприхованого або тіньового субуправління, де поряд з офіційними існують тіньові механізми прийняття рішень; прихованого, криптократичного (таємного), правління, при якому громадськості доступна лише та інформація, в якій влада зацікавлена.

За типом владного суб'єкта влада може бути інституційною, груповою, особистою. Інституційність влади полягає у фіксації обсягу повноважень, меж компетенції державних органів, органів регіонального і місцевого самоврядування, передбачені правом і традицією (як це було в стародавні часи). За цими критеріями влада може бути абсолютною, необмеженою (східні деспотії та абсолютні монархії) і обмеженою законом (конституційні монархії і сучасні республіканські форми правління), централізованою (концентрація влади у центральних державних органах), децентралізованою (оптимальний розподіл компетенції між центральними органами державної влади й органами самоврядування), деконцентрованою (розподіл владних повноважень у межах владного органу, скажімо, між кабінетом міністрів і місцевими адміністраціями).

Якщо інституційні суб'єкти розкривають юридичні й організаційні можливості владних суб'єктів, то групові реальні політичні можливості. Груповими суб'єктами влади можуть бути організації (партії, групи тиску, державна бюрократія), а також соціальні групи (класові, демографічні, територіальні, етнічнонаціональні). Реальний розподіл влади між груповими суб'єктами залежить від їхнього чисельного складу, організаційних і фінансових можливостей, типу політичного режиму, ідеологічного впливу. За цими критеріями влада поділяється на національну, партійну, олігархо-кланову (мафіозну).

Особиста влада має інституційні та психологічні аспекти, тобто масштаб і зміст влади визначається як інституційними можливостями, так і особистими рисами політичних керівників (монархів, президентів, прем'єрів). При однакових інституційних можливостях визначні політичні особистості мають більше влади, ніж пересічні. Особиста влада буває — монархічною, деспотичною, тиранічною, диктаторською, харизматично-традиційною. Крім цього особа, яка наділена владою, може стояти вище, на рівні і нижче інституційних можливостей свого часу. Вище інституційних можливостей стоять, як правило, великі особистості (такі як Дж. Вашингтон, А. Лінкольн, К. Аденгауер), а нижче — одіозні постаті.

До джерел формування влади відносяться суб'єкти політичного процесу та інституційні механізми її формування. За першою групою критеріїв влада типологізується як тиранічна, деспотична, монархічна, аристократична, деспотична, а за другою групою критеріїв — як династична, узурпаторська, виборна, призначувана, делегована.

Теорія поділу влади передбачає існування трьох незалежних гілок державної влади. Між ними існує механізм стримувань і противаг, який забезпечує неможливість надмірної концентрації влади в одних руках або в одному із владних інститутів. Поділ влади поширюється і на недержавні політичні інститути. Скажімо, всередині партії можуть існувати органи, що виконують представницьку, виконавчу і судову функції. Механізм стримування і противаги, очевидно, слід впроваджувати у структуру будь-якої політичної організації з метою запобігання концентрації влади в руках якогось лідера або елітного середовища.

Конституція України визначила правові межі державного примусу щодо суспільства і громадян. Однак через недосконалість політичних та правових

інститутів, слаборозвинутої ринкової економіки, відсутності або перебуванні у зародковому стані інституту незалежної фахової громадської експертизи, влада часто вдається до неправових засобів примусу (репресивних переслідувань, підкупу, шантажу, ідеологічного маніпулювання).

Що стосується легітимності влади в Україні, то слід визнати її низький рівень до всіх політико-владних інститутів. До сказаного слід додати, що в Україні переважає легітимність, яка ґрунтується на ірраціональних засадах: традиційна, харизматична. Традиційна легітимність функціонує у вигляді соціально-евдомонічної, яка сягає своїм корінням у радянський патерналізм, і національно-патріотичної — етнокультурні та етнополітичні традиції. Інші види легітимності на сучасному етапі політичного розвитку країни набувають все більшого поширення.

За рівнем публічності влада в Україні зберігає ще форму скритості і таємничості (криптократії). Однак після Помаранчевої революції і політичної реформи, політична влада стала більш публічною внаслідок зростання політичної конкуренції і розширення діапазону свободи у ЗМІ. Для забезпечення публічності влади на рівні стандартів розвинутої демократії необхідно юридично закріпити: право громадян на отримання інформації про доходи і майно політиків та чиновників, результати їхньої діяльності шляхом розміщення такої інформації у офіційних друкованих та електронних ЗМІ; незаконне лобювання громадськими організаціями своїх інтересів; статус незалежної фахової громадської експертизи політичних проєктів в рамках громадського телебачення і радіомовлення; право уповноважених представників громадськості бути присутнім на пленарних засіданнях парламенту та місцевих рад.

Якщо аналізувати владу на рівні інституційних суб'єктів, то треба зазначити, що їхнім недоліком є незбалансованість повноважень між основними політичними інститутами держави, а також величезний обсяг регуляторних функцій у соціально-економічній сфері. Через це відбувається жорстка боротьба між владними суб'єктами на всіх рівнях політичної системи, оскільки влада сьогодні дає можливість розподіляти матеріальні і фінансові ресурси.

Серед групових суб'єктів політики найбільший вплив на політичну владу мають представники великого бізнесу, які належать до політичного керівництва або перебувають підпатронатними йому. В той же час представники середнього та малого бізнесу, а також освітньої-наукової та культурної сфери (незважаючи на посилення їхньої активності сьогодні) ще нездатні вагомо впливати на процес прийняття політичних рішень.

Феномен особистої влади виявляється рельєфнішим ніж інституційної. Суть його полягає в тому, що політичний лідер, спираючись на інституційні ресурси, близьке оточення, фінансовий капітал (як правило, тінювий) і власну харизму, володіє значною особистою владою. Але в умовах посилення динаміки демократичного політичного процесу політичний лідер може втратити як владу інституційну так і особисту, якщо результати його діяльності не будуть відповідати суспільним очікуванням. Парламентські вибори 2006-2007 рр. підтвердили закономірність цього процесу: посилили свою позицію (особисту владу) ті політичні лідери, які висунули більш привабливіші для суспільства ідеї і послідовно їх відстоювали.

За джерелами формування політична влада в Україні де-юре є демократичною, а де-факто — ще зберігає атрибути олігархо-кланового режиму. Олігархія — це група людей, яка знаходячись на вершині політичної влади і використовуючи владні механізми з метою нещадної експлуатації природних та трудових ресурсів, нагромадила в своїх руках потужні фінансові та інформаційні ресурси. Клани — це об'єднання за родинними, дружніми, земляцькими відносинами, які намагаються реалізувати дещо відмінні (як правило, мафіозні) від організаційної мети інтереси. На сьогоднішньому етапі, коли політична конкуренція посилюється і активізується громадськість, олігархо-кланові механізми у всіх політичних структурах значно послабилися.

Влада в Україні є недостатньо збалансована і ефективна. Якщо до 2004 року політична влада в Україні була в основному зосереджена в руках Президента, то зараз розподілена між двома владними центрами (Президентом і Прем'єр-міністром, який спирається на парламентську більшість). При цьому слід зазначити, що дублювання багатьох управлінських функцій двома політичними центрами послаблює ефективність державного управління.

ПЛАН

- Сутність і структура політичного режиму.
- Основні ознаки політичного режиму.
- Типи політичних режимів.

Якщо поняття «політична система» передає характер і специфіку функцій політичних інститутів стосовно інших суспільних систем у їх статичному вигляді, то поняття «політичний режим» розкриває способи і механізми формування та розподілу політичної влади у політичній системі, форми взаємозв'язків суб'єктів політичного процесу. Отже, поняття «політичний режим» стосується динамічного, або процесуального, аспекту політичної системи.

Поняття «політична система» охоплює всю специфіку політичного процесу на різних структурних рівнях, не виділяючи окремо владних відносин. Його зміст розкривається через такі системні ознаки, як: специфіка політичного процесу у тому чи іншому типі суспільства (за різними методологіями типологізації); обсяг і характер впливу політики на суспільний розвиток; ментально-поведінкові аспекти суб'єктів політичного процесу (політична культура); способи і механізми розподілу влади в політичному просторі (політичний режим).

Поняття «політичний режим» розкриває не весь, а лише політико-владний зміст поняття «політична система». Наприклад, вимоги студентів до органів державної влади як політичне явище можна включити у зміст поняття «політична система». Однак, якщо аналізується характер відносин між студентами і державою з погляду суспільних впливів на владу, то за змістом вживається поняття «політичний режим».

Отже, поняття «політичний режим» висвітлює процесуальні аспекти інститутів політичної системи, взаємодію суб'єктів політичного процесу в структурі політичної системи; способи і механізми розподілу влади у політичному просторі; характер відносин між політико-владними і політико-невладними суб'єктами, а також між політичними і неполітичними інститутами.

У вітчизняній правовій і політологічній науці прийнято розглядати політичний режим як елемент форми держави поряд з іншими елементами — формами державного правління та державного устрою. Однак такий підхід алогічний, тому що, *по-перше*, обсяг поняття «політичний» ширше, ніж поняття «державний»; *по-друге*, у відкритому суспільстві політична влада охоплює не тільки державні інститути; *по-третє*, поняття «політичний режим» стосується процесу всіх структурних елементів політичної системи на інституційному, груповому, інтеракціоністському рівнях.

Політичний режим розкриває характер відносин між державою і громадянами; вищими органами державної влади (главою держави, урядом,

парламентом, вищими судовими органами); державою та органами регіонального і місцевого самоврядування, а у федеративних державах — між державою і суб'єктами федерації; державою і партіями; правлячими елітними групами й опозицією; виборчою системою і формою державного управління; партіями і групами тиску; ідеологічними та неідеологічними формами політичного процесу.

Сутність політичного режиму визначається тим, що у державі є пріоритетним — права держави чи права особистості, якою мірою держава визнає, гарантує, обмежує чи фальсифікує права, передбачені Загальною декларацією прав людини і різноманітними міжнародними конвенціями, що стосуються механізму реалізації сукупності політичних, громадянських, соціально-економічних і соціально-культурних прав, чи порушує держава права людини (мотиви, форми, масштаби порушення).

Характеристика політичного режиму передбачає не тільки юридичні гарантії здійснення прав і свобод громадян, а також ступінь розвиненості структур судового і несудового захисту цих прав, ступінь зрілості інститутів громадянського суспільства, здатних не дозволити політичній владі виходити за рамки правового поля. Скажімо, сучасні демократичні конституції існують у багатьох слабо і середньорозвинених країнах, однак ступінь правового захисту прав громадян тут недостатній порівняно з високорозвиненими країнами.

Наступною істотною ознакою політичного режиму є розподіл влади між вищими державними органами: главою держави, урядом, парламентом, вищими судовими інстанціями. Важливе значення тут має обсяг прерогатив тієї чи іншої гілки влади, а також чіткість правових меж компетенції між ними. Скажімо, великий обсяг повноважень президентської влади призводить до авторитаризму, а законодавчої — до охлократичної олігархії. Якщо допускати дуалізм виконавчої влади, то при різних рівнях розвитку суспільства він може мати різні наслідки. В перехідному суспільстві дуалізм виконавчої влади послаблює її ефективність, призводить до розпорошення повноважень між президентськими й урядовими структурами, а у високорозвинених суспільствах цей феномен послаблює концентрацію владних повноважень, забезпечує баланс перерозподілу владних повноважень між главою держави та урядом залежно від партійного представництва.

Оптимальним співвідношенням між владними інститутами є чіткий розподіл виконавчої та законодавчої влади (США); сильний однопартійний уряд і однопартійна опозиція, арбітражна роль глави держави (Великобританія); верховенство парламенту при колегіальних і консенсуальних типах партійної співпраці (Австрія, Швеція, Швейцарія).

Найбільш невдале співвідношення між гілками влади може виникнути при сильних повноваженнях парламенту в порівнянні з виконавчою владою у політичне неструктурованому суспільстві (досвід Росії, України в доконституційний період) або за обмеженої прерогативи парламенту при значно розширених (авторитарних) повноваженнях президента (сучасні Білорусь, Росія).

Політичний режим залежить також від співвідношення повноважень між державними, регіональними і місцевими владними структурами. В су-

часних умовах централізоване державне управління є неефективним, тому процес децентралізації набуває універсального значення. Ступінь децентралізації, як свідчить досвід європейських держав залежить від історичних традицій, етнокультурної і територіальної специфіки регіонів, протяжності території і кордонів, правової і громадської культури населення.

Відносини між державою і партіями передбачають різноманітні їх взаємовпливи. Крайнощами тут є монополія партії та її зверхність над державою і безпартійне формування державної влади. Невдалим варіантом можна вважати також відсутність партій-лідерів, здатних забезпечити урядову стабільність.

З точки зору істотної ознаки політичного режиму важливо знати ідеологічні й організаційні типи партій, джерела їхнього фінансування, механізми контролю держави за фінансовою діяльністю партій. Якщо партії користуються тіньовими джерелами фінансування, не підконтрольними державі, то їх вже можна вважати потенційними претендентами на мафіозні способи політики.

Для з'ясування істотної риси політичного режиму має значення вивчення відносин між партійними лідерами, партійною елітою, партійним апаратом і партійною масою, механізмів політичної мотивації, закладених в організаційній структурі партії. Нестача сучасних механізмів політичної мотивації, інертність політичної маси, незнання нею закономірностей політики створюють партійним клікам сприятливі умови для маневрування у власних інтересах.

Важливою рисою політичного режиму є відносини між правлячою елітою та опозицією. Тут беруться до уваги юридичний статус опозиції, форми легітимності, її типи (партійний, громадський, військовий, революційний, терористичний), а також масштаби опозиційного впливу на суспільство. При недорозвиненій партійній системі опозиційні сили неспроможні достойно витримувати конкуренцію з правлячою державною верхівкою.

Співвідношення виборчої системи і форми державного правління дає змогу найбільш точно відобразити істотні риси сучасних демократичних політичних режимів. При цьому ефективність кожної виборчої системи залежить від форм державного правління і політичної культури. Найбільш ефективною є пропорційна преференційна виборча система із застосуванням регіональних списків у парламентській республіці. У перехідних суспільствах важливо через виборче законодавство стимулювати партійну конкуренцію.

Якщо громадськість здійснює цивілізований тиск на політичну владу з метою захисту своїх інтересів, то забезпечується певний баланс соціальних сил, і, як наслідок цього, зростає рівень партійної конкуренції. У випадку домінування інтересів окремих соціальних груп, сильних у майновому, фінансовому чи ідеологічному розумінні, партії, прикриваючись «народними інтересами», апелюють до народних інстинктів, а насправді змушені виражати стратегію монопольних груп. Прискорювачем партійної конкуренції виступає соціальна стратифікація, яка відтворює цивілізований тиск громадськості на владу.

У відносинах держави і груп тиску важливо створити рівні правові умови для відстоювання соціальних інтересів через механізми соціального партнерства, легального лобювання інтересів, спрощення процедури законодавчого розв'язання конфлікту і забезпечення доступу громадян до об'єктивної інформації про політичне життя. Основними елементами громадянського суспільства є вільні ЗМІ, вільні університети (із статусом автономії) і групи тиску як репрезентанти громадських інтересів.

Ідеології як певні системи ідей, поглядів виражають інтереси групових суб'єктів політики і тому важливою ознакою політичного режиму є стан ідеологічного процесу в суспільстві. Сучасна західна політологічна наука вирізняє п'ять основних політичних ідеологій: комуністична, соціал-демократична, ліберальна, консервативна, фашистська.

Комуністична ідеологія ґрунтується на утопічних ідеях Т. Кампа-нелли, Т. Мора, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна про такий суспільний лад, де не буде приватної власності, класової нерівності, держави, а люди отримуватимуть за свою працю за потребами. Комунізм відкидає ліберально-демократичний лад як такий, що не дбає про соціальні права «трудящих», і закликає до революційного повалення цього ладу. Основою комуністичної ідеології є пролетарський інтернаціоналізм, об'єднання людей за класовими ознаками. Сучасний комунізм (неокомунізм) визнає конституційні засоби здобуття влади і національний ідеал держави (а в деяких випадках стає на позиції інтернаціоналізму), однак ідеї націоналізації, перерозподілу національного багатства для підтримки соціальної рівності, надання пріоритету державній, колективній формі власності залишаються провідними для цієї ідеології і на сучасному етапі.

Соціал-демократична ідеологія виникла на ідеях Е. Бернштейна про класову співпрацю і соціальні реформи як єдиний шлях поліпшення соціального становища робітничого класу. Якщо до 60-х років ХХ ст. соціал-демократія надавала перевагу державному регулюванню економіки, державній формі власності як найбільш ефективним засобом соціального захисту найбідніших верств населення, то на сучасному етапі вона визнає економічну ефективність приватної власності, однак намагається підтримувати соціальну рівновагу за рахунок збільшення бюджетних видатків на соціальну сферу. Сучасна соціал-демократія зорієнтована не тільки на робітничий клас, а й на широкі верстви представників найманої праці.

Ліберальна ідеологія пройшла складний шлях еволюції і набула інших рис порівняно з попередньою своєю парадигмою. Лібералізм умовно можна поділити на такі напрями: класичний лібералізм, соціальний лібералізм, неолібералізм, лібертаризм. Класичний лібералізм зародився в надрах ідеології просвітництва і відстоював ідеї абсолютної цінності людини, її прав і свобод, правової держави і громадянського суспільства, невтручання держави в економічну і соціальну сфери, вільного ринку і космополітизму. Соціальний лібералізм виник у 20-30-х роках ХХ ст. в Америці, ґрунтувався на економічних ідеях Дж. Кейнса і розумінні держави як інституту всезагального благоденства. Цей напрям близький до європейської соціал-демократії. Неолібералізм ґрунтується на вченнях М. Фрідмана і Ф. Хайека. Представники

цього напрямку критикують державне регулювання економіки як економічно неефективне, що породжує безладдя і корупцію, відстоюють ідеї повної приватизації і ринкових саморегуляторів. Неолібералізм розглядає державне регулювання економічних і соціально-культурних процесів як у комуністичній, так і соціал-ліберальній інтерпретації як дві форми «конструктивістської єреси». Лібертаріанці вважають, що державні органи повинні також функціонувати за законами ринку, і тому з часом можуть бути приватизовані структури поліції, оборони і правосуддя. Вони відстоюють принцип «необмеженої свободи», при якій кожна людина жила б так, як сама хоче (за винятком посягання на свободу іншої людини).

Консервативна ідеологія спрямована на збереження вічних цінностей, таких, як приватна власність, сім'я, релігія, мораль, нація, держава, і їх пристосування до сучасних модернізаційних процесів. Консерватизм на відміну від лібералізму, котрий акцентує увагу на цінностях індивідуалізму і прагматизму, намагається поєднати ці цінності з цінностями таких спільнот, як сім'я, Церква, нація і держава. Консерватизм поділяється на традиціоналізм, елітарні теорії, неоконсерватизм.

Традиціоналісти (Ф. Шатобріан, Е. Берк, Ж. де Местр) заперечували ідеї революції і конституціоналізму як руйнівні для існуючого монархічного порядку, заснованого на християнській релігії і моралі.

Елітарні теорії (В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс, Х. Ортега-і-Гассет) протиставляли активну еліту як рушійну силу прогресу інертній масі як об'єктові політичних маніпуляцій. Вихід мас на історичну арену розглядався ними як небезпека зародження фашизму і комунізму.

Сучасний неоконсерватизм є, швидше, модернізаційним, ніж традиційним, його умовно можна поділити на англо-саксонський, який більше змикається з неолібералізмом у соціально-економічній політиці, і християнсько-демократичний — близький у соціально-економічній сфері до соціал-демократії. Однак в інших сферах суспільного життя ці два види неоконсерватизму відстоюють ідеї твердого правового і морального порядку, розумного обмеження людини в ім'я збереження здорового начала національного буття, меритократичного (аристократичного) державного управління.

Ідеологія фашизму об'єднує всі право-радикальні течії, для яких характерні: расове розуміння нації як антропо-біологічної спільноти, що має успадковану від природи нижчість або вищість, зміцнення нації за рахунок розширення території, визнання ієрархічної будови суспільства, його поділу на вищі і нижчі касты, відстоювання расової чистоти, пошук суспільного ідеалу в минулому, інтерпретація історичного зла як світової змови (жидів-масонів), розуміння нації, держави і вождя як органічної єдності, соціальний захист населення за етнічною ознакою.

Сучасний неофашизм дещо пом'якшив расові й імперські претензії своїх попередників, однак зберігає ворожість до всього чужоземного, намагається захищати національну самобутність усякими засобами.

Виходячи з характеристики основних рис політичного режиму, розглянемо основні підходи до його типологізації: системний, класичний, який намагається охопити всі системні ознаки режиму; фрагментарний, що типологізує

режим за конкретними проявами його основних ознак. Згідно з першим підходом до типологізації, політичний режим поділяють на тоталітарний, авторитарний і демократичний.

Тоталітарний режим ґрунтується на тотальному (лат. *totalitas*- загальність, цілісність) охопленні державою суспільного життя. Поняття «тоталітаризм» прийшло у філософсько-політичний лексикон ХХ ст. з праць Дж. Джентіле, а у політику його ввів вождь фашистської партії Італії Б. Муссоліні. Дослідники тоталітаризму Ф. Хайєк, К. Поппер, К. Фрідріх і З. Бжезінський розкрили генетичний зв'язок тоталітаризму з етатистським і соціалістичним вченнями, з існуванням масового суспільства і одномірної авторитарної особистості, кризою ліберального індустріального суспільства. Тоталітаризм — явище ХХ ст. Він виникає в кризових ситуаціях, породжених необхідністю форсувати модернізацію суспільства, де існує, з одного боку, значна частина знедоленого населення й інтелектуалів-маргіналів, з іншого — могутні владні, технічні, психологічні можливості мобілізації мас для виходу з такої ситуації.

Для тоталітарного режиму характерні тотальний контроль держави за усіма сферами суспільства; монополізація влади в руках однієї партії, котра цілком підпорядкована вождеві; повне панування єдиної ідеології, терористичний поліцейний контроль; мілітаризація суспільного життя і знищення громадянського суспільства; проголошення принципу органічної єдності держави і народу; панування воєнної або планової економіки.

До тоталітарних режимів можна віднести гітлерівську Німеччину, колишній СРСР за часів Й. Сталіна, маоїстський Китай, Камбоджу при Пол Поті, Іран при Р.-М. Хомейні та режим Талібану у Афганістані. Тоталітарні режими були, як правило, комуністичними та фашистськими. Комуністичні режими відзначалися більшою тоталітарністю, оскільки їм вдалося ліквідувати приватну власність, подолати церковну опозицію. Крім цього, вони ґрунтувалися на привабливих ідеях «інтернаціональної солідарності» трудящих і «світлого комуністичного майбутнього», в той час коли фашистські режими пропагували вищість своєї нації і необхідність світового панування.

Авторитарний режим характеризується зосередженням необмеженої влади в руках однієї особи або групи осіб, обмеженням прав і свобод громадян. На відміну від тоталітарного режиму він допускає певні елементи демократизму, економічних свобод, існування парламентаризму, навіть боротьбу політичних партій.

Якщо при тоталітарному режимі влада намагається контролювати всі без винятку сфери життя, прикриваючись гаслом органічної єдності з народом, то авторитарний режим порівняно з тоталітарним не вдається до тотального насадження ідеології з метою мобілізації народних мас на виконання «великих ідей», не передбачає примату партії й ідеології над державними інститутами, не заохочує егалітаризм і патерналізм. До авторитарних режимів можна віднести всі колишні абсолютні, а також сучасні монархії в слабборозвинених країнах (Йорданія, Марокко, Саудівська Аравія), військові диктатури (здебільшого в Латинській Америці), «патримоніальні тиранії», де держава є власністю сімейного клану і керується диктатурою особою влади, а

також режими суперпрезидентської влади (поширені у країнах Близького Сходу та СНД).

Демократичний режим включає сукупність ознак, протилежних тоталітаризмові: народний суверенітет, політичний плюралізм, консенсуальний тип політичної культури, правові гарантії політичних, громадянських і культурних свобод. Демократичний режим можна класифікувати: за формою державного правління — на президентський, парламентський, президентсько-парламентський; за формою демократії — на ліберальний, соціал-ліберальний, християнсько-демократичний, національно-демократичний; за етапами розвитку демократизації — на демократичний режим першої хвилі демократизації (1896-1926 рр.), демократичний режим другої хвилі демократизації (після краху фашистського тоталітаризму (1943-1962 рр.) і демократичний режим третьої хвилі (з'явився у 80-х років ХХ ст.).

Авторитарно-демократичний режим (м'який авторитаризм) характеризується передусім сильною президентською владою, де президент має право самостійно формувати уряд, розпускати парламент, зміщувати голів місцевих державних адміністрацій, ліквідувати структури державного управління, мати перевагу над парламентом у формуванні судової влади. Однак при цьому режимі зберігаються всі демократичні інститути: парламент, виборча і партійна системи, опозиція, органи місцевого самоврядування, судовий захист прав людини. Такий режим існував у Франції за часів де Голля, а також існує у багатьох країнах Латинської Америки і деяких країнах СНД.

Анархо-демократичний режим, охлократичний передбачає широкі прерогативи представницької влади й органів місцевого самоврядування над виконавчими органами, а також широке застосування прямої демократії. Для анархо-демократичного режиму характерні дефіцит влади, відсутність системи ефективного нормативного регулювання суспільних відносин, низький рівень адміністративного управління, а також поширення охлократичних настрів у політичній діяльності.

Олігархо-клановий режим ґрунтується на домінуванні у структурах політичної влади могутніх політико-бізнесових і мас-медіа угруповань, які, володіючи надприбутками, контролюють політичні структури — парламентські фракції, партії, громадські організації, а також сегменти інформаційного простору (телеканали, радіомовлення, газети тощо). Вони домоглися свого становища не в умовах конкуренції, де треба виявити таланти, а в умовах свого монопольного становища у таких секторах економіки, як ПЕК, торгівля підакціонними товарами і природними ресурсами, а також державного протекціонізму і негрошових форм розрахунків (бартеру, взаємозаліків, векселів).

Для класифікації політичних режимів використовують підхід, запропонований французьким політологом Е. Шіазом, котрий розрізняє п'ять типів режимів: політичну демократію (досить значна диференціація функцій і спеціалізація структур); опікунську демократію (основною метою є демократизація політичного суспільства, але влада сконцентрована в руках бюрократичної держави); модернізовану олігархію (передбачає відсутність або формальне існування демократичних інститутів, вся влада належить військовим чи бюрократичним кілкам, проте режим намагається модернізувати

економіку); тоталітарну олігархію (відрізняється від попередніх високим ступенем впливу держави на суспільство, сильною концентрацією влади, інтенсивною мобілізацією членів суспільства на участь в економічному житті); традиційну олігархію (династичні або сімейні режими, котрі негативно ставляться до будь-яких змін і схильні зберігати існуючий лад).

Ще один підхід до типологізації політичних режимів запропонував А. Лейпхарт, виходячи зі співвідношення типу виборчої системи і форми правління, на основі якого він виділив чотири демократичні режими: президентсько-мажоритарний (США); парламентсько-мажоритарний (Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія, Канада); парламентсько-пропорційний (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Італія (до 1995 р.), Голландія, Норвегія, Швеція); президентсько-пропорційний (країни Латинської Америки).

На думку А. Лейпхарта, найвищі показники демократичності (представництво жінок у вищих органах влади, участь у голосуванні, політика у сфері підтримки сімей) і економічного розвитку (рівень інфляції, безробіття, економічного зростання) виявлені в країнах з парламентсько-пропорційним режимом, а найнижчі — при президентсько-пропорційному режимі. Однак такий підхід треба сприймати обережно, оскільки названі показники залежать не тільки від співвідношення форми державного правління і виборчої системи, а швидше за все — від ступеня цивілізованості всього суспільства.

ПЛАН

- Сутність та специфіка правової системи.
- Право — основний елемент правової системи.
- Правотворчий процес.
- Правозахисні інститути.
- Типи правових систем.

Другою системою в суспільстві після політичної системи за способом формування і важливістю виконання суспільних функцій є правова система.

Правова система безпосередньо взаємодіє з політичною системою, суть якої зводиться до наступних моментів: політичні та правові інститути входять одночасно до двох систем (так, наприклад парламент як орган політичної влади включає такі елементи правової системи як законодавчий, конститутційний процеси та процедуру імпичменту); правова система, яка визначає статус та функції політичних інститутів влади, формується здебільшого цими інститутами; правова система регулює не тільки політико-владні відносини, але й широкий спектр суспільних відносин; правова система повинна забезпечувати в своїй оптимальній формі рівновагу між політичними і громадськими інститутами, державою і суспільством загалом; правова система формується не тільки політико-владними інститутами, але й зазнає впливу історичних правових традицій, суспільних груп, міжнародних організацій; правова система, яка найбільш відповідає міжнародним стандартам права забезпечує ефективне політичне управління адміністративним апаратом, всіма сферами суспільного життя, а також впливає позитивно на моральний прогрес суспільства; правова система може служити фактором гальмування суспільного розвитку, джерелом корупції і політичної відповідальності, коли вона відображає кон'юнктурні інтереси політичної еліти.

Для з'ясування суті правової системи необхідно уточнити поняття “право”. У вітчизняній літературі (що ще не звільнилась істотно від радянської версії правової теорії) право розуміється як сукупність загальнообов'язкових норм, встановлених і санкціонованих державою. Така дефініція права відповідала комуністичному тоталітарному режиму, де всі суспільні сфери були одержавлені і жорстко контрольовані державою. В таких умовах, не можна було уявити правові норми, без правотворчого процесу держави. В умовах демократичного суспільства право створюється як державними так регіональними і місцевими органами влади. Крім того суб'єктами правотворчої діяльності можуть бути громадські інститути, окремі громадяни (лобістські групи) так і народ в цілому (народні законодавчі ініціативи, всенародні референдуми).

Отже право, в сучасному розумінні — це сукупність загальнообов'язкових норм, які створюються політичними органами влади (державними, регіональними і місцевими), громадськими інститутами і народом загалом,

складаються в процесі історичного розвитку, але, як правило, санкціонуються і захищаються державою через судову систему, прокуратуру та омбудсмена. Поняття “правова система” є значно ширшим ніж право, яке охоплює не тільки правові норми, виражені у нормативно-правових актах, прецедентах, правових звичаях, але і правотворчі процеси, правову культуру та інститути, які захищають право. Отже правова система — це сукупність правових норм, правотворчих процесів, елементів правової культури і правових інститутів, які захищають право. Правова система складається з таких елементів: правових норм, виражених у нормативно-правових актах, правових звичаях, прецедентах, правових доктринах, міжнародних договорах; правотворчих процесів (конституційного, законодавчого, регламентарно-творчого), процедури імпичменту та процедури застосування санкцій щодо депутатів парламенту; правозахисних інститутів (судів конституційної, загальної, спеціальної юрисдикції, прокуратури, адвокатури).

Нормативно-правові акти як письмові документи загального характеру встановлюються різними правотворчими суб'єктами: політичними і правовими органами влади, громадськими інститутами, а також народом загалом.

Нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти або регламентарні акти. Закони — це нормативно-правові акти представницьких політичних органів влади (парламенту), законодавчих зборів суб'єктів федерації і автономії або народу загалом, які мають найвищу юридичну силу і приймаються за спеціальною процедурою.

Закони можна класифікувати: за юридичною силою, суб'єктами прийняття; типом регулювання суспільних відносин. За цією класифікацією закони поділяються на: конституцію (constitutio — устрій, установлення) — основний закон, який визначає основні засади суспільного і державного ладу, права і свободи громадян, статус органів держави, регіональної і місцевої влади, порядок конституційних змін; органічні закони — закони, які в деяких країнах (зокрема Іспанії, Італії, Франції) приймаються кваліфікованою або абсолютною більшістю депутатів парламенту і регулюють відносини, пов'язані із статутом державної та регіональної влади, а також правами і свободами громадян; звичайні закони приймаються абсолютною або відносною більшістю голосів депутатів парламенту або його двох палат; делеговані закони (приймаються урядом в рамках делегованих йому парламентом повноважень протягом певного терміну); закони-декрети (акти уряду, які в силу їх крайньої необхідності після промульгації главою держави зберігають статус законів протягом певного терміну і можуть втратити чинність, якщо не будуть ухвалені парламентом), акти суб'єктів федерації (конституції і закони, ухвалені законодавчими зборами); акти автономій (наприклад, обласні закони в Італії).

Підзаконні або регламентарні акти — це акти які використовуються для застосування закону або акти регіонального і місцевого самоврядування, які приймалися в межах їхньої компетенції і не мають статусу закону (наприклад, акти регіональної ради у Франції чи акти парламенту Кримської автономії). До підзаконних (регламентарних) актів можна віднести деякі рішення парламенту країни, які зокрема можуть прийматися у формі постанови, резолюції, декларації, тощо.

Прецеденти — це в англосаксонській системі права рішення вищих судових органів (Велика Британія) або судів середньої ланки, які приймаються на підставі розв'язання конкретних судових справ і є обов'язковими для нижчих або рівних за рангом судів при розгляді ними аналогічних справ. Правові звичаї — це неписані норми, які склалися в процесі історичної практики і визнаються державою як обов'язкові при формуванні органів державної влади та визначення їхньої компетентності. Так у англосаксонських країнах правові звичаї визначають зміст королівської прерогативи, спосіб формування уряду, деякі аспекти діяльності парламенту. Правові доктрини охоплюють принципові положення видатних юристів, до яких звертаються судді при вирішенні складних судових справ, в разі відсутності відповідних норм у статутах, прецедентах чи звичаях.

До нормативно-правових актів належать також договори, які укладаються за взаємною домовленістю декількома суб'єктами і їх виконання забезпечується державою. З точки зору взаємодії політичної і правової систем до таких договорів можуть належати державно-правові договори. Це можуть бути договори, які регулюють питання компетенції між конфедерацією і її суб'єктами, федерацією і її суб'єктами, міжнародні договори. Міжнародні договори, які укладаються на найвищому рівні (главами держав) стають частиною національного права після ратифікації їх парламентом. Міжнародні договори передбачають не тільки процедури домовленостей між окремими державами, але й процедури гармонізації законодавства із міжнародним правом.

Конституційний процес передбачає сукупність процедур прийняття конституції або внесення поправок до неї. Історично склалося декілька способів прийняття конституції: введенні актом глави держави як подарунок конституції монархом народу (такими конституціями на сучасному етапі є конституції Бахреїну, Кувейту і Йорданії); прийняття конституції установчими зборами (конституційними асамблеями, конвентами (так були прийняті чинна Конституція США, перша конституція Франції); прийняття Конституції установчими зборами і утвердження її на всенародному референдумі (так були прийняті чинні конституції Італії, Португалії та Румунії); прийняття Конституції парламентом на підставі кваліфікаційної більшості голосів депутатів (так були прийняті конституції Австрії, Швеції, Японії, України); прийняття Конституції кваліфікованою більшістю депутатів обох палат парламенту і затвердження її на референдумі (так була прийнята чинна конституція Польщі). Прийняттю Конституції може передувати референдум на предмет доцільності прийняття нової Конституції. Проекти Конституції розробляються спеціальними комісіями до складу яких входять представники глави держави, уряду, депутати парламенту.

Внесення поправок до Конституції може збігатись із способом її прийняття, або бути дещо відмінним. За способом внесення поправок Конституції бувають «гнучкі» та «жорсткі». Гнучкі Конституції змінюються як звичайні закони (наприклад Фінляндія, Ізраїль). Жорсткі Конституції передбачають деякий складний механізм внесення до них поправок. Тут можна виділити декілька способів: поправки вносяться кваліфікованою більшістю

депутатів обох палат парламенту протягом однієї сесії (ФРН, Японія); поправки вносяться абсолютною більшістю голосів депутатів обох палат парламенту протягом двох сесій (на повторній сесії в деяких країнах передбачено голосування кваліфікованою більшістю) і можуть бути передані за ініціативою певної частини депутатів, виборців та обласних рад на референдум (Італія, Греція, Литва), поправки вносяться абсолютною або кваліфікованою більшістю депутатів парламенту, а потім мають бути обов'язково затверджені референдумом (Іспанія, Ірландія); поправки приймаються парламентом, який ухваливши рішення про зміну основного закону, розпускаються, а новообраний склад парламенту їх затверджує кваліфікованою більшістю голосів від свого складу (Нідерланди, Люксембург); поправки приймаються кваліфікованою більшістю голосів депутатів обох палат парламенту а пізніше затверджуються законодавчими зборами суб'єктів федерації (США). У багатьох Конституціях вказані положення, які не підлягають змінам: це зокрема можуть бути статті, що стосуються прав свобод громадян, форми державного правління; принципів поділу влади, тощо.

Законодавчий процес передбачає сукупність процедур творення закону, який включає ряд стадій: внесення законопроекту в палату парламенту; розгляд його в комісії (комітеті), обговоренню на пленарному засіданні в декількох читаннях; голосування; промільгація; опублікування.

Суб'єктами законодавчої ініціативи можуть бути: окремі депутати, палати парламенту (верхня і нижня); уряд; глава держави; народ (як суб'єкт законодавчої народної ініціативи); окремі адміністративні одиниці (наприклад, у Швейцарії — кантони, в Італії — області).

Процедура реалізації законопроекту тісно пов'язана з внутрішньою будовою представницьких органів. У двопалатних парламентах, де палати рівноправні, законопроект може бути внесений до кожної з них. Така практика існує в законодавчих органах Австрії, Бельгії, Італії, США, Швейцарії і Японії. В країнах, де палати парламентів нерівноправні, законодавчий процес розпочинається в нижній палаті і стосується передусім законопроектів, які належать до бюджетної сфери.

Робота над законопроектом у палаті розпочинається з його прийняття до розгляду. Ініційований і розроблений законопроект передається в палату для реєстрації. Після цього керівний орган палати включає законопроект до порядку дня і розповсюджує серед депутатів. Перша стадія розгляду законопроекту в парламенті називається першим читанням. На цій стадії загалом дебати щодо законопроекту не проводяться і доля його залежить від керівного органу палати; вона може бути вирішена вже при голосуванні щодо порядку дня. Наступна стадія законодавчого процесу — друге читання — передбачає обговорення законопроекту. Дебати залежно від регламенту проводяться до (Велика Британія, ФРН) або після (Італія, США, Франція) розгляду законопроекту в постійній парламентській комісії (комітеті). Якщо законопроект подається до комісії після загальних дебатов, то вона діє згідно з концептуальною лінією палати, а якщо до обговорення, то сама комісія визначає зміст цього законопроекту. Якщо загальні дебати щодо законопроекту передують розглядові в комісіях, то він розглядається двічі: під

час загального обговорення до передачі в комісію та постатейного — після повернення з неї. Інколи вводиться стадія третього читання, в процесі якої законопроект виноситься на голосування і приймається майже без обговорення.

Прийнятий палатами (або однопалатним парламентом) законопроект повинен отримати санкцію глави держави, щоб стати законом. У конституційному праві зарубіжних країн (за винятком Швейцарії і Швеції) існує особлива стадія законодавчого процесу, яка називається промунгацією — проголошенням прийнятого парламентом закону. Промунгація передбачає підпис законопроекту главою держави й урочисте його проголошення. Глава держави (президент або монарх) може промунгувати закон чи накласти на нього вето, після якого той має бути розглянутий у парламенті повторно. Щоб подолати президентське вето, парламент повинен повторно проголосувати за законопроект двома третинами усього складу (США, Португалія) або абсолютною більшістю.

Кінцевим етапом законодавчого процесу є публікація закону, тобто його офіційне доведення до загального відома. З цією процедурою пов'язане набуття законом чинності, хоча іноді закон починає діяти відразу після промунгації.

Якщо адміністративна і військово-силова влада безпосередньо залежать від політичних органів, то судова влада має автономний статус державної влади. Здебільшого вона є елементом правової системи, однак деякі її риси мають політичний характер. Це, зокрема, стосується політичних джерел формування судової влади (судді призначаються главою держави і головами виконавчої влади суб'єктів федерації, обираються парламентами, представницькими органами суб'єктів федерації, а також прямими виборами) і забезпечення виконання не тільки суто юридичних, а й політико-правових функцій, таких як розгляд спорів про розмежування компетенції між державними органами, державними органами і органами суб'єктів федерації чи автономії, контроль за відповідністю актів органів політичної влади конституції, здійснення процедури імпічменту або притягнення до кримінальної відповідальності вищих посадових осіб державної влади.

Органи судової влади поділяються за ступенем ієрархії на вищу, середню та нижчу ланки; функціями розгляду судових справ — першу, апеляційну, касаційну і наглядову інстанції; юрисдикцією — конституційні, загальні та спеціальні. Найпоширенішими типами судових систем у розвинених країнах є англосаксонська та європейська (континентальна).

Для англосаксонської судової системи характерні такі ознаки: пріоритет прецеденту і правового звичаю над законом при розгляді судової справи; відсутність окремої конституційної та спеціальної юрисдикції; високий рівень змагальності сторін захисту й звинувачення в судовому процесі, роль судді в ньому зводиться до арбітражних функцій; значно ширше, порівняно з європейською практикою застосування суду присяжних і мирових судів; використання процедури імпічменту до суддів у випадку порушення ними чинного права; значне поширення виборчих процедур, зокрема, прямих виборів, у формуванні суддівського корпусу; високий статус судді в суспільстві

і відповідно до цього значно вищі стандарти вимог до освітніх, фахових і моральних якостей при доборі суддів.

Для європейської (континентальної) судової системи характерні такі ознаки: пріоритет закону над прецедентом і правовим звичаєм при розгляді судової справи; значно нижчий рівень змагальності сторін у судовому процесі порівняно з англосаксонською судовою системою і значно ширша компетенція суддів у цьому процесі; наявність окремої конституційної, загальної та спеціалізованої юрисдикції (адміністративних, а також спеціальних судів з питань імпідменту та притягнення до кримінальної відповідальності вищих посадових осіб); наявність спеціалізованого органу (вищої ради юстиції), яка здійснює адміністративне управління й кадрову політику у судовій системі; наявність касаційної та наглядової інстанцій.

Компетенція судів конституційної юрисдикції охоплює такі повноваження: оцінка конституційності законодавчих актів, судових, рішень, актів державної виконавчої влади, органів регіональних структур влади та місцевого самоврядування і міжнародних договорів; розгляд справ, пов'язаних із розмежуванням компетенції між державними органами, федерацією і її суб'єктами та самими суб'єктами; здійснення контролю за правовими механізмами прямої і представницької демократії (виборами, референдумами); позбавлення депутатських повноважень у зв'язку з порушенням принципів несумісності та виборності; тлумачення конституції; обмеження і позбавлення прав особи; заборона партій; прийняття висновків щодо конституційності процедури імпідменту, а також щодо стану здоров'я президента у випадку його неспроможності виконувати свої повноваження; завершену процедури імпідменту.

До судів спеціалізованої юрисдикції зараховуються: адміністративні, фінансові, соціальні, з трудових спорів, а також спеціальні суди з імпідменту президента та притягнення до кримінальної відповідальності високих посадових осіб. Вони мають у своїй структурі власні вищі судові органи й апеляційні інстанції.

У деяких країнах до вищих органів загальної і спеціалізованої юрисдикції належать вищі ради юстиції, які захищають інтереси суддівського корпусу, здійснюють кадрову політику й адміністративне управління в судовій системі влади. Порядок формування цих органів різний: частину членів призначає глава держави самостійно або за поданням парламенту, частину обирає парламент, частину — судові органи, а ще частина входить за посадою.

Статус прокуратури в різних правових системах буває різним. В англосаксонській системі прокуратура не має статусу окремого державного органу: її функції виконують міністри юстиції (генеральні аторнеї) як на федеральному рівні, так і на рівні суб'єктів федерації, а також її представники.

В романо-германській системі права прокуратура організаційно підпорядкована міністру юстиції, але вона не має централізованого характеру і функціонує на кожному рівні судової системи (наприклад, генеральні прокурори на рівні верховних судів, прокурори на рівні судів першої інстанції забезпечують свої функції в таких країнах як Франція, Італія). В деяких країнах, зокрема країнах США, прокуратура має статус окремого централізова-

ного державного органу, визначеного конституцією і законами. Тут прокуратура має значно ширші функції і в силу її залежності від глави держави, часто-густо стає інструментом політичної боротьби.

Сутність правового захисту прокуратури полягає в тому, що вона підтримує обвинувачення та представництво публічних інтересів в суді, здійснює нагляд за дотриманням законності в кримінальному процесі та пенітенціарних закладах.

Адвокатура як громадське об'єднання юристів виконує функцію захисту прав особи на всіх стадіях кримінального процесу, а також при розгляді справ судами різних інстанцій і юрисдикцій. В англосаксонській системі права, адвокати в залежності від категорії можуть виконувати функції як обвинувачення так і захисту.

Крім судів функцію правового захисту виконують омбудсмани — посадові особи, які за скаргами громадян і за власною ініціативою здійснюють нагляд за законністю дій органів влади та посадових осіб. Вперше інститут омбудсмана був запроваджений у Швеції ще на початку XVIII ст., а з часом і у інших скандинавських країнах. Крім назви «омбудсмана» використовують ще інші назви цієї посади: парламентський комісар із справ адміністрації (Велика Британія, Нова Зеландія), медіатор (Франція), народний захисник (Іспанія), уповноважений з прав людини (Польща, Росія, Україна).

Омбудсманів обирають парламенти або призначають уряди (Франція, Велика Британія), але достроково їх можна позбавити повноважень тільки за рішенням парламенту.

Найширшими повноваження омбудсмани наділені у скандинавських країнах: вони мають право контролю над урядом, органами місцевого самоврядування та судами; можуть порушувати кримінальні справи проти судів, які чинять протиправні дії. У Великій Британії ця посада має обмежені повноваження; поза їх контролем перебувають судові органи, органи місцевого самоврядування, а також деякі органи державного управління (сектором економіки, охорони здоров'я, поліції). Британська практика діяльності парламентського комісара передбачає його право передавати скарги громадян на дії посадових осіб та органів до депутатів Парламенту від відповідних округів.

Найбільш поширеними повноваженнями омбудсмана є: його право звертатись до контрольованих ними органів влади з вимогою усунути недоліки правопорушень, ініціювати законодавчі зміни, здійснювати конституційний контроль. Водночас вони не мають права самостійно скасовувати протиправні рішення органів політичної чи адміністративної влади.

Правові системи в залежності від форм права, судочинства, конституційного контролю, ефективності захисту прав і свобод громадян можна класифікувати: на англосаксонську, романо-германську, релігійно-правову, соціалістичну та перехідну.

Для англосаксонської системи права характерні такі ознаки: відсутність поділу на публічне і приватне право, що ґрунтується на римській правовій традиції; поділу права на загальне право, яке створювалось королівськими судами і включає кримінальне, договірне право та право цивільної відпові-

дальності і право справедливості, яке створювалося судом канцлера з метою доповнення і перегляду загального права, і включає право нерухомості, кредиту, опіки, банкрутства, право комерційних фірм; широко використовуються такі форми права як правові звичаї, правові прецеденти, правові доктрини; основи конституційного ладу здебільшого ґрунтуються не на єдиному основному законі, а сукупності конституційних актів, прецедентів і звичаїв; в судовій системі відсутні суди конституційної юрисдикції, а також ради юстиції; високий рівень змагальності у судочинстві, використання присяжних на стадії висунення обвинувачення; виборність суддів і прокурорів на місцевому рівні (США).

Для романо-германської системи, яка ґрунтується на римській правовій традиції, існує чіткий галузевий поділ права на публічне і приватне, кримінальне, цивільне, адміністративне. Крім цього конституційний лад тут ґрунтується на єдиному основному законі, а судова система включає різні самостійні види юрисдикції (конституційної, загальної, спеціальної). Романо-германська правова система вирізняється від англосаксонської також і формами судочинства і досудового слідства, статусом судів, присяжних і прокурорів.

Релігійно-правова система включає норми, які ґрунтуються на священних книгах (Корані, Суні, Ведах тощо). Тут відсутній поділ норм за окремими галузями права. Судові функції виконують, не професійні судді, а служители релігійного культу.

Соціалістична система права за формою нагадує романо-германську, а за змістом і правозахисними можливостями від неї істотно відрізняється. Суть цієї системи полягає в тому, що право має здебільшого декларативний характер, а правові гарантії захисту політичних і громадських прав майже відсутні. Судова система є залежна від партійних органів, а держане обвинувачення має ширші повноваження, ніж судді і адвокати.

Перехідна правова система характеризується також великою залежністю судової системи від політичних органів і недосконалістю нормативно-правових актів з точки зору її правового регулювання суспільних відносин, захисту прав і свобод громадян.

Правова культура охоплює правові знання, переконання і способи поведінки суб'єктів правових відносин, а також систему правового навчання і виховання. Вона поділяється на елітарну (культуру політиків та юристів) і масову.

Висновки

Правова система з точки зору ієрархії суспільних систем займає друге місце після політичної системи. Правова система охоплює право, правову культуру і правозахисні інститути. Право в сучасному розумінні — це система загальнообов'язкових норм, які створюються політичними органами влади (державними, регіональними і місцевими), громадськими інститутами і народом загалом, складаються історично як правові звичаї, але як правило, санкціонуються і захищаються державою. Правова система — це сукупність правових норм, правотворчих процесів, елементів правової культури і правозахисних інститутів.

Правова система складається з таких елементів: правових норм, виражених у нормативно-правових актах, правових звичаях, прецедентах, правових доктринах, міжнародних договорах; правотворчих процесів (конституційного, законодавчого, регламентарно-творчого), процедури імпичменту та процедури застосування санкцій до депутатів парламенту; правозахисних інститутів (судів конституційної, загальної, спеціальної юрисдикції, прокуратури, адвокатури і омбудсмена).

1. Нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти або регламентарні акти. **Закони** — це нормативно-правові акти представницьких політичних органів влади (парламенту), законодавчих зборів суб'єктів федерації і автономії або народу загалом, які мають найвищу юридичну силу і приймаються за спеціальною процедурою. Закони поділяються на: основний закон (конституцію), конституційні, органічні, обласні, делеговані, закони-декрети. **Регламентарні акти** — це акти уряду, регіональних і місцевих органів влади, які приймаються для застосування законів.

2. До нормативно-правових актів належать також договори, які укладаються за взаємною домовленістю декількома суб'єктами і їх виконання забезпечується державою. З точки зору взаємодії політичної і правової систем до таких договорів можуть належати державно-правові договори.

3. **Прецеденти** — це в англосаксонській системі права рішення вищих судових органів (Велика Британія) або судів середньої ланки, які приймаються на підставі розв'язання конкретних судових справ і є обов'язковими для нижчих або рівних за рангом судів при розгляді ними аналогічних справ. **Правові звичаї** — це неписані норми, які склалися в процесі історичної практики і визнаються державою як обов'язкові при формуванні органів державної влади та визначення їхньої компетентності. Правові доктрини охоплюють принципові положення видатних юристів, до яких звертаються судді при вирішенні складних судових справ, в разі відсутності відповідних норм у статутах, прецедентах чи звичаях.

4. Конституційний процес передбачає сукупність процедур прийняття конституції або внесення поправок до неї. Конституції приймаються установчими зборами; установчими зборами і затверджуються референдумом, парламентом; парламентом і затверджується референдумом, вводяться актом глави держави. Процедура внесення конституційних поправок передбачає: їх схвалення абсолютною або кваліфікованою більшістю обох палат парламенту або парламенту; повторне схвалення поправок за такою процедурою на двох сесіях; затвердження поправок на референдумі.

Законодавчий процес передбачає сукупність процедур творення закону, який включає ряд стадій: внесення законопроекту в палату парламенту; розгляд його в комісії (комітеті), обговоренню на пленарному засіданні в декількох читаннях; голосування; промульгація; опублікування.

5. Процедуру імпичменту та притягнення депутатів парламенту до відповідальності за певні правопорушення можна розглядати радше всього як процеси, політичні, а не правові. Ці процедури з формально-юридичної точки зору дуже подібними є до судового, а точніше до квазісудового процесу. Процедура імпичменту, яка застосовується в переважній більшості країн для

позбавлення глави достроково своїх повноважень (а в деяких країнах вищих державних посадових осіб — міністрів, судів, депутатів), включає ряд етапів: ініціювання цього процесу депутатами парламенту; розгляд справи про протвопорушення в спеціальній слідчій комісії або комітеті, висунення обвинувачення, отримання висновків конституційного і верховного судів, розгляд цієї справи на завершальній стадії верхньою палатою парламенту або парламентом, або судовою інстанцією (конституційного, загального і спеціального судочинства), який повинен закінчитися усуненням обвинуваченої особи від влади або її виправданням. Санкції, які застосовуються до депутата парламентом можуть бути: арешт, позбавлення імунітету, позбавлення мандату, тимчасове припинення його повноважень.

6. Органи судової влади поділяються за ступенем ієрархії на вищу, середню та нижчу ланки; функціями розгляду судових справ — першу, апеляційну, касаційну і наглядову інстанції; юрисдикцією — конституційні, загальні та спеціальні. Найпоширенішими типами судових систем у розвинених країнах є англосаксонська та європейська (континентальна).

Для англосаксонської судової системи характерні такі ознаки: пріоритет прецеденту і правового звичаю над законом при розгляді судової справи; відсутність окремої конституційної та спеціальної юрисдикції; високий рівень змагальності сторін захисту й звинувачення в судовому процесі, роль судді в ньому зводиться до арбітражних функцій; значно ширше, порівняно з європейською практикою застосування суду присяжних і мирових судів; використання процедури імпичменту до суддів у випадку порушення ними чинного права.

Для європейської (континентальної) судової системи характерні такі ознаки: пріоритет закону над прецедентом і правовим звичаєм при розгляді судової справи; значно нижчий рівень змагальності сторін у судовому процесі порівняно з англосаксонською судовою системою і значно ширша компетенція суддів у цьому процесі; наявність окремої конституційної, загальної та спеціалізованої юрисдикції.

7. Правові системи в залежності від форм права, судочинства, конституційного контролю, ефективності захисту прав і свобод громадян можна класифікувати: на англосаксонську, романо-германську, релігійно-правову, соціалістичну та перехідну.

ПЛАН

- Політичні інститути державної влади.
- Судова система та прокуратура.
- Політичні інститути регіонального та місцевого самоврядування.
- Партійна система.
- Виборча система.

Україна належить до країн перехідного типу, яка поступово і повільно здійснює перехід від посткомуністичного суспільства до ліберально-демократичного. Її територія становить 603,7 тис. км², населення — 45,7 млн осіб, а річний обсяг ВВП за ПКС — більше 337 млрд дол., номінальний ВВП — понад 179 млрд., а на душу населення відповідно 7 331 \$ і 3 955. Культурно-державні корені України сягають у часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Гетьмансько-козацької держави. У 1917—1920 рр. Україна здобула державну незалежність, яка була виражена у трьох формах: УНР, Гетьманату і ЗУНР. У 1922—1991 рр. Україна перебувала в складі СРСР, а коли розпалась радянська імперія, проголосила незалежність (24 серпня 1991 р. акт проголошення незалежності був ратифікований всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р.).

Нова Конституція України була прийнята парламентом 28 червня 1996 р. Вона визначила основні орієнтири державотворення та суспільного розвитку. В Конституції знайшли відображення загальна характеристика держави, статус центральних органів державної влади, місцевих адміністрацій і органів місцевого самоврядування, а також механізм стримувань і противаг між ними.

У конституції проголошується верховенство права, а також те, що українська держава є суверенною, незалежною, демократичною, правовою і соціальною. Принципи верховенства права є найбільш істотним досягненням конституційного процесу, сутність якого зводиться до таких показників:

усі нормативно-правові акти повинні прийматися на основі конституції і відповідати їй;

норми конституції є нормами прямої дії, які передбачають звернення громадян до суду безпосередньо на підставі конституції для захисту своїх прав і свобод;

чинні нормативні акти, які суперечать Конституції, втрачають свою дію.

Конституція закріпила цивілізовані міжнародні стандарти прав і свобод громадян, значно розширила прерогативи судової влади, що можна вважати другим найбільшим конституційним досягненням.

У Конституції передбачені запобіжні механізми захисту її від кон'юнктурних впливів влади, суть яких зводиться до такого:

- 1) Конституція може бути змінена (за винятком розділів «Загальні засади», «Вибори», «Референдуми», «Внесення змін до Конституції»),

якщо за законопроект про конституційні зміни, поданий Президентом або третиною депутатів Верховної Ради, проголосує попередньо абсолютна, а на наступній сесії — кваліфікована (дві третини) більшість від конституційного складу парламенту;

- 2) перегляд цих розділів може відбутися, якщо за законопроект про конституційні зміни, поданий Президентом або кваліфікованою більшістю депутатів Верховної Ради, проголосує також кваліфікована більшість депутатського складу і після цього він буде затверджений всеукраїнським референдумом, призначеним Президентом;
- 3) конституційні зміни до будь-якого розділу можуть відбутися за результатами всеукраїнського референдуму, призначеного Президентом за народною ініціативою.

Конституція не може бути змінена:

- 1) якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод громадян, спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України;
- 2) в умовах воєнного або надзвичайного стану;
- 3) не раніше, ніж через рік від моменту внесення законопроекту про зміни;
- 4) протягом легіслатури парламенту не можуть змінюватися ті самі положення Конституції;
- 5) законопроект про зміни до конституції може розглядатися парламентом за наявності висновку Конституційного суду.

Однак наслідки компромісу між різними політичними силами призвели до закріплення певних недосконалих і суперечливих норм. Це, передусім, стосується:

- 1) суперечності між проголошеним принципом, який визнає народ суб'єктом змін конституційного ладу, і принципом, який надає право змінювати конституцію тільки органам державної влади — Президентові та Верховній Раді, не передбачивши при цьому права на народну ініціативу;
- 2) відсутності ефективного механізму стримування і противаги між органами державної влади, який полягає у тому, що, по-перше, практично неможливо здійснити процедуру імпичменту та розпуску парламенту; по-друге, президент має вирішальний вплив як на формування уряду, так і на припинення його повноважень, однак не несе політичної відповідальності за діяльність; по-третє, парламент дає згоду на призначення голови уряду і може висловити вотум недовіри йому як під час схвалення урядової програми, так і після закінчення однорічного терміну від моменту схвалення цієї програми. Проте ні резолюція недовіри, ні постанова урядом питання про довіру не тягне за собою можливості розпуску парламенту главою держави;
- 3) невизначеності партійного механізму формування політичної влади загалом і уряду зокрема;
- 4) неконкретизованості понять і структури спеціалізації суддів, апеляційної і касаційної інстанцій, суду присяжних і місцевих судів;

- 5) гоміздкості структури й обсягу повноважень обласної і районної держадміністрації, яка практично унеможливає процес цивілізованого розвитку органів місцевого самоврядування, особливо на регіональному рівні;
- 6) збереження депутатського імунітету в тій формі, яка не передбачає притягнення депутата до кримінальної відповідальності без згоди парламенту, навіть якщо він затриманий на місці злочину;
- 7) гарантування деяких соціальних прав, зокрема безплатної середньої і вищої освіти у державних і муніципальних закладах та безплатного державного і муніципального медичного обслуговування;
- 8) збереження протягом п'яти років нинішнього статусу прокуратури і, таким чином, затягування процесу реформування судової влади.

Недосконалість Конституції, особливо тих норм, які стосуються механізму стримування і противаги між інститутами державної влади, а також повільне і незбалансоване здійснення реформ (політико-правових і економічних) призвели до становлення політичної системи в Україні, яка не відповідає західній моделі і має багато спільного з колишньою радянською системою.

Політична система України за типом суспільства є посткомуністичною. Вона поєднує елементи командно-адміністративної (у вигляді громіздкого апарату президентської влади, що зберігає структуру і відтворює функції колишніх радянських і партійних органів), мафіозної (у вигляді нелегальних каналів розподілу державних фінансів і державної власності), демократичної (у вигляді створення правових передумов для розвитку політичних і громадських інститутів) систем. Політична система України ґрунтується на культурно-політичних традиціях східно-православного суспільства і відповідає рівню цивілізованого розвитку індустріального та перехідного суспільств.

За типом політичного режиму політична система України зазнала ряд істотних змін: на початку державної незалежності перебувала в стані анархо-демократичного режиму, пізніше (з 1994р.) — авторитарно-демократичного, олігархо-кланового; (з 2004 р.) набула деяких ознак режиму консолідованої демократії, а на сучасному етапі політичного розвитку — поступово набуває ознак авторитарного режиму.

Аналізуючи політичну систему України варто зупинитися на її основних атрибутах, які вона набула після конституційної реформи 2004 р.

Законопроект № 2222 про конституційні зміни був проголосований 8 грудня 2004 р. Успішному голосуванню за названий пакет передували домовленості, досягнуті під час «круглих» столів за участю глави держави і голови парламенту (Л. Кучми, В. Литвина), двох кандидатів у Президенти (В. Ющенко, В. Януковича), а також Верховного комісара з питань безпеки та міжнародної політики ЄС — Х. Солани, Президентів Польщі і Литви — О. Кваснєвського і В. Адамкуса, представника ОБСЄ — Я. Кубіша.

Конституційний закон був кроком вперед на шляху створення збалансованої демократичної моделі державної влади, в якій повноваження глави держави значно обмежені й перерозподілені між урядом та парламентом. У такій моделі вагомо зростає політична роль прем'єр-міністра і уряду, сформованого парламентською партійною більшістю. Згідно конституційних змін глава держави отримав право:

- 1) за пропозицією коаліцій депутатських фракцій вносити подання для призначення парламентом прем'єр-міністра, міністра оборони і закордонних справ;
- 2) вносити подання для призначення і звільнення парламентом голови СБУ;
- 3) призначати та звільняти за згодою парламенту Генерального прокурора, а також за поданням прем'єр-міністра — керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять у Кабінет Міністрів;
- 4) після консультації з головою Верховної Ради, його заступниками, головами депутатських фракцій розпускати парламент, якщо останній протягом місяця не створить коаліцію депутатських фракцій, протягом 60 днів не сформує уряду від моменту відставки попереднього уряду, протягом 30 днів під час однієї сесії не розпочне пленарні засідання.

Роль Верховної ради у політичній системі стала більш вагомюю, ніж це було раніше. Вона отримала право:

- 1) формувати протягом місяця коаліцію депутатських фракцій, висувати пропозицію для подання главою держави кандидатури прем'єр-міністра;
- 2) призначати за поданням Президента прем'єр-міністра, міністрів оборони та закордонних справ, а за поданням прем'єр-міністра — інших міністрів, а також голів Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення та радіомовлення і Фонду державного майна;
- 3) вирішувати питання про відставку прем'єр-міністра, а також про дострокове звільнення міністрів та керівників відомств за тією ж процедурою, що і призначення; призначає і звільняє за поданням Президента голову СБУ;
- 4) надавати згоду на призначення та звільнення главою держави Генерального прокурора.

Треба зауважити, що названі конституційні зміни не в повній мірі вирішили питання з точки зору створення ефективного механізму стримувань і противаг між главою держави, парламентом і урядом, а також між державними, регіональними і місцевими органами влади. Це зокрема стосувалося: суперечливого порядку формування уряду, в рамках якого одна частина міністрів призначається парламентом за поданням Президента, а інша — Прем'єр-міністра; недосконалого механізму формування уряду, який передбачає необхідність попереднього створення коаліцій депутатських фракцій, що виглядає зайвим етапом цього процесу з точки зору міжнародної практики; збереження за главою держави управлінських функцій у сфері міжнародної політики та національної безпеки і оборони; право Президента призначати акти КМУ з одночасним зверненням їх у КСУ.

Але Україна не зробила наступних кроків на шляху створення демократичної моделі політичної системи, а навпаки за Президента Януковича повернулася до старої моделі. Це стало завдяки рішенням КСУ про скасування закону про конституційні зміни 2004 р.

Згідно чинної Конституцією Президент:

- 1) виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина;
- 2) представляє Українську державу в міжнародних відносинах;
- 3) веде переговори, укладає міжнародні договори;
- 4) є Верховним головнокомандувачем Збройних сил України і Головою Ради національної безпеки й оборони;
- 5) приймає рішення з питань громадянства (видає укази про прийняття, вихід із громадянства чи його втрату, володіє правом законодавчої ініціативи);
- 6) призначає всеукраїнський референдум за народною ініціативою, а також на затвердження рішення Верховної Ради України про внесення змін і доповнень до I, III і XIII розділів Конституції, може розпустити Верховну Раду України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії вона не може розпочати пленарні засідання;
- 7) видає укази і розпорядження, які контрасигнуються (візуються) прем'єр-міністром і міністром;
- 8) має право скасувати акти уряду України і акти уряду АРК, накладати вето на закони України, зупиняти дію актів ВР АРК;
- 9) утворює суди у визначеному законом порядку, призначає третину складу Конституційного суду та судів загальної юрисдикції строком на п'ять років;
- 10) подає парламенту на затвердження і звільнення кандидатуру Голови Національного банку України, призначає половину складу Ради Національного банку України і Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- 11) призначає за згодою парламенту голову уряду, а за його поданням міністрів та керівників центральних виконавчих органів;
- 12) звільняє голову уряду та Генерального прокурора без згоди парламенту.

У випадку державної зради або скоєння іншого злочину Президент може бути усунений із своєї посади шляхом імпичменту. Питання про імпичмент може ініціювати не менше, ніж половина депутатів від конституційного складу парламенту, після чого створюється тимчасовий комітет у складі спеціального прокурора і спеціальних слідчих. На підставі висновків комісії парламент 2/3 голосів приймає рішення про обвинувачення Президента.

Остаточне рішення про усунення Президента з поста приймається парламентом трьома четвертими від конституційного складу на підставі висновків Конституційного суду щодо конституційності процедури розслідування і висновків Верховного Суду про ознаки державної зради й інших злочинів.

До повноважень Верховної Ради України, належать:

- 1) внесення змін до Конституції;
- 2) прийняття законів;
- 3) призначення всеукраїнського референдуму з питань зміни території України;
- 4) затвердження державного бюджету і контроль за його виконанням;

- 5) визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики;
- 6) оголошення стану війни за поданням Президента;
- 7) усунення Президента в порядку імпичменту;
- 8) схвалення урядової програми;
- 9) здійснення контролю за діяльністю уряду;
- 10) прийняття резолюції недовіри до уряду, яка має наслідком його відставку, а також дострокове припинення повноважень як голови уряду, так і його членів;
- 11) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 12) призначення та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови та членів Рахункової палати, половини складу Ради Національного банку, половини складу Національної ради з питань телебачення і радіомовлення.

Однак конституційне визначення статусів парламенту і депутата, кола питань, які регулюються виключно законом, не розв'язали на нинішньому етапі проблему відставання українського парламентаризму від вимог сучасності.

Це, передусім, стосується обмеження олігархічних привілеїв депутатів, що суперечать сучасній цивілізованій практиці парламентаризму.

Нерозв'язаними залишаються також питання:

- 1) чіткого визначення дисциплінарної відповідальності депутата перед парламентом;
- 2) доступності для громадськості матеріалів про авторство законопроектів і голосування депутатського корпусу, його участь у роботі комісії;
- 3) вдосконалення процедур законодавчого процесу, розмежування його стадій;
- 4) обговорення законопроектів і голосування за них;
- 5) розширення контрольних функцій парламенту.

Парламентський контроль за дотриманням прав і свобод громадян здійснює Уповноважений ВРУ з прав людини, який призначається (терміном на п'ять років) і звільняється українським парламентом. Український омбудсмен має право:

- 1) невідкладного прийому Президентом, Прем'єр-міністром, головами Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів, а також Генеральним прокурором;
- 2) конституційного звернення з приводу відповідності Конституції законів та правових актів Президента, уряду, Верховної Ради кримської автономії, а також офіційного тлумачення Конституції та законів;
- 3) бути присутнім на засіданнях парламенту, уряду, Верховного та вищих спеціалізованих судів, колегії генеральної прокуратури;
- 4) вимагати від посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій сприяти проведенню перевірок на предмет порушення прав людини;

- 5) відвідувати у будь-який час заклади затримання, попереднього ув'язнення, позбавлення волі та примусового лікування;
- 6) звертатися до суду із заявою про захист прав громадян, які самі не спроможні цього зробити, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі;
- 7) направляти у відповідні органи акти реагування для усунення порушень прав людини цими органами;
- 8) перевіряти стан дотримання прав і свобод громадян органами державної влади.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри та міністри України. Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів України:

- 1) забезпечує суверенітет та економічну незалежність, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- 2) розробляє і здійснює загальнонаціональні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку держави;
- 3) здійснює управління об'єктами державної власності, розробляє проект державного бюджету і забезпечує його виконання (після затвердження його парламентом);
- 4) здійснює заходи, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни, національної безпеки держави, громадського порядку, а також боротьби зі злочинністю, організовує митну справу, забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- 5) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, а також політики у сфері соціального захисту населення, освіти, науки й культури, охорони природи, економічної безпеки і природокористування;
- 6) вживає заходів для забезпечення прав і свобод громадян.

Дострокове припинення повноважень уряду можливе у випадку його відставки: з ініціативи уряду, відставки прем'єр-міністра, що означає відставку уряду, прийняття резолюції недовіри до уряду парламентом, а також у разі усунення з посади прем'єр-міністра.

Органами державного управління на місцях є місцеві державні адміністрації. До місцевих державних адміністрацій належать: районні, обласні, міські (Києва та Севастополя), Автономної Республіки Крим. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються і звільняються з посади Президентом за поданням уряду, а також у випадку висловлення їм недовіри двома третинами депутатів від складу відповідних Рад.

Місцеві держадміністрації забезпечують виконання Конституції і законів, актів Президента, Кабінету Міністрів України; підготовку і виконання бюджетів; взаємодіють із органами місцевого самоврядування, виконують державні та регіональні програми соціально-економічного й культурного

розвитку, забезпечують законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян.

По-п'яте, необхідно забезпечити сприятливі умови для повноцінного розвитку інститутів громадянського суспільства шляхом законодавчого закріплення (конституційного) права громадян на:

- 1) законодавчу ініціативу;
- 2) ініціювання громадянами внесення змін до Конституції або прийняття нової Конституції;
- 3) ухвалення Основного Закону конститувантою;
- 4) створення громадських рад на всіх рівнях політико-владних інститутів як суб'єктів легальної лобістської діяльності і незалежної громадської експертизи політичних проектів;
- 5) отримання об'єктивної інформації в рамках громадського телебачення і радіомовлення, у форматі якого політики зобов'язані проводити дебати під контролем незалежних громадських експертів;
- 6) отримання якісної освіти, яка передбачає автономію університетів, конкурентні засади державного фінансування, сучасну систему оцінювання якості ВНЗ;
- 7) дострокове припинення повноважень голів та представницьких органів місцевого самоврядування шляхом місцевих референдумів, законність процедури проведення яких має бути визнана адміністративними судами.

Судова система, згідно з Конституцією України, включає суди конституційної і загальної юрисдикції.

Конституційний суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, складається з 18 суддів, третину яких призначають Президент України, Верховна Рада та з'їзд суддів України. Суддею Конституційного суду може бути громадянин України, який на день призначення досяг 40 років, має вищу освіту і десять років стажу за фахом, володіє державною мовою і живе в Україні останні двадцять років.

Судді Конституційного суду України призначаються на дев'ять років, а голова суду обирається на спеціальному пленарному засіданні зі складу суддів Конституційного суду шляхом таємного голосування лише на один трирічний термін. За Конституцією України та законом «Про Конституційний суд України» від 16 жовтня 1996 р., він уповноважений прийняти рішення щодо конституційності законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента, КМУ, правових актів ВР АРК. Ці питання розглядаються за зверненням Президента України, народних депутатів України у кількості не менше, ніж 45 осіб, Уповноваженого ВРУ з прав людини, ВР АРК.

Питання конституційності нормативних актів адміністративних державних органів та органів кримської автономії, а також органів місцевого самоврядування віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Формами звернення до Конституційного Суду є конституційне подання і конституційне звернення. Конституційне подання — це письмове клопотання про конституційність нормативно-правових актів, суб'єкти якого є чітко визначені конституцією. Конституційне звернення — це письмове клопо-

тання про необхідність офіційного тлумачення конституції для забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Його суб'єктами є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Закони та інші правові акти або їхні окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність від дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їхню неконституційність.

Систему загального судочинства складають: Верховний суд (вищий судовий орган судів загальної юрисдикції), який дає роз'яснення з питань застосування законодавства, є суб'єктом конституційного подання з приводу конституційності законів у процесі здійснення правосуддя судами цієї юрисдикції; Вищі спеціалізовані суди розглядають справи в касаційному порядку в межах своєї юрисдикції; спеціалізовані суди першої і апеляційної інстанції; апеляційні суди розглядають апеляції на рішення судів першої інстанції; місцеві суди (районні у містах, міські та військові) розглядають цивільні, кримінальні й адміністративні справи як перша інстанція. Суди присяжних функціонують у загальних апеляційних судах і розглядають справи в межах, визначених процесуальним законом.

Організаційне забезпечення (фінансове, матеріально-технічне, кадрове, організаційно-технічне) здійснює державна судова адміністрація. Фінансування судів відбувається за рахунок державного бюджету, в якому законодавство передбачає окрему статтю видатків для фінансування судової влади. Функції головного розпорядника бюджетних коштів виконує Конституційний суд, Верховний суд, вищі спеціалізовані суди для своїх власних потреб, а для всіх інших судів, кваліфікаційних комісій, органів суддівського самоврядування, державної судової адміністрації — державна судова адміністрація. Державна судова адміністрація розробляє і затверджує за поданням Ради судів єдині нормативи фінансового забезпечення судів всіх рівнів.

Судова система України і надалі залишається малоефективною з погляду надійного захисту прав і свобод громадян. Для неї істотними ознаками є: недостатній рівень фінансування судів, який не дає змоги забезпечити конституційні гарантії незалежності судової влади; відсутність процесуального законодавства, в першу чергу кримінально-процесуального яке би відповідало європейським стандартам; збереження елементів радянської тоталітарної практики, яка проявляється у праві судів відправляти справу на повторне розслідування; відсутність інституту мирових судів (на них можуть поширюватися прямі вибори), що дало б можливість розглядати незначні кримінальні та цивільні справи поза судами першої інстанції; недосконалий механізм реалізації судових рішень, а також юридична відповідальність судів за порушення матеріальних та процесуальних норм законодавства; недостатній механізм санкцій за неповагу до суду; збереження юридичної залежності суддів від президентської влади в силу законодавчого розширення повноважень Вищої ради юстиції; недосконалий механізм призначення судів, який не передбачає публічного конкурсу із використанням спеціалізованого комп'ютерного тестування.

У системі судової влади діє також Вища рада юстиції України, до відання якої належить: 1) внесення подання на призначення і звільнення суддів;

2) прийняття рішення щодо порушення суддями принципу несумісності; 3) накладання дисциплінарного стягнення на суддів Верховного суду і суддів вищих спеціалізованих судів; 4) розгляд скарг апеляційних, місцевих суддів і прокурорів про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Вища рада юстиції складається з 20 членів, по три члени якої призначають Президент, Верховна Рада, з'їзд суддів, з'їзд адвокатів, з'їзд вищих представників вищих навчальних закладів та наукових установ, двох членів — Всеукраїнська конференція працівників прокуратури і три (Голова Верховного суду, Міністр юстиції і Генеральний прокурор) входять за посадою.

Прокуратура в правовій системі України є самостійним централізованим органом з підпорядкування прокурорів нижчого рівня прокурорам вищого рівня. Згідно з Конституцією України прокуратура виконує функції: підтримки державного обвинувачення в суді; представництва інтересів громадянина або держави в суд у випадках, передбачених законом; нагляду за дотриманням законності органами, які здійснюють дізнання, оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство; нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших примусових заходів, пов'язаних із обмеженням свободи громадян; нагляд за додержанням прав і свобод громадян органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

На сьогоднішньому етапі визріла необхідність у зміні статусу і функцій цього органу. Це зокрема стосується позбавлення прокуратури слідчих функцій та нагляду у сфері дотримання законності щодо прав і свобод громадян. Крім цього необхідно змінити порядок призначення Генерального прокурора та прокурорів нижчих рівнів, а також децентралізувати прокуратуру, щоб її органи функціонували на рівні відповідних судових інстанцій (наприклад, Генеральний прокурор на рівні Верховного Суду).

До регіональних структур влади в Україні можна віднести кримську автономію — АРК, обласні та районні ради. Кримська автономія має власну конституцію — представницький орган — ВР АРК, уряд — РМ АРК. Юридичний статус кримської автономії, межі її компетенції визначені в Конституції України та Конституції АРК.

Однак кримська автономія має істотні державні обмеження, які полягають у тому, що: 1) Конституція АРК затверджується українським парламентом; 2) нормативно-правові акти Верховної Ради АРК можуть бути зупинені Президентом України з одночасним зверненням до Конституційного суду, а акти Ради Міністрів — скасовані главою державою; 3) повноваження Верховної Ради АРК достроково можуть бути зупинені українським парламентом за наявності висновків Конституційного суду України; 4) кандидатури до уряду АРК узгоджуються з Президентом України; 5) нормативно-правові акти АРК не повинні суперечити Конституції і законам України; 6) правосуддя в АРК здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України; 7) діє інститут представника Президента України, який забезпечує втілення в життя конституції і законів України, координує діяльність державних органів автономії і має право брати участь (із правом дорадчого голосу) у засіданнях уряду автономії.

Районні та обласні ради є органами регіонального самоврядування, що представляють суспільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Голови обласної та районної Ради обираються Радами і очолюють виконавчі комітети. Обласні та районні Ради затверджують бюджети та програми соціально-економічного і культурного розвитку регіонів, а також здійснюють контроль за їх виконанням, можуть двома третинами голосів висловити недовіру головам районної і обласної держадміністрацій, що тягне за собою їхню відставку Президентом України.

На регіональному рівні діють також структури державної влади — районні й обласні держадміністрації.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо (тобто через проведення референдумів, загальних зборів громадян, місцевих ініціатив, громадських слухань тощо), так і через органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи). Представницькі органи громад обираються прямими виборами строком на п'ять роки. Так само обираються голови громад, які відповідно іменуються як сільський, селищний та міський голови. Голови самоврядування цього рівня поєднують у собі дві функції: керівника виконавчої влади і спікера ради, а також реалізують державні повноваження.

Закон про місцеве самоврядування передбачає компетенції як Рад, так і їхніх виконавчих комітетів. До компетенції Рад належать такі повноваження: затвердження місцевих програм та бюджетів і контроль за їх виконанням; встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їхніх ставок у межах закону; утворення позабюджетних коштів; прийняття рішень щодо випуску позик або отримання кредитів; прийняття рішення щодо відчуження майна комунальної власності; затвердження програм приватизації, а також визначення об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації; регулювання земельних відносин, використання природних ресурсів.

До компетенції виконавчих органів належать такі повноваження: планування та облік; підготовка та виконання бюджету, управління комунальною власністю, житлово-комунальним господарством, побутовим, торговельним обслуговуванням, транспортом, зв'язком, освітою, охороною здоров'я, фізкультурою та спортом, зовнішньоекономічною діяльністю; забезпечення громадського порядку. Статус органів місцевого самоврядування міст Києва і Севастополя регулюється спеціальними законами.

Оскільки Україна є членом Ради Європи, вона повинна поступово розвинути своє законодавство до рівня європейських та світових правових вимог. В цьому аспекті важливими є питання: розширення фінансових та адміністративних повноважень місцевого самоврядування; ліквідація районних держадміністрацій; зміна структури та функцій обласних держадміністрацій відповідно до повноважень префекта чи комісара у країнах ЄС; створення виконавчих органів на рівні обласних та районних рад; розмежування об'єктів державної, регіональної та місцевої власності; зміна статусу міських голів Києва та Севастополя, які сьогодні виконують функції голів самоврядування та державної адміністрації; визначення єдиної системи нормативів державних трансфертів органам місцевого самоврядування, враховуючи вартість

соціальних послуг на одного мешканця; запровадження ефективного державного і громадського контролю над органами місцевого самоврядування.

Партійна система в Україні набуває рис авторитарно-олігархічної, в рамках якої правляча партія контролює всі інститути політичної влади, а опозиційні партії не мають достатніх важелів впливу на політичні та правові процеси. Для неї характерні такі ознаки: 1) ідеологічна невизначеність, декларативність й еклектизм політичних партій, подвійні стандарти щодо використання ідеологічних пріоритетів (один — для замовників, інший — для електорату); 2) пріоритет харизматичного лідера, який займає високі щаблі у владній ієрархії над інституційним потенціалом партії; 3) примітивна організаційна структура — напівзакрита і напівтіньова, що не сприяє конкурентній боротьбі всередині партії; 4) пріоритет тіньового фінансового капіталу над політичним; 5) ухвалення рішень партійною верхівкою, яка включає лідера партії, його найближчих соратників і людей, які забезпечують партійне фінансування; 6) переважання принципів авторитарного або принципів демократичного централізму у внутрішньопартійному житті; 7) поєднання представницьких, арбітражних і виконавчих функцій на рівні партійного керівництва; 8) відсутність фахового партійного апарату, який би володів сучасними політичними технологіями; 9) відсутність партійних фракцій, які б стимулювали внутріпартійну конкуренцію, а також цивілізованого механізму формування партійного лідерства; 10) спрощений (неринковий) механізм політичної мотивації, який ставить успіх партійної кар'єри в залежність здебільшого від рівня стосунків з партійними лідерами, а не від заслуг перед партією; 11) непрозорий механізм розподілу партійних фінансів; 12) залежність партійного лідера від владних і олігархо-кланових структур; 13) слабка взаємодія партій із соціальними групами, відсутність стратегії формування власного електорату.

Слабкість українських партій обумовлена такими обставинами: довготривала відсутність партійного механізму формування уряду, а також регіональної і місцевої влади, які б давали змогу партіям безпосередньо формувати владу, а не «торгуватися» зі структурами виконавчої влади (передусім президентської) з приводу просування своїх кадрів; виборча система слабо стимулювала і стимулює партійну конкуренцію, оскільки виборці обирають тільки партійний список, не маючи права обирати окремих кандидатів у списку; слабозвинутий середній клас, представники якого, поповнюючи лави партій, могли б забезпечити їх фінансову самостійність, незалежність від олігархо-кланових джерел фінансування; відсутність партійних лідерів — архітекторів сучасних конкурентоспроможних партій, які не встигли сформуватися в умовах нерозвинутого політичного ринку.

Політичні партії України за ідеологічними орієнтаціями умовно можна поділити за такими напрямками: комуністичний (лівий) — Комуністична партія України (КПУ), Соціалістична партія України (СПУ), Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ); соціально-ліберальний (лівоцентристський та центристський) — Партія регіонів (ПР), Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)), Народна партія України (НПУ), ліберально-неоконсервативний (правоцентристський) — Партія

«Реформи і порядок» (ПРП), Народний рух України (НРУ), Народний союз „Наша Україна” (НСНУ), ГО „Батьківщина”; націоналістичний (праворадикальний) — Українська національна асамблея та Українська національна самооборона (УНА-УНСО), ГО „Свобода”, Конгрес українських націоналістів (КУН).

Ліві сили є неоднорідними в ідеологічному аспекті та репрезентують як ортодоксальні комуністичні (марксистсько-ленінські ідеї), так і частково соціал-демократичні. Вони виступають за пріоритет державної власності, широке державне регулювання, а в геополітиці відстоюють ідею єдиного євразійського економічного простору або союзу слов'янських народів.

Неокомуністична модель суспільного розвитку України, закладена у більшості програм партій лівої орієнтації, безперспективна і тому знаходить підтримку лише у частини людей старшого покоління (5—7 % виборців).

Соціально-ліберальний напрям, ще строкатіший і менш системний за ідеологічними орієнтаціями, ніж комуністичний. Він декларує соціал-демократичні та ліберальні цінності, однак істотно вирізняється від сучасної європейської соціал-демократії і лібералізму.

Специфіка партій соціально-ліберального напрямку полягає в тому, що, по-перше, вони за походженням, як правило, є партіями правлячої бюрократії і олігархів; по-друге, справжнім пріоритетним завданням для цього спектру партій є зміцнення влади для реалізації інтересів фінансово-промислових груп, які вони репрезентують; по-третє, в міжнародній політиці вони орієнтуються на багатовекторність або нейтральний статус держави.

До ліберально-неоконсервативного напрямку належать національно-демократичні, християнсько-демократичні партії, а також ГО „Батьківщина” та НСНУ. Їхній консерватизм полягає в прагненні поєднати національно-культурні, національно-державні традиції України та розв'язати проблеми сучасного розвитку. Ці партії, на відміну від соціально-ліберальних, виникли на ґрунті масового національного руху за незалежність України і її демократичний розвиток. Вони послідовно орієнтуються на євроатлантичну інтеграцію і відстоюють етнокультурні пріоритети українців.

Основними ідеологічними пріоритетами правих радикалів є проголошення пріоритетності прав нації і держави над правами особи, розуміння нації як етнічної категорії; захист українського етносу в своїй державі; орієнтація на самобутній шлях розвитку України, глибоке відмежування від Росії, а також обмеження впливів «ліберального» Заходу; протекціонізм щодо національного виробника; відстоювання твердого правового і морального порядку, а також сильної національної авторитарної особистості (глави держави).

В сучасних умовах назріла потреба у створенні демократичних конкурентноспроможних партій, організаційна структура яких мала б передбачати: збалансований розподіл повноважень між партійними органами, який би унеможлилював концентрацію влади в руках партійної верхівки; децентралізацію партії, внаслідок якої зростатиме роль регіональних та місцевих організацій у формуванні виборчих списків і прийнятті політичних рішень; спеціалізацію функцій всіх керівних органів партій за напрямками

максимально наближеними до рівнів політичної влади; створення нормативної бази для розвитку внутріпартійної демократії у вигляді альтернативних виборів лідерів всіх рівнів, визначення статусу партійної меншості (фракцій), запровадження рейтингового голосування в процесі формування партійних органів; створення гнучкого механізму мотивації для здобуття політичної кар'єри на ґрунті публічних і прозорих процедур підбору кадрів для політичної діяльності.

Виборча система в Україні постійно перебуває у процесі трансформації. Вона поділяється на види залежно від того, які органи політичної влади обираються: глава держави, парламент чи органи регіонального і місцевого самоврядування. Виборча система на рівні виборів глави держави є мажоритарною абсолютною більшістю в першому турі і мажоритарної відносної більшості в другому турі.

Суб'єктами висування на посаду Президента є політичні партії, виборчі блоки партій.

Істотних змін зазнала виборча система на рівні парламентських виборів: у 1994 р. вона була мажоритарною — абсолютної більшості голосів як у першому, так і в другому турах. Від 1998 р. стала змішаною, в якій 225 депутатів обиралися за партійними списками при чотиривідсотковому виборчому бар'єрі, а 225 депутатів — по одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Прогресивним кроком на шляху вдосконалення змішаної виборчої системи стали зміни до закону про парламентські вибори, внесені в 2001 р., які стосувалися заборони представникам від партії і партійних блоків одночасно балотуватися як за партійними списками, так і по одномандатних округах; скорочення терміну виборчої кампанії з 170 до 90 днів; надання переваги у формуванні виборчих окружних комісій партіям, які мають парламентські фракції; встановлення норми, яка замість збору підписів, передбачала заставу в розмірі 15 тис. неоподаткованих мінімумів для партій і 60 тис. неоподаткованих мінімумів для мажоритарників.

Закон «Про вибори народних депутатів України» від 6 квітня 2004 р. має перевагу над попереднім законодавством, яке полягає в тому, що він: по-перше, встановлює пропорційну виборчу систему; по-друге, узаконює суб'єктами висування тільки партії та партійні блоки, закріплює право за кожною партією чи блоком партій як суб'єктом виборчого процесу право на пропорційну частку керівних посад у виборчих дільницях; збільшує розмір грошової застави до 2,5 тис. мінімальних зарплат, яка може бути повернена партіями і блоком, якщо вони подолали 3 % виборчий бар'єр.

Якщо вибори до регіональних та місцевих органів влади в 2006 р. проходили в рамках пропорційної системи, то (за винятком сільських, селищних рад і голів місцевого самоврядування, які відбувалися за мажоритарною системою відносної більшості), то в 2011 р. — змішаної виборчої системи.

В 2002 р. виборча система була мажоритарною відносної більшості з одномандатними округами для виборів органів місцевого самоврядування і мажоритарної відносної більшості з багатомандатними округами для виборів до регіонального самоврядування.

РОЗДІЛ № 9 ДЕРЖАВА ЯК ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

ПЛАН

- Сутність, структура і функції держави.
- Типи держави.
- Форми державного правління і державного устрою.

Термін «держави» трактується у трьох значеннях:

- 1) як асоціація, що міститься на окремій території, об'єднує усіх членів суспільства. В такому розумінні цей термін використовується як синонім понять «суспільство», «країна», «вітчизна»;
- 2) як відносини політичної влади — сукупність зв'язків між громадянами й органами держави;
- 3) як адміністративні органи влади та правові норми, що визначають їх функціонування.

У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях це поняття має неоднаковий зміст.

Представники юридичного позитивізму (К. Гербер, П. Лабанд з Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен з Франції) розглядали державу виключно з правової точки зору. У їхніх концепціях держава трактувалася як правова форма для сукупного життя народу і «верховна юридична особа», «юридична організація народу», «юридичне уособлення нації».

Цей напрям продовжив німецький правник Г. Кельзен, який ототожнював державу і право. На його думку, держава — це система відносин панування і підлеглості, де воля одних виступає як мотив для інших. Суть цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану і впорядковану нормативну систему примусу. В такому розумінні держава — відносно централізований правопорядок. Г. Кельзен визнавав, що будь-яка держава є правовою.

Німецький юрист Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Він визначав державу як соціальну організацію примусової влади, що забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими.

Представники класової теорії держави і Ф. Енгельс наголошували на класовій сутності державної влади. Державу, підкреслювали вони, це комітет, який управляє загальними справами всього класу буржуазії.

Німецький учений-правознавець К. Шмітт розробив теорію «тотальної держави», яка передбачає передусім існування владної держави — апарату політичної влади, що в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. «Тотальну державу», на думку К. Шмітта, можна створити на основі субстанціональної єдності держави і «національної однорідності».

Заслуговує на увагу також концепція держави іспанського правознавця Г. Песес-Барби Мартінеса, згідно з якою поняття «держави» означає не будь-

яку форму політичної організації (наприклад, античну або середньовічну), а тільки ту, що виникла у Новий час. До її істотних ознак він відносить: суверенну владу, раціональність адміністрації, державну власність, постійну армію, релігійний нейтралітет.

Отже, держава, в сучасному розумінні — це організація суверенної політичної влади, яка в рамках правових норм і на території окремої країни здійснює управління суспільними сферами і забезпечує безпеку нації та гарантії прав і свобод громадян. Розглянемо найістотніші ознаки держави.

1. Суверенітет (верховенство, самостійність, незалежність державної влади). Він має внутрішній і зовнішній виміри. Це означає, що держава володіє найвищою і необмеженою владою над внутрішніми суб'єктами у межах кордонів тієї чи іншої країни (внутрішній вимір), а інші держави повинні визнавати цей принцип (зовнішній вимір).
2. Примус. Кожен громадянин зобов'язаний визнавати свою державну належність і підпорядковуватися державній владі, на території якої він живе. Бездержавність (апатридізм) трактується як ненормальне явище, що наголошується у Гаазькому договорі 1930 р. і Всезагальній декларації прав людини 1948 р.
3. Право на застосування сили. Держава володіє первинним, вищим, порівняно з іншими організаціями, правом застосувати силу в межах, встановлених законом.
4. Право. Держава функціонує в рамках встановленого права. Структура і функції державних органів визначаються правом. Право виступає не лише як нормативний механізм діяльності держави, а й як регулятор відносин співжиття громадян у суспільстві.
5. Органи державної влади: політичні, адміністративні, правові, військово-силові.

Територія. Держава нерозривно пов'язана з певною територією в рамках державних кордонів, на яку поширюється її влада, а закони мають обов'язкову силу.

У структурі сучасних держав, як правило, мають місце такі інститути: глава держави (монарх або президент); парламент; уряд; загально-державні органи (національний банк, рада національної безпеки і оборони, фонд державного майна тощо); судова система; прокуратура (в тих країнах де вона має самостійний статус); представники уряду на регіональному рівні (комісари, префекти, губернатори).

До сказано слід додати, що прокуратура як орган державного обвинувачення і нагляду за дотриманням законодавства діє: як самостійний інститут: (Росія, Україна, Іспанія); як елемент міністерства юстиції (США) і судової системи (Франція, Італія, Німеччина): взагалі відсутня як державний орган (Велика Британія).

Державні інститути ще поділяють на: політичні (глава держави, уряд, парламент) які формуються безпосередньо народом і приймають політичні рішення; адміністративні (секретаріати глави держави, уряду, парламенту, органи центральної виконавчої влади, які не входять в уряд, заступники

міністрів та чиновники нижчі за рангом у міністерстві і держадміністрації) які готують і виконують ці політичні рішення; правові (суди конституційної, загальної та спеціальної юрисдикції, прокуратура та уповноважений з питань прав людини); військово-силові або оборони, національної безпеки та громадського порядку (збройні сили, поліція та спецслужби).

І держава, і кожен державний орган зокрема виконують певні функції: необхідні для існування суспільства; специфічні, що випливають із суперечностей між державними інститутами та соціальними верствами. Функції держави, їхній зміст і пріоритети змінюються залежно від історичної епохи. На сучасному етапі можна виділити такі функції держави:

- 1) законотворчу;
- 2) оборони і національної безпеки;
- 3) забезпечення правопорядку;
- 4) захисту конституційних основ суспільства;
- 5) узгодження інтересів різних соціальних груп та індивідів, розв'язання соціальних конфліктів;
- 6) державно-політичного та адміністративного управління у різних сферах соціального життя, де приватний сектор не спроможний вирішувати завдання щодо забезпечення суспільних благ;
- 7) захисту національних інтересів та суверенітету держави у сфері міжнародних відносин.

Дискусійним є питання про типи держави. Вітчизняні дослідники традиційно дотримуються марксистської типологізації держав за суспільно-формаційною ознакою (рабовласницька, феодальна, буржуазна, соціалістична). Однак доцільніше було б типологізувати держави залежно від етнонаціональних, соціально-правових і політичних аспектів розвитку суспільства.

У рамках національного розвитку суспільства, простежуючи хронологію становлення держави як витвору публічних форм організації етнічних спільнот (союзу племен, народу, нації), можна виділити такі типи держави: держава-поліс, держава-імперія, національна держава.

Держава-поліс — особлива форма політичної організації суспільства в античні часи (переважно у Стародавній Греції) і в період пізнього Середньовіччя (Венеція, Генуя, Флоренція). Основою полісної організації держави був суверенітет вільних власників-громадян, які брали участь у розв'язуванні державних питань. У полісній організації ще не розмежовувались елементи держави і громадянського суспільства. Держави-імперії існували в усі історичні епохи (хоча паралельно відбувався процес утворення національних держав), і тільки наприкінці ХХ ст. завершується процес їх розпаду. Імперія — це велика держава, яка об'єднує декілька підпорядкованих центральній владі держав або народів, примусово інтегрованих у єдину систему політичних, економічних, соціальних та духовних взаємозв'язків. Особливістю цього державного утворення було те, що порядок формування і функціонування державної влади та відносин з населенням були різні у метрополії і колоніях. Населення колоній значною мірою обмежувалося щодо участі у політичному житті і зазнавало різних форм національного гноблення.

Процес зародження і становлення національної держави розпочався лише в епоху Нового часу, у період утворення абсолютних монархій, і триває до сьогодні. Поняття «національна держава» означає, що суб'єктом державної влади є нація як етнополітична спільнота.

Соціально-правовий розвиток зумовлює такі типи держави: поліційна, правова, соціальна. Поліційна держава — це уособлення насильства у вигляді біблійного звіра Левіафана. До її атрибутів можна віднести: необмеженість державних повноважень; пріоритет владних інститутів над законом; могутній репресивний апарат; поліційно-бюрократичний контроль та опіка над особою і суспільством. Поліційними є всі держави авторитарних і тоталітарних режимів.

Ідея правової держави зародилася в надрах просвітницьких і ліберальних теорій, а сам термін утвердився у працях німецьких юристів — К.Велькера і Р.Моля. Правова держава як надбання західної цивілізації включає такі ознаки: пріоритет права, підпорядкування всіх державних інститутів і посадових осіб закону; поділ і взаємне збалансування влади (законодавчої, виконавчої і судової); взаємна відповідальність держави перед особою і особи перед державою; плюралістична структура політичних відносин; конституційний контроль за дотриманням законів; судовий захист інтересів особи та соціальних груп.

Якщо поняття «правова держава» відображає ступінь соціальної свободи, то поняття «соціальна держава» — ще й ступінь соціальної справедливості. Теоретичні засади соціальної держави висвітлені у працях Г. Ріттера (Німеччина), К. Соле (Іспанія), А. Брауна (США), М. Бонетті (Франція). Зміст соціальної держави виявляється у сприянні становленню таких елементів сучасного суспільства, як соціальна ринкова економіка, соціальна демократія, соціальна етика.

Соціальна ринкова економіка передбачає створення сприятливих умов для включення в ринкові механізми усіх верств населення на мікро-економічному рівні, а також встановлення норми (не нижче прожиткового мінімуму) мінімальної заробітної плати, надання субсидій малозабезпеченим категоріям населення, розвиток усіх видів соціального страхування, а також забезпечення механізму соціального партнерства; соціальна демократія розкриває зміст різних видів (територіального, виробничого, професійного) самоврядування, його органічний зв'язок із правовою державою; соціальна етика спрямована на подолання психологічного протистояння, досягнення соціальної злагоди.

Поняття «форма держави» розкриває спосіб організації державної влади, структуру і функції державних органів. Воно означає форму державного правління, під якою розуміють порядок і структуру формування вищих органів держави та співвідношення їхніх повноважень (уряду і парламенту, президента і парламенту), форму державного устрою (йдеться про співвідношення між владою центральних, регіональних та муніципальних органів).

Форма правління характеризується формальним джерелом влади. У монархійній державі ним є влада однієї особи — монарха, в республіці — народ або частина народу. В основних формах правління виділяються підвиди.

Так, республіка може бути аристократичною, радянською, парламентською, президентською, президентсько-парламентською. Зупинимось на історичних ознаках трьох останніх.

Істотними ознаками парламентської республіки є:

- 1) дуалізм виконавчої влади (співіснування двох владних інститутів, президентського, який не несе відповідальності перед парламентом, за винятком порушення конституції, та кабінету міністрів, який таку відповідальність має);
- 2) наявність засобів взаємного впливу, за допомогою яких парламент через процедуру висловлення вотуму недовір'я може змусити уряд піти у відставку, а уряд своєю чергою може використати право на достроковий розпуск нижньої палати парламенту;
- 3) президент у парламентських республіках обирається безпосередньо парламентом (Греція, Ізраїль) або колегіями, значну частину яких становлять члени парламенту і члени представницької влади областей, штатів, земель (Індія, Італія, ФРН);
- 4) участь президента у формуванні уряду має номінальний характер, хоч у деяких парламентських республіках конституція надає йому право призначити голову уряду (останній мусить керуватися довір'ям парламентської більшості);
- 5) президент може видавати акти, які набувають сили закону тільки після здійснення контрасигнатури (скріплення підписами міністрів). Парламентська республіка існує в Італії, Німеччині, Греції, Швейцарії.

У президентській республіці президента обирають всезагальним прямим голосуванням або колегією виборщиків. Він виконує одночасно функції глави держави і виконавчої влади. Як глава виконавчої влади він призначає міністрів або за згодою представницького органу, або на власний розсуд (Венесуела, Мексика). Уряд тут не має самостійного статусу, а є адміністративним органом президентської влади.

Президент наділений правом вето на прийняття законів, яке парламент може подолати абсолютною або кваліфікованою більшістю. У президентській республіці, на відміну від парламентської, президент не володіє законодавчою ініціативою, не може розпустити парламент, а міністри не поєднують законодавчих функцій. Класична форма такого правління історично складалася у США, існує також у Мексиці, Уругваї, Венесуелі, Пакистані.

Змішана форма правління — президентсько-парламентська республіка існує у Франції, Португалії, Фінляндії, Ісландії. Для неї характерні такі риси: президент обирається всезагальним голосуванням і володіє владними prerogative — призначає і приймає відставку прем'єр-міністра, на пропозицію останнього призначає й звільнює міністрів, займається питаннями оборони, національної безпеки, а також міжнародної політики, головує на засіданнях кабінету міністрів, може винести конкретний законопроект на референдум і домогтися прийняття закону, минаючи парламент (Франція).

Поряд із президентом діють прем'єр-міністр і уряд, відповідальний перед парламентом та підконтрольний президентові. Президент може розпустити законодавчий орган після консультації з прем'єр-міністром і головами

палат. Співвідношення між владними прерогативами президента і прем'єр-міністра залежить значною мірою від того, кого підтримує парламентська більшість.

Монархічна форма правління також буває різною: деспотичною, ставно-представницькою, абсолютною, дуалістичною, парламентською. На сучасному етапі можна виділити три типи монархії: абсолютну (Бахрейн, Саудівська Аравія, Об'єднані Емірати) де влада монарха не має жодних правових обмежень, а тільки релігійно-етичні; дуалістична (Оман, Марокко, Йорданія) — повноваження монарха значно вагоміші, ніж повноваження парламенту: володіє правом абсолютного вето, видає акти які мають силу закону, наділений судовими прерогативами хоч може існувати окрема судова влада, здійснює виконавчу владу самостійно або через уряд і має значно більший вплив на нього, ніж парламент; парламентська монархія (Великобританія, Данія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди) — повноваження монарха чітко визначені в конституції.

Сучасна практика престолонаслідування виділяє три системи: салічну (Бельгія, Норвегія, Японія) надає право спадкування тільки по чоловічій лінії; кастильську (Великобританія, Данія, Іспанія) надає перевагу чоловікам, але допускає і успадкування по жіночій лінії у випадках принципу старшинства (наприклад, молодша дочка старшого брата в родині має переваги над старшим сином молодшого брата); австрійську — допускає право успадкування для жінок тільки у випадку відсутності законних спадкоємців по чоловічій лінії.

Повноваження монарха в сучасних парламентських монархіях аналогічні повноваженням президента у парламентських республіках (за винятком Іспанії, де повноваження монарха адекватні повноваженням президента у Франції). Однак між президентом і монархом існують певні відмінності, а саме:

- 1) президент обирається, а влада монарха спадкова;
- 2) монарх є носієм найвищого в історії держави титулу — короля, імператора, великого герцога, якому належать особливі привілеї — право на знаки найвищого становища у державі (корону, трон), право на двір (штат людей, які виконують почесні обов'язки), право на цивільний лист (встановлене законом грошове утримання);
- 3) монарх — особа надпартійна, символ історичних традицій і національної єдності. Така форма правління існує у Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Люксембурзі, Швеції, Данії, Норвегії, Японії.

За формою державного устрою розрізняють: унітарну і федеративну держави.

Унітарна держава централізована, у її структурі немає окремих державних утворень, а тільки адміністративно-територіальні одиниці. Найважливішою ознакою унітарної держави є те, що в ній функціонує єдина система права, структура органів влади, єдина конституція. Унітарна держава поділяється на централізовану і децентралізовану. Централізована унітарна держава характеризується досить значним одержавленням місцевого життя, підпорядкованістю органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади на місцях (так звана адміністративна і фінансова опіка).

Децентралізована унітарна держава передбачає регіональну або обласну автономію з деякими законодавчими прерогативами, власним бюджетом, чітко передбаченими законом (Італія, Японія). У ній діють три владні структури: державна адміністрація, регіональна влада і місцеве самоврядування.

Федерація — це об'єднання окремих державних утворень, які мають власну конституцію, органи державної влади й управління, а також національні, соціально-економічні й територіально-історичні відмінності. Федеративними державами є США, ФРН, Швейцарія, Канада.

Конфедерація — це союз суверенних держав, які, зберігаючи свою незалежність, об'єдналися для досягнення певних цілей (переважно зовнішньо-економічних, воєнних). Правовою основою утворення конфедерації є союзний договір, а не конституція.

До сказано слід додати, що термін “конфедерація”, як правило, не використовується в сучасних умовах для позначення міждержавних об'єднань, а вживаються терміни “співдружність”, “союз” (Британська співдружність, СНД, Євросоюз). Якщо співдружність, як тип міждержавного об'єднання не передбачає створення спільних керівних політичних органів, хоч допускає певні елементи верховної влади (наприклад, королева Великої Британії є главою Британської співдружності), то союз має не тільки спільні політичні структури — (парламент, уряд, суд, але й ідентичні правові, економічні і культурні стандарти).

ПЛАН

- Сутність і функції державного управління.
- Органи державного управління.
- Типи державного управління.
- Державне управління України.

Управління — це вид суспільної діяльності, яка передбачає систему скоординованих дій суб'єкта на об'єкт з метою досягнення певних організаційних цілей. Суб'єктами управління є керівники вищої, середньої та нижчої ланок, елітні групи й організації, а об'єктами управління — окремі особи, групи, організації, інститути, процеси.

Управління поширюється на всі сучасні види людської діяльності, і залежно від того, в якій системі суспільства воно застосовується, виділяють такі його види: політичне, економічне, правове і культурно-гуманітарне. Політичне управління здійснюється у політичній системі й охоплює всі сфери суспільного життя.

Політичне управління — це вид суспільного управління, що здійснюється органами, які вибрані народом або організацією і приймають політичні рішення в сфері реалізації стратегічних суспільних цілей, функціонування і розвитку політичних, правових соціально-економічних та культурних інститутів. Політичне управління здійснюється на рівні державних органів, регіональних структур влади та органів місцевого самоврядування, партій, груп тиску, політичних лідерів, засобів масової інформації тощо.

Державне управління — складова політичного управління, яке одночасно поєднує політичні та адміністративні засоби. Державне управління — охоплює об'єкти державного сектору — державну власність, державні органи і організації, а також суспільного в межах повноважень, необхідних сучасній державі для ефективного забезпечення соціально-економічного прогресу, гарантій захисту прав і свобод громадян та національної безпеки.

У широкому розумінні поняття державного управління поширюється на всі три гілки влади — виконавчу, законодавчу і судову, а у вузькому — тільки на виконавчу. В даному випадку розглядатимемо управління у вузькому значенні як політико-адміністративну діяльність. При цьому треба підкреслити, що без управління як діяльності не можливе функціонування будь-якої гілки влади. Скажімо, парламентська діяльність передбачає управління законодавчим процесом, організацію роботи апарату законодавчого органу, процедури контролю за виконавчою владою.

У системі судової влади управління здійснюється на рівні підбору кадрів для судових органів, організації судового процесу, процедур розгляду апеляційних і касаційних скарг, контролю за виконання судових рішень і вироків.

Судова система влади меншою мірою, ніж парламентська, здійснює державне управління суспільством, однак вагомо впливає на його ефективність. Це пояснюється тим, що коли в суспільстві через механізми судової системи створені умови для надійного захисту прав громадян, тоді органи влади змушені дбати не про привілеї бюрократії (як це прийнято у слаборозвинутих країнах), а про суспільні інтереси, опираючись на сучасну цивілізовану систему державного управління.

Наступним аспектом вивчення державного управління є його функції. Під функціями державного управління слід розуміти основні завдання, які виконують державні органи, їхні структурні підрозділи та посадові особи в процесі здійснення керівництва державою й суспільством.

Стосовно функцій державного управління існують різні точки зору. За основу можна взяти класифікацію функцій, що використовується у книзі Глена Райта «Державне управління». Згідно з цією класифікацією виділяють такі функції: планування, організацію, комплектацію кадрами, мотивацію та контроль. Крім цього, виділяють ще одну Самостійну функцію — ухвалення рішень. Однак ця функція пронизує всі названі функції, оскільки, щоб реалізувати будь-які управлінські завдання, необхідно ухвалити рішення. Скажімо, можна обговорювати процес планування дуже довго, однак треба прийняти рішення, тобто ухвалити даний план або ухвалити принципи, структуру і функцію організації. Крім цього, рішення необхідно приймати в процесі коригування тієї чи іншої функції управління відносно зміни ситуації.

Функція державного планування передбачає визначення: а) об'єкту стану в певній конкретній суспільній ситуації (де ми знаходимося?); б) векторів і цілей майбутнього розвитку (куди ми прямуємо?); в) правових, організаційних, ресурсних засобів, їх координацію при виконанні запланованих цілей (з допомогою яких засобів ми досягнемо мети?).

До державного планування слід віднести такі напрями державної діяльності: урядові програми, концепції різноманітних напрямів суспільного розвитку і реформування, затвердження державного бюджету, проектування законотворчої діяльності, директивні й індикативні перспективні плани соціально-економічного розвитку країни, послання президента, в яких визначається стратегічна лінія президентського курсу.

Для того щоб реалізувати різні види державного планування, необхідно організувати процес виконання ухваленого рішення, прийнятого при плануванні. Поняття «організація» охоплює структуру та функції державних управлінських органів, а також процес виконання ними ухвалених рішень. Організація визначається як об'єднання людей на основі розподілу праці для досягнення спільної мети. Організації бувають різних типів. У сфері державного управління такою організацією є бюрократична структура.

Стосовно домінування бюрократичного типу організації в сучасному суспільстві існують різні думки. Так, Т. Парсонс вважає, що сучасна бюрократична структура має два суперечливі елементи: бюрократичний, котрий передбачає підпорядкування управлінню на основі наказу, і професійний, який передбачає підпорядкування йому на добровільній основі, визнанні його професійного статусу. О. Тоффлер вважає, що у постіндустріальному

суспільстві жорстко централізована бюрократія повинна буде поступитися місцем децентралізованим спільнотам, пов'язаним між собою неформальними відносинами.

Орion Вайт розробив концепцію небюрократичної організації, яку він назвав «діалектичною організацією». За О. Вайтом, бюрократична організація ґрунтується на ієрархічній владі та жорсткій організаційній структурі, за якої політику визначає верхівка організації і до клієнтів ставляться як до підлеглих, а діалектична організація ґрунтується на горизонтальній владі, гнучкій організаційній структурі, коли політика встановлюється за згодою, а до клієнтів ставляться як до рівних.

Організаційний розвиток є складним процесом, який передбачає зміну поглядів, ціннісних орієнтацій людей, а також структури організації відповідно до нових технологій, умов конкуренції, темпів суспільних трансформацій. Кожна організаційна структура, особливо бюрократична, так само, як і індивід, чинить опір змінам. Але під впливом об'єктивних законів розвитку організаційна структура змушена шукати нові стратегії і методи змін, інакше вона не спроможна функціонувати і приречена на розпад.

Організація процесу виконання управлінських рішень включає такі напрями: визначення змісту роботи, яку слід виконати; розподіл роботи відповідно до обов'язків; групування обов'язків відповідно до посад; визначення посадових вимог та обсягу посадових повноважень; групування посад відповідно до складності організаційної структури; перегляд і коригування організації відповідно до результатів контролю та зміни обставин; спілкування протягом організаційного процесу.

Комплектація кадрів державної служби передбачає ряд систем: патронатну, яка базується на тому, що керівні органи підбирають кадри на власний розсуд, керуючись при цьому партійними або клановими міркуваннями; систему оцінки заслуг — ґрунтується на тому, що на вакантну посаду підбирається людина з певними навичками, знаннями та здібностями; закриту — ґрунтується на обмеженому доступі до державної служби і низькій мобільності найманого державного службовця і характеризується централізованим підбором кадрів шляхом загальних конкурсних іспитів; відкриту — формується шляхом спрощеної процедури найму на роботу, використовуючи спеціалізовані тести.

Система заслуг своєю чергою включає такі підсистеми: кадрову систему, яка ґрунтується на призначенні державного службовця на основі публічно-правового принципу і передбачає встановлення ієрархічного порядку посад, їх залежність від освітніх рівнів (вона існує в усіх країнах Європи, за винятком Нідерландів та Бельгії); найману систему, що існує в Нідерландах, Бельгії та Данії, передбачає контрактний спосіб набору на державну службу, заміщення будь-якої посади сторонніми кандидатами на основі спеціального тестування, більшу свободу і відповідальність начальників служб за кадрову політику свого персоналу порівняно з кадровою системою; змішану систему — ґрунтується на поєднанні кадрової і найманої систем і застосовується в більшості країн Європи, поряд із названими системами.

Мотивація — це готовність докласти максимальних зусиль задля досягнення організаційних цілей, що задовольняють індивідуальні потреби.

Мотивація включає поєднання трьох елементів: зусиль, організаційних цілей та індивідуальних потреб. Вона ґрунтується на таких засадах: спілкування з підлеглими й пояснення їм цілей; визначення норм діяльності; настанови підлеглих і скерування їх у русло відповідності нормам, створення мотиваційного середовища шляхом обговорення ситуацій. Державна служба функціонує на засадах політичної нейтральності, суть якої полягає в тому, що по-перше, державні службовці незалежно від політичних поглядів виконують програму будь-якої політичної сили, котра проводить урядову політику; по-друге, посадовий статус визначається не партійною приналежністю, а фаховим рівнем; по-третє, державним службовцям заборонено брати участь у виборах до парламенту.

Однак цей принцип не має абсолютного значення і в різних формах державного правління має різні застосування. Так, наприклад, у деяких країнах ЄС державні службовці стають членами парламенту, зберігаючи за собою посади в державній службі (Німеччина), або беруть участь у місцевих виборах.

У Великій Британії державні службовці не беруть участі у національних виборах, а лише з дозволу — у місцевих. У США політична діяльність обмежена на всіх рівнях державної служби, тобто державні службовці не можуть претендувати на політичну посаду, брати участь у політичних кампаніях.

Аналіз різних теорій трудової мотивації дає змогу визначити мотиваційну структуру і для державної служби. Сюди, насамперед, можна віднести такі мотиви: владні (кратичні); престиж, перспективи просування по службі, матеріальна винагорода і певні привілеї; прагнення реалізувати свої професійні знання для суспільних цілей; політичні переконання; зворотний зв'язок між керівниками і підлеглими.

Функція контролю державного управління включає такі напрями: встановлення норм; контроль результатів і порівняння з нормами; усунення і виправлення відхилень; перегляд і коригування результатів контролю. Контроль в структурі державного управління охоплює: контроль політичних органів над кадрами державної служби; центральних органів управління над місцевими; фінансово-ревізійних органів. Крім цього на державне управління поширюється:

- 1) конституційний контроль за відповідністю всіх нормативних актів, які видають державні органи, конституції;
- 2) парламентський контроль за виконанням бюджету і органами виконавчої влади (через тимчасові слідчі комісії та інститут омбудсмена);
- 3) підконтрольність державної влади законам і підзаконним актам;
- 4) контроль через адміністративне або загальне судочинство;
- 5) громадянський контроль через ЗМІ, опозиційні партії, групи тиску;
- 6) контроль прокуратури за дотриманням державними управлінськими органами законів.

Наступним аспектом державного управління є його співвідношення у його структурі політичного і адміністративного управління. Основні відмінності між тими двома видами державного управління полягають в наступному: органи політичного управління формуються безпосередньо населенням або представницькими органами, а адміністративне — спеціальними

незалежними комісіями або політичними посадовими особами; органи політичного управління приймають політичні рішення в межах країни, регіону, громади, а адміністративного управління — забезпечують їх виконання або готують проєкти цих рішень; кар'єра політиків залежить від ступеня легітимності партій або партійних блоків, а кар'єра працівника адмінпарату — від належного виконання функцій передбачених адміністративними актами; працівники адмінпарату є політично нейтральними.

Для з'ясування співвідношення між державною владою і управлінням необхідно підкреслити, що без державної влади не можливе державне управління. Однак істотна відмінність між державною владою і державним управлінням полягає в тому, що влада в основному опирається на примус, ідеологію, право й авторитет, а управління — на мотиваційну структуру, тобто враховує людські інтереси, потреби; мета влади — забезпечення панування або впливу, мета управління — забезпечення відповідними інструментами влади для досягнення цих цілей; влада ґрунтується в основному на субординації відносин, а управління — на координації дій; влада прагне до концентрації повноважень, управління — до оптимізації структури і функцій; для забезпечення ефективності управління недостатньо влади, необхідно вміння враховувати індивідуальні інтереси та потреби для досягнення реалізації організаційних цілей.

Державне управління охоплює управління адміністративним персоналом, а також управління суспільними сферами життя. Управління адміністративним персоналом охоплює встановлення нормативних актів, що регулюють статус державного службовця, а також системи відбору і набору адміністративних кадрів. Державне управління стосовно суспільних сфер охоплює: економічну, соціальну, гуманітарно-культурну системи, оборону і національну безпеку, міжнародні відносини.

Державне управління в суспільних сферах здійснює такі функції:

а) в економічній:

- контроль за грошовим обігом;
- фінансово-бюджетну політику;
- банківсько-кредитне регулювання;
- промислову політику і структурну перебудову;
- правове регулювання монополій;
- управління державним сектором економіки;
- правове оформлення прав власності;
- здійснення аграрної політики;

б) у соціальній:

- діяльність у галузі охорони здоров'я та гігієни;
- контроль за якістю харчової та фармацевтичної продукції;
- діяльність у галузі обов'язкового соціального страхування;
- житлову політику та політику урбанізації;
- захист прав та інтересів найманих робітників;
- створення механізму соціального партнерства;
- соціальний захист багатодітних, убогих, ветеранів війни, літніх людей;
- поліпшення екологічного середовища;

в) у гуманітарно-культурній:

- визначення принципів і норм державного фінансування освіти, науки і культури;
- визначення державних стандартів у середній і вищій школі;
- формування державних програм фундаментальних і прикладних наукових досліджень;
- захист національно-культурних надбань;
- підготовку і перепідготовку кадрів;

г) у сфері оборони і національної безпеки:

- управління військово-промисловим комплексом;
- визначення структури і функцій збройних сил, принципів та способів комплектування військ, стратегії й тактики військових операцій;
- соціальний захист військових службовців;
- охорона державних таємниць у різних сферах суспільного життя, контррозвідка і розвідка;

д) у сфері права:

- проектування і прийняття законів та підзаконних актів;
- захист конституційних прав громадян;
- захист прав людини і громадянина, запобігання злочинам і правопорушенням, охорона громадського порядку;
- здійснення судочинства цивільного, кримінального й адміністративного;

— управління закладами примусового виховання;

ж) у сфері міжнародної політики:

- відстоювання національних інтересів на міжнародній арені;
- підписання і ратифікація міжнародних договорів;
- управління дипломатичним службовим корпусом;
- участь у міжнародних організаціях;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- захист прав своїх громадян за кордоном.

Державно-політичне управління включає інститут глави держави, уряд, та представників уряду на регіональному рівні; державно-адміністративне — загальнодержавні відомства, які не входять в уряд, регіональні та місцеві державні адміністрації та апарат міністерства, включно із заступником міністра; державно-військове-начальників генеральних штабів, командувачів видами військ та окремими підрозділами військово-силових формувань, заступників міністра оборони та внутрішніх справ та керівників спецслужб.

Державне управління, що включає вищі органи державної влади, слід відрізняти від органів самоврядування як органів територіальних громад. До місцевого самоврядування відносяться представницькі та виконавчі органи, котрі сформовані на засадах виборності і мають юридичну, організаційну та майнову самостійність, визначену законом. Однак їхню діяльність певною мірою регламентовано державою.

Найвищим органом державної влади і державно-політичного управління є інститут глави держави. Главою держави є монарх у монархічній формі правління і президент — у республіканській. Влада монарха на відміну

від президентської не є похідною від волевиявлення інших органів, а також від виборів. Він не може бути підсудний. Влада монарха ґрунтується на принципі престолонаслідування. У разі недієздатності монарха або його неповноліття може бути застосовано принцип регентства, тобто тимчасово-го правління особи або групи осіб.

Президент обирається прямими або непрямими виборами. У президентській і змішаній формі правління президент обирається всенародним голосуванням або групою виборщиків (США, Колумбія), у парламентській — парламентом або спеціальними виборчими колегіями, сформованими на базі двох палат парламенту спільно з регіональними і місцевими органами влади.

Глава держави має такі повноваження:

- 1) самостійно або за згодою законодавчого органу чи окремої його палати призначає прем'єр-міністра і за його поданням формує уряд, а також разом із парламентом і вищими юридичними інстанціями (Вища рада магістратури тощо) бере участь у формуванні судової влади та органів загальнодержавного призначення (Державної ради, Національного бюро розслідування тощо);
- 2) керує органами виконавчої влади (у президентських республіках і деяких монархіях);
- 3) здійснює арбітражну функцію між органами державної влади, а також контроль над органами виконавчої влади (у змішаних формах правління);
- 4) виконує в деяких країнах функцію гаранта конституції і суверенітету (країни СНД);
- 5) є головнокомандуючим збройних сил (за винятком Німеччини та Японії);
- 6) очолює раду оборони і національної безпеки;
- 7) видає закони (у монархіях глава держави виконує законодавчу функцію разом із парламентом) і підзаконні акти, контрасигновані прем'єр-міністром або міністром;
- 8) може відхилити закони (Бельгія) і повернути їх для повторного розгляду або накласти на них відкладальне (суспензивне) вето (для подолання президентського вето вимагається абсолютна більшість голосів парламенту або кваліфікаційна більшість (2/3) у таких країнах, як США, Португалія, Польща, Україна, Білорусія).
- 9) має право розпустити нижню палату парламенту за умов:
 - коли вона не може сформувати уряд (Литва, Молдова, Росія, Греція);
 - внаслідок урядової кризи;
 - внаслідок відмови уряду в довірі (Росія, Греція, Румунія);
 - не може протягом певного терміну розпочати пленарні засідання (Україна);
 - не затвердить бюджет у конституційні строки (Польща, Хорватія, Естонія);
 - парламент програє ініційований ним референдум про довіру президенту (Ісландія, Австрія);

- 10) володіє законодавчою ініціативою (за винятком президентських республік), може скликати позачергово парламент;
- 11) вивести законопроект на референдум в обхід парламенту самостійно або за попереднім його схваленням;
- 12) може бути усунений внаслідок результатів референдуму про довіру, ініційованого парламентом, або шляхом імпичменту;
- 13) здійснює помилування, пом'якшує покарання;
- 14) у міжнародній політиці укладає і ратифікує міжнародні договори за попереднім схваленням парламенту або самостійно, акредитує послів, представляє державу в міжнародних відносинах.

Уряд — вищий орган політичного і адміністративного управління. У різних країнах вищий орган виконавчої влади (уряд) має різні назви. Найбільш поширеними є такі назви: кабінет міністрів (Японія, Великобританія, Україна), рада міністрів (Росія, Франція), державна рада (Швеція, Норвегія), федеральна рада (Швейцарія). Різні назви має також глава уряду: прем'єр-міністр, канцлер, президент або голова.

У президентських республіках уряд очолює президент, який водночас є і главою держави. Тут відсутня посада прем'єр-міністра, а уряд (кабінет) виконує дорадчі функції при президентові. Крім цього треба сказати, що тут уряд не несе політичної відповідальності перед парламентом. У деяких парламентських монархіях (Бельгії, Нідерландах, Люксембурзі, Норвегії, Данії) за конституцією виконавча влада належить монархам, але фактично здійснюють її уряди.

У країнах зі змішаними формами державного правління (особливо Франції, Росії) існує дуалізм виконавчої влади, за якого владні повноваження розподіляються між президентом і прем'єр-міністром. Обсяг цих повноважень визначається не тільки конституційними нормами, а й реальним співвідношенням у парламенті політичних сил, що підтримують президента чи прем'єр-міністра. Тут уряд відповідальний як перед главою держави, так і перед парламентом.

У країнах із парламентськими формами правління уряд, очолюваний прем'єр-міністром, несе політичну відповідальність перед парламентом.

Залежно від різних форм державного правління існують два способи формування уряду: парламентський і позапарламентський.

Суть парламентського способу формування уряду, який існує в країнах з парламентарськими та змішаними формами правління, полягає в тому, що парламент (здебільшого нижня палата або обидві палати) бере участь у цьому процесі. Цей процес, як правило, ґрунтується на спільних діях парламенту і глави держави при призначенні уряду. Однак, слід зауважити, що парламентський спосіб формування уряду має ряд аспектів (юридичних, політичних, етнотериторіальних), врахування яких дає змогу виділити декілька варіантів цього способу:

- 1) глава держави призначає прем'єр-міністра і за пропозицією останнього — інших членів уряду з числа депутатів нижньої палати (Великобританія). Хоч формально парламент не бере участі у цій

- процедурі, традиційно вважається, що прем'єр-міністр і кабінет призначаються главою держави із партійної більшості;
- 2) глава держави за поданням парламенту призначає прем'єр-міністра, кандидатура якого узгоджена між двома палатами парламенту (Японія). Прем'єр-міністр призначає і звільняє членів кабінету міністрів із числа депутатів парламенту;
 - 3) глава держави призначає прем'єр-міністра, обраного парламентом за пропозицією президента або за власною ініціативою (ФРН). Кандидатура прем'єр-міністра, незалежно від джерела висування, для затвердження президентом має набрати абсолютну більшість голосів у парламенті, у противному разі президент може затвердити кандидатуру прем'єр-міністра, яка набрала просту більшість, або розпустити нижню палату. За пропозицією прем'єр-міністра (канцлера) призначається склад кабінету;
 - 4) глава держави самостійно призначає прем'єр-міністра і за його пропозицією — інших членів уряду (Франція). В цьому разі можна було б говорити про позапарламентський спосіб формування уряду, якби дана процедура була абсолютною в усіх випадках. Однак, якщо в парламенті домінують не пропрезидентські сили, президент, щоб уникнути конституційної кризи, змушений при призначенні прем'єр-міністра і складу кабінету рахуватися з інтересами партійної більшості;
 - 5) глава держави призначає прем'єр-міністра і за його пропозицією — інших членів уряду. Сформований уряд має отримати вотум довіря нижньої палати чи обох палат парламенту через схвалення ним урядової програми (Греція, Бельгія, Італія). Така процедура зветься інвеститурою уряду;
 - 6) парламент повністю формує уряд (Швейцарія), або глава парламенту бере на себе повноваження глави держави і після узгодження з парламентськими організаціями формулює свою пропозицію щодо кандидатури на посаду прем'єр-міністра (Швеція).

Названі процедури формування уряду мають скоріше юридичне значення. Однак вирішальна роль у цьому процесі належить партіям, котрі займають більшість у парламенті. У деяких країнах цей принцип є конституційною нормою (Греція, Болгарія, Македонія, Румунія та ін.), а в більшості європейських країн партії та партійні фракції без відповідних конституційних процедур здійснюють основну роботу з узгодження кандидатур на посади прем'єр-міністра і членів уряду.

Залежно від характеру партійного впливу на формування уряду виділяють такі його типи:

- 1) однопартійні, що формуються однією партією (Великобританія, Канада);
- 2) коаліційні, що утворюються декількома партіями, оскільки жодна партія не має абсолютної більшості у парламенті (Італія, Франція, Німеччина);

- 3) уряди меншості, коли партія не має більшості, а коаліцію неможливо утворити внаслідок парламентських суперечностей (такий тип часто має місце у Данії, Норвегії, Швеції).

У президентських республіках існує парламентський спосіб формування уряду. Наприклад, у США членів уряду призначає президент за порадою і згодою сенату, він може самочинно змістити їх. У багатьох інших президентських республіках, особливо в країнах Латинської Америки, президент самостійно формує уряд (Мексика, Венесуела, Уругвай).

Етнотериторіальний аспект формування уряду полягає в тому, що в цьому процесі враховуються як інтереси специфічних територіальних, так і етнічних груп. У Канаді, наприклад, до складу уряду мають входити представники всіх провінцій, головних мовних груп (французів і англійців), конфесійних організацій (протестантської й католицької).

Головною особою уряду є його глава. Обсяг владних повноважень глави уряду залежить від форми державного правління, способу формування уряду, співвідношення політичних сил у парламенті.

Хоч робота уряду носить переважно колегіальний характер, але роль його глави у розв'язанні головних завдань вирішальна.

Структура і чисельний склад уряду в багатьох країнах не регламентується конституційними нормами. Як правило, до складу уряду не включено ряд керівників відомств, які здійснюють виконавчу владу у сфері загальнодержавної компетенції. Проте у світовій практиці існує «класичний» перелік міністрів, котрі обов'язково входять до складу уряду: міністри внутрішніх і закордонних справ, оборони, фінансів та юстиції. До складу уряду можуть входити як міністри, котрі очолюють окремі департаменти, так і міністри без «портфелю».

Міністри можуть мати різні офіційні титули, значення яких у різних країнах різне. Так, наприклад, у Франції державний міністр — вища посада у міністерській ієрархії, а в Англії — заступник міністра. Структурними ланками урядів є партійні й тимчасові комітети, секретаріати, президії, таємні ради, які під безпосереднім керівництвом глави уряду здійснюють допоміжні функції (підготовка проектів, рішень, доповідей, інформаційної довідки тощо), а також і контрольні функції щодо роботи міністерств.

Уряди не тільки виконують закони, а й самі займаються правотворчою діяльністю. До правотворчої діяльності відносять делеговане і регламентарне законодавство. Делеговане законодавство передбачає делегування парламентом законодавчих функцій уряду на певний термін у деяких галузях суспільного життя. При цьому треба додати, що делеговане законодавство не поширюється на конституційні закони, а також на законодавство у сфері бюджетної та податкової політики, ратифікацію міжнародних договорів. Регламентарне законодавство включає адміністративні акти виконавчої влади і забезпечує застосування законів.

Крім того треба сказати, що уряд має вагомий вплив на законотворчу діяльність парламенту, який виражається в наступному: має право ставити питання про довіру; контрасигнувати акти глави держави; давати згоду, подання або консультацію щодо розпуску парламенту; бути суб'єктом

конституційного подання; приймати декрети які мають силу закону у випадках крайньої необхідності з попереднім внесенням законопроектів у парламент (Франція, Італія, Іспанія); подавати свої законопроекти впершу чергу; блокувати ті законопроекти або поправки до них, які можуть нанести шкоду макроекономічній стабілізації.

Найбільш широкі повноваження у законодавчій сфері має уряд Франції: за поданням глави уряду глава держави може внести законопроект про конституційні зміни, винести законопроект на референдум, відправити законопроект на повторний розгляд; глава уряду може покласти край курсуванню законопроекту з одної палати в іншу, створивши узгоджувальну комісію для розробки компромісного варіанту законопроекту і вразі несхвалення цього законопроекту вимагати від нижньої палати винести остаточне рішення з приводу даної процедури; вимагати від парламенту прийняття урядового проекту без обговорення, взявши відповідальність за його наслідки на себе, а також настоювати на одноразовому голосуванні за поправки, внесені тільки урядом.

Уряд несе як колективну відповідальність (ФРН, Франція, Росія, Іспанія), так і поєднує колективну відповідальність з індивідуальною відповідальністю кожного міністра (Велика Британія, Чехія і т. д.) Існують різні процедури притягнення уряду до відповідальності парламентом:

- 1) резолюція осуду;
- 2) висловлення вотуму недовіри;
- 3) інтерполяції (питання до членів уряду, які передбачають обов'язкове обговорення урядової діяльності й прийняття відповідних до цього санкцій).
- 4) усний і письмовий запит.

Державне управління на регіональному та місцевому рівнях здійснюється такими інстанціями:

- 1) представниками регіональної державної адміністрації (префектом, комісаром, губернатором і т. ін.);
- 2) окремими міністерствами (міністерство внутрішніх справ — Португалія, міністерством фінансів — Люксембург, міністерством навколишнього середовища — Велика Британія, Ірландія) або урядом в цілому;
- 3) керівниками виконавчих органів місцевого самоврядування, яким держава делегує окремі повноваження;
- 4) виконавчими органами регіонального самоврядування, яким держава делегує певні повноваження.

При цьому слід сказати, що межі компетенції органів державного управління на місцевому рівні розподіляються: між губернатором, комісаром, префектами й окремими міністерствами, урядом в цілому і місцевими виконавчими органами. Якщо, скажімо, у Франції повноваження державної влади зосереджені у префекта, то в Португалії розподіляються між цивільним губернатором, міністерствами фінансів і внутрішніх справ, у Нідерландах — урядом і комісаром королеви, а в Іспанії — урядом і обласним виконавчим органом.

Державне управління на регіональному та місцевому рівнях володіє такими повноваженнями:

- 1) видає нормативні акти, які є обов'язкові для виконання органами місцевого самоврядування;
- 2) делегує окремі державні повноваження керівникам регіональних виконавчих органів щодо контролю над місцевим самоврядуванням або главі адміністрації самих органів місцевого самоврядування;
- 3) здійснює судовий контроль і загальний державний адміністративний контроль над службами місцевого самоврядування;
- 4) забезпечує координацію діяльності органів регіонального і місцевого самоврядування;
- 5) здійснює фінансово-бюджетний контроль;
- 6) надає субсидії і позики;
- 7) здійснює посадову субституцію (заміну керівників) у разі їхньої неспроможності;
- 8) дає дозвіл, попередньо схвалює або скасовує акти органів місцевого самоврядування;
- 9) розпускає органи місцевого самоврядування в разі їх недієздатності;
- 10) безпосередньо адресує накази, директиви або циркуляри місцевим органам;
- 11) здійснює кадрове, технічне і юридичне забезпечення діяльності органів самоврядування.

Отже, державне управління здійснюється політико-адміністративними органами та їхніми представниками на регіональному і місцевому рівнях, а також регіональними і місцевими адміністраціями від імені держави. Технологія адміністративного процесу забезпечується державною службою. Статус державної служби визначається конституційними основами, законами і регламентарними актами. Посадовою особою державної служби є державний службовець.

Характерними рисами державного службовця є такі:

- 1) він виконує завдання державної влади або завдання, пов'язані із забезпеченням функціонування державних органів і громадського життя;
- 2) підлягає публічно-правовому принципу, який передбачає його одностороннє призначення, а не договір із взаємними зобов'язаннями;
- 3) призначається на постійній основі. Однак у державній службі працюють особи, які не мають статусу державних службовців. Це тимчасові співробітники, які підлягають приватно-правовому принципу і працюють на контрактній основі. Ними можуть бути стажери (Іспанія, Португалія, Франція), помічники (Франція), а також співробітники неадміністративних державних організацій.

У багатьох країнах Західної Європи існує декілька статутних груп державних службовців. Це державні службовці державних органів, регіонального і місцевого самоврядування, а також державних закладів; державних університетів, закладів охорони здоров'я (Греція, Ірландія та ін.).

Важливим аспектом вивчення державного управління є проблеми його типологізації. Якщо за основний критерій типологізації державного

управління брати ступінь цивілізованості суспільства і рівень політичної культури, то можна виділити такі його моделі: американську; японську; європейську; соціалістичну; країн перехідних або слаборозвинетих суспільств.

До цього треба додати, що в межах цих моделей можна виділити інші моделі за різними критеріями, скажімо, за критеріями набору і функціонування державної служби.

Американська система державного управління характеризується такими ознаками:

- 1) державне управління ґрунтується на президентській формі правління і бінарній партійній системі;
- 2) пріоритет права та індивідуалізму у відносинах між державою і суспільством, застосування принципу: законодавство, управління і судочинство;
- 3) несумісність адміністративно-управлінських посад з іншими посадами;
- 4) жорсткий механізм стримувань і противаг;
- 5) децентралізація влади у прийнятті політичних рішень;
- 6) обмежене втручання держави в економічну та соціальну сфери;
- 7) найбільш мінімальний державний сектор економіки (складає 10% від національного господарства) і найбільш мінімальні державні витрати (20% від ВВП);
- 8) екстраполяція принципів і методів приватного бізнесу на державне управління;
- 9) висока мобільність і конкурентність працівників державної служби;
- 10) високий ступінь контролю керівників над підлеглими;
- 12) високий ступінь свободи і відповідальності управлінців за прийняття рішень;
- 13) відкрита, наймана система набору і підбору на державну службу.

Японське державне управління ґрунтується на монархічній формі правління і партійній системі з домінуванням останньої. Для нього характерними є:

- 1) суспільна ієрархія, шанобливість, покірність і схильність до добровільного підпорядкування;
- 2) повільне просування по службі, його залежність не від особистого успіху, а від послуху і певного вікового цензу;
- 3) збереження пожиттєвого найму, відданість корпорації, корпоративним цінностям вважається позитивною рисою і всіляко заохочується в управлінській діяльності;
- 4) груповий принцип ухвалення рішень і груповий контроль;
- 5) національне регулювання економіки, яке передбачає заохочування конкуренції між підприємствами;
- 6) наявність сильних протекціоністських заходів у сільському господарстві і поміркованих в промисловості;
- 7) найнижчий рівень соціального державного забезпечення, перекладання цієї функції на сім'ю;

8) в Японії існує закрита система у формуванні управлінських кадрів, яка не передбачає вузької спеціалізації, а загальну підготовку і особисті якості.

Європейська модель державного управління включає всі форми державного правління, за винятком президентської, і ґрунтується, як правило, на партійній системі обмеженого політичного плюралізму. Для неї характерні закрита система державної служби (за винятком Великобританії), кадрова, наймана і змішана системи набору державних службовців. На відміну від США державне управління тут має більший обсяг повноважень у економічній і соціальній сферах, що виражається у великому обсязі державних податків і державних видатків (30-45 % від ВВП). Еліта на вищих рівнях державної служби має високий престиж.

Для соціалістичної моделі державного управління характерні такі ознаки: підпорядкованість державного управління партійному керівництву; відсутність судового і громадського контролю над адміністративними органами; централізоване директивне планування і централізоване державне постачання; централізоване управління економічною і соціальною сферами; всесильність державного апарату (апаратна держава); становлення панівного класу управлінських кадрів — номенклатури; освячення владної верхівки в масовій свідомості; високий рівень корумпованості державного апарату; репресивно-каральна орієнтація державного апарату з діапазоном форм від відкрито м'яких до вельми жорстких, завуальованих під прагнення навести порядок.

Для державного управління перехідних суспільств характерні такі ознаки: кланово-корпоративний, а не партійний принцип формування державних органів; зрощування бізнесу і політики, державного і приватного в державних установах і організаціях; залежність державних, політико-адміністративних органів від державного апарату; надмірна централізація прийняття державних рішень; нечіткість і розмитість меж компетенції державних органів, внаслідок чого існує дублювання їх функцій; малоосвічена, корумпована державна бюрократія; закрита і кадрова система набору державних кадрів; просування по службі залежить не від професійних і особистих якостей, а від особистої відданості своєму начальству; відсутність ініціативи і ризику серед управлінських кадрів, мистецьке вміння імітувати бурхливу діяльність; високий ступінь корпоративності і клановості; здатність сконсолідовано чинити опір змінам; зневажливе ставлення до мас.

РОЗДІЛ № 11 ПАРЛАМЕНТАРИЗМ

ПЛАН

- Структура парламентів.
- Статус депутатів.
- Законодавчий процес у парламентах.
- Взаємодія парламенту з іншими органами влади.

Парламент (від франц. parler — говорити) є вищим представницьким та законодавчим органом держави і обирається населенням. На відміну від інших виборних представницьких органів (установчих зборів, конституційної асамблеї) парламент діє на постійній основі. Діяльність парламенту, його взаємодія з іншими вищими органами державної влади називається парламентаризмом.

До основних функцій парламенту відносяться: законотворча, контрольна (контроль над бюджетом і діяльністю виконавчої влади); установча (прийняття конституції); участь у формуванні органів судової і виконавчої влади.

Представницький орган не завжди має назву «парламент». Парламентом офіційно називають майже всі представницькі органи англomовних країн. У Франції та інших країнах представницький орган має назву «національні збори». В деяких країнах ця назва є транскрипцією національних правових термінів. Так, у Данії — фолькстінг, в Ісландії — альтінг, в Норвегії — стортінг, в Швеції — рїкстаг, в Ізраїлі — кнесет, у деяких країнах Сходу — меджліс.

За структурою парламенти бувають однопалатні та двопалатні.

Двопалатність виникла спочатку як досягнення компромісу між різними соціальними силами в боротьбі за владу. В сучасних умовах призначення двопалатності полягає в забезпеченні рівноваги в парламенті з метою вдосконалення законодавчої діяльності, а також поєднання елементів демократії з елементами аристократії в парламентській діяльності; репрезентації інтересів суб'єктів федерації у федеративних державах та інтересів адміністративних одиниць — в унітарних; збереженні історичних традицій. Вперше двопалатність була узаконена у Конституції США 1787 р.

В сучасній Європі дванадцять країн мають однопалатний парламент. Серед країн Східної Європи двопалатність утверджена у Польщі, Румунії, Хорватії.

Двопалатний парламент поділяється на верхню і нижню палати. Для верхньої палати універсальною назвою є «сенат». Ця назва, яку вперше було вжито в Конституції США, запозичена з історії Стародавнього Риму. Однак у деяких країнах, зокрема Великобританії і Японії, верхні палати називають відповідно палатою лордів і палатою радників.

Для нижніх палат широко вживаною назвою є «палата депутатів». Ряд нинішніх конституцій фіксують й інші назви палат: національні збори (Франція), палата громад (Великобританія, Канада), сейм (Польща). Відмінність між верхньою і нижньою палатами полягає у способі їх формування.

Верхні палати формуються прямими виборами, непрямими виборами, призначенням, змішаним способом.

У більшості країн верхні палати формуються прямими виборами. Представництво в них залежить не від загально-територіального принципу, а від наявності суб'єктів федерації, від яких обирається рівна кількість парламентаріїв. Так, у США вибирають по два сенатори від штату, а у Венесуелі, Мексиці та Бразилії — по три.

Прямі вибори верхніх палат дещо відрізняються від нижніх. Якщо депутати нижньої палати обираються за пропорційною, то депутати верхньої — за мажоритарною або змішаною системами (існує також прецедент формування верхньої палати за соціально-корпоративним принципом). Так, у Бельгії виборчим пасивним правом наділені діючі й колишні урядові та інші державні особи, науковці, представники закладів вищої освіти, керівники підприємств, профспілок та економічних асоціацій.

У ряді країн існують непрямі або багатоступеневі вибори. Так, сенат парламенту Франції обирається спеціальними колегіями, що утворюються в департаментах. До складу кожної колегії входять депутати нижньої палати парламенту від департаменту, генеральні радники (члени департаментського органу самоврядування) і делегати від муніципальних органів. Непрямими виборами повністю формуються верхні палати парламентів таких країн, як Нідерланди, Австрії, Франція, і частково — Бельгія, Швейцарія.

Формування верхніх палат шляхом призначення також має різні варіанти. Наприклад, члени бундестагу призначаються урядами земель із свого складу, а в Канаді сенатори призначаються генерал-губернатором за рекомендацією прем'єр-міністра.

У Великобританії існує декілька способів невиборного формування палати лордів: передача феодалних титулів (спадкові лорди); призначення королевою відставних політиків, які не мають права передавати свій титул у спадок; призначення королевою із складу вищої судової інстанції (апеляційного суду) судових лордів; призначення королевою духовних лордів — вищих духовних ієрархів.

Змішана система формування верхньої палати передбачає поєднання зазначених вище способів. Так, в Ірландії, крім вибраних сенаторів, прем'єр-міністр призначає ще одинадцять сенаторів, а в Італії президент призначає п'ять сенаторів. Крім того, сенатором можна бути за власним правом (в Італії — це колишній президент країни).

Верхні палати відрізняються від нижніх за строком повноважень (легіслатурою). Легіслатура верхніх палат триваліша. В конгресі США члени нижньої палати обираються на два роки, а верхньої — на шість, у парламенті Австрії відповідно — на три і шість, Нідерландів і Японії — на чотири і шість, Франції — на п'ять і дев'ять років. У деяких країнах, зокрема Бельгії, Іспанії, Італії, Ірландії, встановлений однаковий термін повноважень обох палат. Триваліший термін повноважень верхніх палат ставить їх у меншу залежність від виборів, що забезпечує більшу стабільність і кваліфікованість у роботі депутатів. Крім цього, верхні палати частково оновлюються. Так, у США кожні два роки оновлюється третина сенаторів, у Японії Австрії, кожні три роки — половина складу палати.

Кількісний склад парламенту залежить від норм представництва, тобто середньої кількості виборців, яких представляє депутат. У федеративних державах кількісний склад верхніх палат парламенту визначається кількістю суб'єктів федерації на засадах рівного представництва.

Нижні палати парламенту мають значну кількісну перевагу над верхніми. В Іспанії максимальна чисельність нижньої палати 400, у США — 435, в Польщі — 460, в Японії — 512, у Франції — 577, в Італії, Великобританії та ФРН відповідно 630, 650, 661 депутатів.

Верхні палати мають невеликий кількісний склад (Німеччина — 68, Швейцарія — 46, США — 100 депутатів).

У парламентах усіх країн незначну кількість становлять жінки, виняток — країни, де кількість депутатів-жінок — 10-20 відсотків від загальної кількості мандатів.

За професійним складом у парламентах зарубіжних країн переважають юристи. Серед депутатів є також державні службовці, функціонери політичних партій, менеджери, підприємці, а також представники освіти й науки.

Хоч парламентська діяльність розглядається як почесна служба, а не здобуття матеріальних благ, вона в усіх парламентах світу є оплачуваною. Розміри оплати визначаються за певними стандартами. У багатьох країнах таким стандартом є заробітна плата вищих категорій державних службовців.

В Італії, Норвегії, ФРН, Японії, крім фіксованої зарплати, додаються добові, які здебільшого сплачуються тільки тоді, коли депутат був присутній на засіданні палати або її органів.

У деяких країнах залежність між парламентською активністю депутата і розмірами його зарплати набуває жорстких форм. Так, у Франції, згідно з регламентом нижньої палати, депутат, який не брав участі у двох третіх голосувань на публічних засіданнях сесії, позбавляється частини грошової винагороди, якщо ж ця кількість становить половину голосувань, то відрахування подвоюються. Проте в більшості країн депутати отримують винагороду незалежно від конкретного результату їхньої діяльності.

У розвинених країнах для депутатів встановлено спеціальні парламентські пенсії (при цьому межа пенсійного віку значно нижча, ніж для пенсії на загальних підставах). Кожний депутат, який засідав у парламенті протягом певного періоду (наприклад, 10 років), має право на таку пенсію. Отримання пенсії не позбавляє депутата права на загальну пенсію. Однак у Великобританії право на пенсію мають тільки ті депутати, які відмовилися під час парламентської діяльності від інших постійних джерел фінансування.

Зв'язок між депутатами і виборцями реалізується через форму мандата, який буває імперативним (наказовим) і вільним. Імперативний мандат передбачає нібито обов'язковість виконання депутатом своєї програми і звіту про неї перед виборцями. На практиці така процедура, як правило, ніколи не виконується. При імперативному мандаті виборці мають право на відкликання депутата.

Вільний мандат дає депутатові право визначити свою діяльність у парламенті незалежно від інтересів виборців округу, а вирішувати ті питання, що відносяться до компетенції вищого представницького органу. Проте відсут-

ність імперативного мандату аж ніяк не означає, що депутати не мають жодного зв'язку з округом. Вони зустрічаються з виборцями, вислуховують їхні скарги, на підставі яких формулюють свої запитання у парламенті або ініціюють так звані петиції — звернення до органів виконавчої влади з приводу проблем виборчого округу. Така діяльність депутатів підтримується місцевими організаціями.

До особливого статусу депутатів потрібно віднести індемнітет та імунітет.

Поняття індемнітету означає, що член парламенту не несе юридичної відповідальності за свої слова, сказані ним під час виконання депутатських повноважень. Однак цей принцип у деяких країнах має вузьке значення. Зокрема, у скандинавських країнах депутат може нести службу відповідальність за слова після того, як буде дана згода на це парламенту. У Німеччині така процедура також можлива за санкцією бундестагу, коли депутата звинувачено у наклепі.

Депутатський імунітет означає недоторканість парламентаріїв, тобто повний їх захист з боку представницького органу від арешту і кримінального переслідування. Проте, такий захист не має абсолютного значення, його форми та обсяг можуть бути різними в залежності від ступеня розвитку парламентаризму зокрема та демократії загалом.

Та наприклад, в усіх цивілізованих країнах депутат позбавляється імунітету коли він затриманий на місці скоєння злочину.

В США депутат не може бути заарештований під час присутності на сесії, а також на шляху до палати і повернення з неї, за винятком вчинення тяжкого кримінального злочину, зради, порушення миру. До сказаного слід додати, що в Бельгії і Люксембурзі депутат під час сесії може бути звільнений від кримінального переслідування.

У міжсесійний період згоду на притягнення депутата до кримінальної відповідальності дає не палата, а її керівництво (наприклад, у Франції — бюро палати).

У Великобританії, а також інших англомовних країнах депутат не має імунітету від кримінального переслідування (тут достатньо формальної згоди глави палати). Однак він не може бути позбавлений волі без згоди палати у цивільному процесі (як банкрут або боржник).

В ряді країн арешт депутата і притягнення його до кримінальної відповідальності може бути без згоди парламенту, якщо його злочинні дії передбачають позбавлення волі на певний термін (6 місяців — Фінляндія, 2 роки — Швеція, 5 років — Македонія, Словенія, Хорватія).

Статус депутата також визначається принципом несумісності парламентського мандата і певних посад. Юридичні норми, що регулюють питання несумісності, містяться в спеціальних законах або в деяких країнах (Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії) мають конституційний статус. Принцип несумісності передусім стосується державної служби. У президентських республіках (зокрема, у США) принцип несумісності поширюється на всі без винятку адміністративні посади. В країнах з парламентською і змішаною формами правління (Англії, Японії) депутати нижніх палат є одночасно міністрами, в інших країнах (Люксембурзі, Нідерландах, Франції та Швейцарії) членство в парламенті несумісне з міністерським портфелем.

Це, однак, не означає, що депутат не може бути членом уряду, але він повинен звільнити своє місце в палаті або тимчасово припинити свої повноваження (Португалія). Функції депутатів, що перейшли на роботу в уряд, виконують їхні заступники, які вибираються на тих же виборах, що й депутати. Принцип несумісності в країнах з парламентською та змішаною формами правління поширюється не тільки на міністерські, а й інші адміністративні посади. Так, у Бельгії, Італії, Франції, ФРН депутатам заборонено займати будь-які адміністративні посади. У деяких країнах (Іспанія, Фінляндія) встановлений перелік державних посад, на які поширюється принцип несумісності. Це насамперед професійна служба в армії, поліції, службі безпеки, а також праця в судах, прокуратурі тощо. Нарешті, у багатьох країнах принцип несумісності не поширюється на обрання депутата до органів місцевого самоврядування.

Важливим аспектом парламентської діяльності є дострокове припинення депутатом своїх повноважень. Загалом закони різних країн визначають такі умови цього процесу: власне бажання (за винятком Норвегії та Великобританії); вразі смерті; відкликання виборцями; рішення суду про порушення принципу несумісності або судового вироку; рішення парламенту на підставі висунутого звинувачення генеральною прокуратурою.

Парламент може позбавити достроково депутата його повноважень, якщо: депутат обраний з порушенням виборчого законодавства; не бере участі у засіданнях парламенту або кількість неявок без поважних причин перевищує допустиму норму (Португалія); його поведінка визнана парламентом неправомірною (Великобританія).

Існує також практика тимчасового позбавлення депутата повноважень через дисциплінарне порушення. Термін такого покарання не перевищує двох тижнів.

Найістотнішою функцією парламенту є законодавчий процес, що поділяється на стадії, послідовність і зміст яких у різних країнах дещо відмінні.

Початковою стадією законодавчого процесу є внесення законопроекту на розгляд у парламент. Зміст цієї стадії пов'язаний з правом законодавчої ініціативи, коло суб'єктів якої залежить від форми правління.

У президентських республіках суб'єктами права законодавчої ініціативи визнаються лише окремі парламентарі, а колективна законодавча ініціатива заборонена. Представники виконавчої влади також позбавлені права законодавчої ініціативи. Однак виконавча влада тут не відсторонена від законодавчого процесу. Зокрема, президент може діяти через довірених депутатів, котрі нібито здійснюватимуть власну ініціативу, або звертатися з посланнями до конгресу та зі спеціальними посланнями до голів палат. Послання мають на меті ознайомити парламентарів і громадськість з позицією глави держави щодо важливих політичних проблем, а спеціальні послання призначені для вияву законодавчої ініціативи з боку парламентських комітетів.

У країнах з парламентською і змішаною формами правління суб'єктами законодавчої ініціативи визнаються окремі депутати парламенту та уряду, а подекуди (зокрема, у країнах Бенілюксу та СНД — глава держави). Урядові в цих країнах належить домінуюча роль у реалізації права законодавчої

ініціативи. Він може вносити законопроекти безпосередньо або через депутатів, які становлять парламентську більшість. Законопроекти уряду визнаються пріоритетними під час розгляду в парламенті. Крім законодавчої ініціативи окремих депутатів, у таких країнах, як Австрія, Іспанія, Німеччина, Японія, допускається колективне внесення законопроектів, під якими повинна стояти така кількість підписів депутатів, яка дорівнює кількості членів парламентських фракцій.

У деяких країнах, зокрема в Австрії, Іспанії та Італії, існує народна законодавча ініціатива, яка означає, що парламент має розглянути законопроект, запропонований виборцями. Підставою для таких ініціатив є кількість виборців, що змінюється залежно від кількості населення. Якщо, наприклад, в Італії потрібно п'ятдесят тисяч підписів, то в Іспанії — в десять разів більше. Однак народна законодавча ініціатива не поширюється на всі без винятку законопроекти.

Суб'єктами законодавчої ініціативи можуть бути також окремі адміністративні одиниці (наприклад, у Швейцарії — кантони, в Італії — області).

Процедура реалізації законопроекту тісно пов'язана з внутрішньою будовою представницьких органів. У двопалатних парламентах, де палати рівноправні, законопроект може бути внесений до кожної з них. Така практика існує в законодавчих органах Австрії, Бельгії, Італії, США, Швейцарії і Японії. В країнах, де палати парламентів нерівноправні, законодавчий процес починається в нижніх палатах і стосується передусім законопроектів, які належать до бюджетної сфери.

Робота над законопроектом у палаті розпочинається з його прийняття до розгляду. Ініційований і розроблений законопроект передається в палату для реєстрації. Після цього керівний орган палати включає законопроект до порядку дня і розповсюджує серед депутатів.

Перша стадія розгляду законопроекту в парламенті називається першим читанням. На цій стадії загалом дебати щодо законопроекту не проводяться і доля його залежить від керівного органу палати; вона може бути вирішена вже при голосуванні щодо порядку дня.

Наступна стадія законодавчого процесу — друге читання — передбачає обговорення законопроекту. Дебати залежно від регламенту проводяться до (Великобританія, Німеччина) або після (Італія, США, Франція) розгляду законопроекту в постійній парламентській комісії (комітеті). Якщо законопроект подається до комісії після загальних дебатов, то вона діє згідно з концептуальною лінією палати, а якщо до обговорення, то сама комісія визначає зміст цього законопроекту.

Якщо загальні дебати щодо законопроекту передують розглядові в комісіях, то він розглядається двічі під час загального обговорення до передачі в комісію та постатейного — після повернення з неї. Інколи вводиться стадія третього читання, в процесі якої законопроект виноситься на голосування і приймається майже без обговорення.

Прийнятий палатами (або однопалатним парламентом) законопроект повинен отримати санкцію глави держави, щоб стати законом. У конституційному праві зарубіжних країн (за винятком Швейцарії і Швеції) існує

особлива стадія законодавчого процесу, яка називається промуніципацією — проголошенням прийнятого парламентом закону. Промуніципація передбачає підпис законупроект главою держави і урочисте його проголошення.

Глава держави (президент або монарх) може промуніципувати закон чи накласти на нього вето, після якого той має бути розглянутий у парламенті повторно. Щоб подолати президентське вето, парламент повинен повторно проголосувати за законопроект двома третинами усього складу (США, Португалія) або простою більшістю.

Кінцевим етапом законодавчого процесу є публікація закону, тобто його офіційне доведення до загального відома. З цієї процедури пов'язане набуття законом чинності, хоча іноді закон починає діяти відразу після промуніципації.

Важливим напрямом діяльності парламентів є їхня участь у формуванні уряду і судової влади. У країнах із парламентською і змішаною формами державного правління існує два способи формування уряду:

1) парламент формує його з партії парламентської більшості або коаліції партій (Великобританія, Німеччина);

2) глава держави призначає прем'єр-міністра за згодою парламенту і на пропозицію останнього — інших членів уряду (Італія, Франція, Греція).

Позапарламентський спосіб формування уряду застосовується у всіх президентських республіках. Парламент тут не бере безпосередньої участі в процесі формування уряду або його роль щодо цього обмежена. Прикладом можуть бути США, де президент призначає членів уряду за порадою і згодою сенату.

Парламент не тільки бере участь у формуванні виконавчої влади, а й здійснює контроль за нею шляхом процедури вотуму недовіри урядові або окремих його членам та імпичменту — позбавлення глави держави або уряду повноважень.

Процедура вотуму недовіри урядові має різні аспекти. У Великій Британії є дві процедури — резолюція осуду і вотум недовіри. Пропозицію про висловлення резолюції осуду урядові вносить опозиція. Якщо палата проголосує за цю пропозицію, то уряд повинен йти у відставку або запропонувати монархові розпустити парламент. Уряд може сам поставити питання про довіру до нього внаслідок якої може здійснюватися процедура вотуму недовіри.

В Італії кожна з палат приймає вмотивовану резолюцію про довіру або недовіру урядові на підставі поіменного голосування. Резолюція осуду має бути підписана не менше ніж однією десятою частиною постійного складу палати і поставлена на розгляд після закінчення триденного строку з моменту її внесення.

У Франції тільки нижня палата однією десятою частиною депутатів може винести резолюцію осуду урядові і проголосувати тільки через дві доби з часу її внесення.

В Німеччині Бундестаг може шляхом конструктивного вотуму недовіри усунути з посади канцлера і тим самим змусити піти у відставку весь уряд. Однак при цьому бундестаг повинен зі свого складу вибрати наступника канцлера і звернутися до президента з проханням про відповідну кадрову зміну.

Президент зобов'язаний задовольнити таке прохання тільки в тому випадку, коли пропозиція самого канцлера про вогум довіри не підтримана бундестагом, у протилежному — він може розпустити бундестаг.

Противагою вогуму недовіри урядові є право розпуску парламенту главою держави. Реалізація цього права залежить не тільки від конституційного права глави держави розпустити парламент, а й від реального співвідношення політичних сил у парламенті.

Процедура імпичменту застосовується до вищої посадової особи у зв'язку зі скоєнням нею державного злочину — зради, порушення конституції та законів (Німеччина). Вона має різні форми у різних країнах.

Так, у Великобританії процес імпичменту відбувається в стінах парламенту: палата громад формулює звинувачення і порушує справу, а палата лордів виносить остаточне рішення.

Американська процедура імпичменту дещо відрізняється від англійської: після звинувачення висунутого простою більшістю Палатою представників на підставі розслідування правового комітету, Сенат кваліфікованою більшістю (на якому головує голова Верховного суду) позбавляє президента повноважень. Внаслідок проведення такої процедури він може бути притягнений до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

У Франції звинувачення президента або членів уряду висувують обидві палати абсолютною більшістю, а сама справа розглядається Високою палатою правосуддя або судом Республіки.

В Австрії, Італії і Німеччині парламент звинувачує вищих посадових осіб, а остаточне рішення виносить конституційний суд.

Відносини між парламентом і судовою владою виявляються у тому, що з одного боку, парламент може виконувати судові функції, а з іншого — брати участь у формуванні судової влади.

В англійських країнах парламент наділений судовими повноваженнями. Наприклад, палата лордів у Великобританії є водночас найвищою апеляційною інстанцією і в окремих випадках виконує функцію суду першої інстанції. Вона може притягнути до судової відповідальності як своїх членів, так і сторонніх осіб за злочини, скоєні проти парламенту. Подібна практика існує у США, де кожна з палат може порушити судову справу проти особи, звинуваченої у неповазі до конгресу.

У формуванні судових органів бере участь парламент разом з виконавчою владою. Так, у США члени Верховного суду призначаються президентом за «порадою і згодою» сенату. У Франції членів Високої палати правосуддя обирають самі палати із власного складу, а Конституційну раду — у складі дев'яти чоловік призначають порівну президент і глави палат парламенту. У Німеччині члени конституційного суду обираються порівну Бундестагом і Бундесратом (по 8 осіб кожна). В Італії одна третина конституційного суду обирається палатами парламенту, друга третина — призначається президентом, остання третина — судовими органами.

ПЛАН

- Регіональні структури влади.
- Структура та функції місцевого самоврядування.
- Типи та моделі місцевого самоврядування.

Важливе місце в політологічній науці посідає з'ясування ролі і місця регіональних структур влади. Розглядаючи це питання, треба виділити два підходи: згідно з першим, поняття «регіональні структури» включає суб'єкти федерації, адміністративно-територіальні та національно-територіальні автономії і територіальні громади в унітарних державах (наприклад, регіон, департамент у Франції); згідно з другим — тільки суб'єкти федерації та автономії.

У нашому розумінні регіональні структури влади охоплюють: 1) державні утворення — суб'єкти федерації; 2) адміністративно-територіальні та національно-територіальні автономії; 3) органи регіонального самоврядування. Суб'єкти федерації за політико-правовим статусом є державними утвореннями, які частково наділені ознаками суверенітету, тобто мають конституцію, парламент, уряд, іноді судову систему, громадянство, а також військові формування (наприклад, у США), державні символи — герб, прапор, гімн. Суб'єкти федерації мають також паритетне або пропорційне представництво у верхніх палатах національних парламентів. Проте вони не наділені правом виходу з федерації — сецесії; їхні конституції не повинні суперечити федеральним конституціям; їм не належить пріоритет у законодавчій сфері; заборонене або істотно обмежене право здійснювати самостійно міжнародну політику (за винятком зовнішньо-економічної діяльності і то, як правило, з дозволу федеральних органів).

Території суб'єктів федерації мають різні назви — штати (США, Бразилія, Венесуела, Індія, Малайзія, Мексика, Нігерія), провінції (Аргентина, Канада, Пакистан), землі (Австрія, ФРН), республіки (Росія, Югославія), кантони (Швейцарія). Серед таких державних утворень існують так звані асиметричні федерації, які передбачають різні найменування суб'єктів федерації: республіки, області, міста федерального значення, а також автономні області й автономні округи (Росія).

У федеративних державах існує механізм розмежування компетенцій (кола владних повноважень у тій чи іншій сфері суспільної діяльності) між державними органами й органами суб'єктів федерації. В правовій літературі виділяють декілька видів компетенції: виняткова федеральна компетенція; виняткова компетенція суб'єктів федерації; спільна (конкуруюча) компетенція федерації та її суб'єктів; залишкова компетенція.

До виняткової компетенції федерації належать ті владні повноваження, якими наділені тільки федеральні органи, хоч вони можуть делегувати окремі права органам суб'єктів федерації. Федеральна компетенція, як

правило, включає такі владні повноваження: визначення принципів суспільного і державного ладу суб'єктів федерації; застосування конституційних засобів примусу щодо суб'єктів федерації у випадку порушення ними федеральної конституції і законів; забезпечення суспільної безпеки суб'єктів федерації; оборона; федеральна судова система; оголошення війни; міжнародна політика; федеральне громадянство; федеральна фінансово-бюджетна і монетарна політика; захист авторських і винахідницьких прав; федеральний залізничний транспорт і повітряний простір, пошта та зв'язок тощо. Виняткова компетенція суб'єктів федерації передбачає тільки ті владні повноваження, якими наділені її органи й органи місцевого самоврядування; не виключається, що в межах цієї компетенції можуть мати повноваження й федеральні органи. Виняткова компетенція суб'єктів федерації передбачає: прийняття конституції; формування законодавчих, виконавчих і судових органів суб'єктів федерації визначення правового статусу органів місцевого самоврядування; діяльність фінансово-бюджетної системи.

Спільна компетенція федерації та її суб'єктів полягає в тому, що владні повноваження в тій чи іншій сфері належать як органам федерації, так і органам суб'єктів федерації та органам місцевого самоврядування. В цій сфері компетентні повноваження можуть бути розподілені таким чином: федерація видає закони в певній сфері, а суб'єкти федерації забезпечують їх виконання; федерація видає основні рамкові принципи законодавства, а її суб'єкти — конкретні закони; органи суб'єктів федерації видають закони з питань, які не врегульовані федеральним законодавством (конкуруюча компетенція). Однак у будь-якому випадку правові акти суб'єктів федерації не можуть суперечити федеральному законодавству. До спільної компетенції федерації та її суб'єктів можна віднести також такі повноваження: ратифікація змін і доповнень до конституції (США); цивільне, кримінальне і трудове право; виконання вироків; судоустрій і судочинство; адвокатура і нотаріат; законодавство про спілки і зібрання; охорона культурної спадщини; освіта, культура і охорона здоров'я; контроль за дотриманням конституції і законів; соціальна допомога малозабезпеченим, інвалідам і безробітним.

До залишкової компетенції належать ті повноваження, які не визначені федеральною конституцією і шляхом конституційної презумпції можуть бути віднесені до будь-якої із вище перелічених компетенцій.

У світовій юридичній практиці існує низка варіантів поєднання цих компетенцій: 1) конституція визначає лише виняткову компетенцію органів державної влади, а органи суб'єктів федерації наділені лише залишковою компетенцією (США, Мексика, Бразилія, Швейцарія, Австрія); 2) конституція визначає дві сфери виняткової компетенції — сферу федерації і сферу суб'єктів федерації з наступним переліком повноважень кожної з них (Канада); 3) конституція встановлює дві сфери компетенції — виняткову для федеральних органів і спільну (Німеччина, Росія). Суб'єкти федерації можуть приймати нормативні акти відповідно до федеральних законів; 4) конституція встановлює три предметні сфери компетенції — виняткову компетенцію федерації, виняткову компетенцію штатів і спільну (конкуруючу) компетенцію федерації та її суб'єктів (Індія); 5) конституція Австрії

встановлює чотири варіанти співвідношення компетенцій між федерацією і її суб'єктами: а) виняткова компетенція федерації у законодавчій і виконавчій діяльності; б) законодавча діяльність віднесена до компетенції федерації, а виконавча — до компетенції земель; в) федерація видає загальні принципи законодавства, а землі видають конкретні закони і здійснюють їх виконання; г) законодавство і виконання законів належить до компетенції земель.

Наступним типом регіональних структур є автономії. В політико-правовій літературі під автономією розуміють самоврядування певної території в державі, що має деякі законодавчі повноваження з питань місцевого значення. Між суб'єктами федерації й автономією існують певні відмінності, ступінь яких залежить від рівня автономності територій. Суть цих відмінностей полягає в таких аспектах: по-перше, автономія це форма децентралізованої державної влади в унітарній державі на рівні регіону, яка має особливості (історичні, географічні, етнокультурні, економічні) розвитку; по-друге, якщо федерація створюється внаслідок об'єднання окремих державних утворень, що поступаються частиною свого суверенітету на користь держави (цілого), то автономія є результатом децентралізації держави, яка поступається частиною своїх прав на користь окремих територій; по-третє, автономізація регіонів не порушує унітарної суті держави, не перетворює її на федерацію, хоч забезпечує реалізацію тих же функцій, що і суб'єкти федерації; по-четверте, якщо юридичний статус суб'єктів федерації здебільшого визначається їх власною національною конституцією, то статус автономії, як правило — конституційними законами, ухваленими національним парламентом; по-п'яте, на рівні автономії існує інститут представників держави (губернаторів, урядових комісарів), які здійснюють державне управління і координацію всіх державних структур; по-шосте, на рівні автономії відсутня самостійна система судочинства, за винятком конституційного (Іспанія, Німеччина).

Автономії утворюються за адміністративно-територіальним і національно-територіальним принципами. До адміністративних автономій можна віднести більшість областей в Італії та Іспанії, а також автономні області в Португалії. Національними автономіями вважаються, наприклад, такі області, як Басконія, Каталонія, Галісія в Іспанії, Фріулі-Венеція-Джулія, Валле д'Аоста, Трентіно-Альто Адідже в Італії, а також території — Фарерські острови (Данія), Шотландія й Уельс (Велика Британія).

Автономії так само, як суб'єкти федерації, мають законодавчі та виконавчі органи, громадянство і символіку. За обсягом повноважень автономії можна поділити на такі типи: звичайні області, області з спеціальним статусом, заморські території. Останні наділені значно ширшим обсягом повноважень, ніж області. Вони мають власну символіку, грошову одиницю (Фарери), податкову систему (Полінезія Французька), право проводити референдуми з питань міжнародних угод (Фарери, Гренландія, Нова Каледонія), а також широку компетенцію у законодавчій сфері. Діяльність автономних областей значно обмежується державою. Їх компетенцію визначають статuti або конституційні закони, ухвалені національними парламентами при взаємодії з представницькими органами областей. Глава держави має

право розпустити представницький орган автономної області або припинити його діяльність (Італія, Португалія). Держава також визначає правовий режим майна, надає бюджетні асигнування, здійснює контроль над законодавчим процесом області.

Незважаючи на державні обмеження статусу, обласні автономії мають достатньо широкі повноваження у сфері як загально-національної, так і власної законодавчої та установчої компетенції: наділені правами законодавчої ініціативи щодо скасування законів у вигляді народного вето, можуть ініціювати референдуми щодо змін окремих положень конституції; приймають власні статuti і подають їх національному парламенту для затвердження; оскаржують рішення державних органів у конституційному суді; приймають власні законодавчі акти; беруть участь у виборах президента; визначають статус органів місцевого самоврядування і контролюють їхню діяльність.

Специфіка спеціальної обласної автономії порівняно зі звичайною обласною автономією полягає в тому, що, по-перше, співвідношення компетенції між законодавчими і виконавчими органами аналогічні співвідношенню між національним парламентом і урядом; по-друге, спеціальна обласна автономія має значно більше законодавчих прерогатив (особливо у сфері фінансів і міжнародної політики).

Структура органів влади — законодавчих, виконавчих і судових суб'єктів федерації і автономії, як правило, подібна до структури органів державного управління. Так, в Італії органи регіональної влади побудовані на зразок парламентської, а в США та Мексиці — на зразок президентської республіки. Однак існують певні відмінності. Наприклад, один із штатів США, німецькі землі (крім Баварії), провінції Канади, штати Мексики, значна частина кантонів Швейцарії не мають двопалатних парламентів, на відміну від парламентів національних; у Німеччині, Австрії, Італії відсутній інститут, аналогічний інститутові глави держави (його повноваження виконує відповідно голова земельного уряду та голова обласної ради).

Законодавчі органи суб'єктів федерації й автономії формуються у рамках існуючих виборчих систем прямими загальними або непрямыми (у верхні палати) виборами. При цьому не у всіх країнах виборчі системи регіонального рівня збігаються із національною. Скажімо, у таких країнах, як Італія, Швейцарія, Бразилія, Франція, виборчі системи регіонального рівня відмінні від національного, а у США, Великобританії, Німеччині — ідентичні.

Законодавчі збори регіональних структур відрізняються за терміном повноважень та кількістю складу. Вони також мають різні назви: легіслатури — США, Індія; ландтаги — Німеччина, Австрія; обласні ради — Італія; законодавчі збори — Бразилія; ландстинг — Гренландія; парламент, генеральна кунта, кортеси, регіональні збори — Іспанія.

Законодавча функція на регіональному рівні здійснюється законодавчими зборами, регіональними референдумами та загальними зборами громадян. Суб'єктами законодавчої ініціативи тут виступають депутати, виконавчі органи і громадяни (народна законодавча ініціатива). Законодавчі збори, крім законодавчих функцій, визначають склад і структуру виконавчих органів влади. Вони можуть саморозпускатися (Німеччина, Іспанія), бути розпущеними президентом (Італія, Португалія) або урядом (Франція).

Виконавчі органи регіональних структур також відрізняються за назвою, джерелами формування й обсягом повноважень. У країнах з президентською формою державного правління (США, Латинська Америка) виконавчу владу суб'єктів федерації здійснюють губернатори, які обираються шляхом прямих виборів і мають статус, аналогічний статусові президента федерації. В англосаксонських країнах з парламентською формою правління вищі посадові особи також іменуються губернаторами (Індія, Австралія) або ж лейтенант-губернаторами, що призначаються федеральним главою держави самостійно або за згодою федерального уряду. Губернатори своєю чергою призначають глав урядів, які є лідерами партійної більшості у парламентах суб'єктів федерації.

В інших федеральних країнах з парламентською формою правління посада губернатора відсутня, а виконавчу владу очолює глава уряду (міністр-президент, правлячий бургомістр, перший бургомістр — Німеччина). Голови урядів і уряди вибираються парламентами або парламентами і населенням (Швейцарія).

В унітарних країнах з обласною автономією виконавчу владу формують обласні законодавчі збори. Наприклад, в Італії виконавчий орган і його голова обирається обласною радою, в Іспанії урядова рада призначається законодавчими зборами, а її голова обирається з числа членів урядової ради цими зборами і призначається королем.

До регіональних структур влади належать також органи регіонального самоврядування. На регіональному рівні самоврядування треба розуміти як право територіальних громад в рамках закону розв'язувати питання, які виходять за межі місцевого значення.

Місцеве самоврядування поширюється на територіальні громади села, селище та міста. Щодо розуміння суті та його повноважень, то виділяють три концепції місцевого самоврядування: державницьку, громадську та концепцію муніципального дуалізму.

Сутність державницької концепції полягає в тому, що, по-перше, в ній органи місцевого самоврядування розглядаються як засіб здійснення державних функцій за допомогою недержавних за своєю природою суб'єктів; по-друге, органи самоврядування є окремою ланкою в механізмі народо-владдя, оскільки джерелом їхньої влади є воля народу, а не окремої його частини; по-третє, місцеве самоврядування охоплює не тільки територіальні громади, а й регіони.

Громадська концепція місцевого самоврядування розглядає його на рівні первинних суб'єктів-громад, які виконують функції місцевого значення. Згідно з цією концепцією, регіональний рівень самоврядування можливий лише за умови добровільного об'єднання територіальних громад села, селища, міста у певні асоціації, визнані і гарантовані державою.

Концепція муніципального дуалізму розглядає органи місцевого самоврядування як структури публічної влади, що виконують дві групи повноважень: муніципальні і державні.

Виходячи з державницької концепції самоврядування, можна виділити його рівні за типом адміністративно територіальних одиниць: базовий і

регіональний. Базовий рівень охоплює територіальні громади — первинні суб'єкти сіл, міст, селищ (комуни, муніципалітети, округи). Цей рівень самоврядування має різні муніципальні режими: уніфікований (Франція, Україна, Данія, Італія) та різноманітний (США, Німеччина, Велика Британія).

В одних країнах статус органів місцевого самоврядування базового рівня визначається національною конституцією й органічними законами, а в інших конституцією, законами суб'єктів федерації, є також муніципальними хартиями і статутами. Назви суб'єктів самоврядування базового рівня бувають різними: община, округ, союз общин (Німеччина), сільські та міські муніципалітети (Португалія), сільські та міські комуни (Іспанія), приходи (Велика Британія), округи, міста, тіуни, тіуншити (США), гміни, села, міста (Польща), громади сіл, селищ, міст районного, обласного і республіканського підпорядкування (Україна).

Регіональний рівень місцевого самоврядування охоплює території або об'єднання первинних, базових суб'єктів самоврядування і може мати відмінну від них структуру органів, виборчу систему та компетенцію. Суб'єктами регіонального самоврядування можуть бути: регіони і департаменти (Франція), графства (США, Велика Британія), райони і області (Україна), провінції (Італія, Іспанія, Бельгія), райони (Німеччина), воєводства (Польща).

Органам місцевого самоврядування властиві ознаки, які становлять їхню правову, організаційну і матеріально-фінансову самостійність (автономію).

Суть правової автономії полягає в тому, що місцеве самоврядування, його органи мають власні повноваження визначені національною конституцією і законами або конституцією та законами суб'єктів федерації, а також власними хартиями та статутами. Органи місцевого самоврядування в межах місцевої компетенції, а також у межах компетенції, делегованої державою, можуть видавати нормативно-правові акти, які регулюють різні сторони життя територіальних громад.

Суть організаційної автономії полягає в тому, що органи місцевого самоврядування визначають власну організаційну структуру відповідно до своїх повноважень і не підпорядковуються іншим органам.

Матеріально-фінансова автономія охоплює управління об'єктами комунальної власності, комунальними службами (енерго-водопостачання тощо), а також місцевий бюджет, джерелами якого є державні і регіональні субсидії, місцеві податки, збори і позики. При цьому основними джерелами дохідної частини місцевого бюджету є державні або регіональні субсидії, (наприклад, у країнах ЄС вони можуть становити приблизно 35 % — 80 %), податки на нерухомість, прибуткові податки на громадян, а також кошти від використання комунальної власності і надання комунальних послуг.

Для більш конкретного розуміння компетенції органів місцевого самоврядування потрібно виділити основні групи їхніх повноважень: 1) політико-правові — юридичний статус органів місцевого самоврядування та їхня нормотворча діяльність; публічна влада місцевої спільноти, політико-адміністративні механізми формування цієї влади; представництво інтересів соціальні структури на рівні місцевої громади; 2) фінансово-економічні — формування і виконання місцевого бюджету, планування і регулювання

економічного життя; управління об'єктами комунальної власності і комунальним обслуговуванням населення, розвитком транспорту і регулюванням дорожнього руху, санітарією і прибиранням вулиць; 3) соціальні — будівництво житла для малозабезпечених категорій наведення, охорона навколишнього середовища, соціальна допомога бідним, управління школами, лікарнями, бібліотеками; 4) забезпечення громадського порядку — управління муніципальною поліцією, а також координація дій з правоохоронними державними органами.

За походженням виділяють такі групи повноважень: обов'язкові, що регулюють найважливіші сфери життєдіяльності місцевої громади і повинні виконуватися в першу чергу (водопостачання, транспорт, громадський порядок, охорона здоров'я, освіта і прибирання вулиць); факультативні, які реалізуються місцевою владою після того, як виконані обов'язкові повноваження, і охоплюють додаткові соціальні послуги; делеговані — наділені державною або регіональними структурами влади на певний період для виконання певних державних або регіональних програм.

Принципи організаційної структури публічної влади місцевого самоврядування, специфіку їхнього формування і функціонування можна зрозуміти через типологію муніципальних інститутів. У спеціальній літературі виділяють три типи організаційної структури інститутів місцевого самоврядування: англосаксонський (США, Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія); французький, або континентальний (Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Іспанія, Португалія); змішаний (Німеччина, Японія).

Англосаксонський тип ґрунтується на таких принципах: позитивного регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, який передбачає встановлення законом детального переліку їхніх прав і обов'язків, розмежування компетенції між органами самоврядування села і міста (муніципальні органи створюються, як правило, в місті); відсутності прямого підпорядкування нижчих виконавчих органів вищим; відсутності інституту уповноважених посадових осіб держави; прямих виборів не тільки представницьких органів влади, а й у багатьох випадках — посадових осіб; наявності непрямого контролю держави за органами місцевого самоврядування (через нейтральні міністерства, а також суд). У англосаксонській системі (особливо в США) місцева влада наділена широкими правами: володіє власністю, здійснює широкий спектр ділових операцій на кшталт американських корпорацій, видає нормативні документи, які регламентують діяльність фізичних і юридичних осіб на своїй території. Структуру представницьких та адміністративних органів даного типу місцевого самоврядування, характер їхніх взаємовідносин можна простежити на прикладі США.

Тут виділяють такі моделі муніципальної влади: мер — рада (слабкий мер), мер — рада (сильний мер); рада — менеджер; комісійна форма управління і місцеві збори.

Особливість моделі «мер — рада» (слабкий мер) полягає в тому, що, перше, мер обирається зі складу депутатів міської ради і як голова ради, може виступати з проектами рішень ради, пропонувати кандидатури на посади керівників адміністративних служб і звільняти їх за згодою ради, має

право часткового «вето»; по-друге, рада виконує адміністративно-розпорядчі функції, затверджує або узгоджує компетенцію основних посадових осіб, дає згоду на їхнє звільнення, здійснює контроль за діяльністю виконавчих органів, може достроково припинити повноваження мера.

Модель «мер — рада» (сильний мер) характеризується такими ознаками: обраний прямими виборами мер призначає і звільняє посадових осіб адміністрації, складає проект місцевого бюджету, володіє правом абсолютного «вето» на рішення ради; рада здійснює нормотворчу діяльність, регламентує процес управління міським господарством, затверджує міський бюджет та звіт про його виконання, а також може подолати «вето» мера двома третинами голосів від складу депутатського корпусу.

Модель «рада — менеджер» передбачає такі взаємовідносини органів місцевої влади: рада здійснює всі властиві представницьким органам функції, а також наймає і звільняє менеджера; менеджер здійснює всю виконавчу владу, призначає і звільняє працівників адміністративного апарату і представляє раді проект місцевого бюджету.

Комісійна модель передбачає здійснення представницьких і виконавчих функцій місцевого самоврядування комісарами, вибраними населенням. Як колективний орган, комісари виконують функції міської ради, а кожен зокрема комісар керує певним департаментом. Мером тут є один із комісарів. Він не має права «вето» і володіє адміністративними повноваженнями тільки в частині керованого ним департаменту.

Місцеві збори формуються із числа виборників (100 і більше людей), які обираються населенням. Міські збори обирають правління виборників, які здійснюють вище керівництво між зборами. Крім правління виборників, діють ще такі посадові особи, як скарбник, податковий інспектор, констебль, які вибираються населенням або виборниками.

Джерелами доходів американської моделі самоврядування є: податок на власність (нерухомість і рухомість та дивіденди від акцій), прибуткові податки громадян; податок на купівлю деяких товарів; штрафи; внески населення; кошти від надання комунальних послуг; податкові прибутки від матеріально-фінансових операцій; фінансова допомога держави і штатів.

Для континентального типу місцевого самоврядування характерні такі ознаки: 1) наявність принципу негативного регулювання, який дає змогу місцевим органам здійснювати всі не заборонені законом операції; 2) одноманітність муніципального режиму яка передбачає, що правами муніципалітетів наділені як сільські, так і міські комуни; 3) поєднання прямого державного управління у вигляді уповноважених уряду і місцевого самоврядування; 4) представницькі органи не існують на всіх рівнях адміністративно-територіальних одиниць; наявність системи різноманітних форм державного контролю.

У Франції місцеве самоврядування має три рівні: регіональний, департаментний і муніципальний. На кожному з них місцеве самоврядування існує поряд з державним управлінням. На рівні регіону регіональна рада обирається на шість років прямими виборами і голова ради обирається радниками також на шість років. Регіональна рада виконує представницькі функції,

а голова ради виконує повноваження ради і керує виконавчою владою регіону. Державне управління здійснюється комісаром регіону, який від імені держави виконує такі повноваження: політичні — проводить політику держави серед регіональної громади; юридичні — підписує контракти з фізичними і юридичними особами, представляє державу в судових органах, подає в суди скарги на акти органів місцевого самоврядування; поліційні — забезпечує громадський порядок, виконує функції судової поліції (приймає акти, які констатують правопорушення у сфері внутрішньої і зовнішньої державної безпеки); адміністративні — здійснює управління і координацію всіх державних служб на території регіону.

Аналогічна структура влади існує на рівні департаменту. При цьому представницький орган самоврядування називається генеральною радою, голова ради — президентом, а представник держави — комісаром департаменту.

Особливість самоврядування на рівні комуни полягає в тому, що там немає окремих органів державного управління, а їхні функції здійснює мер. Останній як голова муніципальної ради підзвітний раді і здійснює управлінські функції в сфері компетенції представницького органу; як голова виконавчої влади підзвітний урядові і комісарові департаменту і керує адміністративними службами; як представник держави — підпорядкований комісару департаменту і без його згоди не може бути звільнений з посади. Як представник держави мер виконує такі функції: публікує закони; організовує перепис населення і призив молоді в армію; видає посвідки, легалізує підписи; застосовує заходи громадської безпеки; відповідає за складання актів громадянського стану.

Змішаний тип місцевого самоврядування можна охарактеризувати на прикладі муніципальних моделей Німеччини, де існує чотири моделі місцевого самоврядування: 1) положення про магістрат; 2) положення про бургомістра; 3) північно-німецьке положення про раду місцевого самоврядування; 4) південно-німецьке положення про раду в системі місцевого самоврядування.

У першій моделі самоврядування функціонують два органи: рада общини, яка обирається на чотири роки і магістрат — колегіальний орган виконавчої влади, який обирається радою і складається з голови магістрату — бургомістра, першого заступника і заступників, а також працівників, половина з яких працює на громадських засадах. Магістрат виконує рішення ради, здійснює управління організаційно-господарською діяльністю, виконує закони і розпорядження ради, має право опротестувати незаконні рішення ради. Бургомістр не має директивних повноважень щодо членів магістрату, але як голова магістрату має особливі права: представляє магістрат у раді, здійснює загальне керівництво апаратом магістрату, має право вирішального голосу, може опротестувати протиправні дії магістрату.

У другій моделі самоврядування функціонує три органи: рада общини, яка обирається прямими виборами на п'ять років; управа — виконавчий орган ради общини; бургомістр як голова ради общини здійснює такі повноваження: скликає раду общини, головує на її засіданнях, керує адміністрацією, реалізує державні повноваження, може опротестувати протиправні рішення

ради і приймати самостійні рішення у випадку неспроможності це зробити радою.

У третій моделі самоврядування функціонують три органи: рада общини, яка обирається на п'ять років, бургомістр як голова ради та самоврядування і голова виконавчої влади — директор. Бургомістр як голова ради має право скликати раду, головує на її засіданнях, представляє її у зовнішніх стосунках і як голова самоврядування втілює в життя рішення ради, має право опротестувати її рішення, якщо вони суперечать інтересам общини, у випадку необхідності може прийняти самостійно рішення без скликання ради. Директор виконавчої влади обирається радою на вісім років і керує роботою адміністративного апарату, призначає і звільняє його працівників.

У четвертій моделі місцевого самоврядування функціонує два органи: рада общини, яка обирається населенням на шість років і бургомістр як голова самоврядування та ради — також на шість років. Як голова самоврядування бургомістр виконує повноваження виконавчого органу та повноваження держави, а як голова ради головує на її засіданнях, представляє общину в суді, має право опротестувати протиправні рішення ради.

Джерелами місцевого самоврядування у Німеччині є: промисловий податок (90 % на прибуток і 10 % на капітал); податок на зарплату; торговий податок; податок на землю, акцизні податки на предмети розкоші (податок на собак, розваги, спиртні напої, рибальство і мисливство), а також субсидії держави та землі (понад 27 %).

РОЗДІЛ № 13 ПАРТІЇ. ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

ПЛАН

- Сутність і функції партій.
- Типологія партій.
- Партійні системи.

Слово «партія» побутувало ще у часи Стародавнього Риму. Етимологія його бере початок з латинського *partis*, що означає «частина». До початку XVIII ст. слово «партія» вживалося у негативному сенсі.

У західній політології немає згоди щодо дефініції цього поняття. Так, відомий американський політолог Ж. Лапаломбара пропонує при визначенні «політичної партії» вказувати на чотири ознаки:

- 1) як суб'єкт певної ідеології або особливої світоглядної орієнтації;
- 2) як організація, тобто достатньо тривке об'єднання людей на різних рівнях політики — від місцевого до міжнародного;
- 3) мета партії — завоювання та здійснення влади (хоча бувають партії, які вбачають свій обов'язок у пробудженні сучасної думки навколо болючих, на її погляд, проблем);
- 4) кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу — від голосування за неї до активного членства.

Французький політолог Жан-Луї Кермон дає таке визначення: «партії — це організовані політичні сили, які об'єднують громадян однієї політичної тенденції для мобілізації думки з певної кількості цілей та для участі в органах влади або для орієнтування влади на досягнення цих вимог». З такими істотними ознаками партії можна погодитися і взяти їх за основу, аналізуючи партійну систему і партійні процеси в Україні.

Існують різні точки зору на історію становлення партій.

Так, континентальні європейські політологи здебільшого вважають, що партії виникли із запровадженням загального виборчого права, а політичні формування (клуби, асамблеї) часів французької революції є лише прообразами партій.

Англо-американські політологи наполягають на тому, що відлік партій у сучасному розумінні треба вести з XVII—XVIII ст., зокрема, коли в 70-80 роках XVII ст. в Англії з'явилися перші справжні партії — торі і вігі.

Виникнення партій пов'язане з особливостями політичної ситуації у тій чи іншій країні, тенденціями світового суспільного розвитку. За М.Вебером, партії у своєму розвитку пройшли три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія. Одні партії виникли внаслідок проведення виборчої компанії, інші (комуністичні партії) з'явилися в нелегальних умовах боротьби проти існуючого політичного ладу в XIX ст., треті (соціал-демократичні) виростили з профспілкового, четверті (християнсько-демократичні) —

з католицького рухів, п'яті (об'єднання на підтримку республіки) — з найближчого оточення визначних політичних діячів.

Сучасний партійний процес у країнах Заходу має тенденцію до утворення партійних коаліцій (коаліції лівих у період п'ятої Республіки у Франції, соціал-ліберальний альянс у Великобританії, Союз вільних демократів спочатку з соціал-демократами, а згодом — з християнськими демократами в Німеччині).

У країнах Східної Європи і СНД партійне життя характеризується політичною диференційованістю, коли на підставі розпаду масових об'єднань та рухів виникають нові партії, відірвані від соціальних груп.

У багатьох країнах «третього світу» вагомими чинниками утворення партій є релігійні, класові, часом родові чи плеємінні інтереси. Подекуди тут відсутній політичний плюралізм.

Аналізуючи діяльність партій, важливо визначити їхні функції:

- 1) ідеологічну (розробка ідеології і поширення її серед електорату, що сприяє інтеграції і соціалізації певних соціальних груп, категорій індивідів, передбачає їх об'єднання навколо засвоєння певної системи цінностей, норм);
- 2) наукову (розробка партією різних соціальних проектів, технологій виборчої компанії, законопроектів, програм соціально-економічного, політичного, духовно-культурного розвитку, адміністративно-управлінських процедур на основі функціонування інформативно-аналітичних центрів, центрів стратегічних досліджень, соціологічних лабораторій, бібліотек);
- 3) участі у боротьбі за владу (механізм добору кадрів та підготовки для різних рівнів державної діяльності (депутатської і адміністративно-управлінської), створення «тіньових кабінетів», моделювання державної діяльності своїх політичних опонентів, критика їхнього політичного курсу, розробка стратегії і тактики передвиборчої боротьби);
- 4) здійснення влади (розробка політичного курсу, а також пошук управлінських моделей його здійснення, формування громадської думки для підтримки цього курсу, розширення контактів з різними політичними силами і соціальної бази для здійснення владного статусу);
- 5) представництво соціальних інтересів (партія виявляє інтереси тих чи інших соціальних груп, надає їм політичне спрямування через різні засоби комунікацій, коригує власний політичний курс відповідно до їхніх інтересів).

Типологізація партій здійснюється за різними ознаками. Найістотніші з них такі: ідеологія, політична платформа, організаційна структура, методи і засоби діяльності, політичний статус, соціальна основа й електорат.

За ідеологіями як певними системами політичних цінностей партії поділяються на: комуністичні і неоконсервативні, соціал-демократичні, ліберальні і неоліберальні, консервативні і неоконсервативні, фашистські і неофашистські. Типологія партій передбачає також поділ їх за політичним темпераментом — ліві, центристські, праві. Такий поділ бере початок з часів французької революції 1789 р., коли на засіданнях Національної

Асамблеї ліворуч сиділи яacobінци (прихильники радикальних змін), в центрі — помірковані (жирондисти), а праворуч — прихильники збереження монархії (роялісти).

Для лівих і правих характерний певний набір цінностей, що зберігаються упродовж століть. Скажімо, лівим властиві пацифістські, антикапіталістичні, антирасистські, антиклерикальні орієнтації, прагнення до рівності і прогресу, праві визнають культ влади та ієрархії, прагнуть до збереження ustalених порядків, поваги до них. Тому не випадково Ф. Гогель назвав лівих «партією руху», а правих — «партією порядку». Сучасна типологізація за ідеологічними критеріями виглядає так: ліві (комуністи), лівий центр (соціал-демократи), центр (ліберали), правий центр (неоконсерватори), праві (неофашисти).

Партії конкретизують свої ідеологічні засади у політичних платформах, які визначають стратегічні й тактичні пріоритети відповідно до політичної ситуації. Часто в політичних платформах основні ідеї партій різних ідеологічних напрямів збігаються.

Наприклад, останніми роками на виборах в Іспанії, Франції, Австрії ліберальні і навіть консервативні партії враховували кращий досвід соціал-демократії і використовували її гасла у виборчій кампанії, і навпаки, на виборах перемагали ті соціал-демократичні партії, які використовували «ліберальні» цінності. На сучасному етапі домінує тенденція до зближення політичних сил лівоцентристської, центристської, правоцентристської орієнтації.

Політична платформа, як правило, включає такі блоки проблем: удосконалення державних і правових інституцій, соціально-економічна стратегія, духовно-культурна політика. Кожний із цих блоків можна розбити на вузчі. Наприклад, державні і правові інституції включають такі напрями, як визначення форми державного устрою і правління, діяльність адміністративно-виконавчих, представницьких і судових органів, військово-політичну доктрину, зовнішньо-економічну стратегію.

Організаційна структура передбачає організаційні принципи побудови партії, статус її органів, взаємозв'язки між структурними ланками. У світовій політології виділяються декілька підходів до класифікації партій за їх організаційною структурою. М. Дюверже встановив бінарну класифікацію — кадрові та масові партії. Кадрові партії виникли на початку ХХ ст. на основі електоральних комісій «у низах» та парламентських груп «у верхах». Кадрові партії не мають інституту фіксованого членства і членських внесків, діють переважно під час передвиборчих кампаній через професійних і громадських активістів.

Кадрові партії — це передусім партії впливових людей, котрі мають авторитет і можуть розраховувати на підтримку. Первинними осередками таких партій є комітети виборчого округу чи району, які намагаються залучити під час виборів якомога більше своїх прихильників. Кадрові партії слабо ідеологізовані, тобто мало займаються розробкою ідеологічних доктрин, а здебільшого керуються виборчим прагматизмом. До типових кадрових партій належать Республіканська і Демократична партії США.

Масові партії об'єднують велику кількість людей, що гуртуються у первинних структурах, мають фіксоване членство. Основне джерело їх фінансування — членські внески. Діяльність цих партій має здебільшого ідеологіч-

ний характер і відзначається активною виборчою боротьбою. Керівництво в масових партіях здійснюють професійні політики та постійні управлінські партійні кадри. Ці партії вимагають у своїх членів пристрастності і лояльності, а також активної участі у партійному житті. За структурою серед масових партій розрізняють соціал-демократичні, комуністичні (ленінські) і фашистські. Масові партії, як правило, збюрократизовані, спостерігається сильний розрив між партійними масами і партійною елітою.

Партії комуністичного і фашистського типів — суворо централізовані та ієрархізовані, вимагають залізної дисципліни від своїх членів, сповідають культ вождя. Структурні підрозділи партій фашистського типу здебільшого воєнізовані, що забезпечує їм активні й рішучі дії у боротьбі з противниками. Класифікація М. Дюверже певною мірою застаріла, оскільки не допускає існування партій проміжного типу, які б одночасно поєднували риси кадрових і масових партій.

Ж. Шарло доповнив типологізацію М. Дюверже третім типом — партіями виборців. Цей тип партій, з одного боку, характеризується виборчим прагматизмом, але не створює мережі організованих прихильників на зразок кадрових партій, а з іншого — має централізовану масову організацію, проте не вимагає від своїх членів постійної участі у партійному житті. Такими є сучасні партії центристського спрямування.

За характером внутрішньої субординації розрізняють три типи партій: централізовані з вертикальною структурою управління, децентралізовані з горизонтальними координуючими і управлінськими ланками, фракційні.

Перший організаційний тип характеризується строго фіксованим членством, чітко окресленою централізованою владою, відокремленістю апарату від рядових членів партії. Такі партії після війни у Франції, Німеччині, Італії почали втрачати підтримку громадськості. Нині в країнах Заходу централізованими є партії лівої ідеологічної орієнтації, а в посткомуністичних країнах — ліві, правоцентристські та праві партії.

Багатьом консервативним і ліберальним партіям Заходу властивий децентралізований організаційний принцип. Найбільш яскраво ця структура виражена у партії зелених.

Фракційність чітко простежується у Ліберально-демократичній партії Японії, яка перебуває при владі з 40-х років. Кожна фракція має організаційну автономію при координації загальнопартійного керівництва і конкурує з іншими. Фракційність характерна і для Соціалістичної партії Франції.

За методами і засобами діяльності партії поділяються на авангардні та парламентські. Авангардні партії, які претендують на керівництво всім народом, вдаються до силових методів тиску (страйків, пікетування і навіть актів терору) на владу для розв'язання власних програмних цілей. Часто діяльність цих партій межує з порушенням законів. Хоча відкрито у правових державах вони не афішують своїх дій. Авангардний тип партій, що відзначаються ультрарадикалізмом і екстремізмом, найбільш поширений серед ультралівих і ультраправих.

Партії парламентського типу (ліберальні, соціал-демократичні та нео-консервативні) помірковані, вони користуються тими засобами, які не виходять за межі правового поля.

Статус партії характеризує її місце та роль у суспільстві і державі та передбачає юридичний, територіальний і владний аспекти. За юридичним статусом партії бувають легальні та нелегальні, за географічною поширеністю і густотою організації — регіональні, що діють у певному регіоні; національні, діяльність яких поширюється на всю територію держави; наднаціональні, що мають розвинені міжнародні структури. Владний статус передбачає представництво партій у державних органах. За владним статусом партії поділяються на опозиційні, парламентської більшості і парламентської меншості.

Що стосується соціальної основи і електорату, то до середини ХХ ст. партії мали чітко виражену класово-соціальну орієнтацію. Згодом, коли соціальна структура стала мобільнішою, на зміну класовим почали приходити загальнонародні партії, за термінологією західних політологів, «партії для всіх».

Дж. Сарторі доводить, що партія не репрезентує, а відображає соціальну групу, тобто соціальним складом вона дуже близька до ціннісних орієнтацій тих, хто голосує за цю партію. Скажімо, якщо в партії переважають підприємці, то, очевидно, вона користуватиметься здебільшого підтримкою тих виборців, які поділяють психологію та ідеологію підприємництва. Проте саме цей момент дає змогу партії якоюсь мірою (залежно від рівня політичної культури) відстоювати інтереси власного електорату. Це досить виразно простежується у посткомуністичних країнах.

Важливою проблемою є правова інституціоналізація партії, тобто законодавче оформлення і регламентування її діяльності. Уперше правове санкціонування партій здійснено в конституціях Чехословаччини (1 жовтня 1920 р.) та Австрії (29 червня 1920 р.).

Законодавче регулювання партійної діяльності в різних країнах здійснюється по-різному. У цьому зв'язку їх можна поділити на три групи:

- 1) країни, де порядок утворення партії взагалі не регулюється законом, оскільки це — приватна справа громадян (Великобританія);
- 2) країни, законодавство яких не вимагало формальної реєстрації партії, хоч вона може набути юридичного статусу лише у випадку представлення визначених документів у компетентні органи (Австрія, ФРН);
- 3) країни, правові системи яких передбачають обов'язкову реєстрацію (Україна, Росія).

Законодавство багатьох країн зобов'язує, щоб партії будувалися на демократичних принципах, регулярно оприлюднювали основні партійні документи, склад керівництва, відомості про джерела фінансування та використання коштів.

У більшості країн здійснюється державне фінансування партій з метою обмеження можливостей підкупу партійної еліти зацікавленими групами. Існують способи розподілу державних коштів: залежно від кількості голосів, отриманих на виборах (ФРН, Італія, США) та від кількості мандатів у парламенті (Данія, Швеція, Фінляндія, Франція, Бразилія).

Практикується і змішаний спосіб (Великобританія, Іспанія). Крім цього, у деяких країнах частина дотацій (у Бразилії — 10%, Італії — 15% від загальної суми) розподіляється порівну між усіма партіями в парламенті. В Австрії, Італії, Іспанії крім дотацій, отриманих відповідно до результатів

голосування, виділяються спеціальні кошти для парламентських партійних фракцій.

Партійну систему треба розуміти як сукупність політичних партій, характер їх взаємодії, місце і вплив у певній політичній системі.

Типологія партій передбачає декілька варіантів:

- тритипова схема М. Дюверже, згідно з якою партійні системи поділяються на однопартійні, двопартійні і мультипартійні;
- тритипова система Б. Гаврилишина, який поділяє партійні системи на олігархічні, противаг (боротьби за владу) і колегіальні (співпраці при владі);
- семитипова схема Дж. Сарторі з таким поділом партійних систем: однопартійна, гегемоністська, домінування, двопартійна, обмеженого плюралізму, поляризованого плюралізму, атомізована.
- типова система А. Лейпхарта який поділяє партійні системи за способом утворення коаліцій на підставі їхнього ставлення до існуючих в суспільстві протиріч: лівоцентристська, правоцентристська, ліво-права, ліво-центр права.

Класифікація Дж. Сарторі, на відміну від інших класифікацій, не тільки розрізняє партійні системи за кількістю функціонуючих у політичній системі партій, а й враховує характер їх взаємодії, ступінь політичного впливу на суспільство загалом і політичну систему зокрема. Тому таку класифікацію можна використовувати у наукових дослідженнях як найдосконалішу.

Однопартійній системі властиве конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного і державного апарату, заборона утворення інших партій. Така партійна система існувала у фашистських Італії та Німеччині, а також у колишньому Радянському Союзі. Нині вона існує в Китаї, Північній Кореї, на Кубі, в Іраку та деяких країнах Африки (Кенія, Сомалі, Лівія).

Гегемоністська система характеризується панівним становищем однієї партії при відсутності партійної конкуренції, а також — наявністю декількох партій, які мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії. Така система існувала у соціалістичних країнах Східної Європи.

Система домінування передбачає довготривале (протягом декількох термінів парламентських виборів) керівництво державою однієї партії, яка має достатню парламентську більшість для формування уряду. Ця партійна система мала місце у Швеції, де у 1932-1976 рр. та у 1982-1991 рр. правила Соціал-демократична робітнична партія, і в Японії, де Ліберально-демократична партія від 1955-1994 рр. незмінно формувала уряд.

Двопартійна система відзначається домінуванням двох потужних політичних партій, одна з яких перебуває при владі, а інша — в опозиції. Класичними країнами з двопартійною системою є Великобританія і США. Республіканська і Демократична партії США, Консервативна і Лейбористська партії Великобританії, змінюючи одна одну при владі, переважають у політичних системах цих країн.

Система обмеженого плюралізму характеризується наявністю багатьох партій, проте у парламенті й уряді представлені лише деякі з них,

позасистемна опозиція відсутня. Система обмеженого плюралізму залежить від механізму формування уряду і поділяється на однопартійну, двоблокову і мультипартійну.

У першому випадку уряд формується партією, що здобуває абсолютну більшість голосів на парламентських виборах, хоч інші партії також представлені у парламенті. Типовим прикладом є Іспанія, де уряд формувала соціалістична партія, а зараз — консервативна.

Двоблокова коаліція передбачає формування уряду двома політичними силами, як наприклад у ФРН, де від 1982 р. уряд формувався блоком соціал-демократів та християнських демократів (СДПН і ХД—ХСС), а в даний час — соціал-демократів і зелених.

За мультипартійної коаліції уряд формується з представників декількох партій на основі їх пропорційного представлення у парламенті згідно з результатами виборів, як наприклад, у Швейцарії, Бельгії, Нідерландах.

Система поляризованого плюралізму, яка призводить до загострення боротьби між політичними силами, передбачає наявність партійного центру, що формує уряд, і двосторонньої деструктивної опозиції. Така система існувала в різні роки у Франції, де роль партійного центру виконували соціалістична партія (ФСП) та об'єднання на підтримку Республіки (ОПР), лівої опозиції — комуністи (ФКП), а правої — неофашисти (НФ), а також в Італії, де головна роль належала християнським демократам (СДП), роль лівої опозиції — комуністам (ІКП), правої — італійському соціальному рухові — національним правим силам (ІСР—НПС).

Атомізована система характеризується наявністю багатьох маловпливових, малочисельних партій та багатьох позасистемних політичних сил. Вона поділяється на системи крайнього плюралізму і авторитарної псевдопартійності. Перша система існувала у посткомуністичних країнах до виборів на багатопартійній основі і частково збереглася у деяких з них (Україна, Росія, Казахстан). Друга система властива деяким країнам Латинської Америки; існує багато партій, між якими точиться гостра боротьба, а реальна влада перебуває у руках військової верхівки.

А. Лейпхарт на підставі аналізу партійного життя у 21 країні світу виділив сім типів протиріч, з якими можна типологізувати партійні системи: 1) соціально-економічні, які стосуються визначення партійних пріоритетів, щодо державної чи приватної власності, сильної чи слабкої ролі уряду в економічному регулюванні, підтримки чи опозиції щодо перерозподілу суспільного продукту від багатих до бідних, розширення чи зменшення соціальної допомоги; 2) релігійні — ставлення до релігійних організацій і релігійних цінностей (Ізраїль, Японія, Австралія); 3) культурно-етнічні — відстоювання тих чи інших етнічних груп (Бельгія, Канада, Швейцарія, Швеція, Фінляндія); 4) між містом і селом — репрезентації інтересів сільського або міського населення (наприклад, Швейцарська народна партія — партія яка виражає здебільшого інтереси сільських верст населення); 5) щодо підтримки режиму — опозиції або захисту існуючого режиму (мало місце 1945-1980 рр. В тих країнах де діяли комуністичні партії — Франції, Італія, Японія); 6) у міжнародній політиці — ставлення до процесів інтеграції і глобалізації;

7) індустріальні та постіндустріальні — ставлення до традиційних цінностей епохи індустріалізму і постіндустріальних цінностей — партисипітарної демократії (демократії участі) і інвероументалізму (якості життя та навколишнього середовища).

Урахування цих аспектів дало б змогу зіставити концептуальну модель партії з фактичною інформацією про неї. Такий підхід на Заході відображений у проекті К. Джанди, котрий здійснив спробу побудувати універсальну модель партії, яка відображала б одночасно її ідеологію, організаційну структуру, соціальний склад, її відносини з владою, іншими партіями.

РОЗДІЛ № 14 ВИБОРЧА СИСТЕМА

ПЛАН

- Основні принципи функціонування виборчого права.
- Структура виборчої системи.
- Типи виборчих систем.

Виборча система з XIX ст. функціонує у рамках виборчого права, яке пройшло складну еволюцію демократизації. Якщо на етапі зародження виборче право передбачало високий майновий ценз, через що тільки невеликий відсоток (3-8%) населення брав участь у виборах, то вже з середини XX ст. дедалі більше категорій населення надіялося виборчими правами.

На початку першої світової війни прямий майновий і податковий ценз для активного виборчого права зберігався у не багатьох країнах. На сучасному етапі розвитку виборчого права майновий ценз відсутній, однак зберігається віковий та ценз осідлості. Спочатку треба сказати, що існує активне і пасивне виборче право, а потім — про різницю між цими видами.

У розвинених країнах Заходу існує різниця між активним (право обирати) і пасивним (право бути обраним) виборчим правом, а також різниця між виборами до нижньої і верхньої палат парламенту. Наприклад, на виборах до нижньої палати парламенту Великобританії віковий ценз для активного виборчого права становить 18 років, для пасивного — 21 рік, у Франції відповідно — 18 і 23 роки, у Бельгії, Італії, Канаді, Нідерландах, США та деяких інших країнах 18 і 21 рік, у Японії — 20 і 25 років. У Фінляндії та Швейцарії віковий ценз для активного і пасивного виборчого права однаковий.

Щодо виборів до верхньої палати, то віковий ценз для пасивного виборчого права значно вищий, ніж до нижньої палати. Так, у США він становить 30 років, Бельгії, Італії — 40, Франції — 25, Японії — 30 років. Ценз осідлості запроваджено у багатьох країнах. У США він становить місяць, в Австралії, ФРН та Японії — три, у Канаді та Фінляндії — 12 місяців. Цей термін передбачає необхідність проживання виборця на території відповідного округу.

Крім вимоги певного терміну проживання на території виборчого округу, виборче право деяких країн встановлює і термін проживання у цій країні. Наприклад, у Норвегії та

Ісландії для активного виборчого права термін осідлості становить п'ять років, у Австралії — півроку.

Виборче право цивілізованих країн на сучасному етапі можна вважати загальним, за винятком деяких оптимальних обмежень. Майнові, статеві, а також освітні цензи у виборчому праві відсутні, хоч час відміни деяких із них можна віднести до повоєнного періоду. Скажемо, у США до 1964 р. існував податковий ценз, а до 1970 р. — ценз грамотності.

Крім вікового цензу і цензу осідлості, існують певні обмеження для громадян, які скоїли злочини або відбувають тюремне ув'язнення. Деякі країни,

зокрема Франція, Великобританія, як певне обмеження для громадян встановлюють виборчу заставу. Вона повертається лише тоді, коли кандидат у депутати набере передбачену законом кількість голосів.

Наприклад, у Великобританії виборча застava становить 500 фунтів стерлінгів. Вона може бути повернена кандидатові у депутати, коли той набере п'ять відсотків від загальної кількості голосів.

У деяких країнах законодавство проголошує обов'язкове голосування. Виборчі закони Австралії, Бельгії, Люксембургу та Нідерландів передбачають штрафні санкції за неучасть у голосуванні, в Австрії та Греції — кримінальну відповідальність. Такі норми, безумовно, суперечать принципам вільного волевиявлення громадян.

Крім принципу загальності, виборче право зарубіжних країн закріплює принцип рівності. Це означає, що кожний виборець має один голос і всі громадяни беруть участь у виборах на рівних підставах. При цьому передбачається створення рівних за чисельністю виборчих округів. У багатьох країнах встановлюється мінімум, а інколи — максимум, від якого обирається визначена кількість депутатів. Але на практиці є істотні відхилення від встановленої законом норми, оскільки, як правило, виборчі округи збігаються з адміністративно-територіальними одиницями.

У Великобританії, наприклад, найбільший за кількістю населення округ перевищує найменший у чотири рази. Деякі правлячі партії намагаються шляхом різноманітних маніпуляцій з виборчими округами забезпечити собі більше представництво. Ця практика дістала назву «джерімендер» — за прізвиськом губернатора штату Масачусетс — Джері, який за рахунок переключення округів забезпечив своїй партії утричі більше представництво.

Подібне спостерігається і нині, оскільки правлячі партії з допомогою визначення структури округів прагнуть дістати перевагу в «своїх округах».

Виборча система є сукупністю, передбачених виборчим законодавством механізмів та процедур, пов'язаних із формуванням органів влади. У вужчому розумінні виборча система включає лише ті елементи, які пов'язані із типом робочого округу, способом голосування, методом трансформації голосів у мандати.

Виходячи із аналізу літератури по даній проблематиці структуру виборчої системи можна подати в такому вигляді:

- тип виборчого округу;
- об'єкт голосування;
- спосіб голосування;
- метод трансформації голосів у мандати;
- метод трансформації залишків голосів у мандати.

Виборчі округи поділяються на: одномандатні і багатомандатні в залежності від кількості мандатів, виділених на округ; національні та регіональні за способом формування партійних списків; мажоритарні та пропорційні в залежності від того кого обирають виборці: партію, блок чи особу (навіть, якщо вона представляє партію).

Об'єктом голосування можуть бути: особи як представники партії, так і самовисуванці, які балотуються по одномандатному округу; особи, як

представники партії так і самовисувані, які балотуються по багатомандатних округах(Японія); партійні списки по національному багатомандатному округу; партійні списки по регіональних округах; партійні списки і окремі кандидати в списках.

Якщо ми звикли до одного типу голосування, в рамках якого виборець має лише один голос, то світова практика знає декілька типів голосування:

- категоричне — де виборець голосує за одного кандидата або партію;
- альтернативне — де виборець має декілька голосів, але менше ніж мандатів і може їх розподілити в рейтинговому порядку (1-е місце, 2-е місце, 3-е місце);
- кумулятивне — де виборець має стільки голосів, скільки є мандатів і може їх розподілити в рейтинговому порядку, як в рамках одного партійного списку, так і багатьох партійних списків.

Щоб визначити кількість мандатів, які партія отримує внаслідок подолання виборчого бар'єру (виборчий бар'єр може становити від 1 — до 12%), треба голоси виборців, поданих за партію поділити на кількість мандатів. Світова виборча практика передбачає декілька типів визначення виборчої квоти:

звичайну, де кількість голосів виборців поданих за партію ділиться на кількість мандатів;

Хагенбах-Бішова, яка визначається за формулою $(V / S + 1)$, де V — кількість голосів поданих за партію, а S — кількість мандатів.

Друпа — визначається за формулою $(V / S + 1 / + 1)$.

Отже підрахунок голосів здійснюється на підставі вказаних типів квоти.

Однак після розподілу мандатів на підставі квоти, необхідно ще розподілити залишки, які дають змогу партії отримати ще декілька мандатів. В літературі виділяють декілька методів підрахунку залишків, трансформацію їх в мандати:

- метод пропорційності, де партія отримує від нерозподілених голосів ту частку, яка відповідає її загальній кількості попередньо розподілених мандатів.
- метод найбільшого залишку дозволяє отримати додаткові мандати тим партіям, залишок голосів яких (внаслідок певних обчислювальних процедур) буде найбільший.
- метод д'Хондта дозволяє одержати додаткові мандати тим партіям, які мають “найбільші середні”, отримані внаслідок ділення залишкових голосів на кількість дільників, що відповідає кількості мандатів.
- метод Сен-Лаге — подібний до попереднього за винятком процедури визначення “найбільшого середнього”, яка передбачає залишкові голоси ділити на непарні дільники (1, 3, 5).

На основі виборчого права та структури виборчої системи можна виділити декілька типів виборчої системи. Світова практика знає такі типи: представницьку (куріальну), мажоритарну, пропорційну, змішану.

Куріальна система існувала на початку ХХ ст. в Австрії та Росії. Вона передбачала поділ виборців на окремі курії, кожна з яких мала своє представництво в парламенті. Наприклад, у Австрії за законом 1873 р. виборці

поділялися на п'ять курій: землевласників, торговельних і промислових палат, сільських громад, міст і загального виборчого права. Для кожної курії із загальними цензами активного виборчого права визначалися спеціальні цензи для групи виборців окремо. Так, для представників курій землевласників треба було володіти нерухомим майном, курій міст і сільських громад — сплачувати встановлений податок, курій торговельних і промислових палат — бути членами цих палат, курій загального виборчого права — шестимісячний ценз осідлості.

Така виборча система існувала в 1905 р. у Росії і дещо в модифікованому вигляді в СРСР у часи Горбачова, де компартія, профспілки і наукові установи мали свою квоту депутатів на з'їзді Рад СРСР.

Мажоритарна система передбачає визначення переможця за більшістю голосів, отриманих у виборчому окрузі. Виборчі округи при застосуванні мажоритарної системи найчастіше бувають одномандатними. Дуже рідко трапляється варіант багатомандатності округів. Він застосовується на виборах до місцевих органів влади у Великобританії, Новій Зеландії та Японії. У цих країнах виборець має стільки голосів, скільки вибирається депутатів від округу (за винятком Японії, де виборець має менше голосів, ніж потрібно обрати депутатів). Мажоритарна система поділяється на такі види: 1) абсолютної більшості; 2) відносної більшості; 3) преференційна виборча система. Мажоритарна виборча система абсолютної більшості передбачає обрання кандидата депутатом, якщо він набрав більше 50% від загальної кількості поданих в окрузі голосів. При повторному голосуванні необхідно набрати для перемоги більшість голосів. Ця система діє у Франції, Екваторі, Україні (діяла до 1998 р).

При мажоритарній виборчій системі відносної більшості обраним вважається той кандидат, який набере більшість голосів. Тут може існувати нижній поріг необхідної кількості голосів (12 або 25%). Така виборча система мазоритарна у США, Великобританії, Канаді.

Преференційна виборча система застосовується у багатомандатних округах, де виборець самостійно виводить рейтинг усіх кандидатів. Якщо жоден із кандидатів не отримує кількості голосів відповідно до встановленої квоти, то другий тур не відбувається. Замість нього проходить процедура підрахунку голосів згідно якої, з усього списку кандидатів виключається той, хто набрав найменше перших місць. Голоси вибувшого кандидатів передаються в певному порядку тому кандидату, який набрав найбільше перших місць. Ця процедура може охоплювати декілька етапів і тривати доти, доки необхідна кількість кандидатів не набере кількості голосів, що відповідає квоті.

Ще однією модифікацією мажоритарної виборчої системи є американська система виборів президента. Вона характеризується тим, що вибори відбуваються у два етапи. На першому етапі проводяться первинні вибори — праймеріз в процесі яких, кожна партія висуває своїх представників у кандидати в президенти і затверджує на своїх національному з'їзді ту кандидатуру, яка отримала на даному етапі виборів перемогу над іншими претендентами цієї партії.

На другому етапі формуються кандидати в члени виборщиків шляхом висування єдиним списком комітетами політичних партій із 50-и штатів.

Кількість колегії виборщиків залежить від кількості сенаторів, членів представників конгресу США, вибраних з даного округу і тому в кожному штаті кількісний склад колегії виборщиків не однаковий (від 8 до 20). Від федерального округу Колумбія вибирається 3 виборщики. Кількість виборщиків на федеральному рівні повинна дорівнювати 538 осіб (435+100+3).

При виборах виборщиків, де кожний штат є округом, всі місця в колегії виборщиків отримує той партійний список виборщиків, який отримав найбільшу кількість голосів на виборах, а виборщики від інших партій не отримують жодного місця.

Пізніше виборщики збираються в інших штатах і голосують бюлетнями за президента і віце-президента. Вважається вибраним президентом кандидатура яка набрала абсолютну більшість голосів (270 і більше).

Мажоритарна виборча система сприяє успіхові великих впливових партій, які мають розгалужену структуру в більшості виборчих округів. Вважається, що мажоритарна система таким чином забезпечує стабільність парламентів і урядів.

Недоліком її є те, що голоси, подані за переможених кандидатів, фактично пропадають. У результаті таких виборів трапляються випадки, коли партії виграють вибори за кількістю голосів виборців, а програють їх за кількістю отриманих мандатів. Так, у 1981 р. Лейбористська партія Великобританії виграє вибори за кількістю голосів, але програвала Консервативній партії за кількістю мандатів.

Пропорційна виборча система передбачає вибори за партійними списками і розподілом мандатів між партіями пропорційно до кількості голосів, зібраних кожною із них у межах виборчого округу. Характерним для пропорційної виборчої системи є те, що, по-перше, визначається виборчий метр і, по-друге, здійснюється умовна передача голосів. Виборчий метр — це найменша кількість голосів, необхідна для обрання одного депутата. Умовна передача голосів означає, що голоси, подані за кандидата понад те число, яке відповідає виборчому метру, обов'язково зараховується іншому кандидатові, який не набрав необхідної кількості голосів.

Вибори за пропорційними списками проводять тільки у багатомандатних округах, оскільки навіть теоретично не можна поділити один мандат між кількома депутатами.

Здебільшого межі виборчого округу збігаються з межами великої адміністративно-територіальної одиниці — області, штату, провінції, землі.

У деяких країнах, наприклад Ізраїлі, Португалії, Японії, територія держави і є виборчим округом. У Данії і Швеції згідно з так званою системою вирівнювання, невелика частина (від 10 до 20%) мандатів заздалегідь виділяється для розподілу в загальнонаціональному окрузі.

Пропорційна виборча система поділяється на такі підсистеми: пропорційна система з жорсткими списками; пропорційна система з преференціями; пропорційна система з напівжорсткими списками; панасаж.

Пропорційна система з жорсткими списками передбачає голосування за цілий список. У виборчому бюлетені, як правило, фігурують тільки назви або емблеми партій, без переліку кандидатів до них. Виборець підкреслює

обрану назву партії або емблему. Така система застосовується в Іспанії, Португалії, Ізраїлі.

Преференційна система дає змогу виборцям виражати своє ставлення до кожного кандидата, занесеного до конкретного партійного списку. Виборець у бюлетені має право надати перевагу (преференцію) тому чи іншому кандидатові. Тут переможець визначається на підставі кількості голосів, отриманих тим чи іншим кандидатом, незалежно від його порядкового номера в партійному списку. Система з преференціями існує у Фінляндії, Бельгії, Нідерландах.

У системі з напівжорсткими списками виборець голосує, як і в першому випадку, за цілий список або у другому випадку вибирає кандидата за преференційним принципом. Така система функціонує в Італії, Австрії, Швейцарії.

Пропорційна виборча система, на відміну від мажоритарної, по-перше, краще враховує відповідність між кількістю голосів та мандатів; по-друге, виборець тут голосує, як правило, за певні політичні платформи, а не за позицію окремих людей. Однак при цій системі отримують мандати малочисельні позасистемні партії. Для подолання цього недоліку застосовується загороджувальний «пункт», тобто відповідний відсоток голосів, який повинна отримати партія, щоб здобути мандат депутатів. У випадку неподолання цього бар'єра партія не одержує жодного мандата. В Ізраїлі виборчий бар'єр становить 1%, у Швеції — 4%, в Німеччині, Росії — 5%, у Туреччині — 10% дійсних голосів.

Виборча система типу панасаж дозволяє виборцю з допомогою кумулятивного голосування обирати кандидатів в одному або декількох списках партій.

Змішана виборча система є комбінацією мажоритарної і пропорційної виборчих систем. Вона має різні модифікації. У найпоширенішому варіанті змішаної виборчої системи частина депутатів вибирається за пропорційним, а частина — за мажоритарним принципом до нижньої палати парламенту. При цьому пропорційна і мажоритарна частина можуть мати різні величини. Так, у Німеччині, Росії, Литві, Грузії пропорційна і мажоритарна величини становлять половину, а в Угорщині — дві та одну третини від загальної кількості депутатських місць. У цій системі виборець отримує два голоси: один подає за одного із кандидатів, а другий — за один із списків.

Існує також варіант змішаної виборчої системи, коли нижня палата вибирається за пропорційним, а верхня — за мажоритарним принципами.

РОЗДІЛ № 15 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

ПЛАН

- Сутність і структура політичної культури.
- Риси і типи політичної культури.
- Політична культура України.

У соціологічній і політологічній літературі існують різноманітні підходи до визначення поняття «політична культура»:

- 1) суб'єктивний, що трактує політичну культуру як явище виключно ментальне, тобто як оцінки, цінності, знання суб'єктів політичного процесу;
- 2) суб'єктивний і біхевіористський, в яких політична культура розглядається на ментальному і поведінковому рівнях;
- 3) культурологічний, що передбачає розуміння політичної культури як сукупності цінностей і символів.

Отже, політичну культуру можна розглядати як ментально-поведінковий рівень суб'єктів політичного процесу, духовно-ментальну основу політичної системи, якісний стан функціонування інститутів політичної системи і форм політичної взаємодії.

Структурні компоненти політичної культури як багатопланового явища слід розглядати на декількох рівнях: 1) ментально-поведінковому — цінності, норми, способи поведінки; 2) ментально-духовному — ідеологія, наука, елементи політичної психіки та мова; 3) якісного стану функціонування інститутів та форм політичної взаємодії — елементи культури парламентаризму, політичного, державного та муніципального управління, конфлікту, співпраці, конкуренції тощо.

Політичні цінності — переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу повинні реалізувати. Політичні цінності охоплюють ті явища, що є предметом певних політичних інтересів, бажань, домагань, потреб. Це суверенітет, державна влада, політичні свободи, соціальна справедливість, правопорядок, війна, мир тощо. Названі цінності по-різному сприймаються і трактуються суб'єктами політики. Вони можуть мати різні виміри залежно від історичної епохи, типів суспільства і політичної системи, ідеології.

Кожна історична епоха по-своєму інтерпретує цінності. Скажімо, якщо в епоху Середньовіччя державна влада розглядалась, як порядок панування і підпорядкування, установлений Богом, в епоху Нового часу — як засіб досягнення цілей певних соціальних груп, то нині вона розцінюється як засіб узгодження соціальних інтересів, регулювання суспільних відносин. Політичні цінності не тільки формуються на загальному тлі національної культури, а є результатом власне політичної взаємодії. Якщо нація має обмежений політичний досвід, то незважаючи на її високі досягнення в інших сферах, вона відставатиме у політичному житті.

Політичні цінності, незважаючи на набуті ними в сучасну епоху універсальні риси, здебільшого мають національну специфіку. Так, у англо-саксонських країнах політична культура ґрунтується на верховенстві закону й особи, засадах конкуренції, національній консолідації, в Німеччині та Австрії — на поєднанні принципів партнерства і конкурентності у політичному процесі, а також на основі жорсткого регулювання суспільних відносин і децентралізації влади.

У посткомуністичних країнах політична культура зберігає патерналістські стереотипи, на яких вміло спекулюють противники реформ. Низький рівень громадянської культури у посткомуністичних країнах виявляється у двох крайнощах: національному чванстві і національному нігілізмі.

Політична культура на ідеологічному рівні включає: комуністичні, соціал-демократичні, неоліберальні, неоконсервативні і фашистські цінності. В рамках тієї чи іншої ідеології спостерігається різна оцінка фундаментальних політичних цінностей. Так, ліберальна ідеологія зосереджує увагу на правах особи, а неоконсервативна — на поєднанні прав спільноти (нації, групи) й особи, фашистська — на пріоритеті прав нації і держави над правами особи.

Якщо цінності характеризують ментальний рівень політичної культури, то норми визначають загальноприйняті вимоги-зразки щодо поведінки суб'єктів політичної дії відповідно до цінностей. Норми політичної культури мають масовий характер і сприймаються передовсім як звичні правила поведінки, що не викликають захоплення, подиву або осуду в більшості людей. Вони мають власне політичний, правовий і моральний характер. Скажімо, для політиків західного суспільства власне політичними є норми політичної конкуренції, несумісності політичної кар'єри з корупцією,

Співвідношення між цінностями і нормами зводиться до того, що цінності суспільства:

- 1) на практиці реалізуються через правові й моральні норми. Так, цінність «власність» у вільному суспільстві захищена законом, і посягання на неї сприймається громадською думкою як тяжкий злочин;
- 2) виступають як норми і зразки для окремих людей. Так, гуманістичні цінності є нормами поведінки окремих людей у посткомуністичному суспільстві;
- 3) виявляються як ідеал, а в реальному житті використовуються норми, що суперечать цим цінностям. Таке явище спостерігається в посткомуністичних країнах, де багато людей позитивно сприймають цінності західного суспільства, а в житті керуються нормами старого суспільного ладу. Такий стан зумовлений тим, що ціннісно нормативна основа колишнього суспільства розпалася, а нова перебуває на початковій стадії формування. Крім цього, процес вироблення норм триваліший, ніж процес засвоєння цінностей.

Наступним елементом політичної культури є політична дія, політична поведінка. Згідно з біхевіористською теорією, щоб правильно оцінити суб'єктів політики, потрібно абстрагуватися від її ментального рівня, а сконцентрувати увагу на поведінковому.

Виділяється декілька типів поведінки. Якщо виходити з відповідної веберівської класифікації соціальної дії, то політичну поведінку можна назвати традиційною, афективною, вартісно-раціональною і раціональною.

Традиційна політична поведінка зумовлена традицією. Скажімо, в Англії згідно з традицією уряд формує парламентська більшість і лідер правлячої партії стає прем'єр-міністром.

Афективна політична поведінка визначається певним емоційним станом суб'єкта політики.

В основі вартісно-раціональної поведінки лежить мотив переконання, тобто політик керується не раціональною доцільністю, а вартісними орієнтаціями.

І, нарешті, раціональна поведінка передбачає логічне осмислення мети і засобів, адекватних політичній ситуації.

У соціології виділяють ще такі типи поведінки: ідентифікація (проста і складна) як найпоширеніший процес виживання в соціумі («Я» з більшістю; тип поведінки — поступливо-компромісний); індивідуалізація як форма вияву зрілого і нонконформного «Я» — суб'єкта, його самостійності («Я» сам по собі; тип поведінки — відгороджування); інвестиція як форма найбільш корисного для суспільства і людини розв'язання соціальних конфліктів («Я» з тим, у кого здоровий глузд»; тип поведінки — колаборативний); маргіналізація як спосіб протистояння тотальній ідентифікації («Я» з тими, хто проти більшості; тип поведінки — нонконформний, негативістський); девіація як результат деструктивного виходу із внутрішнього конфлікту, який супроводжується максимумом емоцій і агресивно-руйнівною дією («Я» проти всіх; тип поведінки — агресивно-руйнівний). Перелічені способи поведінки трапляються в усіх сферах суспільного життя, особливо у політичній.

На суспільному рівні політична культура у ментальній площині охоплює психіку, ідеологію, науку.

Важливими елементами політичної психіки є архетип, міф, стереотип, символ.

Архетип — це первинний глибокий пласт колективного підсвідомого, який через символи, образи і міфи відображає попередні образи історичних нашарувань. Архетип часто як неусвідомлена сила визначає людські почуття, думки, дії у політичній сфері, особливо в кризових ситуаціях. Скажімо, архетип старшого брата характерний для політичної психології росіян.

Політичний міф — це форма колективної психіки, яка пояснює політичну реальність цілісними чуттєво-образними засобами. Особливістю міфу є те, що він, по-перше, спирається на віру, по-друге, не піддається верифікації, по-третє, є за своєю природою ірраціональним, по-четверте, дуже впливає на масову свідомість. Міф згуртовує людей у суспільні групи навколо одного героя, події, ідеї.

Стереотип — це схематичне, стандартизоване уявлення про політику, що ґрунтується як на міфах, так і на теоретичних знаннях. Стереотип народжується з консервативної масової свідомості, яка не встигає адекватно оцінювати нову політичну ситуацію. Він закріплює політичний досвід, проте важко піддається зміні відповідно до нової ситуації.

Політичний символ — чуттєво-наочний або абстрактний засіб, що уособлює націю, політичну систему, певні позиції політичних суб'єктів. За формою виявлення розрізняють предметні (прапор, герб), словесні (гімн, патріотичні пісні, промови визначних політичних діячів); поведінкові (святкові демонстрації, церемонії).

Інтереси, цінності групових суб'єктів політики виражає політична ідеологія. М. Вебер, В. Парето, К. Маркс називали її формою спотвореної свідомості, яка маскує істинні наміри суб'єктів політики. Обмеженість ідеології полягає в тому, що вона залежить від інтересів тих чи інших суспільних груп, формує цінності й норми, властиві цим групам. Ідеологія апелює як до ірраціональних, так і до раціональних елементів масової свідомості. Тому ідеологія часто формує міфи, оживляє архетипи і стереотипи для утвердження своїх цінностей або бере на озброєння наукові концепції і теорії.

Сучасні політичні ідеології в умовах політичної конкуренції дедалі більшою мірою вдаються до використання науки. Політичні науки (політологія, політична соціологія, політична психологія, а також історія) намагаються висвітлювати політичну реальність з позиції наукової істини, а не певних інтересів. Однак політичні науки на відміну від природничих не спроможні звільнитися повністю від ідеологічного нашарування, тому що методологічною основою наукового дослідження є певні ціннісні орієнтації вченого.

Політична мова, як зовнішній спосіб вираження політичного мислення і політичних цінностей характеризує кожен елемент політичної культури. Тут можна говорити про мову політичних документів, законопроектів, політичну публіцистику, а також усну мову політиків.

Грамматична структура, стилістичні, семантичні, тональні особливості мови дають змогу виявити тип політичного режиму, та рівень мислення, ідеологічних цінностей, емоційно-вольових настроїв суб'єктів політики. Наприклад, коли ми чуємо від політиків такі судження, як “вороги народу”, “деструктивні сили”, “зрадники нації, держави” або “політики повинні займатися економікою” “ідеологічні питання треба відкласти, а займатися економічними”, то в першому випадку маємо справу з носіями тоталітарної ідеології, а в другому — політичної неграмотності.

Глибше зрозуміти механізми політичної культури дає змогу аналіз психологічних властивостей соціумів, які виявляються у сфері політичного життя. З огляду на це можна виділити такі пари властивостей: екстраверсія — інтроверсія, раціональність — ірраціональність, сенсорність — інтуїтивність, екстернальність — інтернальність, інтенціональність — ексекутивність.

Екстраверсія означає відкритість політичної культури, прагнення її носіїв до діалогу, інтенсивних контактів з іншими культурами, любов до слави і самовираження, спокійне ставлення до драматичних подій всередині країни, ініціативність, схильність до ризику, сміливість, високу комунікабельність.

Інтроверсія характеризує закритість політичної культури, що виявляється у прагненні її носіїв навчатися на власному досвіді, нехтувати чужим передовим досвідом для збереження своєї самобутності, орієнтуватися не на зовнішні, а на внутрішні тенденції і традиції розвитку, ідеалізувати внутрішнє духовне життя. Суб'єкти з такою рисою політичної культури

відзначаються терплячістю, покірністю та потребою уникати конфліктів, прагнуть змінити самих себе, а не існуючі обставини.

Рациональність політичної культури розкриває здатність соціумів до аналітичного сприйняття політичної реальності, неухильного виконання соціальних норм. Основними критеріями при прийнятті рішень для суб'єктів раціональної політичної культури є: логічно — нелогічно, правильно — неправильно, розумно — нерозумно, економно — неекономно. Така культура передбачає настанову на конкретні справи, а не на розмови про них.

Ірраціональна риса політичної культури розкриває перевагу емоцій і почуттів у діях індивідів над логічними обґрунтуваннями, міфів над раціональними теоріями. Критерії оцінок таких соціумів мають етичний характер: добре — погано, чесно — нечесно, потрібно людям — непотрібно, гуманно — негуманно. Етичний компонент ірраціональності змушує людей бути такими, як «треба», як «заведено».

Сенсорність політичної культури характеризує схильність соціумів більш довіряти власному досвіду, ніж цивілізованим принципам організації праці і управління уникати новизни, нестандартних способів розв'язання політичних рішень і задовольнятися примітивними але вже апробованими технологіями. Тут часто копітка рутинна праця над розбудовою суспільної організації і технології політичного життя замінює творчість.

Інтуїтивність політичної культури спрямована на інтуїтивне сприйняття суб'єктами політичної реальності, прагнення радикально змінити її без достатньо продуманої технології цих змін. Творчий та вольовий компоненти тут сильніші, ніж у культурі з сенсорною ознакою, але механізм реалізації може навіть слабший.

Екстернальність політичної культури виявляється в тому, що її носії шукають причини невдач не в собі, а в інших. Їм притаманне бажання звільнитися від відповідальності будь-якими засобами, нетерпимість у міжнародних відносинах, а в критичних ситуаціях — очікування «чого Бог пошле».

Інтернальна риса політичної культури розкриває активність, послідовність і відповідальність соціумів, толерантність у спілкуванні, високий соціальний інтелект, задоволення працею і життям у цілому. Соціуми з такою рисою шукають причини невдач у собі і усувають негативні наслідки своїх дій самостійно.

Інтенціональна риса політичної культури характеризує її носіїв як сильних, вольових, цілеспрямованих суб'єктів.

Для суб'єктів політичної культури з екзекутивною рисою характерна поміркованість у діях, загадковість, непередбаченість, ліричність, а також апатичність, наївність, потреба в сильному союзникові.

Політична культура виявляється не тільки у рисах на ментальному рівні суб'єктів політичного процесу, а й у системних властивостях. Таку типологізацію запропонували американські соціологи Г. Алмонд і С. Верба. Порівнюючи політичну культуру США, Англії, Італії, Німеччини, Мексики, ці вчені виділили три основні типи політичних культур: патріархальна (властива найбільш відсталім народам; відзначається відсутністю у членів суспільства будь-якого інтересу до політичної системи); підданська (характеризує

зацікавленість членів суспільства результатами функціонування політичних систем, але не передбачає їх участі у політичному процесі); активістська, або культура політичної участі (передбачає, що громадяни не лише цікавляться тим, що їм дає політична система, а й беруть активну участь у політичній діяльності).

Ці ж соціологи виділили ще такі типи політичних культур, виходячи з типології політичних систем: англо-американську, в якій переважають такі цінності, як свобода особи, індивідуалізм, добробут, а також раціональне і прагматичне ставлення до владних структур; континентально-європейську, в якій універсальні цінності англо-американського типу співіснують з фрагментами різних субкультур (етнічних, релігійних); доіндустріальну, в якій переплетені різні політичні субкультури, слабо виражені комунікативні й координаційні функції різних політичних спільнот, немає чіткого розподілу владних повноважень; тоталітарну, в якій відсутні елементи громадянського суспільства, панує тотальна бюрократизація й ідеологізація суспільних відносин.

Політична культура типологізується також за властивостями її окремих суб'єктів. Згідно з цим підходом, можна виділити електоральну, елітну культури, а також культуру політичного та державного лідера.

На індивідуальному рівні політична культура включає пізнавальну орієнтацію (істинне або хибне знання про політику); афективну орієнтацію (відчуття зв'язку або протидії до політичних об'єктів); ціннісну орієнтацію (оцінки, думки і судження про політичні об'єкти).

В Україні вивчення політичної культури перебуває на початковому етапі. Відсутні фундаментальні праці, які б розкривали цю проблему на рівні етносоціології, з використанням усього набору сучасних процедур емпіричної соціології. Певні знання про стан української культури загалом і політичної культури зокрема черпаємо з історичних і філософських праць М.Костомарова, В. Липинського, Д. Чижевського, П. Юркевича, О. Кульчицького, М. Шлемкевича, а також з окремих публікацій сучасних українських філософів і соціологів.

У нинішній перехідний період розвитку політична культура в Україні зазнає певних трансформацій під дією кризових явищ. Щоб зрозуміти зміст і тип політичної культури в Україні, використаємо схему аналізу психологічних властивостей соціумів, яка дає змогу розкрити психічні механізми функціонування культурних рис українського народу, способи їх вияву в політичному житті. Згідно з таким підходом, Україні властива інтровертна риса культури, що передовсім виявляється в українському традиціоналізмі як у побуті, так і в політиці "аби не гірше". Зокрема, що стосується політики, то український соціум не готовий до швидких і радикальних політичних змін і тому реформи в Україні проходять значно повільніше, ніж в інших посткомуністичних країнах.

Інтровертність виявляється ще й у тому, що українці більше тяжіють до малих груп (родини, братства, клану, громади), ніж до великих (партії, організації національного рівня) груп. Крім цього для українців характерні ксенофобічні настанови, які виявляються в тому, що значна частина із них з недовірою ставляться до транснаціональних корпорацій та інших міжнародних організацій.

Якщо розглядати українську політичну культуру у вимірі раціонально-ірраціональному, то вона здебільшого є ірраціональною, оскільки в українському суспільстві слабо розвинена нормативність поведінки. Українці не звикли суворо дотримуватися моральних і правових норм, а тому твердий порядок у інших народів (зокрема, англосаксів і німців) вони сприймають як черствість або недружелюбність. Ця риса сьогодні спостерігається на всіх рівнях політичного життя.

Соціальні норми на догоду груповим інтересам ігноруються законодавцями, управліннями високого державного рангу, партійними лідерами і пересічними громадянами. Хоча ідея соціального порядку є пріоритетною у масовій свідомості, проте її реалізація розглядається як виняткова прерогатива державних органів, а не як здатність громадян внутрішньо організуватися і жити згідно з випробуваними світовою цивілізаційною практикою соціальними нормами.

В ірраціональній культурі емоційність домінує над прагматичністю. На цю особливість вказували Д. Чижевський, В. Липинський. Перевага емоційного над прагматичним є однією з важливих відмінностей між українським і західним індивідуалізмом. Західний індивідуалізм має перевагу над українським у сфері соціальної взаємодії на ґрунті спільних інтересів. Український же індивідуалізм характеризується замкнутістю, обмеженим набором альтернативних варіантів для соціальної взаємодії у відстоюванні власних соціально-політичних інтересів.

Ірраціональність української політичної культури виявляється ще у тому, що діяльність політиків оцінюється не за шкалою її практичної результативності, професійної здатності, а за моральними та етно-психологічними критеріями: справедливий — несправедливий, чесний — нечесний, мужній — боязкий, патріот — зрадник, свій — чужий. Таке сприйняття образу політика створює сприятливий ґрунт для політичного шахрайства.

Масова свідомість з ірраціональною ознакою схильна до сприйняття й творення різноманітних міфологем на зразок «Україна стане незабаром могутньою демократичною державою, тому що вона володіє природними багатствами, високим технологічним і інтелектуальним потенціалом, має славу історію», «міжнародний валютний фонд нав'язує руйнівну для української економіки модель реформування для того, щоб ослабити потенційного конкурента для країн Заходу», «всі негаразди в Україні через те, що при владі перебувають антиукраїнські сили».

У політичній культурі України виділяється сенсорна риса на тій підставі, що українське населення будучи в підневільних умовах звикло пристосовуватися до різноманітних умов виживання, займати позицію конформізму та колабораціонізму з існуючою владою. Люди з такою рисою більше довіряють тому політикові, який робить акцент на звичних способах розв'язання соціальних завдань. При цьому не сприймаються надто революційні ідеї та інновації. Так, нинішнє українське село скептично сприймає ідею продажу землі як основного елемента земельної реформи, але вже не довіряє колгоспним формам ведення господарства.

Сенсорна риса культури виявляється також у любові до комфорту, несприйнятті конфліктів, терплячості і вмінні лавірувати, уникаючи драматичних колізій (“терпи душу — в раю будеш”, “хай буде гречка, аби не суперечка”).

Екстернальність у кризових ситуаціях часто призводить до пасивного очікування: «що Бог дасть», «на все Божя воля» — або до панічної метушні, котра супроводжується «революційною», «патріотичною» балаканиною про створення комітетів підтримки «трудолюбивих», «державності» і «духовності», «російськомовного населення», антиімперських і антикомуністичних фронтів тощо.

Екстернальні суб'єкти політики виявляють нетерпимість до своїх політичних опонентів, не вміють цивілізованими засобами вирішувати конфліктні ситуації. В Україні спостерігається висока напруга між політичними організаціями і релігійними групами. Проте екстернальна риса погамовується сенсорною рисою українського менталітету. Тому в Україні політичні конфлікти не досягають такої гостроти, як наприклад, у Росії чи в державах Закавказзя і Середньої Азії. До сказаного слід додати, що екстернальна риса не дозволяє їй носіям зайняти тверду моральну позицію і тому українські політики та виборці завжди вибирають між “більшим і меншим злом”.

У сучасній українській політичній культурі переважає екзекутивна риса, що виражається в архетипах «доброї землі», «великої матері», «матері-природи».

Норми поведінки українців формуються під впливом материнських цінностей. У політиці ця риса виявляється як перевага споглядального способу життя над активним. Соціуми з такою рисою апатичні, легко піддаються навіюванню, мають потребу в сильному і вольовому союзникові. Це призводить до того, що вигідні позиції на світовій арені займають наші основні конкуренти.

Отже, українській ментальності загалом і політичній культурі зокрема властиві такі риси, як інтроверсія, ірраціональність, сенсорність, екстернальність і екзекутивність. Такі риси характерні для народів, які ще не подолали наслідків тривалого історичного поневолення, не сформували модерної ментальності і політичної культури, властивих високорозвинутих націям світу.

На формування названих рис політичної культури в Україні впливали такі чинники: багатовіковий період бездержавності, коли політична діяльність (за винятком певних періодів національного відродження) була відсутня; розчленування України на території та включення їх до країн з різними культурними і політичними системами, що призвело до побутового, психологічного і політичного відчуження між різними частинами народу; денационалізація провідних верств (міщанства, військових, промисловців, великих землевласників, адміністраторів, а також інтелігенції); панування комуністичного режиму, що спричинилося до деформації рис індивідуалізму і прагматизму, формування патерналістських і егалітарно-колективістських цінностей.

Посткомуністичний кризовий період не тільки поглибив і загострив українські ментальні настанови, які трансформувалися у певні соціопатії, а й значною мірою скоригував традиційно слабкі культурні риси. Внаслідок кризи збільшилася кількість прагматично мислячих людей, орієнтованих на здійснення ліберальних реформ. Однак, небезпечним явищем є те, що звичними стали такі мафіозно-кланові цінності, як збагачення будь-якою

ціною, кланова солідарність, піддабузництво і продажність владі, здобуття успіху за допомогою протекціонізму, ритуальне словоблуддя тощо.

Загострення політичної боротьби останніх років продемонструвало нові якісні зміни у політичній культурі українців, які передусім проявилися у їхньому прагненні до свободи та соціальної справедливості. Ці зміни спонукають соціологів та політологів кардинально змінити підходи до вивчення політичної культури України в післяреволюційний період. Однак революційного пориву замало, щоб сформувати європейський тип політичної культури. Тому необхідно радикально реформувати політичну, правову, економічну і духовно-культурну системи для формування сучасної демократичної політичної культури. З іншого боку, без формування політичної культури неможливе швидке реформування соціальних інститутів. У зв'язку з тим політичні сили реформістського спрямування повинні забезпечувати через засоби масової інформації ідеологічну основу реформ і підготовку управлінської еліти, здатної мислити і діяти в умовах конкурентного середовища.

РОЗДІЛ № 16 ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС

ПЛАН

- Сутність політичного процесу і його суб'єкти.
- Форми політичної взаємодії.
- Політичний процес в Україні.

Під політичним процесом розуміють сукупну діяльність суб'єктів політико-владних структур, партій, соціально-класових груп, еліт і окремих осіб, завдяки якій забезпечуються функціонування і розвиток політичної системи.

Політичний процес охоплює різноманітні види політичної діяльності в рамках політичної системи, а також у взаємодії з іншими суспільними системами. Він включає такі види діяльності: політичну участь і професійну політичну діяльність.

Політична участь передбачає масові акції з метою формування певних позицій, вимог, настроїв, а також формування державних і муніципальних органів влади. Це, зокрема, участь у виборах, референдумах, демонстраціях, маніфестаціях, мітингах, зборах тощо.

Професійна політична діяльність включає розробку правових норм та управління різноманітними політичними інститутами. Сюди належать парламентська, державно-управлінська, муніципально-управлінська діяльності, партійний менеджмент і виборчий маркетинг. Професійна політична діяльність забезпечує створення і вдосконалення політичних інститутів та регулювання і вдосконалення суспільних відносин.

За вектором суспільного спрямування політична діяльність може бути інноваційною (зорієнтованою на впровадження нових політичних інститутів), стабілізуючою (спрямованою на збереження усього цінного в існуючих структурах, недопущення деструктивних змін), консервативною (націленою на збереження старих інститутів і форм взаємодії), реакційною (зацікавленою у відновленні інститутів минулого).

Суб'єктами політичного процесу є окремі особи і соціальні групи. Особа виступає учасником політичного процесу як представник якоїсь групи або як громадянин, наділений політико-правовою суб'єктністю. Виділяють кілька рівнів політичної суб'єктності особи: громадянин, що бере участь у політиці через виконання громадських обов'язків або через громадську організацію; член політичної партії; громадсько-політичний діяч; депутат; політичний лідер.

Груповим суб'єктом політики може бути будь-який елемент соціальної структури (етнонаціональної, соціально-класової, професійної, територіальної, конфесійної), який усвідомлює власні групові інтереси і намагається їх реалізувати на рівні політичної влади, а також групи тиску, громадські організації, політичні партії і владні структури різного рівня (державного, регіонального, місцевого).

Залежно від сили впливу суб'єктів на процес прийняття політичних рішень суб'єкти політики поділяються на первинні (базові), вторинні і основні.

До первинних суб'єктів політики належать соціальні групи, етноси, класи, територіальні, демографічні, професійні й релігійні об'єднання, які, поперше, виникли природно-історичним шляхом, спонтанно, а не внаслідок цілеспрямованої дії; по-друге, виражають власні інтереси (соціально-економічні, територіальні, професійні й культурні) не прямо, а опосередковано через громадські та політичні організації; по-третє, створюють різноманітні політичні організації; по-четверте, виражаючи власні соціальні інтереси, визначають зміст і вектори сучасної політики, забезпечують утвердження принципу політичного плюралізму.

Серед цих суб'єктів найвпливовішими у політичному житті є етноси, нації і соціально-класові групи.

Етноси і нації виступають суб'єктами політики за таких обставин: на етапі боротьби за національну державу або національно-адміністративну автономію; при визначенні національних пріоритетів у період становлення політичних інститутів; у міжнародних відносинах; у процесі захисту на державному рівні етнокультурної специфіки національних меншин.

Соціально-класові групи — це спільноти, які різняться між собою за матеріальним становищем, владою, престижем, освітою, способом життя (звичками, манерами, звичаями). За цими ознаками класи поділяються на вищі, середні, нижчі та люмпенізовані верстви. Вони мають різні інтереси (часто діаметрально протилежні) і різні можливості виявити ці інтереси на державному рівні. Скажімо, якщо вищі та середні класи зацікавлені у зниженні державних видатків на соціальні потреби, то нижчі, навпаки, у їх збільшенні. У цих класів також різні можливості реалізації власних інтересів через політику, адже вищі класи мають кращі фінансові, організаційні й інтелектуальні передумови для обстоювання вигідних позицій, ніж нижчі або навіть середні класи.

Вторинні суб'єкти створюються як специфічні інститути впливу на владу для захисту інтересів базових суб'єктів, реалізації їхніх цілей і цінностей. До вторинних суб'єктів політики належать групи тиску, які включають всі об'єднання громадян (профспілки, промислові й торговельні асоціації, культурологічні товариства тощо), які безпосередньо не борються за владу, а обстоюють власні інтереси при здійсненні політики. Різновидом груп тиску є лобістські групи.

Лобі в політиці — це неформальні кулуарні об'єднання високооплачуваних агентів тих суспільних груп, які домагаються пріоритетного врахування своїх інтересів у політиці. Сьогодні лобізм у західних демократіях, особливо в США й Англії, набув статусу легітимності: його діяльність регулюється законодавством. Групи тиску впливають на законодавчий процес, виборчі кампанії, адміністративні органи, виходячи з інтересів соціальних груп, які висунули їх на політичну арену, надають їм фінансову й ідеологічну підтримку.

До основних суб'єктів політики належать партії, які безпосередньо борються за владу, тісно взаємодіючи з різними групами тиску й електоратом та керівники органів політичної влади, які беруть безпосередню участь у прийнятті й виконанні політичних рішень.

Суб'єкти політики мають як відкриті, так і приховані групові інтереси. Останні характерні для таких груп, як кліки, мафії, клани.

Кліка — це мала група, що намагається шляхом закулісних дій зайняти панівне становище у певній політичній структурі (партії, групі тиску, уряді). Скажімо, партійний лідер і його найближче оточення мають найбільший вплив у партії незалежно від того, що це оточення за офіційним статусом може поступатися іншим впливовим угрупованням цієї організації.

Мафія як строго ієрархізована і глибоко законспірована організація намагається досягти користолюбних цілей у рамках не тільки якоїсь організації, а й усього суспільства. Для цього вона використовує як законні, так і незаконні засоби. На відміну від звичайної організованої злочинності мафія може займати провідне місце в політичній системі (особливо у олігархо-клановій).

Приховані групові інтереси, як і приховані угруповання, є в будь-якому суспільстві незалежно від політичного режиму. Масштаб їхньої діяльності та політичного впливу залежить від соціальної і політичної структурованості суспільства, рівня правової і політичної культури, досконалості ринкових механізмів суспільної взаємодії. Там, де ці чинники перебувають на нижчому рівні розвитку порівняно із сучасними цивілізованими країнами, приховані інтереси можуть мати перевагу над відкритими, легальними.

Форми політичної взаємодії — це усталені, інституційно або психологічно зумовлені способи поведінки суб'єктів, що взаємодіють. Їх можна умовно розділити на дві групи: 1) функціонування (співпраця, конкуренція, консолідація (ринкові) і панування, експлуатація (неринкові)); розвитку (конфлікти і реформи).

Політична співпраця — форма політичної взаємодії, яка ґрунтується на спільних діях суб'єктів політики, що мають спільні або відмінні цінності й інтереси. Але прагнуть реалізувати взаємовигідну мету.

Політична конкуренція — форма політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в рамках правових або неправових правил змагаються за перевагу у розподілі влади, матеріальних ресурсів і престижу. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правил є рушійною силою суспільного прогресу.

Консолідація — форма політичної взаємодії, яка передбачає об'єднання, згуртування суб'єктів політики для досягнення загальної мети навколо спільних цінностей та інтересів. Тільки раціональні прагматичні цінності, що ґрунтуються на усвідомленні зв'язку інтересів особи і спільноти, забезпечують на сучасному етапі високий ступінь консолідації.

Панування — це тип політичної взаємодії, який передбачає між суб'єктами політики нерівноправні стосунки: командування, підкорення, пригноблення, придушення, експлуатацію. В історії людства можна виділити різні типи панування: рабовласницький, феодально-кріпосницький, кастовий, імперсько-колоніальний, клієнтельський.

Експлуатація передбачає досягнення вигоди, прибутку шляхом присвоєння результатів праці. До політичних інструментів експлуатації належить: високий рівень інфляції; податкові, митні та кредитні пільги для одних соціальних груп і непомірний податковий тиск для інших; корупція, перерозподіл соціальних благ на користь пануючої верхівки.

Взаємодія суб'єктів політичного процесу не може відбуватися без конфліктів. В основі політичного конфлікту лежить зіткнення інтересів з приводу розподілу влади, панування і престижу, а також матеріальних ресурсів.

У конфлікті виділяють чотири стадії: передконфліктну, конфліктну, розв'язання конфлікту, післяконфліктну.

Перша стадія є латентною (прихованою) і характеризується накопиченням незадоволення у зв'язку з глибокою розбіжністю інтересів і цінностей суб'єктів конфліктної ситуації.

Конфліктна стадія характеризується гострим протистоянням між конфліктуючими сторонами, яке виражається у взаємному прямому чи опосередкованому блокуванні намірів і інтересів, цілей. На цій стадії відбуваються зіставлення сил конфліктуючих сторін, оцінка їхніх шансів у боротьбі.

Розв'язання конфлікту передбачає зміну як об'єктивної, так і суб'єктивної ситуації, тобто такої перебудови свідомості, за якої «образ ворога» перетворюється на «образ партнера», а психологічна установка до боротьби — на орієнтацію до співпраці. Часткове розв'язання конфлікту змінює тільки зовнішню поведінку, але зберігає внутрішню установку до продовження протистояння.

Сучасна конфліктологія передбачає низку ефективних засобів розв'язання конфлікту:

- 1) під час переговорів пріоритет повинен надаватись обговоренню тих питань, що призвели до конфлікту;
- 2) учасники конфлікту повинні прагнути зняти психологічну і соціальну напругу, демонструючи взаємну повагу один до одного;
- 3) сторони переговорів повинні створити атмосферу публічного рівноправного обміну думками, відкрито обговорювати взаємно незручні питання;
- 4) учасники переговорів повинні прагнути до компромісу.

На останній стадії остаточно долаються конфліктні суперечності та припиняється боротьба. Врегульований конфлікт має позитивний суспільний сенс: сприяє розв'язанню важливих суспільних проблем і поліпшує соціально-психологічні характеристики суб'єктів групової взаємодії, оскільки вчить їх великому політичному мистецтву — цивілізовано боротися й обстоювати свої інтереси та права.

Політичні конфлікти можуть відбуватися між такими суб'єктами політичної дії: національними державами або групами національних держав; між органами державної влади за розширення прерогатив у процесі формування політичних інститутів; між державою і соціальними групами (етнічними, соціальнокласовими, регіональними і політичними організаціями), політичними елітами, кліками, мафіями, політичними організаціями (партиями, групами тиску), політичними лідерами, політичними лідерами й організаціями, політичними організаціями й соціальними групами. Політичні конфлікти здебільшого виражаються у таких формах як революція, переворот і т.д.

Революція- процес рішучого розриву з минулим, докорінний злам старих політичних інститутів, радикальна заміна колишньої еліти новою контрелітою. Переворот — насильницьке захоплення політичної влади з метою зміни

тільки правлячої верхівки або зміни політичного режиму. Противагою цим формам конфлікту є політична реформа, яка передбачає поступову зміну інститутів політичної системи і всього суспільного ладу правовими засобами.

Політичний процес в Україні спрямований на розбудову інститутів незалежної держави та їх демократизації. Однак, реформування політичної системи в Україні проходить повільно і незбалансовано, і, як наслідок цього, сповільнюються процеси реформування в інших сферах суспільного життя, насамперед в економічній.

В Україні ще не сформовано нової соціальної структури, суб'єкти якої були б зацікавлені у сучасній цивілізованій політичній системі. Основним активним політичним суб'єктом є олігархічні угруповання, які намагаються використати інститути політичної влади для власного збагачення.

Середній клас, наявність якого, як показує досвід цивілізованих країн, є найголовнішим чинником політичної стабільності в суспільстві, в Україні є нечисленним. Основу його становлять дрібні та середні підприємці, а також частина інтелігенції (здебільшого представники престижних сьогодні професій).

Отже, така соціально-класова структура українського суспільства не дає змоги забезпечити рівне представництво соціальних груп у правлячій еліті й контролі.

Політичний процес в Україні на сучасному етапі характеризується прискоренням процесу демократизації. Але незбалансована політична система провокує конфлікти, в першу чергу, між інститутом Президента і урядом, а також між урядовою коаліцією і опозицією. Крім цього, посилилися конфлікти між політико-владними інститутами і різними соціальними групами з приводу справедливого розподілу ресурсів і встановлення цивілізованих соціальних стандартів у сфері зарплати, пенсій, надання адміністративних послуг.

ПЛАН

- Суть, структура та функції громадянського суспільства.
- Форми взаємодії політико-владних інститутів та громадянського суспільства.
- Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні та його вплив на політичну систему.

Громадянське суспільство, яке виникло в умовах формування буржуазного ладу протягом історичного свого розвитку зазнало рід істотних змін і на сучасному етапі вирізняється більш якіснішою інституційною та соціальною структурою. Для того, щоб зрозуміти еволюцію розвитку громадянського суспільства, відображену в різноманітних соціологічних та політологічних концепціях необхідно розглянути концепцію Дж. Александера. В цій концепції громадянське суспільство розглядається як єдина солідарна сфера, в якій певний різновид загальної громади набуває визначеності і репрезентується громадською думкою. Соціальна взаємодія за Дж. Александром в рамках громадянського суспільства ґрунтується на таких цінностях як коректність, рівність, критичність і повага.

Дж. Александер виділяє три етапи розвитку громадянського суспільства, які він позначає терміном „громадянське суспільство” — I, II, III. Громадянське суспільство-I (охоплювало період кінця XVII і першої половини XIX ст.) було молодим буржуазним суспільством, яке ґрунтувалося на засадах свободи, верховенства права, вільного ринку і мінімального втручання держави в економіку та суспільне життя. Його основні положення були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Лок, А. Фергюсон, Ш.-Л.Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль. В їхньому розумінні громадянське суспільство («*societas civilitas*») виступає як творець держави (згідно теорії суспільного договору) і водночас як її партнер, опонент та контролер. В рамках цього етапу необхідно звернути увагу на концепцію громадського суспільства, відображену в творах Ф. Гегеля та А. Токвіля. Ф. Гегель розумів громадянське суспільство як множину особистостей кожна з яких переслідує власні цілі і задовольняє власні потреби. Він вважав, що громадянське суспільство може реалізовувати свої цілі тільки через державу, яка є «самосвідомою етичною сутністю» і найвищим проявом духу громадянського суспільства. Тобто німецький філософ ототожнював громадянське суспільство з державою, розглядаючи їхню взаємодію в органічній єдності. А. Токвіль в праці «Демократія в Америці» розкрив суть взаємодії політичної демократії і громадянського суспільства. Він підкреслював, що успіх демократії залежить не стільки від географічних умов, законів, скільки від моральних звичаїв — тобто рівня моральної свідомості громадян. А. Токвіль виділив не тільки позитивні риси громадянського суспільства завдяки в умовах демократичного розвитку, але і негативні. Позитив-

ні риси громадянського суспільства виявлялися у здатності людей критично мислити, об'єднуватися у різні організації, а негативні у надмірному егоїзмі громадян, які покладалися у вирішенні своїх проблем на державу і нехтували громадською діяльністю і «тиранічній» громадській думці, яка могла мати примусовий вплив на позицію тих чи інших критично мислячих людей.

Громадянське суспільство-II охоплювало період другої половини XIX і першої половини XX століття. Для цього періоду характерним є як і активний розвиток громадянського суспільства в окремих регіонах так і його згорання в інших. Особливо активне громадське життя було в країнах Центрально-Східної Європи, в тому числі і в Галичині. В цей період зароджується тоталітарні концепції (комунізму та фашизму), які заперечують самосуть громадського суспільства. Крім цього формуються тоталітарні політичні режими і тоталітарні політичні рухи. Серед концепцій громадянського суспільства цього періоду варто звернути увагу на концепцію А. Грамші, який дещо змінює акценти у розумінні функцій громадських інститутів. Він розглядає громадянське суспільство як автономну сферу неполітичної соціальної активності, яка не здійснює контроль над владними інститутами, а швидше за все співпрацює з ними.

Громадянське суспільство-III виникло у другій половині XX століття після краху спочатку фашистських режимів, а пізніше комуністичних. Основні теоретичні положення громадянського суспільства формувалися в контексті концепцій критики тоталітаризму, модернізації та транзитології. Особливо великий вплив на розвиток теорії громадянського суспільства справили праці Ю. Габермаса, які він сформулював поняття соціальної комунікації та публічної сфери і тим самим заклав методологічні основи для розробки стратегій трансформування диктаторських режимів.

В українській політичній думці появилось ряд праць присвячених проблемі розвитку громадянського суспільства в умовах державної незалежності України. Найбільш повне висвітлення ця проблема отримала у праці «Основи демократії». В ній громадянське суспільство розглядається як сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Хоч ця дефініція правильно відображає сутність громадянського суспільства, однак вона не дає відповіді на питання про ті його основні атрибути, які забезпечують ефективний вплив громадськості на політичну владу. Тому є потреба уточнити зміст даної дефініції. На нашу думку, громадянське суспільство, в сучасному розумінні, це сукупність громадян, громадських інститутів і груп, які мають необхідні правові умови та належні фінансові і організаційні ресурси для самовираження і захисту своїх інтересів на всіх рівнях політичної влади.

Ця дефініція є зручною з огляду на такі моменти: по-перше, дозволяє визначити сферу суспільних інтересів не тільки незалежних від державної, але й від регіональної та місцевої влади; по-друге, виявляє фундаментальні умови нормального функціонування громадянського суспільства, його здатності

впливати на процес прийняття політичних рішень і забезпечення ефективного громадського контролю над органами політичної влади; по-третє, сприяє розумінню основних параметрів розвитку громадського сектору, який в значній мірі залежить від ефективності політичних інститутів, так і від рівня громадянської культури.

Виходячи з даної дефініції структура громадянського суспільства включає:

- окремих громадян, які здатні формулювати нові ідеї концепції парадигми і впливати на суспільні процеси;
- суспільні групи (професійні, соціально-класові, етнічні, культурні, гендерні, територіальні, конфесійні), які в рамках громадських інститутів здатні виразити і захистити свої інтереси, права та свободи;
- громадські інститути — громадські організації, асоціації, громадсько-політичні рухи;

До атрибутів громадських інститутів слід віднести правові норми (конституційні, законодавчі та статутні), які регулюють їх статус, організаційну структуру та громадський менеджмент. Інституційний рівень громадських інститутів розкриває рівень внутрішньо-організаційної солідарності та засоби їхнього впливу на процес формулювання громадських ініціатив і ухвалення політичних рішень.

Типовими інститутами громадянського суспільства можна вважати профспілки, спілки та асоціації підприємців, культурні товариства, спілки національних меншин, правозахисні організації, благодійні фонди, органи самоврядування у вищих та середніх школах і ЗМІ. Деякі вчені у структуру громадянського суспільства включають партії, які ще не задіяні в механізмах влади. Таку позицію не можна вважати точною оскільки вона суперечить принципу розмежування політики і громадської діяльності, політичної системи і громадянського суспільства. Крім цього партії і громадські організації вирізняються за метою, масштабом і формою діяльності, а також кількістю членів. Якщо метою партії є здобуття, використання і утримання політичної влади, то метою громадської організації — вплив на владу є реалізація інтересів і прав передусім своїх членів а також і представників інших соціальних категорій. Партії, як правило, виражають загальні інтереси (національні, регіональні та місцевих громад), то громадські організації — специфічні інтереси, які стосуються окремих видів діяльності та соціальних умов життя. Також партії мають набагато складнішу організаційну структуру та потужніші засоби і інструменти інформаційного впливу на суспільний процес.

До структури громадянського суспільства у певних політичних ситуаціях не можна включати громадсько-політичні рухи, коли вони мають тоталітарний і екстремістський характер. Такі рухи існували в Європі 30–40-х роках, а сьогодні їх діяльність спостерігається в багатьох мусульманських країнах.

Громадянська культура суб'єктів громадянського суспільства включає: ідеї концепції парадигми в якій відображений передовий світовий досвід взаємодії громадських інститутів із інститутами політичних систем; цінності свободи, соціальної справедливості, віри в соціальний прогрес довіри між громадянами та поваги один до одного; раціональні прагматичні моделі поведінки (активної, інтернальної, екстравертної).

Громадянське суспільство виконує такі функції:

- артикуляції і агрегації потреб та інтересів членів громадських об'єднань;
- вплив на правотворчий процес (конституційний, законодавчий, статутний);
- вплив на процес ухвалення політичних рішень;
- захист прав та свобод своїх членів громадських організацій та інших соціальних категорій;
- сприяння формуванню політичної нації та її консолідації;
- громадський контроль над політико-владними та адміністративними інститутами;
- сприяння публічній та відкритій комунікації між суб'єктами громадянського суспільства і політичними адміністративними правовими та військово-силовими інститутами.

Суть взаємодії між політико-владними інститутами і інститутами громадянського суспільства полягає в тому, що з одного боку перші створюють належні правові та фінансові умови для розвитку громадянського сектору, а він в свою чергу спонукає політичну владу не виходити за межі правового поля і ухвалювати рішення вигідні з позиції громадських та національних інтересів.

Рівень розвитку громадянського суспільства і можливості його впливу на політику залежить від моделі політичної системи та моделі політичного управління. При тоталітарній політичній системі громадянське суспільство відсутнє хоч існує величезна мережа громадських організацій, які контролюються правлячою партією і адміністративним апаратом. Імітуючи бурхливу діяльність, вони позбавлені реального впливу на процес прийняття політичних рішень.

Сприятливі умови для громадянського суспільства відсутні також у авторитарних і олігархо-кланових режимах. Тут часто спостерігається залежність громадських організацій від політико-бізнесових, які вмільо маніпулюють громадською думкою, використовуючи громадськість для обслуговування своїх інтересів.

Слабкість інститутів громадянського суспільства в таких режимах в першу чергу обумовлена такими факторами як відсутністю належних правових умов для стимулювання громадських ініціатив; фінансовою залежністю лідерів громадських організацій від грантодавців і політики-бізнесових структур в силу надмірної концентрації капіталу в руках олігархів; свідомому гальмуванню розвитку громадських інститутів з боку бюрократично-управлінської верхівки на всіх рівнях політичної та адміністративної влади; низькому рівні громадянської культури і громадського менеджменту.

Для забезпечення ефективної взаємодії між громадськими та владними інститутами необхідно забезпечити в першу чергу належні правові умови. До таких правових умов, які стимулюють громадську активність і забезпечують ефективний вплив громадськості на політико-правову систему і політичне управління, слід віднести наявність правових актів, які регулюють:

- функціонування інститутів прямої демократії;
- статус і повноваження громадських організацій;

- порядок здійснення легальної лобістської діяльності;
- механізми соціального партнерства;
- порядок здійснення громадської фахової експертизи;
- статус та повноваження органів самоврядування у вищій та середній школах;
- статус вільних ЗМІ.

Інститути прямої демократії мають великий вплив на розвиток громадянського суспільства оскільки дозволяють громадськості: по-перше, ініціювати конституційні і законодавчі зміни, відхилити закони, які не відповідають національним чи громадським інтересам; по-друге, брати участь у затвердженні конституції та ухваленні законів на референдумах; по-третє, впливати на процеси дострокового припинення повноважень глави держави і парламенту а також регіональних та місцевих представницьких органів і органів політичного управління на цьому ж рівні; по-четверте, конструктивно взаємодіяти з партіями в плані ініціювання важливих суспільних проєктів і забезпечення партійних структур творчим кадровим резервом, який рекрутується із активних громадських діячів.

Найбільш ефективними з точки зору світової та європейської конституційної практики для реалізації прав народу як суверена загалом і громадських організацій зокрема є:

- вільні, чесні та прозорі вибори; народна законодавча ініціатива;
- народне законодавче вето;
- законодавчі та конституційні референдуми;
- конституційні асамблеї, сформовані із представників громадськості та політиків, яким заборонено після ухвалення конституції протягом певного періоду обіймати політичну посаду.

Вільні, чесні і прозорі вибори можна вважати в таких умовах, коли виборець має право вибирати не тільки партійний список, але й окремих кандидатів у цьому ж списку або декількох списках. Крім цього виборець має мати право отримати достовірну інформацію про доходи і майно політиків, доходи і видатки партій і виборчих блоків, які беруть участь у виборчій кампанії, а також — оцінювати професійні якості політичних лідерів через політичні дебати або різні форми дискусійного діалогу із залученням незалежних фахових експертів.

У деяких країнах, зокрема в Австрії, Іспанії та Італії, Словенії, Швейцарії існує народна законодавча ініціатива, яка означає, що парламент має розглянути законопроект, запропонований виборцями. Підставою для таких ініціатив є кількість виборців, що змінюється залежно від кількості населення. Якщо, наприклад, в Італії потрібно п'ятдесят тисяч підписів, то в Іспанії — в десять разів більше. Однак народна законодавча ініціатива не поширюється на всі без винятку законопроекти. Крім народної законодавчої ініціативи конституції деяких країн (зокрема у Італії і Швейцарії) наділяють громадськість таким потужним інструментом впливу на владу як народне законодавче вето. Так, в Італії названа процедура скасування закону у вигляді народного вето може бути здійснена шляхом референдуму за ініціативою півмільйона виборців або п'яти обласних рад. Референдум може не

відбутися, якщо парламент прийме новий закон з того ж питання, або буде відтермінований на рік після розпуску парламенту. У Швейцарії для здійснення народного законодавчого вето проводиться референдум за ініціативою 50 тисяч виборців або 8 кантонів.

Законодавчий референдум передбачає затвердження або ухвалення закону шляхом народного голосування. Така форма референдуму має різні варіанти. Так у Естонії Державні збори виносять законопроект на референдум і після його ухвалення глава держави негайно його прокульгує. В разі неухвалення такого закону Президент республіки має право розпустити парламент і призначити дострокові парламентські вибори. У Словенії Скупщина може винести будь-який законопроект на референдум на вимогу одної третини депутатів нижньої палати, Національної Ради або 40 тис. виборців. Законодавчі референдуми проводяться не тільки на національному рівні але і регіональному (як, наприклад, у Швейцарії). Конституційний референдум проводиться як для затвердження Основного закону або конституційних поправок, так і опитування виборців з приводу необхідності внесення таких змін. Що стосується референдуму з приводу доцільності проведення конституційної реформи, то він застосовується як на федеральному рівні, так і на рівні суб'єктів федерації. У Швейцарії такий референдум проводиться в рамках повного перегляду Конституції за ініціативою однієї або двох палат Федеральних зборів або 100 тис. виборців. У США на регіональному рівні такий референдум проводиться з приводу доцільності ухвалення основного закону штату.

Референдуми з приводу дострокового припинення повноважень глави держави і парламенту проводяться в таких країнах як Латвія, Естонія і Австрія. У Латвії Президент республіки має право запропонувати розпуск Сейму. Пропозиція про розпуск має бути винесена на народне голосування. Якщо більше половини учасників народного голосування висловиться за розпуск Сейму, розпуск вважається здійсненим і мають бути призначені нові вибори, які повинні відбутися не пізніше ніж через два місяці з дня розпуску Сейму. В разі відхилення на референдумі пропозиції глави держави, він вважається усунутим з посади. Шляхом референдуму здійснюється також дострокове припинення повноважень законодавчих і виконавчих органів на рівні суб'єктів федерації (Швейцарія) і місцевих представницьких органів у Японії.

Якщо інститути прямої демократії можуть використовуватися для ухвалення важливих для суспільства законів і конституційних змін і передбачають для реалізації своєї мети скоординовані зусилля різних громадських організацій і політичної еліти, то спеціальні закони, які регулюють статус громадських організацій дозволяють їм досягати успіху саме в площині реалізації своїх власних специфічних інтересів (чи то професійних, чи етнокультурних). Основні принципи, які мають визначати правовий статус громадських організацій сформульовано в Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи для країн членів цієї організації.

Важливе значення для розвитку громадянського суспільства і його впливу на політичну систему має законодавче закріплення статусу легального лобювання групових інтересів. Відсутність такого закону дозволяє політикам лобювати інтереси фінансово-промислових груп, а також власного бізнесу.

Такий лобізм завдає непоправної шкоди суспільству, оскільки продукує політичну та інші види корупції, забезпечує несправедливий розподіл національного багатства на користь окремих груп. Нелегальне лобіювання спрямоване на отримання для «своїх» привабливих преференцій у вигляді: бюджетних субсидій і дотацій; пільгових кредитів під гарантії уряду; податкових та митних пільг, земельних ділянок за непомірно низьку ціну у престижних районах, а також високоліквідних об'єктів власності у промислово-фінансовому та аграрному секторах; ліцензій на здійснення високоприбуткових експортних і імпорتنих операцій.

При розробці такого закону необхідно враховувати досвід високо розвинених країн. При цьому слід сказати, що окреме законодавство про лобізм існує в США, Канаді та Японії, а у Франції, Німеччині існує лиш часткове правове регулювання цього процесу. В інших країнах таких як Італія, Швеція, Польща взагалі відсутнє правове регулювання лобізму.

В США в 1946 році був прийнятий спеціальний закон про лобізм, який передбачав публічну реєстрацію лобістських структур і сплату податків за гонорар, отриманий за таку діяльність. Лобісти змушені були надавати під присягою звіти про свою фінансову діяльність. В Німеччині така діяльність (тобто взаємодія між групами інтересів і органами політичної та адміністративної влади) відбуваються у формі консультацій. Лобістську діяльність регулює низка правових актів, зокрема закон від 1972 року, який зобов'язує публікувати у спеціальному виданні перелік лобістських організацій. Відповідно до закону кожен депутат зобов'язаний офіційно реєструвати документи про свої лобістські контакти.

У деяких країнах, таких як Австрія, Франція, Голландія, Італія лобізм здійснюється через такий інститут як соціально-економічна рада, яка має повноваження консультативного дорадчого органу, а також має можливість впливати на законотворчий процес, як суб'єкт законодавчої ініціативи.

Одним із різновидів легального лобіювання можна вважати механізм соціального партнерства, де професійні спілки, бізнес і держава укладають так звані соціальні угоди (SocialPact). Це явище називається трипартизмом. Такі угоди вигідні для всіх трьох сторін: профспілки домагаються отримання вищих зарплат і кращих умов праці; бізнес-фінансову стабільність і сприятливі умови для досягнення продуктивності праці; держава — оптимальне джерело бюджетних надходжень. Однак, представники ліберальних сил часто критикують механізм соціального партнерства, вважаючи, що він негативно позначається на ринку праці, оскільки профспілкам вдається досягти підвищення зарплат, які випереджають підвищення продуктивності праці.

Важливим інструментом громадянського контролю є законодавче закріплення права громадян на громадську експертизу. Це право дає громадянам оцінювати відповідність законодавчих проєктів, проєктів адміністративних актів, проєктів політичних рішень на предмет їх відповідності критеріям соціальної вигоди, екологічної безпеки, і антикорупційних мотивів. Цей процес має відбуватися прозоро і відкрито. Йдеться насамперед про те, що органи влади повинні надати всю необхідну інформацію для експертизи, забезпечити опублікування результатів цієї експертизи у електронних та

друкованих ЗМІ, а також мотиви відмови врахувати експертні результати в процесі ухвалення рішень.

Розвиток громадянського суспільства крім належних правових умов, не можливий без відповідної фінансової бази громадських організацій, яка дозволяє їм фінансувати свою діяльність. Особливо гостро стоїть ця проблема в країнах, які вибрали олігархічну модель суспільного розвитку (або олігархічний капіталізм). Саме відсутність коштів у більшості населення не дозволяє їм брати активну участь у громадському житті. Крім цього держава виділяє мізерні кошти для підтримки громадського сектору. Якщо до цього додати і те, що в таких країнах набагато менше отримують грантів, то стає зрозумілою причина залежності громадських лідерів від влади, бізнесових кіл та грантодавців. В основі цього явища лежить різка соціальна диференціація населення, яка є незмінним супутником олігархічного капіталізму.

Для того, щоб проілюструвати ступінь соціального розшарування в Україні, варто послатися на коефіцієнт К. Джіні, який зафіксований як у високорозвинених, так і слаборозвинених країнах. Так, в Бразилії доходи 10 процентів найбагатших перевищують доходи 10 процентів найбідніших у 58 разів, в Аргентині — 35 разів, в Росії — 17 разів, Японії — 4,5 разів, в країнах Скандинавії — 5-6 разів. Як бачимо, що в розвинених країнах цей коефіцієнт не перевищує 10-ти разів, а в слаборозвинених він може сягнути до 50 разів, а то й більше. На цю закономірність вказував ще М. Фрідман, обґрунтовуючи думку про те, що вільного ринку капіталізм сприяє меншому соціальному розшаруванню ніж інші типи суспільних систем.

Чим більше розвинуте суспільство з точки зору політичної демократії вільного ринку та верховенства права, тим меншу воно має соціальну диференціацію і потужніший середній клас. Як відомо, що основою розвитку політичних партій та громадських організацій є середній клас. Для розуміння середнього класу як потужної соціальної основи для розвитку громадянської активності, доцільно виділити його найбільш значимі соціальні риси. Від робітників середній клас відрізняється родом занять, вищим рівнем доходів та рівнем освіти. Від вищих суспільних груп він вирізняється більшою практичністю, більшою моральною цілеспрямованістю і необхідністю постійно заробляти (не просто на відтворення фізичного існування а на забезпечення достатньо широкого спектру потреб).

Представники середнього класу, як правило, у високорозвинених країнах складають кістяк як партій, так і громадських організацій і забезпечують самостійне фінансування тих організацій за рахунок сплати членських внесків і пожертв. Однак, фінансування громадських організацій відбувається не тільки за рахунок членських внесків і пожертв, але і включає інші джерела доходів. Якщо узагальнити національний і зарубіжний досвід, функціонування громадських організацій, то він ґрунтується на таких джерелах: бюджетні субсидії (державні, регіональні, місцеві); зарубіжні програми допомоги, спрямовані на фінансування соціального захисту малозабезпечених, організацію дозвілля і масових заходів, освітньої, науково-дослідної, а також правозахисної і консультативної діяльності; пожертви фізичних та юридичних осіб; членські внески; гранти; публічний збір коштів; власна комерційна

діяльність; банківські відсотки. У постсоціалістичних країнах, які стали членами ЄС, бюджетні субсидії складають 20-30 % коштів неурядових організацій. Натомість, у багатьох високорозвинених країнах питомо вага бюджетних коштів у структурі фінансів громадських організацій є значно більша. Так, у Бельгії вона становить 76 %, у Франції — 57 %, у Німеччині — 64 %.

Повноцінний розвиток громадянського суспільства є неможливий без наявності сучасних інститутів, які забезпечують формування громадянської культури, збагачують інтелектуальний та моральний потенціал людини та суспільства. До таких інститутів слід віднести в першу чергу вільні ЗМІ та вільні ВНЗ (насамперед університети).

Сутність вільних ЗМІ полягає в тому, що в суспільстві існують теле- і радіоканали, преса, видання, які функціонують не для обслуговування інтересів політичних і бізнесових кіл, спрямовані на інформування масового споживача. Статус вільних ЗМІ можливий лише за умов:

- відсутності державного протекціонізму (вибіркового фінансування деяких видань чи телерадіоканалів) і монополізму в інформаційному просторі;
- наявності потужних іноземних та вітчизняних телерадіокомпаній і пресових груп, які забезпечують між собою жорстку конкуренцію за поширення впливу на масову аудиторію;
- законодавчого забезпечення функціонування громадського радіомовлення і телебачення вільного від комерційної та політичної реклами, яке утримується за рахунок абонентної оплати масового споживача, добровільних внесків і частково бюджетних коштів;
- впровадження західних стандартів журналістики, які передбачають покарання у вигляді штрафу або позбавлення прес картки журналіста, якщо в його публікаціях простежується прихована реклама; а також статус спеціальних національних комісій, які формуються журналістським корпусом на виборних засадах і наділені правом видавати прескартки та здійснювати контроль за дотриманням норм хартії або кодексу журналістів;
- наявності вільних журналістських спілок, здатних захистити свої корпоративні інтереси на різних рівнях влади.

Потужним засобом формування елітарних кадрів для діяльності як громадських так і політичних організацій є ВНЗ (університети). Однак вони можуть виконати цю функцію, коли вони функціонують в рамках академічної автономії, конкуренції та правового забезпечення інтелектуальної свободи. В той же час широкий державний контроль обмежує здатність ВНЗ (університетів) формувати вільних, освідчених, критично мислячих громадян здатних виконувати елітарні функції в умовах глобального розвитку.

В Україні рівень громадянського суспільства значно відстає від країн розвинутої політичної демократії. Це насамперед зумовлено: різкою соціальною диференціацією; відсутністю належних законодавчих умов для здійснення легальної лобістської діяльності та незалежної громадської експертизи; поєднанням бізнесу та політики; невідповідністю системи вищої освіти стандартам Болонського процесу; відсутністю громадського телебачення та радіомовлення.

Якщо брати до уваги кількісні показники, які відображають питому вагу громадських організацій у структурі населення, то ця ситуація виглядає таким чином: в Україні на 10 тис. населення — 11 зареєстрованих громадських організацій, в Угорщині — 46, у Хорватії — 85, а в Естонії — 201. Діяльність громадських організацій охоплює практично всі сфери суспільного життя України.

До позитивних моментів у сфері розвитку громадського сектору можна вважати відкриття Міністерством юстиції України на своєму WEB-сайті «Єдиного реєстру громадських формувань». Незважаючи на певні зрушення у сфері інституалізації громадської активності, треба відзначити, що цей сектор далеко не відповідає параметрам розвитку у країнах розвинутої політичної демократії. Це, зокрема, стосується участі громадських організацій у процесі публічного обговорення та прийняття нормативно-правових актів та політичних рішень, легальної лобістської діяльності своїх інтересів, фахової експертизи важливих політико-правових проєктів.

Громадяни України не мають достатніх прав, щоб з допомогою інститутів прямої демократії впливати на конституційні та законодавчі зміни, припиняти достроково повноваження глави держави чи парламенту або представницькі чи виконавчі органи на місцевому і регіональному рівнях. Хоч чинна Конституція проголошує принцип згідно якого народ визнається суб'єктом змін конституційного ладу, але порядок внесення конституційних змін передбачає право на таку суб'єктність лише за Президентом і ВРУ. Крім цього народ, згідно Основного, закону має право затверджувати конституційні зміни, ухвалені двома третинами депутатів ВРУ відповідно до статті 156 і ініціювати проведення референдуму, якщо цю ініціативу підтверджено підписами не менше як 3 мільйонів громадян, зібраних у двох третинах областей. В двох випадках референдум призначає глава держави. Отже, конституційна процедура реалізації прав народу як суверена, є складною і безумовно слабо стимулює громадську активність у сфері вдосконалення політико-правових інститутів.

В Україні давно ведеться дискусія з приводу розширення прав народу як суверена. В цьому напрямку є багато напрацювань як з боку політиків, так і громадськості. Найбільш вдалу політико-правову конструкцію вирішення цієї проблеми запропонував В. Ющенко у своєму конституційному проєкті під назвою «народна конституція». В цьому проєкті пропонується закріпити такі інститути прямої демократії як: народна законодавча ініціатива, для реалізації якої потрібно підписів 100 тисяч громадян; законодавче народне veto — півтора мільйона підписів; конституційний референдум для затвердження, ухваленого 2 палатами парламенту проєкту конституційних змін або нового проєкту конституції; конституційна ініціатива щодо вирішення питання про внесення змін до Конституції України.

Крім того Закон «Про об'єднання громадян» від 1992 р. та інші нормативно-правові акти містять положення, що суперечать Європейським критеріям у цій галузі. Найістотнішими з них є: унеможливлення створення спільних об'єднань фізичними та юридичними особами; поділ громадських об'єднань за їхнім територіальним статусом на міжнародні, всеукраїнські та

місцеві; дозвіл громадським об'єднанням захищати права тільки своїх членів; ускладнена процедура реєстрації; заборона громадським об'єднанням займатися безпосередньо комерційною діяльністю.

Виходячи із досвіду високорозвинених країн щодо законодавчого врегулювання лобізму вважаємо за необхідне ухвалення в Україні закону про легальне лобіювання. Такий закон мав би наділити право на лобістську діяльність тільки громадські організації, які здійснюють лобізм як через відповідні юридичні структури, так і через створені громадські ради на всіх рівнях політичної влади (парламенту, уряду, регіональних та місцевих представницьких органів). Лобістська діяльність мала би здійснюватися в рамках правового моніторингу з боку державних фінансових органів та громадських інститутів. Закон мав би гарантувати право громадян на отримання інформації про різні форми лобістської діяльності.

В Україні механізм соціального партнерства немає законодавчого забезпечення. Мало того законодавство, яке регулює профспілкову діяльність, потребує вдосконалення. Це зокрема стосується норм, які дозволяють керівникам профспілок займати водночас високі партійні посади і очолювати адміністративне управління на рівні державних установ чи приватних підприємств. Тому законодавство має закріпити заборону на членство в профспілках представників органів адміністративного та партійного управління.

Право на громадську експертизу в Україні регулюється не законом, а постановою КМУ від 2008 р. Цей нормативний акт передбачає громадську експертизу щодо актів виконавчої влади і не поширюється на законодавчу та представницьку владу. Також недостатніми можна вважати механізми юридичної відповідальності владних органів та посадових осіб за порушення в цій сфері.

Громадські організації України не тільки не мають належних правових умов для здійснення своєї діяльності, але й не мають достатньої фінансової бази. Вони є як правило залежні від грантодавців, різних партій (особливо під час виборів), тіньового фінансування олігархічних груп або окремих олігархів. Крім цього державою не передбачений прозорий механізм субсидування громадських організацій і їх фінансової звітності.

В силу того, що в Україні рівень соціальної диференціації дуже високий (за коефіцієнтом Джіні доходи найбагатших перевищують доходи найбідніших згідно оцінок Світового банку перевищують понад 47 раз), то частка представників середнього класу у соціальній структурі є незначною порівняно з високо розвинутими країнами. Крім того представники середнього класу України поступаються не тільки у стандартах добробуту, але й рівнем громадянської культури, оскільки вони вимушені працювати в умовах тіньової економіки та корупції. В силу цього середній клас України є малопомітним у сфері громадської активності.

Важливою проблемою фінансових джерел громадських організацій є створення публічного прозорого механізму розподілу коштів. Це, зокрема, стосується визначених законодавством критеріїв фінансування громадських організацій, усунення асиметрії у розподілі коштів між центром і регіонами, звільнення від оподаткування комерційної діяльності громадських організацій.

На сьогодні всі інститути, які мали би забезпечувати формування громадянської свідомості, працюють не достатньо в цьому напрямку. Це передусім стосується сімейного виховання, середньої та вищої школи, ЗМІ та різних середовищ, з якими взаємодіє людина. Для реалізації мети щодо формування громадянської свідомості та громадянського менеджменту необхідно в першу чергу реформувати систему освіти та засобів масової інформації.

В першому випадку йдеться про реформування середньої школи, яка має забезпечити запровадження профільної освіти і вдосконалення системи ЗНО шляхом скасування всіх пілг для абітурієнтів і запровадження повністю комп'ютерного тестування.

В другому випадку йдеться про реформу вищої школи, яка проводиться в рамках реалізації принципів та стандартів Болонського процесу. В Україні цей процес проходить повільно і незбалансовано, незважаючи на те, що окремі ВНЗ досягли значних результатів як у плані нормативної бази, так і навчально-методичного забезпечення. Найбільш стратегічні напрямки реформи поки що не реалізовані в Україні. Це перш за все стосується таких напрямків: як запровадження автономії університетів в рамках якої вони отримують право видавати дипломи власного зразка, присвоювати науковий ступені та звання, формувати та розподіляти кошти, формувати органи самоврядування та адміністративного управління; узаконення конкурентного механізму державного фінансування за яким державне замовлення отримують ВНЗ з високими рейтинговими показниками; запровадження міжнародної системи оцінювання діяльності ВНЗ згідно Шанхайського рейтингу та рейтингу за версією Таймс, які беруть до уваги такі критерії, як наявність лауреатів Нобелівської премії, наявність праць викладачів, опублікованих в міжнародних журналах, індекс наукового цитування.

Для забезпечення функціонування вільних ЗМІ необхідно узаконити принципи й норми нової редакційної політики в рамках яких не можливо здійснювати тиск на журналістів як з боку власників ЗМІ, так і різних політиків; право національних спілок журналістів надавати і позбавляти прес карток журналістів; статус громадського телебачення і радіомовлення, яке б передбачало дискусійний формат між політиками з використанням фахової громадської експертизи; прозорий і конкурентний механізм розподілу ефірних частот. До сказаного слід додати, що громадське телебачення і радіомовлення має управлятися громадською радою, в якій будуть відсутні політики і переважно фінансуватися за кошти від абонентної плати.

ПЛАН

- Основні трансформаційні парадигми.
- Особливості та головні напрямки посткомуністичних трансформацій.
- Україна в контексті посткомуністичних трансформацій.

Для розуміння трансформаційних процесів в тому числі і посткомуністичного, необхідно з'ясувати концептуальний зміст таких парадигм як: модернізації, транзитології, неоліберальна (Вашингтонський консенсус), неоінституціоналізму та навігаційну. Аналіз цих парадигм дозволяє з'ясувати як гальмівні так і рушійні сили постколоніальної, посттоталітарної, посткомуністичної трансформації.

Парадигма модернізації з'явилася в кінці 50-их років, коли виникла проблема трансформації слабorozвинутих постколоніальних країн (так званого Третього світу), які утворилися в результаті краху колоніальних імперій, у розвинуті індустріальні країни. Ця парадигма ґрунтувалася на визнанні прогресивного розвитку суспільства; раціоналізації і секуралізації суспільних відносин; вагомої ролі формальних інститутів в процесі модернізації; західного шляху розвитку як універсального; визнання економічних змін як визначального фактору політичного та соціального розвитку.

Парадигма транзитології виникла в умовах «третьої хвилі демократизації» (за С. Хантінгтоном), коли відбувся процес встановлення демократичних режимів у Південній Європі (Португалії, Іспанії, Греції), Латинській Америці, Південно-Східній Азії. Засновником цієї парадигми вважається американський політолог Д. Ростоу, який в статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» сформулював свої основні теоретичні положення. Транзитологія як альтернатива модернізації передбачала акцентування уваги не на структурних факторах трансформації, а на процедурних, пов'язаних з діяльністю політичних сил, здатних створити нові інститути. Основним фактором трансформації з точки зору цієї парадигми вважалася національна єдність, а не економічні зміни. Д. Ростоу визначає три етапи переходу, які він назвав: «підготовча фаза», «фаза прийняття рішення» та «фаза звикання». Подальший розвиток транзитології отримала в працях Г.О. Доннела і Ф. Шміттера та А. Пшеворського. Якщо Г.О. Доннел та Ф. Шміттер визначають три етапи переходу — лібералізація, демократизація і соціалізація, то А. Пшеворський — два (лібералізацію і демократизацію). Демократизація за А. Пшеворським поділяється на дві стадії — «звільнення» (від авторитарного режиму) та «конституювання» (демократії).

Лібералізація за своїм змістом є інституціоналізацією громадянських свобод без радикальних змін політичного режиму. Внаслідок цього процесу конституюється режим «опікунської демократії», який має ряд формальних демократичних атрибутів.

Демократизація — інституціоналізація демократичних інститутів влади. Вона передбачає демонтаж попередньо-владного апарату та свідомий вибір політичними силами суспільства демократичних інститутів і процедур, в межах яких необхідно створювати умови, що сприятимуть встановленню демократичної системи.

Соціалізація є «інституціоналізацією демократичної політичної поведінки» в результаті якої формуються нові норми та цінності.

В рамках парадигми транзитології особливе значення має аналіз політичних сил — суб'єктів трансформації, зроблений А. Пшеворським. На його думку у цих двох процесах беруть участь чотири політичних сили: «прихильники твердої лінії»; «реформатори» всередині авторитарного блоку; «поміrkовані» і «радикали в опозиції».

Процес ліберизації може проходити успішно а може при певних обставинах спровокувати репресії і призвести до реставрації старого режиму. Більша ймовірність успіху ліберизації, на думку політолога, залежить від її здійснення зверху, коли правляча еліта усвідомлює необхідність змін і демонструє готовність до їх проведення. А. Пшеворський вказує на фактори, які унеможливають серйозні конфлікти в процесі переходу.

До таких факторів він відносить досягнення компромісу між реформаторами (в середині правлячої еліти) і поміrkованими (в середині опозиції). Такий компроміс досягається якщо: реформатори і поміrkовані погоджуються на створення демократичних інститутів, в рамках яких вони будуть мати помітний вплив; реформатори спроможні примусити погодитися на реформи ортодоксальну частину правлячої еліти; поміrkовані здатні контролювати радикальну частину опозиції.

Підкреслюючи важливе значення транзитології для розуміння трансформаційних перехідних процесів слід зауважити, що її концептуальні положення не дають відповіді на питання, які виникли в процесі посткомуністичної трансформації. Тут важливо використати такі парадигми як неоліберальну, неінституційну і навігаційну.

Неоліберальна парадигма ґрунтується на положеннях Вашингтонського консенсусу, а також теоретичних висновках політиків-реформаторів, які здійснювали неоліберальні реформи в країнах Центральної Європи. Основні положення Вашингтонського консенсусу були сформульовані американським економістом Дж. Вільямсоном у 1987 році, а сам термін цієї парадигми був вжитий ним у 1989 році. Концептуальний зміст Вашингтонського консенсусу передбачає: досягнення фінансової стабілізації на основі поєднання рестрикційної монетарної і фіскальної політики; лібералізацію цін та зовнішньоекономічної діяльності (проведення шоквої терапії); швидку — прозору приватизацію державного сектору економіки, переважно шляхом відкритих аукціонів із залученням стратегічних іноземних інвесторів; зменшення регуляторних функцій держави (дерегуляторна політика); захист прав власності і соціально вразливих верств населення. Він задумувався як пакет рекомендацій для проведення економічних реформ у країнах із перехідною економікою (спочатку в країнах Латинської Америки, а пізніше Центральної та Східної Європи).

Використання пакету рекомендацій, передбачених Вашингтонським консенсусом, в країнах, які здійснювали посткомуністичну трансформацію мало різні наслідки. На посткомуністичному просторі успішно вдалося провести неоліберальні реформи країнам Центральної Європи, які стали членами НАТО та ЄС. Політичні еліти цих країн ще на початку 90-их років обрали твердий курс на проведення неоліберальних реформ і євроінтеграцію.

Прихильники парадигми неоінституціоналізму (Г.ж. Колодко, Дж. Стигліц), започатковану Д. Нортон, формулюють ряд концептуальних положень, суть яких можна виразити наступним чином:

- 1) слабкість неокласичної теорії у тому, що вона придатна лише до аналізу ринкових економік із цінами, залежними від попиту та пропозиції, її неможливо застосувати при аналізі командно-адміністративних або перехідних економік;
- 2) інституції — це обмеження, створені людьми, які формують взаємодію між ними і складаються з формальних (правила, закони, конституції) і неформальних (норми поведінки, звичаї, добровільно обрані для себе правила поведінки) обмежень та механізмів забезпечення їх дотримання;
- 3) у багатьох суспільствах політики ухвалюють не ті рішення, що сприяють економічному зростанню, а ті, що вигідні політикам та впливовим соціальним, економічним групам, які їх підтримують;
- 4) трансформаційні процеси слід розглядати в рамках комбінації цінностей, інститутів і політики;
- 5) в рамках посткомуністичного транзиту необхідно поєднати «невидиму руку ринку» з «видимою головою держави»;
- 6) основні напрямки трансформації, сформульовані в контексті неоліберальної парадигми можуть призвести як до успіху, так і руйнування економіки та зародженню «бандитського капіталізму».

Більш повне та точне уявлення про інституційну парадигму можна отримати аналізуючи працю О. Норгаарда «Економічні інституції та демократична реформа», в якій автор пропонує враховувати сукупність факторів в процесі посткомуністичної трансформації. До них він відносить:

- 1) початкові умови — докомуністичну та комуністичну спадщину;
- 2) навколишнє середовище — вплив міжнародних інституцій;
- 3) простір можливостей — політичні умови, темп та фази здійснення перетворень;
- 4) політичні інституції — модель державного управління, яке забезпечує проведення реформ;
- 5) громадянське суспільство — участь громадськості в трансформаційних процесах або підтримка нею реформаторського курсу;
- 6) інституційні зміни — побудова інститутів ринку та інститутів політичної демократії;
- 7) політичні, економічні та соціальні результати — наслідки інституційних змін, які викликають як опір певних сил так і їх громадську підтримку.

Концепція Норгаарда є продуктивною з огляду пояснення причин успіху деяких країн у трансформаційному процесі, враховуючи комбінацію

названих факторів. Так, наприклад, успіхи Польщі і Естонії на початку перетворень вчений пояснює тим що: початкові умови другого порядку були пов'язані з сильним націоналізмом і опозицією до іноземної влади, що створило сприятливі умови для реформ; були збережені традиції політичної демократії та ринку; західні економічні погляди мали сильний вплив на громадську думку; були сформовані ще до початку реформ команди змін; перспектива членства в ЄС стимулювала політиків до рішучих дій на шляху перетворень.

Порівнюючи концептуальні положення двох парадигм можна зробити висновок, що вони не заперечують одна одну, а швидше за все доповнюють. На нашу думку, коли ми хочемо зрозуміти всю глибину посткомуністичної трансформації необхідно враховувати як в теорії та і в практиці, рецепти обох парадигм. Рецепти, які передбачені неоліберальною парадигмою, слід використовувати на початку трансформаційного періоду в умовах кризи, спричиненої розпадом старої економічної системи. Інституційна парадигма з одного боку наголошує на необхідності максимально узгоджувати проведення радикальної економічної політики із розбудовою політичних та економічних інститутів, з іншого — дає ключ до розуміння інституційних причин успіхів або невдач в трансформаційному процесі. Подібну думку висловлюють багато відомих економістів. Серед них слід виділити працю О. Гаврилишина «Капіталізм для всіх чи для обраних», в якій йдеться про необхідність поєднання двох парадигм для розуміння універсальних та специфічних рис процесу посткомуністичних трансформацій. З цією метою ним пропонується враховувати стартові умови і заходи реформувань. До стартових умов він включає природні умови, тривалість комуністичного періоду, тип першого уряду, етнічну однорідність, рівень освіти, членство у міжнародних організаціях, наступність еліт, а до заходів реформування — темп реформ (градуалізм чи «шокова терапія»), рік початку стабілізації, частку приватного сектору до початку змін, ступінь розвитку демократії, обсяги іноземної допомоги, ідеологічна орієнтація уряду.

Узагальнивши основні положення трансформаційних парадигм можна дати відповідь на питання про специфіку, основні напрямки та моделі посткомуністичного переходу. Специфіка посткомуністичних трансформацій полягає в тому, що необхідно здійснити перехід не від авторитарних режимів, що було характерно для країн Латинської Америки та Південної Європи, а від тоталітарних режимів до ліберальної демократії. Складність цього переходу залежить від:

- 1) глибини тоталітарної спадщини;
- 2) демократичних традицій, які існували до тоталітаризму;
- 3) тривалості попереднього тоталітарного режиму;
- 4) державотворчих традицій;
- 5) рівня національної ідентичності;
- 6) цивілізаційного та культурного рівня політичних еліт;
- 7) громадянської культури населення;
- 8) величини території;
- 9) глибини кризи, яка охопила країну після розпаду тоталітарних структур.

Якщо ми говоримо про напрямки трансформації, які забезпечують її успіх, то треба сказати, що на початку трансформаційного періоду необхідно швидко і рішуче максимально синхронізовано в часі проводити політичні і радикально-економічні реформи. Щодо пріоритетності політичних чи економічних реформ існують розбіжності в рамках дискусії між представниками різних парадигм. Посткомуністичний досвід показує, що ця пріоритетність має свою специфіку для тієї чи іншої групи країн. Наприклад, в Грузії після революції Троянд проводилися спочатку радикальні економічні реформи, а пізніше правові та політичні. При цьому треба сказати, що на початку трансформаційного періоду необхідно проводити економічні реформи відповідно до пропозиції Вашингтонського консенсусу і одночасно ухвалити нову конституцію або новий конституційний закон, які би закріпили демократичну модель політичної влади, в рамках якої мало би відбутися масштабне оновлення політичної еліти. Підсумовуючи сказане до основних напрямків посткомуністичної трансформації можна віднести:

- 1) проведення радикально-економічної реформи, яка би за змістом та основними напрямками максимально відповідала пропозиціям Вашингтонського консенсусу;
- 2) одночасно із проведенням радикально-економічних реформ розпочати розбудову політичних інститутів (ухвалення нової конституції), виборчого та партійного законодавства в рамках яких відбулося би радикальне оновлення політичної еліти;
- 3) поряд із проведенням економічних реформ необхідно розбудовувати інститути вільного ринку у вигляді інститутів власності, фондового ринку, незалежного статусу національного банку, антимонопольного законодавства, бюджетної та податкової систем;
- 4) швидко розбудова інститутів правової системи у вигляді створення незалежної судової влади, процесуальних, кримінальних і цивільних кодексів, які би надійно захищали права і свободи громадян.
- 5) Вирішальним фактором у посткомуністичних трансформаціях є наявність сильного політичного лідера, який здатний сконсолідувати політичні сили навколо вирішення трансформаційних проблем.

Якщо узагальнити інституційні риси лідерства, які були притаманними для таких великих реформаторів сучасності як М. Кемаль, А. Піночет, Лі Куан Ю, М. Саакашвілі, то сила успішного лідера-реформатора полягає у його здатності: сформулювати чітку стратегію перетворень; підібрати команду незалежних судової влади, процесуальних, кримінальних і цивільних кодексів, які би надійно захищали права і свободи громадян. Саме ці якості дозволили грузинському лідеру досягти вагомих результатів на шляху проведення реформ після революції Троянд.

В процесі посткомуністичної трансформації можуть бути різні моделі переходу суть яких визначається тим політичним режимом який сформувався внаслідок перетворень. До транзитних моделей, як правило відносять: прямий

перехід до демократії; перетворення тоталітарного режиму на авторитарний; повернення, в силу певних причин, суспільства до тоталітарного стану.

Сутність прямого переходу полягає в тому, що після краху комуністичного тоталітарного режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово перетворюється у режим ліберальної демократії. Цей режим можна назвати ліберально-демократичним режимом. Однак ми в даному випадку використовуємо критерії та класифікацію політичних режимів, які виникли в процесі посткомуністичної трансформації запропоновані в програмі „Freedom in the World” і „Nation in Transit”, яку здійснює „Freedom House”. Згідно цієї програми за критерії демократизації беруться: виборчий процес; громадянське суспільство; національний уряд; регіональне та місцеве самоврядування; незалежні ЗМІ; незалежність судової влади; корупція. А до політичних режимів згідно цієї програми відносяться: консолідована демократія; напівконсолідована демократія; перехідне урядування або гібридний режим; напівконсолідований авторитарний режим; консолідований авторитарний режим. В контексті подібної класифікації можна також використовувати такі поняття як олігархо-клановий режим, режим „м'якого” авторитаризму, авторитарно-олігархічний. Варто також використовувати і економічні моделі поєднуючи їх із політичними режимами, щоб зрозуміти специфіку моделі суспільного розвитку в контексті трансформації.

На сучасному етапі режими консолідованої демократії утворилися в країнах Центральної Європи, які стали членами НАТО і ЄС. Якщо ці країни за політичними режимами є дуже однорідні, то за економічними моделями і рівнем правових систем децю відрізняються. Наприклад, Естонія і Словенія досягли значно вищих показників у забезпеченні верховенства права і побудови інституту вільного ринку. Що стосується режимів напів консолідованої демократії, то вони охоплюють країни, які запровадили парламентську демократію і мають перспективи членства у європейських структурах. До них можна віднести балканські країни (Хорватію, Македонію, Боснію і Герцеговину, Сербію, Чорногорію), Молдову, а також Україну.

До гібридних режимів (олігархічних), авторитарно-демократичних можна віднести Росію за часів президентства Б. Єльцина і Україну — Леоніда Кучми, Молдову — домінування комуністів в парламенті.

Авторитарні режими утвердилися у більшості пострадянських країн. Таких як Росія, Казахстан, Азербайджан, Таджикистан. Однак серед них доцільно виділяти авторитарні режими олігархічного типу і консолідованого авторитаризму, а також модернізованої «освіченої» автократії. Авторитарно-олігархічний режим характеризує вплив сильних олігархічних політико-фінансових угруповань на президентську владу, а режим консолідованого авторитаризму сильний вплив державного лідера (глави держави) і його найближче оточення на економічні і соціальні процеси. При консолідованому авторитаризмі можливі вищі досягнення у створенні інститутів ринкової економіки та зменшенні соціальної диференціації населення. Суть режиму „освіченого” авторитаризму полягає в тому, що лідер, реформатор використовуючи авторитарну модель старої системи для здійснення

радикально-економічних реформ. Цей лідер здійснивши економічні і правові реформи, переходить до розбудови інститутів політичної демократії. До такого режиму можна віднести політичний режим Грузії, за часів президента М. Саакашвілі. Тут спочатку були проведені найбільш радикальні економічні реформи, реформи правоохоронних органів та судової системи, а пізніше (2011 р.) — ухвалена нова конституція, яка закріпила парламентську модель державного управління.

Два режими на пострадянському просторі можна назвати неототалітарними — режим в Туркменістані за часів С. Ніязова і режим О. Лукашенка в Білорусі. Тут переважає державна власність і державний контроль за економікою, соціальною сферою та ЗМІ. Режим в Туркменістані за С.Ніязова мав більше рис тоталітарних, ніж режим в Білорусі, оскільки передбачав монополію одної партії і вищий рівень ідеологічної мобілізації. Ці режими також можна назвати неототалітарними просоціалістичними режимами оскільки зберігається пріоритет державної власності і державного контролю.

Виходячи із аналізу трансформаційних парадигм можна зясувати як позитивні так і негативні фактори економічних та політичних змін, які відбулися в Україні за період її державної незалежності.

Якщо проаналізувати економічну політику в Україні на початку трансформаційного періоду, то треба сказати, що вона далеко не відповідала параметрам неоліберальної парадигми. Це стосується всіх напрямків економічної політики, таких як фінансова стабілізація, лібералізація і приватизація.

Фінансова стабілізація розпочалася із великим запізненням (1994 р.), коли інфляція в Україні сягнула свого рекордного рівня в 1993 р. (до 10155 % у рік). Інфляція в основному була спричинена величезною грошовою емісією з допомогою якої НБУ під політичним тиском вимушений був покривати дефіцит бюджету і кредитувати комерційні банки для обслуговування ними потреб промисловості і сільського господарства. Не потрібно також відкидати таких інфляційних джерел як спад виробництва та подорожчання цін на імпортні енергоносії. Завдяки послідовній монетарній політиці протягом 1994-1996 рр. Національного банку, а також жорстким вимогам міжнародних фінансових організацій, що надають кредити Україні, здійснено в 1996 р. грошову реформу, забезпечено відносно стійку фінансову стабілізацію шляхом зменшення дефіциту, знаходження неемісійних джерел покриття дефіциту бюджету і контролю над грошовою масою з боку НБУ.

Якщо в багатьох країнах Центральної Європи лібералізація проходила в режимі „шокової терапії” (радикальні реформи під керівництвом Л. Бальцеровича, які проходили у Польщі на початку 90-их років, отримали назву „шокової терапії”), то в Україні протягом довгого періоду держава дотувала ціни та тарифи у певних секторах економіки, особливо у ЖКГ та ПЕК.

Поряд з лібералізацією цін проходила лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і фондового ринку. Це забезпечувало відкритість економіки, яка виявилась у тому, що питома вага зовнішньої торгівлі (за цим показником значно відставала від країн Центральної Європи). Істотним недоліком в цій сфері можна вважати скасування мита та ПДВ на ряд імпортованих товарів в інтересах окремих політико-бізнесових кіл.

Україна на відміну від країн Центральної Європи, не створила сприятливих умов для припливу ПІІ і тому вона значно відставала в ступені лібералізації потоку капіталу від них. Так, наприклад, Естонія в 1991 році прийняла закон „Про іноземні інвестиції”, згідно якого іноземці отримали рівні права з місцевими підприємцями, гарантії захисту інвестицій, право не обмежувати репатріацію доходів. Від іноземних інвесторів не вимагалось спеціальних ліцензій здійснення підприємницької діяльності.

Підводячи підсумки лібералізації, треба сказати, що впродовж 1992-1998 рр. засадничою характеристикою платіжного балансу України було тривале від’ємне сальдо поточного рахунку, що негативно позначилось на знеціненні грошової одиниці, прискорення інфляції, спаду виробництва. Але починаючи з 2000 р. і закінчуючи 2005 р. (2006-2007, 2008 — від’ємне сальдо поточного рахунку) — спостерігалася тенденція до зростання додатнього сальдо поточного рахунку. Така тенденція спричинена не глибокими структурними змінами в економіці, а сприятливою світовою кон’юнктурою на метал та товари хімічної промисловості, а також значною девальвацією гривні (майже в 3 рази).

Приватизація в Україні не призвела до глибоких структурних змін в економіці. Вона на відміну від країн Центральної Європи значно відставала у істотних ознаках, які забезпечують реалізацію трансформаційної мети: був відсутній такий інститут приватизації як реституція — повернення власності колишнім власникам, який мав би засвідчити непохитність принципів справедливості та «святенності» і недоторканості приватної власності; надання пріоритету сертифікатній приватизації (в душі соціалістичних уявлень і стереотипів) і затягнення її в часі, що мало негативні наслідки для появи ефективного власника; грошова приватизація, як правило, носила тіньовий характер, в процесі якої об’єкти державної і комунальної власності продавалися за безцінь (дарувалися) наближеним до владної верхівки бізнес-структур. Лише продаж Криворіжсталі в 2005 р. був, на нашу думку, першим кроком на шляху прозорої приватизації, яка відповідала всім стандартам сучасних приватизаційних аукціонів.

З точки зору інституційної парадигми, причини недоугої економічної політики крилися у слабкій інституційній базі та низькому цивілізаційному рівні політичної еліти. Тодішні політичні інститути не відповідали сучасним вимогам демократичного політичного правління, спроможного успішно здійснювати реформи. Україна значно запізнилася у прийнятті нової конституції або конституційного закону (більшість країн Центральної Європи ухвалили конституцію в 1991 р.), в якій мала би бути закріплена нова демократична модель державного правління. Політичне управління, яке забезпечувало здійснення трансформаційної економічної політики виявилось занадто неефективним, оскільки поєднувало риси радянської представницької системи, заскорузлого адміністративного апарату і слабкої демократичної виконавчої влади, яка тільки почала формуватись. Політична еліта на початку трансформації в основному формувалася із представників колишньої партійної та господарської номенклатури і частково націонал-демократії. Вона не мислила категоріями сучасних трансформаційних

парадигм, сповідувала парадигми, співзвучні із радянським тоталітарним минулим — соціального та етнічного етатизму. Парадигма соціального етатизму, яка зводиться до абсолютизації ролі державі у регулюванні економіки та забезпеченні високих соціальних стандартів життя, недооцінює ролі ринкових стихійних регуляторів та глобальних інтеграційних процесів як необхідної умови набуття вищої інституційної та культурної якості. Цієї парадигми дотримувались представники колишньої радянської номенклатури. Парадигма етнічного етатизму, яку відстоювали представники націонал-демократії, передбачала абсолютизацію національної держави (демократичної за формою і етнічної за змістом), надання пріоритету відродженню етнокультурних традицій над соціально-економічними змінами, недооцінку глобальних та регіональних інтеграційних процесів, сильного харизматичного лідера-патріота (не реформатора). Тому політична еліта цього періоду не забезпечила адекватні трансформаційні заходи з метою створення основ ринкової економіки та демократичної суверенної держави, що спричинило глибоку економічну кризу.

З приходом до влади Кучми відбувався швидкий процес формування авторитарно-демократичного режиму, який згодом трансформуваний в авторитарно-олігархічний режим. Основа цього режиму була закріплена в Конституції України 1996 р., яка наділила главу держави дуже широкими повноваженнями у сфері формування виконавчої влади, військово-силових структур, прокуратури та контролю над ними. Напівавторитарний політичний режим та слабо реформована економічна система послужили підґрунтям для формування олігархічної моделі суспільного розвитку, характерної для країн Третього світу. До основних атрибутів цієї моделі можна віднести: авторитаризм державної влади у вигляді надто широких повноважень глави держави або незбалансований механізм розподілу владних повноважень між основними політичними інститутами; відсутність політичного механізму формування уряду; органічний зв'язок політики та бізнесу, політики та адміністративної діяльності; надто широкі регуляторні (дозвільні) функції політико-владних та адміністративних органів; відсутність демократичної партійної системи, спроможної виражати широкі громадські інтереси; широкі привілеї та пільги для політиків і чиновників; низький професійний та моральний рівень політичної еліти та державної бюрократії.

Політична система України, внаслідок політичних змін 2004 року набула ряд нових демократичних рис, а саме: партійний механізм формування уряду; посилення політичної конкуренції; обмеження авторитарних повноважень глави держави і розширення повноважень парламенту та уряду; розширення свободи у ЗМІ. Водночас більшість атрибутів олігарху-кланової системи залишилися незмінними. Виникає закономірне питання, чому після Помаранчевої революції не відбувся повний демонтаж системи олігархату. Відповідь на це питання є подібною до відповіді про причини невдалого трансформаційного старту на початку 90-их років. Низький цивілізаційний та культурний рівень еліти і лідерів, які очолювали революційні процеси. Ця еліта і надалі залишилася на рівні мислення парадигми етнічного етатизму, частково доповнивши її євроатлантичними ідеями. Лідер революції

В. Ющенко ставши главою держави, виявився трагічно невідповідним ні з професійної, ні з моральної точки зору до цієї високої посади. Політична еліта та лідери Помаранчевої революції виявилися неспроможними провести радикальні суспільні реформи, що викликало глибоке розчарування серед українського суспільства.

РОЗДІЛ № 19 ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ І ЛІДЕРСТВО

ПЛАН

- Сутність і типи політичних еліт.
- Феномен політичного лідерства та його типологія.
- Політична еліта і лідерство в Україні.

Терміном «еліта» позначають провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво або досягли визначних успіхів у певних галузях суспільного життя, або мають інтелектуальні чи моральні переваги над іншими соціальними групами. Залежно від того, які функції здійснює еліта у суспільстві, її поділяють на господарську, духовно-інтелектуальну і політичну. До господарської еліти належать визначні підприємці і менеджери, до духовно-інтелектуальної — провідні вчені, діячі мистецтва і священнослужителі, до політичної -державні і політичні діячі.

Політична еліта — це організована група, яка здійснює владу в суспільстві (правляча еліта) або перебуває в опозиції до правлячої верхівки (контреліта). Політична еліта бере участь безпосередньо або опосередковано у прийнятті й організації виконання політичних рішень.

Щоб зрозуміти природу і місце політичної еліти у суспільстві, потрібно ознайомитися з основними положеннями елітарних концепцій, серед яких вирізняються моністична і плюралістична. Моністична концепція еліти сформульована у працях В. Парето, Р. Мілса, П. Бірнбаума. В.Парето вказує на такі основні риси еліти. По-перше, еліта є однорідною (так звана теорія трьох С). Вона усвідомлює, що є прошарком, відокремленим від суспільства, об'єднана спільністю соціального походження та досвіду, відзначається солідарністю при захисті власних інтересів. По-друге, еліта має зверхність над масами, що виявляється у таких елітарних психологічних якостях, як енергійність, мужність, доброчесність. Втрата елітою цих якостей призводить до її занепаду. По-третє, всередині еліти відбуваються зміни (так звана циркуляція еліт), під час яких вона допускає у свої ряди нових членів і тим самим зберігає панування або чинить опір структурному і кадровому оновленню, що призводить до революції. Р.Міллс, характеризуючи американську політичну еліту, яка, з його точки зору, складається з трьох верхівок — політичної (президент, його радники, вища адміністрація), економічної (керівники транснаціональних корпорацій), військової (керівництво Пентагону) — вказує на такі основні риси еліти: спільність шляхів досягнення соціального статусу, яка виявляється у тому, що вищі верстви американського суспільства мають кращі стартові умови, ніж інші соціальні групи, для здобуття елітарної освіти та власного збереження й відтворення через потомство; взаємозамінність, суть якої полягає в тому, що будь-який член економічної верхівки може перейти до політичної верхівки, і навпаки. П. Бірнбаум поширює теорію еліти Р. Мілса на французьке суспільство. На його думку,

еліта є закритою соціальною групою, яка передає своє становище із покоління до покоління через механізм соціалізації — сімейне виховання та систему освіти. Крім цього, П.Бірінбаум зазначає, що переміщення еліти відбувається з апарату державного управління не тільки у державний, а й у приватний сектор економіки.

Прихильники плюралістичної теорії еліти критично ставляться до розуміння керівної еліти як однорідного прошарку, якому властиве самовідтворення. Вони вважають, що у суспільстві існує багато політичних еліт, які змагаються між собою за владу. Найвідомішими представниками цієї концепції є Р.Даль та Р. Арон. Прихильники плюралістичної точки зору вказують на те, що демократичні механізми влади забезпечують конкуренцію і тим самим доступ до неї представників інших соціальних верств. Така конкуренція між елітами, на думку плюралістів, дає змогу різним соціальним групам впливати на процес прийняття політичних рішень, оскільки воли можуть вибрати ту еліту, яка краще врахує їхні інтереси.

Аналізуючи еліти, потрібно враховувати конкретно-історичні етапи суспільного розвитку. Кожний тип суспільства залежно від історичної епохи має свої критерії оцінки еліт. Так, у Стародавньому Сході, а також у часи Середньовіччя належність до еліти зумовлювалася соціальним становищем: сам факт народження людини в знатній сім'ї надавав їй привілеї. Така еліта була замкненою групою і не піддавалася зовнішнім впливам. У буржуазному суспільстві, в якому були скасовані феодальні привілеї, на місці родових еліт з'явилися фінансово-промислові олігархії. У сучасному суспільстві до еліти належать люди, які володіють не тільки багатством, а й високим інтелектом. Правила жорсткої конкуренції передбачають вступ або вихід з еліти залежно від успіху або поразки кожного, незважаючи на його соціальне походження чи матеріальну забезпеченість. У конкуренції зростає попит на людей, які мають перевагу над іншими у професіоналізмі, інтелекті, моральних чеснотах, соціальній активності, а соціальне походження в сучасних умовах лише забезпечує сприятливі стартові умови для набуття елітарних рис, необхідних для досягнення успіху в конкурентній боротьбі.

Аналізуючи поняття «еліта», зупинимося на понятті «квазіеліта». Її ще називають псевдоелітою, антиелітою, охлократичною елітою. Квазіеліта — це група людей, яка займає провідні позиції в політичній системі, але не відповідає сучасній моделі елітарних рис, не здатна виконувати належним чином свої функції. Така еліта компенсує свою професійну неспроможність, інтелектуальну вбогість активною демагогічною діяльністю, вміло використовуючи інстинкти і стереотипи натовпу у власних інтересах.

На основі певних елітарних рис у контексті конкретного історичного суспільства і політичного режиму еліти поділяють на такі типи: відкриті і закриті, легітимні і нелегітимні, а також фрагментарні, нормативно та ідеологічно інтегровані. До відкритого типу належать еліти, котрі мають високу горизонтальну і вертикальну мобільність, тобто здатність поповнюватися за рахунок вихідців як з різних елітних груп, так і з соціальних низів. Сходження на вищий щабель елітної ієрархії тут забезпечується високими професійними і моральними якостями.

У закритих елітах поповнення рядів відбувається повільно, доступ до них заформалізований та ускладнений. У таких елітах при доборі кадрів акцент зміщується не стільки на професійні якості претендентів, скільки на їхню відданість системі чи вождю.

Легітимними вважаються ті еліти, які отримали владу при добровільній підтримці широких верств і користуються їхньою довірою, а нелегітимними — ті, що панують над більшістю з допомогою примусу, насильства й ідеології.

Якщо поділ еліт на відкриті і закриті, легітимні і нелегітимні розкриває спосіб їх формування, зв'язок з іншими соціальними трунами, то поділ на еліти фрагментарні, нормативно й ідеологічно інтегровані розкриває їхню роль у інтеграції суспільства. Еліти фрагментарні, маючи низький рівень структурної інтеграції, невелику здатність до консенсусу з приводу вибору та збереження основних суспільних цінностей і норм, не забезпечують стабільності суспільства. Нормативно інтегровані еліти відзначаються високим рівнем консенсусу в основних правилах політичної і суспільної діяльності і забезпечують високий рівень стабільності суспільства. Ідеологічно інтегровані еліти також забезпечують стабільність суспільства завдяки жорсткому партійному і поліційному контролю за їх дотриманням.

За ідеологічними цінностями еліти бувають демократичні, ліберальні, тоталітарні й авторитарні.

За видами політичної діяльності еліти поділяються на державні, регіональні, місцеві і партійні.

Політичний лідер — це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах: державній владі, органах місцевого самоврядування, політичних партіях, групах тиску тощо. Феномен політичного лідерства завжди привертав увагу представників світової політичної думки. Макіавеллі розглядав політичного лідера як володаря, здатного використати всі доступні засоби для збереження влади, наведення порядку. Т. Карлейль і Р. Емерсон вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом. Ідею політичного лідера як надлюдини сформулював Ф. Нітше. На його думку, політичний лідер — це завжди сильна особистість, наділена всіма можливими достоїнствами, яка здатна нав'язати свою волю широким верствам. Г. Тард розглядав феномен лідерства, виходячи з теорії наслідування. За Г. Тардом, люди схильні діяти, наслідуючи поведінку яскравої особистості, якою є лідер. Марксистки розглядають політичне лідерство в контексті історичної необхідності і класових інтересів. У такому розумінні лідер обслуговує інтереси класу, що висунув його на політичну арену.

Що стосується типології лідерства, то тут також існують різні підходи. Одним із перших, хто запропонував типологізувати політичне лідерство, був М. Вебер. Виходячи з трьох типів легітимного панування, він виділив три типи лідерства: традиційне, раціонально-легальне і харизматичне.

Сучасна політична наука намагається типологізувати політичних лідерів за їхніми професійними і соціальними рисами, груповими функціями у контексті політичних ситуацій. Теорія рис наголошує на тому, що лідер повинен бути наділений сукупністю визначних рис. Представник цієї теорії Е. Богардус стверджує, що лідер виділяється з оточення енергією, розумом і

характером. Р. Стогділл доповнює цю теорію, розкриваючи феномен лідерства через риси особистості лідера, відносини між ним і його послідовниками, рівень влади та масштаб завдань, які він виконує. Він виділяє такі стилі керівництва, як авторитарний, переконуючий, демократичний, інтелектуальний, виконавчий. Г. Лассвел виокремив за стилем політичної діяльності лідерів-адміністраторів, агітаторів і теоретиків. Перші — це лідери, здатні приймати політичні рішення, готові до компромісів, другі — лідери харизматичного типу, схильні виступати перед публікою, завойовувати авторитет, треті — лідери, схильні розробляти програми, проекти, але не бажають займатися практичною політикою.

Представник функціонального підходу до типології політичних лідерів М.Херман виділив критерії, за якими характеризують політичних лідерів: наявність твердих політичних переконань; індивідуальність політичного стилю; мотиви політичної поведінки; реакція на тиск і стрес, тобто поведінка лідера в дискомфортній ситуації (зокрема, збереження витримки і самовладання); обставини, за яких потенційний лідер став керівником, відповідальним за прийняття політичних рішень; попередній політичний досвід; політичний клімат і ситуація в країні у період становлення політичного лідера. Цей підхід наголошує не тільки на характеристичні якості політичного лідера, а й на обставинах, за яких відбулося його становлення. У політології також розглядається феномен лідерства як репрезентатора групи, котра має певний політичний інтерес. Деякі дослідники (Т. Парсонс, Ю. Дженінгс) вважають, що можливості політичного лідера, його успіх чітко зумовлені інтересами корпорації, до якої він належить, У зв'язку з цим виділяють неформального і формального лідера. Неформальний лідер має вплив на групу завдяки певним лідерським рисам і може стати формальним лідером. Проте часто формальним лідером стає ординарна особа, без особливих задатків.

Становлення особи як політичного лідера залежить від способу формування лідерства: бюрократичного і антрепренерського. Бюрократичний спосіб передбачає формування лідера вузьким колом осіб за певними, чітко заданими критеріями (партійність, відданість системі, вождю). За антрепренерським способом — лідер формується у публічній конкурентній боротьбі, де вирішальним чинником є імідж самої особи, яка змагається за лідерство.

Залежно від політичного режиму виділяють два типи лідерства: авторитарне і демократичне. Авторитарне лідерство передбачає одноособову політичну владу, монополізм у прийнятті політичних рішень. Це лідерство пройшло декілька етапів, на кожному з яких був характерним свій тип лідера: тиран, абсолютний монарх, диктатор у тоталітарному й авторитарному режимах. Авторитарний лідер — це здебільшого інтроверт, сенсорик, етик, ірраціоналіст.

Тип демократичного лідерства почав формуватися ще в часи античної демократії і функціонує в сучасних демократичних державах. Демократичний лідер формується в умовах конкурентної політичної боротьби, яка передбачає високі професійні, інтелектуальні й моральні якості. Він, як правило, екстраверт, інтуїтивний логік, раціоналіст.

Лідерів можна типологізувати за їхнім ставленням до перспективи суспільного розвитку. За цим критерієм виділяються такі типи лідерства:

консерватор намагається зберегти давні цінності, адаптувати їх до нових умов; реформатор — змінити суспільні структури, норми, що віджили, надати суспільному розвитку динамізму, скерувати його у прогресивне русло, революціонер, відкидаючи повністю існуючі цінності, намагається радикально змінити суспільний лад відповідно до власних переконань, котрі ґрунтуються на абстрактних, здебільшого утопічних ідеологічних схемах.

Типологізуючи лідерство, застосовують ще такі поняття, як вождь і керівник. Лідер вождистського типу — це особа, для якої популізм є основним засобом досягнення мети. Щоб підтримати власну популярність, лідер-вождь апелює до найнижчих пристрастей широких верств (страху, ненависті, ворожнечі). Поняття «керівник» використовують, як правило, для позначення особи, яка призначена «зверху», а також лідера загальнонаціонального масштабу.

Отже, феномен політичного лідера розкривається через особисті риси політика, рівень його команди, тип політичного режиму і характер політичної ситуації.

В Україні завжди існувала проблема національної політичної еліти, здатної розв'язувати складні державотворчі завдання у конкретній історичній ситуації. Такі визначні постаті української політичної думки, як В. Липинський, В. Кучабський, Д. Донцов, пояснювали причини поразок українських національно-визвольних змагань відсутністю національної політичної еліти. Це твердження справедливе, якщо брати до уваги те, що політична еліта може сформуватися в умовах національної держави, коли політика є важливою сферою суспільного життя. Короткочасний період боротьби за Українську державу і ще менш тривале існування цієї держави в історичному сенсі були недостатніми, щоб визріла повноцінна національна політична еліта. Комуністичний режим знищив не тільки національні прошарки, а й соціальний ґрунт для відтворення національної еліти, здатної по-сучасному мислити і діяти. Роль еліти в тоталітарному суспільстві виконувала номенклатура. Домінантними рисами номенклатури був сервілізм чиновників нижчих рангів перед вищими, конформізм і безініціативність, «потрійна мораль» (одне думати, друге говорити, а третє робити), кастовий характер відтворення і поповнення рядів, орієнтація на інтернаціональні, а не національні цінності, глибока відчуженість від інших соціальних верств.

На початку державного відродження України правляча еліта в основному формувалася з різних прошарків колишньої номенклатури, та частково — з націонал-демократичної опозиції. Одна частина номенклатурної еліти стала на шлях зміцнення державної незалежності України, але стосовно політичних та економічних реформ зайняла половинчасту, вичікувальну позицію, а інша — відстоювала збереження колишнього ладу і повернення до «оновленого» СРСР.

Правляча еліта в Україні на цьому етапі суспільного і державного розвитку виявилася неспроможною до швидких комплексних реформ. Часткові реформи у сфері фінансової стабілізації, приватизації і лібералізації зовнішньої торгівлі, проведені цією елітою, не могли забезпечити вихід України на рівень країн з ринковою економікою. Тому Україна розвивалася в рамках «третього шляху» — шляху олігархічного капіталізму.

Розвиток олігархічного капіталізму призвів до різкого майнового розшарування суспільства, де на одному полюсі концентрувалися влада і багатство, а на іншому — бідність. В таких умовах не могла зародитися сучасна політична еліта і сучасний тип політичного лідера. Загальнонаціональним лідером в Україні вважається Президент як найвища посадова особа в державі. Але на сучасному етапі на лідерські загальнонаціональні позиції висувається Прем'єр-міністр і лідер парламентської опозиції, а також лідери впливових парламентських партій.

Загалом процес формування національної еліти й лідерів сучасного парламентського типу тільки розпочинається. Він вимагає передусім створення рівних правових умов для політичної конкуренції, вияву різних групових інтересів на державному рівні. Ця проблема може бути успішно розв'язана завдяки створенню збалансованої моделі державної влади із ефективними механізмами стримувань і противаг; скасування широких привілеїв і пільг для політиків і чиновників; відокремлення бізнесу і політики; розмежування політики і адміністративної діяльності; запровадження інституту громадського телебачення і радіомовлення; узаконення пропорційної преференційної виборчої системи із використанням регіональних списків; перехід ВНЗ на засади Болонської декларації.

РОЗДІЛ № 20 ПРОБЛЕМИ ЕТНОПОЛІТИКИ

ПЛАН

- Основні категорії етнополітики.
- Сучасні дослідження про причини національних рухів.
- Проблеми етнополітики в Україні.

Етнополітику розуміють у двох значеннях: 1) як галузь політології, що вивчає політичну суб'єктність таких спільнот, як етнос (народ), етнічні групи, нація; 2) як політику держави у сфері етнічних відносин, формування і консолідації нації.

Щоб правильно визначити поведінку суб'єктів етнополітики, потрібно з'ясувати такі основні поняття, як етнос, етнічна група, нація, націоналізм, національні меншини, етнічні конфлікти тощо.

Етнос — це стійка культурна спільнота, котра має спільну історичну територію або зберігає символічний зв'язок з нею, спільні культурні та психологічні риси, що сформувалися впродовж століть. Важливим елементом етносу є спільна історична територія, де проходив процес його становлення і розвитку.

До основних елементів етносу також відносяться такі психологічні й культурні явища, як історична пам'ять, мова, релігія і держава. Історична пам'ять включає як реальні факти, так і історичні міфи. Реальними фактами можуть бути елементи культури (могили, храми, замки) і природного ландшафту (краєвиди). Історичними є міфи про спільне походження етносу. Скажімо, сучасні греки вважають себе нащадками античної Еллади, а українці — Київської Русі, хоч обидва народи зазнали глибоких етнічних змін і якісно відрізняються від своїх попередників. Кожен народ береже в історичній пам'яті міф про золоту добу, що в критичні періоди історії надає йому силу подолати негаразди й вистояти. За допомогою мови, яка постійно оновлюється, змінює свою структуру, етнос передає із покоління до покоління свій історичний досвід, зберігає самотність і безперервність. Релігія, надаючи нормам співжиття етносу священного змісту, закладає культурну основу етнічної ідентичності. Світова релігія, хоч і виходить за межі етнічного, все ж через обрядовий колорит забезпечує основну функцію етнічної інтеграції.

Існує два способи утворення етносу: об'єднання та поділ. З одного боку, етнос формується шляхом об'єднання племен, міст-держав, з іншого — утворюється внаслідок сектантського розколу або етнічного розпаду, при якому одна з етнічних груп відколюється від основної і стає новою етнічною спільнотою.

Етнос може змінюватися, зникати або оновлюватися. Цілковите зникнення етносу можливе лише за умови геноциду та етноциду. Геноцид — це свідомо політика фізичного знищення етносу (наприклад, знищення нацистами євреїв або турками вірмен). До основних чинників оновлення етносу належать: релігійна реформа, культурні запозичення, рух широких народних верств, міф про етнічну обраність.

Термін «етнічна група» (або «етнічна категорія») має два значення: 1) сукупність людей, яка є структурним елементом етносу, але має специфічні культурні особливості й сприймається з боку чужинців як окрема група; 2) частина етносу на території іншої національної держави. У першому випадку етнічні групи, незважаючи на культурну відмінність, не виділяють себе із загального етносу, але можуть підкреслювати свою окремість.

Однією з основних категорій етнополітики є нація, її розуміння ґрунтується на трьох концепціях: територіальній, етнічній, етно-територіальній.

Територіальна концепція, що є власне західною, виділяє такі основні елементи нації, як спільна територія, спільна громадянська культура, спільна економіка, спільні правова й політична системи. Скажімо, спільна історична територія в структурі етносу, як уже зазначалося, має символічний зміст, а в структурі нації — тільки реальний (не може бути нації без території). Спільна економіка передбачає певні національні пріоритети в галузі зовнішньоекономічної діяльності, національну структуру виробництва, систему менеджменту і трудової мотивації, спільне законодавство, що регулює основні напрями державної політики у сфері економічного життя, а також відносини власності щодо громадян і осіб, які не мають громадянського статусу. Правова система, забезпечуючи єдині правила гри для всіх членів нації, є основним чинником національної інтеграції на сучасному етапі. Правова система формує почуття юридичної рівності усіх членів спільноти, є одним із вагомих чинників соціальної солідарності. І нарешті, нація має свою власну державу, партійну і виборчу системи та політичну культуру. Отже, згідно із західною концепцією, нація — це етнополітична спільнота, яка має спільні територію, громадянську культуру, економіку, правову і політичну системи. До її складу входять усі громадяни, незалежно від етнічного, соціально-класового походження, релігійної належності.

Етнічна концепція зосереджує увагу на таких рисах нації, як спільне родове походження, народ як суб'єкт історії, мова, звичаї.

Етнотериторіальна концепція поєднує територіально-громадянський та етнічний принципи — формування нації навколо історичних цінностей корінного етносу (історичної назви, звичаїв і національно-державної символіки).

До проблеми походження нації також існують два підходи: примордіалістський і модерністський. Примордіалісти вважають, що нація виникає тоді, коли сформувався етнос, який становить ядро імперсько-державного утворення і проходить різні стадії розвитку, зберігаючи при цьому свої основні етнічні ознаки (мову, звичаї, національний характер). Модерністи стверджують, що нації виникають у період централізованої держави і зародження капіталістичних відносин, коли юрисдикція державної влади і спільний ринок створюють спільні юридичні, політичні, економічні та культурні ознаки на всій території проживання етносу або декількох етносів. Ця точка зору на процес походження нації передбачає декілька способів її формування: 1) державно-централізоване інкорпорування (Англія, Франція — 17-18 ст.); 2) перетворення імперії у національні держави (Туреччина, Росія); 3) відокремлення колонії від імперії й утворення нації за територіальним принципом як об'єднання різноманітних груп (США, Канада,

Бразилія); 4) відокремлення колонії від імперії і утворення нації за етнічним принципом шляхом інтеграції різних етнічних груп навколо цінностей корінного (титального) етносу (країни Центральної Європи); 5) відокремлення етносу від національної держави і формування нації на етнічній основі (в разі здобуття незалежності Квебеку у Канаді і Басків у Іспанії).

Якщо перші нації у Європі формувалися шляхом державної інкорпорації без широкої народної мобілізації, то нації XIX–XX ст. виникали на основі сильних національних рухів з відповідною національною ідеологією. Це явище дістало назву «націоналізм». Терміном «націоналізм» позначають такі явища: національну свідомість (усвідомлення своєї належності до нації); національну ідеологію, яка формує основну мету, принципи боротьби за національну незалежність, розбудову національної держави; культурний і політичний рух, спрямований на боротьбу за утвердження національних пріоритетів у культурній та адміністративній сфері або здобуття національної незалежності.

Основні положення ідеології націоналізму можна сформулювати так: нації є єдиними й неповторними суб'єктами історичного процесу, в якому кожна нація має індивідуальність, власне історичне призначення; нація — найвища цінність, джерело політичної влади; свободу людина здобуває лише тоді, коли вона ідентифікує себе з нацією; свобода і безпека нації є умовою світового порядку і справедливості.

Націоналізм як ідеологія по різному тлумачиться науковцями. Так, Е. Сміт виділяє антиколоніальний (прагне здобути незалежність від чужоземних володарів і створити на місці колоній державну націю), інтеграційний (після здобуття незалежності намагається об'єднати етнічно-строкате населення у територіальну націю), сепаратистський і діаспорний (прагне відокремитися від більшої політичної одиниці й заснувати на власній історичній території етнічну націю), іредентський, або паннаціоналістичний (формує націю шляхом приєднання до історичної території своїх родичів, які проживають за її межами, або формує союз близьких за етнокультурними ознаками національних держав) типи націоналізму.

Крім цього, розрізняють романтичний (проповідувався інтелегентами-інтелектуалами у XIX—на початку XX ст. як філософські і мистецькі ідеї), націонал-демократичний, інтегральний, соціал-націоналістичний, расовий (фашистський), імперсько-шовіністичний, а також протекціоністсько-економічний націоналізм. Нині під націоналізмом розуміють ідеологію, яка синтезує у постколоніальних державах низку центристських ідеологій (ліберальних, соціал-демократичних, неоконсервативних) під кутом зору розбудови національної держави і формування нації.

Термін «національна меншина» не має чіткого визначеного юридичного статусу. Під ним, як правило, розуміють етнічну групу, яка не є корінним етносом, але члени якої — громадяни національної держави — мають певні етнокультурні (мовні, релігійні, звичаєві) особливості і намагаються їх виразити через відповідні соціальні інститути (громадські організації, партії).

Етнонаціональні конфлікти — це конфлікти між національними державами, окремими етносами, етнічними групами захисту прав своїх співвітчизників, приєднання їх до історичної території, здобуття адміністративно-

територіальної автономії або національної незалежності, розподілу влади, престижу і матеріальних ресурсів. У науковій інтерпретації етнонаціональних конфліктів і зародження національних рухів можна виділити концепції: внутрішнього колоніалізму, етноцистську і неоетноцистську, що поєднують риси двох попередніх. Представники концепції внутрішнього колоніалізму М. Хехтер і Т. Нейрн, використовуючи марксистську методологію, пояснювали причини виникнення національних рухів економічними чинниками. Ступінь групової етнічної солідарності залежить, на думку М. Хехтера, від обмеженого доступу її членів до розподілу матеріальних благ, а також можливості приєднання до інших груп, щоб реалізувати власну життєву мету. Така ситуація породжує залежність людини від групи, змушує чітко підпорядковуватися груповим інтересам, оскільки життєві блага її забезпечуються груповою належністю.

Проти концепції внутрішнього колоніалізму виступили представники етноцистського напрямку. Так сутність національних рухів Е. Сміт вбачає не в економічних, а в етнокультурних чинниках, зокрема у національному ідеалі, який, на його думку, передбачає віру в те, що всі, хто має спільну історію і культуру, прагнуть бути самостійними, об'єднаними на своїй батьківщині. Національний ідеал містить такі елементи, як мрія, культура, солідарність і політика. Інші представники цієї концепції (Д.Котце, Б.Андерсон, А.Оридж) стверджували, що: етнічність ґрунтується на таких основних елементах, як мова, релігія, династична держава; етнічна ідентичність значно більше, ніж інші ідентичності, дає людині почуття власної гідності, безпеки, щастя й надії на майбутнє; прагнення до національного самовизначення пов'язується з вірою людей у можливість досягти кращого життя спільно з тими, хто близький за певними культурними цінностями; економічні й політичні відмінності самі собою не спричиняються до національних рухів, вони лише посилюють їх на тлі етнонаціональних прагнень.

У західній соціології викристалізувався також напрям, який намагається пояснити причини національних рухів економічними, етнокультурними і психологічними чинниками. Визначний представник цього напрямку Дж. Ротшильд пояснює причини національних рухів «політизацією етнічності», тобто перетворенням її з психологічної, культурної та соціальної величини у політичну з метою збереження специфічних етнокультурних рис. Проте, на думку Дж. Ротшильда, етнокультурних рис недостатньо для мобілізації етносу в політичну спільноту. Для цього потрібна, по-перше, еліта, яка має певні (релігійні, економічні, соціальні та політичні) інтереси і здатна мобілізувати етнічну групу в організований рух; по-друге, суперництво між елітами через порівняно обмежений доступ до розподілу ресурсів, цінностей і влади в суспільстві.

Е. Гідденс вважає, що, вивчаючи націоналізм, потрібно враховувати його політичний характер (асоціювання з нацією, державою); зв'язок з промисловим капіталізмом, який виражається у різних класових відмінностях; психологічну динаміку; особливий символічний зміст. Дж. Брейлі підкреслює, що соціально-економічні інтереси присутні у національному русі, як і в будь-якому іншому політичному процесі. Однак, вважає він, націоналізм

є не стільки реакцією на економічне гноблення, виявом інтересів етносу чи інтересів класу, але задоволенням інтересів політичної опозиції, яка уявно репрезентуючи інтереси нації проти існуючої держави, торує собі шлях до влади. Отже, за Дж. Брейлі, національний рух — це не вияв прагнення нації до самостійності, а інструмент ефективної політики політичної еліти, яка з допомогою національного прагне задовольнити владні амбіції.

Після проголошення державної незалежності в Україні розпочався процес розбудови самостійної демократичної Української держави та формування сучасної нації.

Нині в Україні головною проблемою етнополітики є вибір шляху формування сучасної української нації, здатної гармонізувати етнічні, соціальне-класові і релігійні відносини. Тут виділяються три концептуальні моделі: територіальна, етнічна й етнотериторіальна. Територіальна концепція передбачає формування нації за територіально-громадянським принципом, ігноруючи пріоритетність у цьому процесі корінного українського етносу. В ній особлива увага зосереджується на закріпленні статусу двомовності, федеративного устрою України, запереченні традиційної національно-державної української символіки.

Етнічна концепція ґрунтується на таких положеннях: примордіалістичний підхід до генезису нації; визнання українського етносу українською нацією та єдиним суб'єктом державотворення; юридичне закріплення пріоритетів корінного народу порівняно з національними меншинами в усіх сферах суспільного життя; надання українського громадянства всім українцям, незалежно від місця їхнього проживання; представники національних меншин отримують громадянство, якщо вони знають українську мову, лояльно ставляться до Української держави, шанують її закони; заперечення принципу двомовності в державних установах за будь-яких умов, а також принципу державного фінансування навчальних закладів національних меншин; конституційне закріплення правоспадковості української держави; заперечення ідеологічного плюралізму і конституційне визнання державної ідеології, яка б ґрунтувалася на національній ідеї; прирівняння статусу Криму до області.

Етнотериторіальна концепція передбачає формування української нації за територіально-громадянським і етнічним принципами. Територіально-громадянський принцип цієї концепції передбачає, що члени української нації — це представники як корінного українського етносу, так і національних меншин, котрі є громадянами України. Крім цього, національні меншини мають право на створення національно-культурної автономії. Цей принцип реалізований у Законі України про громадянство, який передбачив після проголошення державності України нульовий варіант набуття громадянства всіма, хто проживає на території України, і в Законі про національні меншини в Україні.

Процес формування сучасної української нації відбувається на основі консолідації різних соціальних груп навколо національної ідеї у її політико-державному, економічному та етнокультурному аспектах. Він може успішно функціонувати завдяки здійсненню радикальних реформ в усіх суспільних сферах: політичній, правовій, економічній і культурній.

Головними політичними чинниками консолідації української нації є створення збалансованої моделі державної влади, яка б передбачала ефективний механізм стримування і противаги між виконавчою, законодавчою і судовою гілками влади, виключала можливість перетворення найвищих державних органів в арену перманентного протистояння різних соціальних і політичних сил, а також скасування привілеїв для політичної еліти і адміністративного апарату.

До правових чинників консолідації української нації насамперед треба віднести гармонізацію національного права із правовими стандартами ЄС. Створення ефективної правової системи в Україні сприятиме національній інтеграції, оскільки єдина система рівних для всіх громадян прав і обов'язків формуватиме у них почуття рівних можливостей для самореалізації саме завдяки національній ідентичності.

Реформування економіки в Україні не тільки якісно змінить галузеві й територіальні диспропорції, що дасть змогу усунути нерівномірність у розподілі національного продукту, трудових ресурсів, а й трансформує спосіб мислення, форму суспільної взаємодії. Крім цього, ринкові зміни радикально оновлюють соціальну структуру, що відтворять ті групові інтереси, які об'єктивно спрямовані на збереження національної єдності, суспільної стабільності і цивілізованого розвитку інститутів політичної системи та громадянського суспільства. Отже, ринкова економіка, виробляючи єдину систему ділового спілкування, а також менеджменту, сприятиме подоланню ментальної фрагментарності українців, зумовленої регіональною і відомчою замкненістю.

У культурній сфері головним є формування через заклади освіти, науки і культури цінностей і норм, які б органічно поєднували традиційні цінності українського народу з цінностями національних меншин у їх сучасному цивілізованому вигляді. Реформована система освіти і науки в Україні зможе гнучко реагувати на потреби суспільного розвитку, закладе стимули до висококваліфікованої праці, сприятиме піднесенню її престижу і тим самим — престижу нації.

ПЛАН

- Сутність і основні параметри міжнародних відносин і зовнішньополітична діяльність держави.
- Основні міжнародні і регіональні організації.
- Тенденції сучасного світового розвитку.
- Україна в контексті міжнародних відносин.

Сутність і основні параметри міжнародних відносин і зовнішньополітична діяльність держави. Міжнародні відносини — це сукупність різноманітних відносин (політичних, економічних, дипломатичних, ідеологічних) між національними державами, або групами національних держав, а також створеними ними світовими і регіональними організаціями, у процесі взаємодії яких складається певний світовий або регіональний правовий порядок.

Головними суб'єктами міжнародних відносин на сучасному етапі є національні держави, які для вироблення певних форм, моделей взаємодії об'єднуються у всесвітні й регіональні міжнародні організації (ООН, МВФ, НАТО та ін.).

Типи таких організаційних структур мають різну мету, різні межі компетенції і різні правила гри. Вони поділяються: за геополітичним простором — на всесвітні (МВФ, ООН) і регіональні (Рада Європи, Європейський Союз); за рівнем суспільного розвитку — високорозвинуті (наприклад, США, Гонконг, Сінгапур, Канада і т. д.), середньорозвинуті (наприклад, країни Східної Європи і Латинської Америки) і слабкорозвинуті або бідні (наприклад, країни СНД, Африки та ін.); за ступенем інтегрованості сильно інтегровані (наприклад, країни Європейського Союзу, які мають спільні представницькі та урядові структури і прямують до єдиної валютної та митної систем згідно з Маастрихтськими угодами) і слабо інтегровані (наприклад, країни СНД). Сучасні процеси інтеграції залежать від створення гомогенних політичної, правової, економічної та культурної систем.

Міжнародні відносини за сферами суспільної діяльності поділяють на політичні, дипломатичні, правові, культурно-гуманітарні. Слід зазначити, що нинішня національна держава охоплює одночасно весь спектр міжнародних відносин: є учасником багатьох міжнародних політичних, економічних і культурно-гуманітарних організацій, підтримує дипломатичні відносини і має дипломатичне представництво у більшості країн світу, підписує міжнародні договори і дотримується певних міжнародних принципів і норм у контексті як світових, так і регіональних організацій.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт.

Співпраця здійснюється через участь у різних міжнародних організаційних структурах, двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу

і співробітництво. Воно є найперспективнішою, адекватно відповідає геостратегічним інтересам суб'єктів міжнародних відносин і називається стратегічним партнерством.

Стратегічне партнерство передбачає найбільш масштабний і взаємовигідний спосіб взаємодії у різноманітних сферах суспільного життя.

Суперництво передбачає мирний характер боротьби між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу, починаючи від поширення своїх капіталів і технологій до розміщення військових баз. Суперництво має місце як серед країн, які перебувають у відносинах стратегічного партнерства, так і у відносинах конфронтації.

Конфлікти на міжнародному рівні виникають, коли не вдається врегулювати несумісні інтереси двох держав або їх груп. Вони можуть виражатися в денонсації договорів, розриві дипломатичних відносин, економічній блокаді, провокуванні внутрішньої дестабілізації шляхом інформаційних диверсій, терористичних актів, військових переворотів, громадянської і світової воєн.

Суб'єктами міжнародних відносин виступають також недержавні організації: транснаціональні корпорації, партії, релігійні організації, туристичні групи і т. ін.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і права.

Принцип сили незалежно від зміни співвідношення у його структурі тих чи інших елементів залишається найважливішим чинником геополітики.

Термін геополітика у його первісному значенні (згідно з теоретичними розробками засновника цього напрямку шведського вченого Р. Челлена і німецького дослідника Ф. Ратцеля, а також американських вчених Х. Маккіндера і А. Мехени) трактується як вчення про державу, що прагне до розширення свого географічного і територіального простору. В сучасному розумінні цей термін трактується як наука і політика щодо вивчення міжнародних структур і механізмів їх взаємодії, закономірностей і тенденцій світового розвитку, а також використання її досягнень у практичній політиці національних держав, міжнародних союзів і блоків для забезпечення реалізації своїх геостратегічних і національних інтересів, збереження миру і забезпечення стабільності.

Принцип сили, в геополітичному значенні означає, що держава або група держав здатні нав'язати іншим державам свої інтереси, поширювати свої впливи, використовуючи при цьому свої переваги у військовій силі, дипломатії, економічній могутності, технологічному та інтелектуальному розвитку.

Отже, сила держави у міжнародних відносинах не є постійною величиною. Вона змінюється у часі, і відповідно змінюються пріоритети щодо трактування і реального значення названих елементів.

Принцип права передбачає, що національна держава у міжнародних відносинах має спиратися не тільки на свою силу, а й дотримуватися норм міжнародного порядку. Так, сильна держава СІЛА без згоди Ради Безпеки не могла розпочати воєнних дій проти агресії Іраку в Кувейті або, наприклад, відносно слабкі держави, такі як Люксембург, Ісландія, цивілізовано розвиваються завдяки чинному міжнародному порядку.

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці як сукупності військових і дипломатичних, економічних і правових засобів намагається

найбільш оптимально реалізувати свій національний інтерес. Поняття національні інтереси багатозначне; воно має як об'єктивний, так і суб'єктивний сенс, в об'єктивному сенсі поняття «національні інтереси» — це усвідомлені й виражені в правових нормах об'єктивні потреби більшості громадян, а також політичної еліти у забезпеченні вигідного геополітичного статусу держави, національної безпеки, суспільної стабільності та цивілізованих стандартів життя людей. Якщо в недалекому минулому два перших аспекти домінували, то на сучасному етапі в розвинутих країнах набирають ваги два останніх.

У суб'єктивному значенні поняття «національні інтереси» має ідеологічне трактування залежно від політичного режиму, політичного курсу, що проводиться, міжнародного порядку і та ін.

Часто за національні інтереси видаються інтереси держави або правлячих класів, міжнародних впливових кіл. Тому в суб'єктивному плані поняття «національні інтереси» часто стає об'єктом політичних спекуляцій з боку різноманітних політичних сил. Поняття «національні інтереси» має кілька аспектів: геополітичний, внутрішньополітичний та ідеологічний.

Геополітичний аспект національних інтересів передбачає збереження суверенітету і територіальної цілісності, а також свого місця і ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансії, забезпечення балансу сил через міжнародні політичні, правові й економічні інститути.

Внутрішньополітичний аспект національних інтересів полягає в забезпеченні політичної стабільності й утриманні влади правлячих сил або, крім зазначених цілей, підвищенні життєвого рівня суспільної більшості.

Ідеологічний аспект національних інтересів передбачає обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту цих інтересів.

Міжнародна система виконує свої функції через світові та регіональні політичні, правові, економічні й культурні структури.

Найбільш впливовою і масовою світовою організацією є Організація Об'єднаних Націй (ООН), яка покликана забезпечувати міжнародний мир і безпеку, врегульовувати міжнародні конфлікти. ООН виникла після Другої світової війни і стала спадкоємицею Ліги націй.

Найважливішим органом ООН є Рада Безпеки, котра складається з 15 членів-держав, з яких п'ять — постійні члени (США, Велика Британія, Китай, Франція, Росія) і десять — непостійні, що обираються на два роки Генеральною Асамблеєю. Рішення Ради Безпеки є вирішальним у міжнародних спорах і може включати як економічні санкції, так і застосування збройної сили проти країни-агресора.

Рішення Ради Безпеки з процедурних питань, а також питань, що стосуються мирного врегулювання спорів, приймається голосами семи членів Ради, серед яких не мусять бути всі постійні члени. Якщо Рада Безпеки вирішує питання щодо приборкання агресії, то кожний із постійних членів може застосувати право вето, внаслідок якого рішення не буде ухвалено.

Генеральна Асамблея ООН має тільки давати рекомендації учасникам конфлікту або Раді Безпеки. До прерогатив Генеральної Асамблеї належать: прийняття до ООН членів організації, а також їх виключення; рекомендації

щодо підтримання міжнародного миру і безпеки; вибори тимчасових членів Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, призначення Генерального секретаря. Генеральний секретар як головний адміністратор ООН підзвітний Раді Безпеки і Генеральній Асамблеї, наділений правом представляти названим органам будь-яке питання, що стосується міжнародної безпеки.

Міжнародний Суд у Гаазі розглядає судові справи, що їх передають конфліктуючі сторони. Якщо якась зі сторін відкидає рішення Суду, інша сторона або сторони можуть передати цю справу до Ради Безпеки.

Крім зовнішньополітичних органів ООН функціонують спеціалізовані світові структури, такі як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітня організація торгівлі (ВТО), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Світовий банк, або Міжнародний банк реконструкції і розвитку, займається проблемами довготермінового економічного розвитку країн, які здійснюють складний процес модернізаційних трансформацій. Пріоритетними для нього є структурні перетворення економіки, системи освіти й охорони здоров'я, що вимагають довгострокового кредитування.

Банк спеціалізується на двох типах кредитів: цілові, призначені для фінансування конкретних інвестиційних проєктів (наприклад будівництва доріг), і програмні, покликані допомогти уряду провести структурну перебудову галузей промисловості чи системи зв'язку.

МВФ займається проблемами ринкових перетворень країн, які здійснюють цей процес, акцентуючи увагу здебільшого на проблемах фінансової стабілізації — скорочення бюджетного дефіциту і приборкання темпів зростання грошової маси. Якщо уряди не дотримуються цих вимог, вони можуть не отримати кредити МВФ. Останнім часом (особливо після фінансової кризи 1997—1998 рр. у Південно-Східній Азії та Росії) політика МВФ стала більш жорсткою до країн, які не виконують своїх зобов'язань щодо макроекономічної стабілізації. Припинення кредитування з боку МВФ є своєрідним сигналом для Світового банку та інших іноземних інвесторів про несприятливий інвестиційний клімат у країні.

Міжнародна торгівля регулюється правилами СОТ. В основу системи СОТ закладено чотири принципи:

- 1) членство у СОТ передбачає добровільне визнання країною-учасницею організації правил цієї системи;
- 2) країни, які належать до цієї системи, користуються режимом найбільшого сприяння в торгівлі;
- 3) зниження торговельних бар'єрів між країнами — членами СОТ шляхом переговорів;
- 4) між членами СОТ діє принцип «справедливої торгівлі», згідно з яким країни-учасниці, по-перше, не можуть збільшувати тарифи після того, як вони під час переговорів погодилися на зниження, по-друге, зобов'язані дотримуватися того податкового режиму, який був у країні, де вироблялися ці товари, по-третє, використовувати експортні субсидії.

ЮНЕСКО має за мету сприяти співпраці між народами за допомогою освітніх, наукових і культурних заходів. Організація публікує звіти про стан цих галузей у світі, розробляє і фінансує ряд важливих міжнародних освітніх і наукових проєктів.

ВООЗ діє в таких напрямках: контроль і боротьба з інфекційними хворобами, допомога національним службам здоров'я, профілактика явищ, пов'язаних з екологією.

Ще однією глобальною й одночасно регіональною організацією є ОБСЄ (Організація з безпеки та співробітництва в Європі).

ОБСЄ започаткувала гельсінський процес — правозахисний рух. У 1990 р. у Парижі створено постійні інститути ОБСЄ:

- 1) на найвищому рівні домовилися проводити кожні два роки зустріч глав держав і глав урядів;
- 2) створено Раду міністрів ОБСЄ, яка складається з міністрів закордонних справ;
- 3) функціонує Комітет старших урядників, який проводить зустрічі щонайменше раз на три місяці.

Крім того, згідно з Паризькою хартією створено три постійні органи: Секретаріат, Центр запобігання конфліктам. Бюро для демократичних інститутів і прав людини. Однак треба зазначити, що роль ОБСЄ у міжнародній політиці обмежена як щодо компетенцій, так і засобів впливу.

До організації глобально-регіонального плану можна віднести, також Велику сімку, до якої входять найбільш, розвинуті держави світу: США, Велика Британія, Канада, Німеччина, Японія, Італія, Франція. Ця організація представлена на найвищому рівні головами урядів і міністрами закордонних справ.

Серед регіональних міжнародних організацій найбільш впливовими є Рада Європи та Європейський Союз (ЄС).

Рада Європи, яка об'єднує понад 40 країн-членів функціонує як міжурядова організація для забезпечення розвитку демократії, гарантій прав та свобод людини у країнах Центральної та Східної Європи згідно з принципами та нормами Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з питань прав і свобод людини, Європейської культурної конвенції, Європейської соціальної хартії. Рамкової конвенції з питань захисту національних меншин.

Структура Ради Європи складається з Парламентської асамблеї. Комітету міністрів, Конгресу місцевої та регіональної влади, Суду з прав людини у Страсбурзі та дорадчого органу, до якого входять недержавні організації із консультативним статусом («Репортери без кордонів», Моніторинговий комітет та Венеціанська комісія). Парламентська асамблея на підставі інформації, отриманої від недержавних організацій, приймає рішення, яке пізніше затверджується Комітетом міністрів.

ЄС є найбільш інтегральною організацією у світі в політичному, правовому та економічному аспектах. На сьогодні ЄС об'єднує 27 країн, серед яких: Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція,

Швеція, Латвія, Литва, Естонія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Болгарія і Румунія. У політико-правовому аспекті ЄС має такі органи:

Європейський парламент, який у складі 732 осіб обирається терміном на 5 років громадянами країн-учасниць і виконує такі функції: законодавчу, політичних ініціатив, демократичного контролю, ухвалення складу Європейської комісії;

Європейська Рада, яка об'єднує глав держав або урядів, визначає головні пріоритети політики ЄС і розв'язує спірні проблеми, які не вдалося вирішити Раді ЄС;

Рада ЄС (Рада міністрів), яка складається з уповноважених представників урядів країн-учасниць, здійснює координацію загальноєвропейської економічної політики та приймає рішення щодо визначення напрямів законодавчої стратегії Ради Європи;

Європейська Комісія складається з членів, призначених урядами своїх країн і виконує такі функції: законодавчої ініціативи, контролю над виконанням законодавства ЄС та використання субсидій і здійснення управління у різних галузях політики ЄС (аграрній, торговельній, бюджетній тощо);

Європейський Суд розглядає конфлікти між державами-членами ЄС, інститутами ЄС, ЄС і фізичними та юридичними особами;

Палата аудиторів здійснює перевірку доходів і видатків ЄС.

В економічному аспекті ЄС прагне створення спільного ринку, який передбачатиме ліквідацію всіх митних бар'єрів, вільне переміщення товарів, послуг, капіталів і осіб (згідно Шенгенської угоди), взаємне визнання наукових і професійних ступенів та дипломів, лібералізацію і вирівнювання фінансових служб-банків, інвестицій, страхувань, запровадження єдиних стандартів у промисловості.

На сучасному етапі існують єдиний паспорт для всіх громадян ЄС, вільні умови руху туристів і робітників всередині Союзу, а також валютна одиниця — євро, яка запроваджена з 1 січня 1999 р.

Оборонну функцію країн Заходу виконує Організація Північноатлантичного договору (НАТО), яка об'єднує такі країни: Бельгію, Велику Британію, Нідерланди, Грецію, Данію, Францію, Італію, Іспанію, Ірландію, Ісландію, Канаду, Люксембург, Німеччину, Норвегію, Португалію, Туреччину, США, Чехію, Польщу, Угорщину, Болгарію, Латвію, Литву, Естонію, Румунію, Словаччину. У 2007 році на Бухарестському самміті членами НАТО стали Хорватія і Албанія. Якщо до розпаду СРСР НАТО протистояла як військовий союз Організації Варшавського договору, то нині організація виконує функції європейської інтеграції країн Східної і Центральної Європи.

До керівних органів НАТО належать: Північноатлантична рада — вищий орган, наділений правом приймати рішення; Генеральний секретар НАТО — найвища посадова особа альянсу, яка є одночасно Головою Північноатлантичної ради.

Співпраця з НАТО дає змогу країнам-партнерам наблизити свій військово-промисловий комплекс, організаційну структуру збройних сил, технічні та оперативні-тактичні параметри до стандартів країн Заходу,

встановити демократичний контроль над військовими структурами. Слід додати, що членство в НАТО є одним із основних факторів євроатлантичної інтеграції, що забезпечує країні-члену повноцінну участь у системі європейської безпеки, надійний захист її суверенітету і територіальної цілісності. Водночас План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) передбачає запровадження країнами-кандидатами у члени Альянсу європейських стандартів демократії, верховенства права та добробуту.

До впливових регіональних міжнародних структур належать також інші організації: Організація країн — експортерів нафти (ОПЕК); Організація американських держав (ОАД) — країни Латинської, Центральної Америки і США; Організація африканської єдності — ОАЄ, яка об'єднує 50 держав; Асоціація південно-східних азійських держав (АСЕАН), до якої входять Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд.

Тенденції сучасного світового розвитку. Для розуміння сучасних глобальних і регіональних тенденцій необхідно з'ясувати сутність модернізаційних і геополітичних концепцій.

Теорії модернізації пояснюють суспільно-політичний розвиток країни як еволюційний перехід від традиційного суспільства, що ґрунтується на простому відтворенні, ремісничих технологіях, общинно-корпоративних цінностях, орієнтації на минуле, до модерного суспільства, що ґрунтується на застосуванні прогресивних технологій, розширенні свободи людини, цінностях індивідуалізму, раціоналізму і прагматизму.

Модернізаційні теорії виділяють кілька етапів модернізації:

- 1) доіндустріальний (охоплює період XVI—XVII ст.), який започаткував виникнення якісно нових духовних орієнтирів на ґрунті ідей Ренесансу і Реформації;
- 2) ранньоіндустріальний, що характеризується переходом від мануфактурного виробництва до машинного, фабрично-заводського;
- 3) пізньоіндустріальний (США — 1914—1929 рр., Західна Європа — 30—50-ті роки, Японія — 50—60-ті роки) характеризується змінами в інженерній організації праці, конвеєрним виробництвом, орієнтацією на масовий випуск стандартної продукції, поглибленням міжнародного поділу праці й розширенням та ускладненням міжособистісних комунікацій, зміною парадигми індивідуалізму як особистої відповідальності на індивідуалізм комфорту;
- 4) постіндустріальний, що передбачає, по-перше, перевагу сфери послуг над сферою промислового виробництва; по-друге, домінування інформаційних технологій, зростання попиту на нову символічну форму капіталу — знання; по-третє, формування різносторонньої, духовно багатой людини на ґрунті прагматизму, а не альтруїзму; по-четверте, зміну старих класових і національних конфліктів на конфлікти між різними типами культур, а також носіями модерних і традиційних цінностей тощо.

Крім модернізаційних теорій побутують ще теорії постмодернізації, які на відміну від попередніх намагаються поєднати універсальні цінності західної цивілізації з національними традиційними цінностями. У зв'язку з цим виділяють кілька моделей модернізації.

Перша модель модернізації (Західна Європа і Північна Америка) виникла органічно на ґрунті власної культури модернізації або була впроваджена шляхом транснаціональної міграції.

Друга модель (Японія, Південна Корея, Гонконг, Тайвань) виникла на ґрунті засвоєння західних політичних, економічних і правових інститутів, з адаптацією їх до цінностей традиційної культури.

Третя модель (Пакистан, Індія, Колумбія) передбачає впровадження окремих елементів західних систем, зокрема ринкової економіки, консервуючи при цьому низку елементів традиційного способу життя.

Антиподами теорій модернізації і постмодернізації є теорії відсталості й залежного розвитку, які стверджують, що, по-перше, відсталість є необхідною умовою світового розвитку; по-друге, причиною відсталості є світовий капіталізм, який нещадно експлуатує ресурси слаборозвинутих країн і тим самим гальмує їх розвиток; по-третє, перевагами західного способу життя можуть скористатися лише окремі елітні суспільні групи.

Якщо теорії модернізації і постмодернізації розглядають перспективу вирішення складних глобальних проблем розвитку світу під кутом зору модернізаційних трансформацій як основного фактора підтягування решти країн до стандартів Заходу і розв'язання тим самим наявних конфліктів, то геополітичні теорії здебільшого намагаються визначити цю перспективу на основі створення нового балансу сил після розпаду СРСР і біполярної системи міжнародного порядку.

3. Бжезінський вважає, що основним у геополітичних стратегіях Заходу, і зокрема США, має бути консолідація геополітичного простору в межах колишнього СРСР. У зв'язку з цим вчений розділяє Європу на три Європи:

Європа-1 — Західна Європа;

Європа-2 — центральноєвропейські країни із західними культурними традиціями;

Європа-3 — східні європейці колишнього СРСР (Балкани, Балтія, Україна, Білорусь).

Виходячи з цього поділу, Бжезінський робить висновок, що Європа-2 буде інтегруватися без особливих труднощів, а Росія буде довго залишатися євразійською країною. Тому США необхідно надавати допомогу країнам Європи-3, особливо Україні, у процесі здійснення реформ, аби інтегрувати їх у європейський геополітичний простір і тим самим змусити Росію зректися імперської геополітики.

С. Хантінгтон, виділяючи ряд цивілізацій (західну, конфуціанську, японську, ісламську, слов'яно-православну, латиноамериканську та африканську), вважає, що основні конфлікти у майбутньому відбуватимуться між країнами різних культурно-цивілізаційних типів.

За С. Хантінгтоном, логіка великих конфліктів має таку хронологію: конфлікти між монархічними династіями, національними державами, ідеологічними системами (капіталізмом і соціалізмом) і, нарешті, після розпаду біполярного міжнародного порядку — між країнами різних цивілізаційних типів. Зародок таких конфліктів С. Хантінгтон вбачає на Балканах, де, на його думку, точиться боротьба між народами західної (словенці, хорвати),

слов'яно-православної (серби, чорногорці) і мусульманської (боснійські мусульмани) цивілізацій.

Конфлікти між цивілізаціями, на думку вченого, можуть призвести до порушення сучасної системи міжнародного порядку. У зв'язку з цим С. Хантінгтон рекомендує політикам Заходу позбутися ілюзій щодо універсальності своєї культури і можливості її поширення на суспільства інших культурних типів, а зміцнити свої позиції за рахунок інтеграції країн Східної і Центральної Європи із західними традиціями шляхом їх вступу до НАТО.

Україна після проголошення незалежності стала активним суб'єктом міжнародної політики. Основні засади зовнішньої політики України сформульовано в таких документах, як Декларація про державний суверенітет і «Основні напрями зовнішньої політики України», Конституція України, Концепція національної безпеки. В цих документах підкреслюється, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємного співробітництва з різними державами за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Україна як суб'єкт міжнародних відносин зарекомендувала себе як миролюбна, без'ядерна, позаблокова держава з чіткими зовнішньополітичними орієнтирами на зміцнення міжнародної безпеки, інтеграцію до міжнародних організаційних структур. У цьому аспекті вагомими досягненнями міжнародної політики України слід вважати:

- 1) приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 р.), ліквідацію стратегічного і тактичного ядерного потенціалу;
- 2) підписання факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1991 р.);
- 3) членство в ОБСЄ, Раді Європи, а також у МВФ, Світовому банку та Європейському банку реконструкції і розвитку;
- 4) налагодження співробітництва з ЄС і НАТО шляхом підписання програми «Партнерство заради миру» і «Хартії про особливе партнерство з НАТО», в якій задекларовані гарантії безпеки України в новій системі європейського порядку;
- 5) налагодження контактів з країнами Великої сімки, Центрально-Східної Європи, Латинської Америки, Близького та Середнього Сходу, Африки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону;
- 6) підписання договорів про дружбу і співробітництво зі своїми найближчими сусідами, зокрема Росією і Польщею, завдяки яким вдалося юридичне закріпити існуючий між ними територіальний статус кво.

Підкреслюючи вагомі досягнення міжнародної політики України, слід зазначити, що вона не повністю використовує вигідні геополітичні умови для ефективної реалізації своїх національних інтересів. Це стосується передусім відсутності чітких геостратегічних орієнтирів серед політичного істеблшменту України.

Стосовно цієї проблеми можна виділити декілька геополітичних стратегій: євразійську; євроатлантичну; самобутнього розвитку; багатовекторності; нейтрального статусу.

Кожна концептуальна модель геополітичних орієнтирів має свої аргументи і контраргументи. Однак найперспективнішою концептуальною моделлю можна вважати швидку інтеграцію у західноєвропейські структури, засвоєння західних цінностей і способів комунікації, оскільки це прискорить процес суспільних трансформацій України, вихід її з глибокої системної кризи. Більше того політичні еліти перехідних країн, які стали підконтрольними євроатлантичним структурам, вимушені проводити швидкі суспільні перетворення відповідно до плану дій, узгодженого із ними.

На сучасному етапі розвитку Україні вдалося зробити ряд вагомих кроків на шляху євроінтеграції. До них можна віднести: набуття статусу країни із ринковою економікою (визнаного США і ЄС); приєднання до Болонської угоди; вступ до СОТ у 2008 р. (на підставі ухвалення рішення Генеральною Радою СОТ). Україна також задекларувала свій намір приєднатися до ПДЧ в НАТО на підставі заяви трьох вищих посадових осіб держави.

Крім цього Україна намагається успішно завершити проблеми делімітації (детального узгодження лінії державного кордону, що підписується сторонами і затверджується парламентами) і демаркації (визначення й позначення кордонів на місцевості) сухопутних і морських кордонів з Росією, що є істотним фактором порушення національної безпеки України.

ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ВІДПОВІДНО ДО ЗАСАД БОЛОНСЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ

Перехід вищих навчальних закладів на засади Болонської декларації має забезпечити визнання національних дипломів на міжнародному ринку праці, радикальну зміну усіх компонентів освіти. Мова йде не тільки про зміну змісту та форми навчально-методичного процесу, а й статусу викладача, структури і функцій управління. Ці зміни повинні забезпечити інтеграцію національної освіти у європейський та світовий освітянський простір. В такому процесі зростає роль викладача як творця інтелектуального продукту високої якості, який в конкурентних умовах підносить не тільки свій власний престиж, а й престиж навчального закладу.

Цей незворотний процес проходить в Україні повільно і незбалансовано, незважаючи на те, що окремі вузи досягли значних результатів як в плані підготовки нормативної бази, так і навчально-методичного забезпечення. Така ситуація обумовлена тим, що органи державного управління — Кабінет Міністрів і Міністерство освіти та науки України не розробили стратегії реформування освіти відповідно до стандартів і критеріїв Болонської декларації. Чинна нормативно-правова база унеможливує поки що впровадження таких стратегічних напрямів Болонського процесу, як:

- 1) автономія університетів, що дає змогу самостійно формувати навчальні плани підготовки фахівців для потреб ринку праці та присвоювати вчені ступені та звання (доктора філософії та професора);
- 2) широке самоврядування, в рамках якого зростає роль спостережних рад у визначенні та реалізації стратегії розвитку навчального закладу шляхом активного залучення до цього процесу професорсько-викладацького складу, студентів та роботодавців;
- 3) державний реєстр напрямів підготовки та спеціальностей відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО — 96 та 97) і Міжнародної стандартної класифікації занять (МСКЗ — 88);
- 4) скасування Вищої атестаційної комісії (ВАКУ) як органу державного контролю над формуванням наукових кадрів, який обмежує інтелектуальну свободу;
- 5) загальноприйнята порівняльна система кваліфікації і наукових ступенів, які передбачають два кваліфікаційні рівні вищої освіти — бакалавр, магістр, і один вчений ступінь — доктор філософії;
- 6) методика розрахунку педагогічного навантаження викладачів і студентів, адаптованої до кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП);
- 7) європейська систему трансферу кредитів (ECTS), яка включає сім основних оцінок успішності студентів: А («відмінно»), В («дуже добре»), С («добре»), D («задовільно»), E («достатньо»), FХ («незадовільно») означає необхідність виконати певну додаткову роботу, F («незадовільно») — означає необхідність значної подальшої роботи;

- 8) приєднання до європейської системи гарантування якостей (EMQA), яка в першу чергу передбачає якісні критерії оцінки діяльності ВНЗ (рейтинг фірм, в яких працюють випускники та їх оклад, а також рейтинг видань, в яких опубліковані праці викладачів, тощо);
- 9) скасування вступних іспитів до вищих навчальних закладів і перехід на зовнішнє тестування в повному обсязі
- 10) сучасний механізм мотивації до навчання, який би передбачав для найбільш успішних студентів винагороду із фондів підтримки талановитої молоді у вигляді високої стипендії або часткової компенсації оплати за навчання і додаткову оплату для студентів із незадовільними оцінками;
- 11) норматив оптимального співвідношення обов'язкових і факультативних (варіативних) дисциплін;
- 12) перехід на два типи вищих навчальних закладів: коледж, який має право присвоювати кваліфікаційний рівень бакалавра і університет — бакалавра, магістра і доктора філософії;
- 13) вільний вибір студентами варіативних дисциплін як в межах основного закладу навчання, так і за його межами;
- 14) скасування відомчої підпорядкованості ВНЗ, яка сприяє монополізації освітянського процесу і гальмує застосування уніфікованих цивілізованих стандартів у вищій школі.

Отже, для повноцінного впровадження стандартів Болонського процесу необхідно радикально змінити нормативно-правову базу, яка дасть змогу ВНЗ успішніше рухатись в цьому напрямі. В Україні поки що реалізують два напрями Болонського процесу: перехід на двоступеневу вищу освіту (бакалавр, магістр) та кредитно-модульну систему.

Для ефективного впровадження КМСОНП необхідно застосувати такі навчально-методичні процедури:

- 1) видання повного навчально-методичного забезпечення дисципліни (НМЗД);
- 2) перевірка і нарахування балів за виконання завдань в рамках поточного модульного контролю (ПМК);
- 3) перевірка і нарахування балів в рамках підсумкового контролю — іспиту.

Навчально методичне забезпечення в оптимальному варіанті повинно включати (друковану і електронну версію): навчальні підручники або посібники; курси лекцій; пакети завдань, які охоплюють тести закритого і відкритого типів, контрольні питання, вправи і задачі. НМЗД відповідно до стандартів сучасної вищої школи має бути індивідуальним і розміщуватися на окремих сайтах із використанням анотації іноземними мовами. Такий підхід забезпечить вільний доступ студентів до інтелектуальних надбань ВНЗ і піднесення престижу викладачів шляхом рекламування їхньої інтелектуальної продукції у національній і світовій мережі Інтернет.

Якісний рівень навчально-методичної літератури в сфері гуманітарних наук, в тому числі й політології, визначається, в першу чергу, самостійною концептуальною позицією викладача і ясною та доступною формою висвітлення тематичного змісту.

Ця особливість полягає в тому, що предмет політології як гуманітарної науки, на відміну від природничих чи навіть економічних наук, є більш гнучким і динамічним. Його зміст важко розкрити, використовуючи усталені терміни і поняття та ідеї. Тому якість НМЗД має виражатися через наступні критерії:

- 1) формулювання власної концепції або моделі, яка передбачає застосування нових понять для більш точного й повного з'ясування суті та структури політичних інститутів та процесів;
- 2) використання найновіших досягнень світової та національної політичної думки, що дозволяють осмислити сучасні тенденції та закономірності політичного розвитку в глобальному контексті;
- 3) максимальне узгодження змісту завдань із змістом навчального підручника чи посібника, що має забезпечити системне засвоєння студентами знань, вироблення у них навиків самостійного політологічного аналізу і прогнозування;
- 4) поєднання різноманітних форм (усних, тестових, науково-дослідних) в рамках проведення як поточного, так і підсумкового контролю з метою найбільш об'єктивного оцінювання знань студентів.

Виходячи із сказаного, пропонуємо декілька власних видань посібника із політології (четверте, 2001 р.; п'яте, 2004 р.; шосте, 2007 р.), а також пакет завдань, які включають тестові завдання і різноманітні процедури нарахування балів в рамках КМСОНП. Лекції проводяться у формі діалогу та постановки проблемних завдань. Така форма лекції не передбачає детального викладу змісту матеріалу з кожної теми, а спрямована на з'ясування проблемних питань цієї теми і ілюстрацію фактів, виокремлених з політичного процесу для обґрунтування концептуальних ідей. Студенти на такій лекції можуть ставити запитання і висловлювати свою думку після висвітлення викладачем кожного окремого питання лекції.

Нарахування балів в рамках ПМК передбачає виконання завдань двох модулів. Перший модуль включає два змістові модулі, кожний із яких складається із окремих тем тематичного плану курсу. Формами ПМК щодо виконання завдань першого модуля є усні опитування та тестові завдання після кожного змістового модуля. Усне опитування, як правило, проводиться на семінарських заняттях, хоч студент може отримати також бали за опрацьовані теми, винесені на самостійну роботу. В процесі усного опитування можуть використовуватися такі форми контролю як: виступ з окремого питання теми; участь в дискусіях — «круглих столах», прес-конференціях, «ток-рингах», загальногрупових бліцопитуваннях. Типовий виступ студента на семінарі передбачає не тільки стисле висвітлення питання своїми словами, але вміння дати відповідь на запитання, поставлені викладачем чи студентом. Такі виступи оцінюються від 3 до 5 балів. Окрім цього студент може отримати бали за поставлені запитання (за одне проблемне запитання — 1 бал) іншим студентам, а також критичний аналіз їх виступів — 2 бала.

Кількість балів, отриманих шляхом усного опитування може складати 15 від загальної суми (60 балів) відведеної для ПМК.

За деякими іншими критеріями оцінюється участь студентів у семінарах, які мають проблемно-дискусійний характер: «круглі столи», прес-конференції,

«ток-ринги», загальногрупове бліц-опитування. На таких заняттях студент, виконуючи різні ролі (політика, журналіста, експерта), демонструє не тільки знання, а й вміння самостійно мислити і вести себе в певних політичних ситуаціях. Успішна участь в таких формах занять оцінюється значно вище, ніж за типовий виступ на семінарі: студент тут може отримати від 5 до 10 балів. Так, наприклад, семінар у вигляді «круглого столу» передбачає участь п'яти-шести студентів, які мають різні позиції (дві або більше) щодо висвітленої проблеми, а також ведучого (ним може бути викладач або студент), який ставить проблемні запитання, оцінює ті чи інші позиції, узагальнює концептуальні ідеї дискусії. Семінар у вигляді прес-конференції передбачає, що два студенти виконують роль політиків з протилежними позиціями щодо тієї чи іншої проблеми, а п'ять-шість студентів — роль журналістів. Журналісти мають задати декілька незручних запитань з даної проблематики обом політикам. Час має бути строго регламентований як для відповіді, так і запитань.

Ток-ринги передбачають дебати двох студентів, які виконують роль політиків-представників тої чи іншої ідеологічної течії. Учасники дебатів в рамках обговорюваної проблематики стисло формулюють тези своїх позицій і задають один одному запитання (ліміт часу для кожного учасника дебатів однаковий). Експертна група визначає переможця, який отримує максимальну кількість балів, а переможений — на третину менше.

Загальногрупове бліц-опитування передбачає відповідь студентів на запитання, поставлені викладачем (за кожну правильну відповідь студент може отримати 1-2 бали).

Тестові завдання сформульовані в цьому посібнику у вигляді двох типів — закритого і відкритого. Тести закритого типу передбачають тільки один варіант відповіді із запропонованих чотирьох. Тут правильна відповідь оцінюється одним балом. Що стосується тестів відкритого типу, то їх розв'язування має дещо іншу специфіку. Тут студент сам дає відповіді на поставлені запитання. Тільки повна і точна відповідь на всі поставлені запитання оцінюється двома балами. В іншому випадку студент не отримує жодного балу. Наприклад, студенту пропонується назвати десять категорій політиків державного рівня, а він назвав тільки дев'ять. Зрозуміло, що відповідь буде не зарахована. Серед даного типу тестів, є проблемні запитання, які передбачають відповідь одним реченням і оцінюється одним балом.

Тестові завдання в рамках кожного змістового модуля включають 10 тестів закритого типу, 2 тести відкритого і одне проблемне запитання. Отже, за кожне завдання по кожному змістовому модулю студент максимально може набрати 30 балів (по 15 балів за кожний модуль).

Другий модуль охоплює індивідуального завдання, яке покликане виявити науково-дослідні та практичні навички студента. Індивідуальне завдання може бути поліваріантним і застосовуватися у таких формах, як: реферат; стаття; інтерв'ю; аналітичні довідки; комбіновані завдання — аналітичні довідки і десять тестів закритого типу (за правильне розв'язання яких виставляється в рамках цієї форми — 10 балів); виступи на наукових конференціях та олімпіадах.

Написання реферату передбачає такі вимоги: обсяг матеріалу — не менше 15 сторінок електронного набору. Структура реферату складається із

плану, вступу, трьох або чотирьох розділів і висновків та списку використаної літератури. У вступі обґрунтовується актуальність теми, мета та завдання дослідження, аналіз використаної літератури; у тексті автор посилається на джерела інформації; висновки мають бути сформульовані у вигляді резюме по концептуальних аспектах змісту кожного розділу. Реферат оцінюється від 12 до 20 балів. Стаття на політичну тематику, опублікована у періодичних виданнях, оцінюється у 10 балів за 4-5 стор. і 20 балів за 10 стор. електронного набору.

Інтерв'ю, яке студент повинен взяти в політика будь-якого рівня (державного, регіонального чи місцевого) з окремої проблеми, має відповідати критеріям відповідного політолого-публіцистичного жанру. Інтерв'ю має бути оформлене на чотирьох сторінках з посиланням на диктофонний запис. Така форма оцінюється у 10 балів.

Аналітичні довідки з політологічної тематики повинні охоплювати такі текстові елементи: як чітке формування проблеми; аналізу двох або більше позицій в рамках даної проблематики, формулювання власної думки у вигляді не менше п'яти пунктів. Аналітична довідка, розміром не менше 4 стор. електронного тексту, оцінюється від 7 до 10 балів.

Виступи на наукових студентських конференціях в залежності від рівня їхньої організації (національного, регіонального, в межах ВНЗ) можуть оцінюватися від 10 до 20 балів. А переможці і призери різних наукових конкурсів, олімпіад отримують найвищий бал в рамках ПМК.

Підсумковий контроль у вигляді іспиту включає виконання завдань із 20 тестів закритого типу; 9 тестів відкритого типу; 2 проблемні запитання.

Отже, тести двох типів, подані у цьому посібнику, можуть бути ефективно використані в рамках вищеназваних форм поточного і підсумкового контролю. При цьому слід зауважити, що тести закритого типу доцільно застосовувати шляхом використання комп'ютерного програмного забезпечення, а тести відкритого типу — виконання письмових завдань.

ТЕСТИ (ЗАКРИТОГО ТИПУ)

РОЗДІЛ №1

1. Яка із названих дефініцій найбільш точно відтворює поняття «політика»?

- 1) політика — це діяльність, спрямована на досягнення високих стандартів соціального забезпечення;
- 2) політика — це діяльність, спрямована на забезпечення ефективного управління економікою;
- 3) політика — це діяльність, спрямована на здобуття, використання і збереження політичної влади;
- 4) політика — це діяльність, спрямована на задоволення суспільних потреб.

2. Яка з наведених дефініцій є найбільш невідповідною щодо змісту поняття «політика»?

- 1) політика — це управління державою;
- 2) політика — це управління місцевими справами;
- 3) політика — це управління партійною організацією;
- 4) політика — це управління навчально-методичним та науковим процесами.

3. В якому пункті перелічені тільки політичні посади?

- 1) прем'єр міністр, міністр, держсекретар;
- 2) голова партії, депутат сільської ради, віце-прем'єр;
- 3) голова Верховного Суду, Генеральний прокурор, суддя;
- 4) депутат міської ради, голова обласної ради, голова Національного банку.

4. В якому пункті перелічені тільки політичні органи?

- 1) Національний банк, ДПА, Антимонопольний комітет;
- 2) міністерство, обласна рада, уряд;
- 3) Генеральний штаб армії, СБУ, генеральна прокуратура;
- 4) Парламент, Президент, міська рада Києва.

5. Назвіть фактор, який визначає моральність політики:

- 1) вплив церкви на державу;
- 2) вплив вільних ЗМІ;
- 3) високоморальний президент з диктаторськими повноваженнями;
- 4) депутати-патріоти.

6. Назвіть фактор, який визначає аморальність політики:

- 1) розмежування політики і бізнесу;
- 2) вільна конкуренція між учасниками політичного процесу;
- 3) підтримка політики церквою під час виборів;
- 4) збалансований механізм стримувань і протитяг між органами політичної влади.

7. Політика позитивно впливає на економіку, якщо вона:

- 1) застосовує протекціонізм у промисловій політиці;
- 2) забезпечує стабільність національної валюти;
- 3) ефективно захищає тільки національного виробника;
- 4) збільшує витрати на соціальну допомогу.

8. Політика як діяльність виникла в умовах:

- 1) виникнення класів;
- 2) виникнення міст;
- 3) виникнення держави;
- 4) виникнення поділу праці.

9. Політика негативно впливає на економіку, якщо вона:

- 1) надає пріоритет інтересам національного виробника над інтересами національного споживача;
- 2) сприяє припливу іноземного капіталу;
- 3) забезпечує вільне функціонування фондового ринку;
- 4) скасовує податкові та митні преференції деяким бізнесовим структурам.

10. Які фактори сприятливо впливають на дотримання політиками верховенства права?

- 1) моніторинг міжнародних правових організацій;
- 2) вільні ЗМІ;
- 3) жорстка конкуренція між політичними силами;
- 4) всі відповіді є правильними.

11. Який із факторів стимулює недотримання політиками верховенства права?

- 1) широкі політичні привілеї правлячої еліти;
- 2) відсутність правового статусу опозиції;
- 3) висока довіра до харизматичного лідера;
- 4) всі відповіді є правильними.

12. Яка з наведених цінностей найбільше сприяє демократизації політики?

- 1) ненависть до ворогів нації;
- 2) віра в національну правду;
- 3) зневіра у можливість подолати корупцію;
- 4) віра в прогрес.

13. Який з наведених принципів взаємодії політики і релігії є сприятливим для демократичного розвитку суспільства?

- 1) папоцезаризм;
- 2) цезаропапізм;
- 3) забезпечення правових умов для утвердження релігійного плюралізму;
- 4) верховенство традиційної національної церкви.

14. Політик — це особа, яка професійно здійснює діяльність у:

- 1) адміністративному апараті держави;
- 2) громадській організації;
- 3) секретаріаті національної безпеки і оборони;
- 4) всі відповіді правильні.

15. Яка із наведених дефініцій найбільш точно відповідає сучасному поняттю «ефективна політика»?

- 1) політика, з допомогою якої правляча еліта довго утримує політичну владу;
- 2) політика, яка забезпечує поліпшення добробуту громадян країни;
- 3) політика, яка створює сприятливі умови для економічного зростання;
- 4) політика, яка здійснюється моральними засобами.

16. Яка із наведених дефініцій найбільш точно відповідає поняттю «стабільна політика»?

- 1) політика, яка забезпечує безконфліктність протікання політичних процесів;
- 2) політика, яка передбачає наявність єдиного центру прийняття політичних рішень;
- 3) політика, яка ґрунтується на сталих, прогнозованих правилах гри;
- 4) політика, яка спрямована на найбільш повну реалізацію національних інтересів.

17. Яка із дефініцій найбільш точно відповідає поняттю «політологія»?

- 1) політологія — наука про державне управління;
- 2) політологія — наука про закономірності розвитку суспільства;
- 3) політологія — наука про закономірності та тенденції функціонування та розвитку політики, політичних систем, їх взаємодію з іншими суспільними інститутами;
- 4) політологія — наука про політичні аспекти функціонування всіх суспільних систем.

18. 3 точки зору кратологічного підходу до розуміння політичної науки, політологія це:

- 1) наука про державну владу;
- 2) наука про всі владні процеси в суспільстві;
- 3) наука про механізми формування та розподілу політичної влади;
- 4) наука про взаємодію адміністративної, правової та військової влади.

19. 3 точки зору моністичного підходу політологія включає:

- 1) політичну філософію;
- 2) політичну соціологію;
- 3) політичну географію;
- 4) знання про політичні процеси та політичні системи.

20. Який із наведених законів відповідає групі законів розвитку:

- 1) закон «олігархізації партій»;
- 2) закон революції;
- 3) закон розподілу владних повноважень;
- 4) закон децентралізації влади.

21. Яке із наведених суджень відповідає парадигмі або методу біхевіоризму?

- 1) поведінка політика залежить від символічних комунікацій;
- 2) поведінка політика залежить від суспільних цінностей і норм;
- 3) поведінка політика залежить від політичної ситуації;
- 4) поведінка політика визначається політичною структурою (партією, державним органом та ін.)

22. Яке із наведених суджень відповідає парадигмі або методу постмодернізму?

- 1) політичний курс залежать від політичного режиму;
- 2) політичний курс визначається цінностями політичних еліти;
- 3) політичний курс ґрунтується на балансі суспільних інтересів;
- 4) політичний курс залежить як від політичного режиму, так і від культури політичної еліти та політичної ситуації.

23. Яке із наведених суджень не відповідає жодній з сучасних парадигм?

- 1) політика визначається економічними інтересами;
- 2) політика визначається культурно-релігійними факторами;
- 3) політика залежить від геополітичного фактору;
- 4) жодне.

24. З точки зору структурного функціоналізму пріоритетним для політолога є вивчення:

- 1) політичної системи;
- 2) політичної поведінки;
- 3) політичної комунікації;
- 4) політичної технології.

25. З точки зору символічного інтеракціонізму пріоритетним для політолога є вивчення:

- 1) політичної поведінки;
- 2) політичної мови як форми взаємодії;
- 3) взаємодії партійної та виборчої систем;
- 4) сукупності всіх політичних факторів.

26. В якому пункті перелічені категорії політиків регіонального рівня?

- 1) депутати районних рад, міністри;
- 2) голови обласних рад, міські голови;
- 3) міський голова Києва, депутати обласних рад;
- 4) міністри уряду Кримської автономії, депутати міської ради.

27. Яке із наведених суджень є найбільш відповідним до сучасного розуміння політики?

- 1) політика завжди аморальна;
- 2) політика моральна лише в окремих випадках;
- 3) політика повинна бути завжди моральна;
- 4) моральність політики визначається моральністю політиків.

28. В якому судженні виражена аналітична функція політології:

- 1) політологія описує політичні події;
- 2) політологія розробляє політичні проекти;
- 3) політологія з'ясовує природу політичних явищ;
- 4) політологія прогнозує політичні події.

29. Об'єктом вивчення політології є:

- 1) держава;
- 2) державні органи управління;
- 3) державні політичні інститути;
- 4) соціальна структури суспільства.

30. Моральність політики забезпечує прогрес, коли вона ґрунтується на цінностях:

- 1) релігійно-традиційних;
- 2) етнокультурних;
- 3) порядності політиків;
- 4) сучасного глобалізму та лібералізму.

РОЗДІЛ №2

1. Яка із названих ідей характерна для античного періоду?

- 1) ідеального правителя;
- 2) демократичного правопорядку;
- 3) громадянських прав та свобод;
- 4) кращого державного устрою.

2. Яка із названих ідей характерна для Стародавнього Сходу?

- 1) ідеального правителя;
- 2) пріоритету приватної власності;
- 3) кращого державного устрою;
- 4) верховенства закону.

3. Яка із названих ідей характерна для ліберально-просвітницького напрямку?

- 1) державного суверенітету;
- 2) освіченого абсолютизму;
- 3) розподілу влади;
- 4) досконалого морального порядку.

4. Яка із названих концепцій характерна для розвитку політології як самостійної галузі?

- 1) правової держави;
- 2) народного суверенітету;
- 3) критики тоталітаризму;
- 4) критики клерикалізму.

5. Вчення легістів обґрунтовувало ідею:

- 1) розумного правителя;
- 2) залежності політики від моралі і релігії;
- 3) верховенства закону;
- 4) верховенства правителя, який опирається на закон і державний апарат.

6. Вчення Конфуція стверджує, що:

- 1) суспільство і держава повинні відповідати божому закону;
- 2) правитель у своїй діяльності повинен керуватися законом;
- 3) правитель повинен дбати про підлеглих як батько про дітей.
- 4) правитель у своїй діяльності повинен опиратися на досконалий державний апарат.

7. Яке із вчень започаткувало ідею патерналізму?

- 1) конфуціанство;
- 2) легісти;
- 3) даосизм;
- 4) арістотелізм.

8. Краща форма держави, за Платоном :

- 1) олігархія;
- 2) тимократія;
- 3) політія;
- 4) аристократія.

9. Ідеальною державою для Платона є держава, коли нею керують:

- 1) політики;
- 2) воїни;
- 3) філософи;
- 4) закони.

10. К.Попер вважав Платона основоположником ідеології тоталітаризму тому, що він визнавав :

- 1) аристократію як кращу форму правління;
- 2) необхідність державного виховання для правлячої еліти;
- 3) важливість дотримання законів державою;
- 4) необхідність поваги до релігійних традицій.

11. Краща форма держави за Аристотелем:

- 1) демократія;
- 2) олігархія;
- 3) політія;
- 4) монархія.

12. З точки зору Аристотеля, політія — це:

- 1) розвинута демократія;
- 2) поєднання монархії і демократії;
- 3) поєднання демократії, аристократії і монархії.
- 4) поєднання олігархії і демократії.

13. Кого з античних мислителів можна вважати прихильником республіканізму?

- 1) Платона;
- 2) Полібія;
- 3) Аристотеля;
- 4) Цицерона.

14. Найкраща форма правління за Цицероном:

- 1) форма, яка поєднує аристократію, демократію і монархію;
- 2) форма, яка поєднує аристократію і демократію;
- 3) форма, яка поєднує олігархію і демократію;
- 4) всі відповіді є правильні.

15. Хто із античних мислителів вважав, що тільки закон забезпечує цивілізоване спілкування між людьми?

- 1) Полібій;
- 2) Платон;
- 3) Аристотель;
- 4) Цицерон.

16. Циклічна концепція припускає:

- 1) визнання прогресивного розвитку держави;
- 2) необхідність переходу від деспотії до демократії;
- 3) заперечення можливості найкращої форми держави;
- 4) визнання народу рушійною силою прогресу.

17. Суть богословської політичної концепції була виражена в ідеї про:

- 1) освіченого монарха;
- 2) верховенство світської влади над духовною;
- 3) божественне походження влади;
- 4) відповідальність влади перед народом.

18. Тезу Н. Макіавеллі «мета виправдовує засоби» слід трактувати як таку, яка:

- 1) виправдовує аморальність політики;
- 2) припускає аморальність політики в певних історичних умовах;
- 3) визнає моральність політики;
- 4) визнає аморальними принципи, які є універсальними і для сучасної політики.

19. Найкраща форма держави, за Макіавеллі:

- 1) демократія;
- 2) диктатура;
- 3) форма, яка поєднує демократію, монархію і аристократію;
- 4) олігархія.

20. В умовах соціальної нестабільності найкраща форма держави за Макіавеллі є:

- 1) республіка;
- 2) абсолютна монархія;
- 3) диктатура;
- 4) форма, яка поєднує диктатуру і олігархію.

21. Хто із мислителів вперше відстоював принцип відокремлення політики від релігії і моралі?

- 1) Ж. Боден;
- 2) Дж. Локк;
- 3) Н. Макіавеллі;
- 4) Ж. Руссо.

22. В розумінні Ж. Бодена державний суверенітет виражався як:

- 1) суверенітет народу;
- 2) суверенітет нації;
- 3) суверенітет монарха;
- 4) суверенітет, який поєднує суверенітет народу і монарха.

23. Підставою для укладення суспільної угоди між правителем і народом Т. Гобс вважав:

- 1) зовнішню небезпеку;
- 2) встановлення порядку, який би унеможливилював криваві конфлікти між членами суспільства;
- 3) встановлення порядку, який би гарантував дотримання прав і свобод громадянина;
- 4) необхідність справедливо розподілити суспільний продукт.

24. Яка із концепцій походження держави найбільше відстоює права народу:

- 1) патріархальна;
- 2) класова;
- 3) суспільної угоди;
- 4) органічна.

25. Ідея народного суверенітету вперше сформульована в творах:

- 1) Дж. Локка;
- 2) І. Канта;
- 3) Ж. Руссо;
- 4) Ж. Бодена.

26. Хто з мислителів права людини ставив вище ніж суверенітет народу?

- 1) Т. Гобс;
- 2) Ш. Руссо;
- 3) Ф. Гегель;
- 4) Дж. Локк.

27. Основна функція держави, за Кантом, полягає в тому, що вона повинна:

- 1) дбати про добробут громадян;
- 2) дбати про національну безпеку;
- 3) забезпечувати моральний порядок;
- 4) забезпечувати правовий порядок.

28. Соціальна однорідність, за Марксом, передбачає зникнення:

- 1) держави;
- 2) класів
- 3) нації;
- 4) всі відповіді є правильними.

29. Хто із соціологів вперше висловив думку про те, що політика повинна ґрунтуватись на наукових засадах:

- 1) К. Маркс;
- 2) М. Вебер;
- 3) Е. Дюркгейм;
- 4) В. Паретто.

30. Яка форма легітимності, за Вебером, відповідає сучасному суспільству:

- 1) участі;
- 2) традиційна;
- 3) харизматична;
- 4) раціонально-правова.

31. Ідеї якої культурної епохи, за М. Вебером, стали «духом» капіталізму?

- 1) Відродження;
- 2) Просвітництва;
- 3) Реформації;
- 4) Античності.

32. Хто із соціологів сформулював «залізний закон олігархії»:

- 1) В. Паретто;
- 2) Е. Дюркгейм;
- 3) Р. Міхельс;
- 4) Ч. Мілз.

33. Характерною ознакою моністичної концепції еліт є:

- 1) конкуренція між елітними групами;
- 2) можливість переходу із маси в еліту;
- 3) однорідність еліти;
- 4) всі відповіді є правильними.

34. Вертикальна циркуляція еліт, за Паретто, передбачає зміну:

- 1) еліт типу «лисиць» на еліту типу «леви»;
- 2) еліт типу «леви» на еліту типу «лисиці»;
- 3) еліти внаслідок революції;
- 4) всі відповіді є правильними.

35. Хто є автором ідеї заміни держави народним самоврядуванням?

- 1) М. Вебер;
- 2) В. Паретто;
- 3) К. Маркс;
- 4) всі відповіді є правильними.

36. Яка дорога, за Ф. Хаєком, веде до рабства?

- 1) моральний занепад нації;
- 2) стихійність ринку;
- 3) відсутність у людей твердих релігійних переконань;
- 4) широке державне регулювання.

37. Яке основне джерело тоталітаризму, за К. Поппером?

- 1) критицизм;
- 2) індивідуалізм;
- 3) колективізм;
- 4) всі відповіді є правильними.

38. Назвіть основну рису політичного процесу незахідних країн, за Л. Пайом і Г. Олмондом:

- 1) плюралізм думок;
- 2) спеціалізація політичної структури;
- 3) поєднання багатьох функцій політичним лідером;
- 4) надання переваги реальним проблемам над символічними.

39. Пріоритетним напрямками посткомуністичних трансформацій, згідно З. Бжезинського є:

- 1) реформа освіти;
- 2) політична реформа;
- 3) адміністративно-територіальна реформа;
- 4) всі відповіді правильні.

40. Джерелом тоталітаризму, з точки зору Г. Аренд є:

- 1) монополія однієї партії;
- 2) монополія однієї ідеології;
- 3) віра мас у ідеального вождя;
- 4) мілітаризація економіки.

РОЗДІЛ №3

1. Яка ідея була пріоритетною для політичної думки Київської Русі?

- 1) ідея досконалого державного устрою;
- 2) ідея справедливого династичного князя;
- 3) ідея приватної власності;
- 4) ідея справедливого правового порядку.

2. Легітимність влади в політичній думці Київської Русі здебільшого ґрунтувалась на:

- 1) обранні князя вічем;
- 2) династичності і богообраності князя;
- 3) етнонаціональному походженні князя;
- 4) довірі до всіх інститутів державної влади.

3. Основу концепції митрополита Іларіона складала ідея:

- 1) верховенства церковної влади;
- 2) верховенства князівської влади;
- 3) верховенства права;
- 4) всі відповіді правильні.

4. Київська Русь пізнього періоду відставала від Європи:

- 1) в освіті;
- 2) наявності вільних міст;
- 3) досконалості державного апарату;
- 4) всі відповіді є правильними.

5. За «Руською правдою», функція верховного суду належала:

- 1) церковним судам;
- 2) боярській думі;
- 3) Великому князеві;
- 4) всі відповіді є правильними.

6. За «Руською правдою» право на спадок мали:

- 1) тільки чоловіки;
- 2) тільки жінки;
- 3) чоловіки і жінки знатного походження;
- 4) всі відповіді правильні.

7. Руська мова була державною в часи:

- 1) Литовського князівства;
- 2) Польського королівства;

- 3) Речі Посполитої;
- 4) всі відповіді є правильними.

8. Юрко Котермак (Дрогобич) був ректором:

- 1) Оксфордського університету;
- 2) Сорбонни;
- 3) Болонського університету;
- 4) Краківського університету.

9. Богословська полеміка в Україні у XVI ст. велася між:

- 1) католиками і греко-католиками;
- 2) католиками і православними;
- 3) католиками і протестантами;
- 4) всі відповіді правильні.

10. С. Орхівський на старості літ визнавав:

- 1) верховенство короля;
- 2) верховенство права;
- 3) верховенство папи;
- 4) суверенітет народу.

11. Суспільна угода між народом і правителем, згідно полемістів, ґрунтувалася здебільшого на засадах:

- 1) релігійних;
- 2) морально-етичних;
- 3) юридичних;
- 4) обраності короля представницькими органами.

12. Апологети католицизму звинувачували православних в тому, що вони:

- 1) визнавала єдину правовірну християнську церкву;
- 2) визнавали право шлюбу для духовенства;
- 3) використовували латинську мову;
- 4) не мали духовних закладів.

13. Соборність церкви, за І Вишенським, полягала в:

- 1) єдності українського народу;
- 2) єдності мирян і духовенства на засадах православного віровчення;
- 3) єдності держави і церкви;
- 4) всі відповіді є правильними.

14. За панування Речі Посполитої на Україні появились:

- 1) університети;
- 2) вільні міста;
- 3) єзуїтські школи;
- 4) всі відповіді правильні.

15. Згідно Березневих статей Україна отримала:

- 1) державний суверенітет;
- 2) автономію;
- 3) статус колонії;
- 4) протекторат Росії.

16. Гадяцька угода закріпила:

- 1) державний суверенітет України;
- 2) статус рівноправного суб'єкта Речі Посполитої;
- 3) статус колонії Речі Посполитої;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. За Гадяцькою угодою, Гетьман України мав стати:

- 1) главою держави;
- 2) послом польського сейму;
- 3) духовною особою;
- 4) всі відповіді є правильними.

18. За Гадяцькою угодою, право бути обраними до Сейму отримали:

- 1) весь український народ;
- 2) православне духовенство;
- 3) селяни;
- 4) всі відповіді правильні.

19. Конституція Пилипа Орлика закріпила:

- 1) політичні права громадян;
- 2) верховенство права;
- 3) державний суверенітет України;
- 4) політичні права козаків.

20. За Конституцією Пилипа Орлика, політичними правами наділялись:

- 1) селяни;
- 2) духовенство і міщанство;
- 3) козаки;
- 4) всі відповіді правильні.

21. Конституція Пилипа Орлика на відміну від Великої Хартії Вольностей закріпила:

- 1) презумпцію невинуватості;
- 2) право на вільну торгівлю;
- 3) незалежність суду;
- 4) політичні права козаків.

22. Хто із членів Кирило-Мефодіївського товариства був його основним ідеологом?

- 1) Т. Шевченко;
- 2) П. Куліш;

- 3) М. Костомаров;
- 4) М. Гулак-Артемівський.

23. Основна ідея програми Кирило-Мефодіївського товариства полягала в тому, що Україна повинна бути:

- 1) незалежною державою;
- 2) автономією у складі Росії;
- 3) автономією у складі Речі Посполитої;
- 4) християнською республікою в складі слов'янської федерації.

24. Згідно народницької ідеології рушійною силою української історії є:

- 1) політична еліта;
- 2) дворяни і шляхта;
- 3) козаки і селяни;
- 4) всі відповіді є правильними.

25. Хто з українських консерваторів відстоював ідею національно-військової диктатури:

- 1) М. Міхновський;
- 2) С. Томашівський;
- 3) В. Липинський;
- 4) В. Кучабський.

26. Хто з українських мислителів відстоював ідеологію, яка ґрунтувалась на принципах волюнтаризму і фанатизму:

- 1) М. Міхновський;
- 2) В. Кучабський;
- 3) Д. Донцов;
- 4) М. Драгоманов.

27. Згідно українського лібералізму, основу суспільства становить:

- 1) вільна людина;
- 2) громада;
- 3) національна держава;
- 4) нація.

28. Згідно українського лібералізму, Україна має бути:

- 1) національною державою;
- 2) правовою державою;
- 3) автономією в складі Російської федерації;
- 4) всі відповіді правильні.

29. М. Драгоманов визнає фактором прогресу українського суспільства визнає:

- 1) козацько-селянський рух;
- 2) іконізацію Т.Шевченка;
- 3) розвиток науки і освіти;
- 4) всі відповіді правильні.

30. За В. Липинським, Україною повинен правити:

- 1) король;
- 2) гетьман, який обирається на п'ятирічний термін;
- 3) гетьман, який опирається на класово-становий парламент;
- 4) гетьман, який опирається на духовенство і військових.

31. І. Франко був представником однієї з течій соціалізму:

- 1) марксистського;
- 2) бакунівського;
- 3) громадівського;
- 4) соціал-демократичного.

32. За С. Томашівським, Україною повинен правити:

- 1) король;
- 2) великий князь;
- 3) король спільно із верхньою палатою, в якій засідає духовенство;
- 4) король спільно із парламентом, який сформований із партійного і класово-станового представництва.

33. За М. Міхновським, Україна повинна бути:

- 1) гетьманською державою;
- 2) парламентською республікою;
- 3) народною республікою;
- 4) президентською республікою.

34. За М. Міхновським, право на громадянство в українській державі мали:

- 1) тільки українці;
- 2) українці і представники етнічних груп;
- 3) українці, а також представники етнічних груп шляхом натуралізації;
- 4) всі відповіді правильні.

35. Ідеологи націонал-комунізму розглядали Україну як:

- 1) незалежну національну державу;
- 2) незалежну українську соціал-демократичну республіку;
- 3) соціалістичну республіку в складі СРСР;
- 4) всі відповіді правильні.

36. Націонал-комуністи були незадоволені статусом України в складі СРСР тим, що вона не мала:

- 1) державного суверенітету;
- 2) широких національно-культурних і політичних прав;
- 3) права на приватну власність;
- 4) права на самоврядування.

37. О. Бочковський фактором суспільного прогресу України визнавав:

- 1) розвиток капіталізму;
- 2) розвиток соціалізму;

- 3) інтеграцію в слов'янську федерацію;
- 4) всі відповіді правильні.

38. Націонал-демократична концепція визнавала Україну як:

- 1) незалежну державу;
- 2) суб'єкта Балто-Чорноморської федерації;
- 3) суб'єкта будь-якого союзу за згодою парламенту;
- 4) всі відповіді правильні.

39. За Л. Ребетом, націю потрібно трактувати, як:

- 1) тільки етнокультурну спільноту;
- 2) тільки політичну спільноту;
- 3) етнокультурну та політичну спільноту;
- 4) всі відповіді правильні.

40. Ідеологія української національної-демократії відрізнялася від народницької тим, що визнавала:

- 1) народні маси рушійною силою прогресу;
- 2) правову українську державу;
- 3) демократичну українську державу;
- 4) демократичну українську державу як члена Антанти.

РОЗДІЛ 4

1. Політична система є підсистемою:

- 1) держави;
- 2) нації;
- 3) суспільства;
- 4) соціально-класової структури.

2. Політична система на відміну від інших систем здійснює:

- 1) адміністративне управління;
- 2) представництво нації на міжнародній арені;
- 3) захист прав і свобод громадян;
- 4) військове управління.

3. Політична система включає:

- 1) адміністративний апарат;
- 2) спецслужби;
- 3) виборчу систему;
- 4) прокуратуру.

4. В політичну систему входять такі елементи:

- 1) парламент;
- 2) секретаріат РНБО;
- 3) державна адміністрація;
- 4) всі відповіді правильні.

5. Політична система на відмінну від правової здійснює:

- 1) конституційний контроль;
- 2) контроль за державними фінансами;
- 3) прокурорський контроль;
- 4) всі відповіді правильні.

6. Політична системи на відмінну від економічної здійснює:

- 1) фіскальну політику;
- 2) емісію грошей;
- 3) виробництво духовних благ;
- 4) всі відповіді правильні.

7. В політичну систему не входять такі елементи:

- 1) депутати органів регіонального самоврядування;
- 2) міністри;
- 3) окружні прокурори;
- 4) голови місцевого самоврядування.

8. Політична система включає:

- 1) інститут омбудсмена;
- 2) секретаріат ради національної безпеки і оборони;
- 3) патранатну службу міністра;
- 4) інститут глави церкви.

9. Політична система здійснює такі функції:

- 1) духовно-владну;
- 2) військово-владну;
- 3) правотворчу;
- 4) адміністративного менеджменту.

10. Політична система здійснює такі функції:

- 1) правотворчу;
- 2) інформаційно-владну;
- 3) управління медіа-корпораціями;
- 4) всі відповіді правильні.

11. Фактором, який забезпечує стабільність і демократичність політичної системи є:

- 1) концентрація влади в руках президента;
- 2) концентрація влади в руках прем'єр-міністра;
- 3) механізм стримувань і противаг;
- 4) централізація політичної влади.

12. Фактором, який не забезпечує стабільність і демократичність політичної системи є:

- 1) вільні ЗМІ;
- 2) юридичний статус опозиції;

- 3) децентралізація влади;
- 4) слабкі контрольні функції парламенту.

13. Критеріями ефективності політичної системи на сучасному етапі є:

- 1) збільшення бюджетних видатків на соціальну сферу;
- 2) забезпечення сталої динаміки економічного зростання;
- 3) розподіл ресурсів на користь національно-свідомої еліти;
- 4) захист національного виробника.

14. Політичну систему можна типологізувати за:

- 1) типом правової системи;
- 2) типом економічної системи;
- 3) типом політичного режиму;
- 4) типом формування адміністративного апарату.

15. Політичну систему можна типологізувати за:

- 1) типом суспільства;
- 2) типом політичного режиму;
- 3) формою державного устрою;
- 4) всі відповіді є правильні.

16. Для політичних систем розвинутих країн характерною ознакою є:

- 1) політична нетерпимість;
- 2) поєднання політики і бізнесу;
- 3) розмежування політики і адміністративної діяльності;
- 4) клієнтелізм.

17. Латиноамериканська модель політичної системи ґрунтується на:

- 1) розвинутій партійній конкуренції;
- 2) концентрації влади в руках прем'єр-міністра;
- 3) концентрації влади в руках президента;
- 4) всі відповіді є правильними.

18. Латиноамериканська модель політичної системи ґрунтується на культурних традиціях:

- 1) протестантського раціоналізму;
- 2) православної етики;
- 3) патерналізму і протекціонізму;
- 4) вагомій ролі освіти і науки у суспільному житті.

19. Англосаксонська модель політичної системи ґрунтується на традиціях:

- 1) протестантської етики;
- 2) державного регулювання економіки;
- 3) політичного панування над своїм народом;
- 4) клієнтілізмі.

20. Для мусульманської моделі політичної системи характерні такі ознаки:

- 1) політичний плюралізм;
- 2) вагома роль духовенства в політичному житті;
- 3) розвинутий парламентаризм;
- 4) збалансований механізм державної влади.

21. Слов'яно-православна модель політичної системи ґрунтується на культурних традиціях:

- 1) лібералізму;
- 2) поєднання політичного і духовного гніту;
- 3) розвинутого громадянського суспільства;
- 4) всі відповіді є правильними.

22. Слов'яно-православна модель політичної системи передбачає:

- 1) збалансований механізм стримувань і протидіа;
- 2) реальне місцеве самоврядування;
- 3) авторитарні повноваження глави держави;
- 4) всі відповіді є правильними.

23. Політична система США ґрунтується на цінностях:

- 1) свободи;
- 2) клієнтелізму;
- 3) правового нігілізму;
- 4) всі відповіді є правильними.

24. Політична система України на сучасному етапі має таку ознаку як:

- 1) домінування правлячої партії в парламенті;
- 2) надмірна концентрація влади в руках президента;
- 3) поєднання політики і бізнесу;
- 4) всі відповіді є правильними.

25. Політична система на відміну від економічної включає:

- 1) менеджмент корпорації;
- 2) адміністративний менеджмент;
- 3) партійний менеджмент;
- 4) військове управління.

26. Політична система Росії передбачає:

- 1) стабільний розвиток демократії;
- 2) жорстку боротьбу за розподіл владних повноважень;
- 3) послідовне здійснення курсу на євро інтеграцію;
- 4) посилення впливу Президента на політичний процес.

27. Олігархічна політична система передбачає:

- 1) сталий економічний розвиток;
- 2) консолідацію нації;

- 3) демократизацію партій;
- 4) нелегальне лобіювання суспільних інтересів.

28. Політична система мусульманських країн ґрунтується на:

- 1) авторитарних політичних традицій;
- 2) політичному механізму формування уряду;
- 3) вагомої ролі духовенства у політичному житті;
- 4) всі відповіді є правильними.

29. Політична система на регіональному рівні не включає:

- 1) губернатора штату;
- 2) земельний уряд;
- 3) федеральний уряд;
- 4) голову обласної ради.

30. Ліберально-демократична політична система, як правило, передбачає:

- 1) верховенство влади;
- 2) збільшення соціальних видатків;
- 3) захист прав споживачів;
- 4) широкі привілеї правлячої еліти.

31. Тоталітарна політична система передбачає:

- 1) супер-президентську владу;
- 2) монополії однієї ідеології;
- 3) розширення прав олігархії;
- 4) партійну конкуренцію.

32. Політична система країн Третього світу успадкувала традиції:

- 1) верховенства права;
- 2) політичного плюралізму;
- 3) пріоритету “шапки” над “головою”;
- 4) поваги до інтелектуальної свободи

33. Політична система, за Д. Істоном, забезпечує:

- 1) розподіл ВВП;
- 2) політичне управління;
- 3) розподіл цінностей;
- 4) національну інтеграцію.

РОЗДІЛ № 5

1. Яка із названих дефініцій влади найбільше відповідає біхевіористському підходу:

- 1) влада — це засіб реалізації суспільних цілей;
- 2) влада — це поєднання багатства, сили і знання;
- 3) влада — це контроль однієї людини над іншою;
- 4) влада — це інститут панування одних людей над іншими.

2. Яка із названих дефініцій влади найбільш відповідає структуралістському підходу:

- 1) влада — це система органів управління;
- 2) влада — це здатність особи нав'язувати свою волю іншим людям;
- 3) влада — це товар, який символічно продається і купується під час виборів;
- 4) всі відповіді правильні.

3. Кратологічний мотив проявляється у прагненні отримати:

- 1) багатство;
- 2) славу;
- 3) насолоду;
- 4) владу.

4. На ерозію влади найбільше впливає такий фактор:

- 1) воля особистості;
- 2) вільні ЗМІ;
- 3) авторитарний режим;
- 4) всі відповіді правильні.

5. Ерозії влади запобігає такий фактор:

- 1) децентралізація влади;
- 2) корупція;
- 3) державна монополія ЗМІ;
- 4) всі відповіді правильні.

6. Політична влада на відміну від адміністративної включає:

- 1) владу менеджерів великих корпорацій;
- 2) владу менеджерів виборчих компаній;
- 3) владу партійних лідерів;
- 4) владу обласних і районних держадміністрацій.

7. Політична влада на відміну від адміністративної не включає:

- 1) владу голови НБУ;
- 2) владу голів регіонального самоврядування;
- 3) владу голів місцевого самоврядування;
- 4) владу міністрів.

8. В якому із названих суджень відображено легітимність участі?

- 1) довіряю владі тому, що її очолює король;
- 2) довіряю владі тому, що вона поважає національні святині;
- 3) довіряю владі тому, що можу її обирати і впливати на прийняття нею рішень;
- 4) довіряю владі тому, що вона діє в рамках конституції і законів.

9. В якому із названих суджень відображена раціонально-цільова легітимність?

- 1) довіряю владі тому, що вона українська;
- 2) довіряю владі тому, що вона представляє кращі надбання державотворчого процесу нашого народу;
- 3) довіряю владі тому, що вона забезпечує нормальні умови для професійної реалізації;
- 4) довіряю владі тому, що її очолює розумний і високоморальний президент.

10. В якому із названих суджень відображена соціально-євдомонічна легітимність?

- 1) довіряю владі тому, що вона діє в рамках конституції і законів;
- 2) довіряю владі тому, що вона ефективно відстоює національні інтереси;
- 3) довіряю владі тому, що вона дбає про добробут народу;
- 4) всі відповіді є правильними.

11. Політична недержавна влада на відміну від державної включає:

- 1) адміністрацію президента;
- 2) командування окремими видами збройних сил;
- 3) партійний менеджмент;
- 4) ДПА

12. В якому із наведених суджень відображена парадигма легітимності?

- 1) влада опирається на поліцію, державний апарат, ідеологію;
- 2) влада опирається на зрілу громадську думку;
- 3) влада опирається на конституцію та закони;
- 4) всі відповіді є правильними.

13. В якому із наведених суджень відображена парадигма суспільної угоди?

- 1) влада опирається на довіру громадян, які формують цю владу і впливають на процес прийняття рішень;
- 2) влада опирається на конституцію і закони, в яких відображено баланс інтересів правлячої еліти і громадянського суспільства;
- 3) влада опирається на жорсткий централізований порядок, який схвалюють громадяни;
- 4) влада опирається на моральний авторитет духовенства.

14. Криптократична влада передбачає:

- 1) вільні ЗМІ;
- 2) групи тиску;
- 3) тотальний контроль над ЗМІ;
- 4) демократичну громадську думку.

15. Особиста влада великих політиків та реформаторів спрямована на:

- 1) досягнення багатства;
- 2) реалізацію потреб суспільства на далеку перспективу;

- 3) реалізацію власних амбіцій;
- 4) реалізацію тих завдань, які забезпечують утримання влади.

16. Публічність влади передбачає:

- 1) прийняття ефективних рішень;
- 2) прийняття високоморальних і патріотичних рішень;
- 3) прийняття прозорих і відкритих рішень;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. Політична влада на відмінну від неполітичної не має повноважень:

- 1) видавати закони;
- 2) приймати бюджет;
- 3) видавати санкцію на арешт;
- 4) затверджувати військову доктрину.

18. В якому із названих суджень відображено аристократичне джерело формування влади?

- 1) влада передається шляхом династичних традицій;
- 2) влада формується шляхом прямих виборів;
- 3) влада формується шляхом непрямих виборів;
- 4) влада формується шляхом призначення із освітнього середовища.

19. В якому із названих суджень відображено олігархо-кланове джерело формування влади:

- 1) влада формується прямими виборами з грубим порушенням законодавства;
- 2) влада формується шляхом призначення на конкурсних засадах;
- 3) влада формується в умовах вільних прямих виборів;
- 4) всі відповіді є правильними.

20. В Україні влада до реформи (2004 р.) була:

- 1) децентралізованою;
- 2) збалансованою;
- 3) ліберально-демократичною;
- 4) сконцентрованою в руках президента.

21. В Україні влада за часів президента В.Януковича характеризується як:

- 1) ліберально-демократична;
- 2) авторитарна;
- 3) перехідна від олігархічної до ліберально-демократичної;
- 4) перехідна від олігархічної до авторитарної.

22. В Україні владу, за часів Президента А.Кучми, слід трактувати як:

- 1) публічну;
- 2) напівкриптократичну;
- 3) високоморальну;
- 4) децентралізовану.

23. Політична влада поширюється на:

- 1) всі ЗМІ;
- 2) всі державні інститути;
- 3) вищі органи державного управління;
- 4) правозахисні інститути.

24. Під час Помаранчевої революції переважала легітимність:

- 1) раціонально-цільова;
- 2) раціонально-правова;
- 3) євдомонічна;
- 4) харизматична.

25. Згідно телеологічного підходу, влада використовується як:

- 1) механізм примусу;
- 2) контроль людини над людиною;
- 3) символічний капітал;
- 4) інституціональне насильство.

26. Політична влада в недемократичних політичних системах, як правило, не передбачає:

- 1) багатство;
- 2) багатство і славу;
- 3) багатство, славу і високий науковий статус;
- 4) ефективне політичне управління.

27. Політична влада, яка поширюється на недержавні політичні інститути, включає:

- 1) владу міністра;
- 2) владу партійних лідерів;
- 3) владу ректорів ВНЗ;
- 4) всі відповіді є правильними.

28. Політична влада, за часів президента Л.Кучми, здебільшого концентрувалася в руках:

- 1) голови уряду;
- 2) голови парламенту;
- 3) голови адміністрації Президента;
- 4) політичного лідера найбільшої парламентської фракції.

29. Яка із названих ознак не є атрибутом політичної влади:

- 1) державний примус;
- 2) харизматична легітимність;
- 3) легітимність участі;
- 4) прокурорський нагляд.

30. Збалансований механізм державної влади передбачає в першу чергу:

- 1) децентралізацію влади;
- 2) політичну структуризацію влади;
- 3) рівномірний розподіл владних повноважень;
- 4) забезпечення верховенства закону.

31. Політична влада на відміну від адміністративної включає:

- 1) прем'єр-міністра;
- 2) держсекретаря;
- 3) голову адміністрації президента;
- 4) голову секретаріату парламенту.

32. Політична влада України після парламентських виборів 2006 здебільшого зосереджена у:

- 1) п'яти партіях, об'єднаних в блоці;
- 2) інституті глави держави;
- 3) трьох партіях, об'єднаних в урядову коаліцію;
- 4) всі відповіді є правильні.

РОЗДІЛ № 6

1. Яка із дефініцій відображає суть політичного режиму?

- 1) політичний режим — це елемент форми держави;
- 2) політичний режим — це елемент політичної системи;
- 3) політичний режим — це реальний стан політичної системи в певних політичних умовах;
- 4) всі відповіді є правильні.

2. Суть політичного режиму проявляється у:

- 1) механізмі стримувань і противаг між політичними державними інститутами;
- 2) розмежування повноважень державних політичних органів і органів регіонального самоврядування;
- 3) функціонуванні слабких партій;
- 4) всі відповіді є правильні.

4. Характерними ознаками режиму опікунської демократії є:

- 1) розвинута партійна конкуренція;
- 2) збалансована державна політична влада;
- 3) патронат державних органів над розвитком демократії;
- 4) всі відповіді є правильні.

5. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного передбачає:

- 1) одноособову владу;
- 2) відсутність виборів;
- 3) тотальну ідеологічну обробку мас;
- 4) переслідування опозиції.

6. Який із названих режимів можна віднести до режиму модернізованої олігархії?

- 1) режим Х. Перона в Аргентині;
- 2) режим О. Лукашенка в Білорусі;
- 3) режим А. Піночета в Чилі;
- 4) режим С. Ніязова в Туркменістані.

7. В основі формування тоталітарних режимів здебільшого використовувалася ідеологія:

- 1) комунізму;
- 2) фашизму;
- 3) ісламського фундаменталізму;
- 4) націоналізму.

8. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного включає:

- 1) сильну президентську владу;
- 2) сильну президентську владу і розвинуте місцеве самоврядування;
- 3) сильну президентську владу, яка частково підтримується олігархічними групами в парламенті;
- 4) владу партії на чолі з вождем.

9. Тоталітарний режим на відміну від авторитарного карає за:

- 1) реальну опозиційність;
- 2) виступи проти окремих недоліків режиму;
- 3) опозиційні переконання;
- 4) всі відповіді є правильні.

10. Авторитарний режим включає:

- 1) військову диктатуру;
- 2) сильну президентську владу;
- 3) сильну владу прем'єр-міністра;
- 4) всі відповіді є правильні.

11. Яка із ідеологій найбільше протистоить популістському режиму?

- 1) соціал-демократична;
- 2) комуністична;
- 3) ліберальна;
- 4) всі відповіді є правильні.

12. Ідеологічною основою яких режимів може бути ідеологія неоконсерватизму?

- 1) тоталітарного;
- 2) ліберально-демократичного;
- 3) популістського;
- 4) авторитарно-демократичного.

13. Який із названих режимів можна вважати синонімом режиму «опікунська демократія»:

- 1) тоталітарний;
- 2) анархо-демократичний;
- 3) авторитарний;
- 4) авторитарно-демократичний.

14. Із названих режимів назвіть найбільш тоталітарний режим, в основі якого лежала ідеологія ісламського фундаменталізму:

- 1) режим абсолютної монархії в Саудівській Аравії;
- 2) соціалістичний режим на Кубі;
- 3) режим С. Хусейна в Іраку;
- 4) режим Талібану в Афганістані.

15. Найбільш характерною ознакою охлократичного і анархічного режимів є:

- 1) сильна виконавча влада;
- 2) надмірно широкі повноваження представницьких органів;
- 3) політичними органами керують вихідці із народу;
- 4) переважає професійна політика.

16. Який із режимів можна вважати синонімом режиму «традиційна олігархія»:

- 1) тоталітарний;
- 2) авторитарний;
- 3) олігархо-клановий;
- 4) авторитарно-демократичний.

17. Політичний режим в Україні, періоду правління Президента Л. Кравчука, найбільш відповідав поняттю:

- 1) авторитарний;
- 2) авторитарно-демократичний;
- 3) охлократичний і анархо-демократичний;
- 4) ліберально-демократичний.

18. Політичний режим в Україні, періоду правління Президента Л. Кучми, найбільш відповідав поняттю:

- 1) ліберально-демократичний;
- 2) авторитарний;
- 3) авторитарно-демократичний ;
- 4) анархо-демократичний.

19. Хто вперше вжив термін «тоталітарний»:

- 1) В. Ленін;
- 2) А.Гітлер;
- 3) В.Муссоліні;
- 4) К.Маркс.

20. Найістотнішою ознакою авторитарного режиму є:

- 1) заборона всіх партій за винятком правлячої;
- 2) одна ідеологія;
- 3) широкі повноваження глави держави (монарха, президента, диктатора);
- 4) політична конкуренція.

21. Політичний режим поширюється на:

- 1) громадянське суспільство;
- 2) всю державу;
- 3) уряд;
- 4) секретаріат РНБО.

22. За якою ознакою, як правило, не можливо визначити тип політичного режиму:

- 1) типом партійної системи;
- 2) типом політичної ідеології;
- 3) типом виборчої системи;
- 4) повноваженнями глави держави.

23. Суть політичного режиму проявляється через:

- 1) рівень легітимності до влади;
- 2) зрілість інститутів громадянського суспільства;
- 3) обсяг владних повноважень політичних інститутів;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. Який тип політичного режиму включає атомізовану партійну систему?

- 1) тоталітарний;
- 2) ліберально-демократичний;
- 3) авторитарний і авторитарно-демократичний;
- 4) тільки авторитарний.

25. Критика посадових осіб будь-якого рівня управління допускається при політичному режимі:

- 1) авторитарному;
- 2) авторитарно-демократичному;
- 3) ліберально-демократичному;
- 4) охлократичному.

26. Політичний режим України за часів А.Кучми можна класифікувати як режим:

- 1) тоталітарний;
- 2) авторитарний;
- 3) авторитарний і олігархо-клановий;
- 4) тільки олігархо-клановий.

27. Який тип політичного режиму, за Е.Шілзом, відсутній у даному переліку:

- 1) модернізованої олігархії;
- 2) опікунської демократії;
- 3) традиційної олігархії;
- 4) авторитарний.

28. Хто із названих політичних лідерів очолював демократичний режим:

- 1) А.Гіночет;
- 2) Б.Франко;
- 3) Ф.Дювальє;
- 4) В.Адамкус.

29. Ліберально-демократичний політичний режим поширюється на партійну систему:

- 1) однопартійну;
- 2) атомізовану;
- 3) однопартійну в рамках обмеженого плюралізму;
- 4) всі відповіді є правильні.

30. Політичний режим на відміну від державного режиму не включає:

- 1) партійну систему;
- 2) прокуратуру;
- 3) обласні ради;
- 4) уряд.

31. Не є формами авторитарного режиму:

- 1) абсолютна монархія;
- 2) військова диктатура;
- 3) суперпрезидентська республіка;
- 4) президентська республіка із сильним парламентом.

32. Яка основна ознака парламентсько-пропорційного режиму, за А. Лейпхартом?

- 1) мажоритарна виборча система;
- 2) парламентська республіка;
- 3) вибори за партійними списками;
- 4) змішана республіка.

33. Яка основна ознака президентсько-мажоритарного режиму:

- 1) вибори по одномандатних округах;
- 2) президент є главою держави і уряду;
- 3) президент обирається парламентом;
- 4) держане управління здійснює уряд.

1. Правова система на відміну від політичної системи забезпечує:

- 1) політичне управління;
- 2) розв'язує конфлікти між владними інститутами;
- 3) правотворчу;
- 4) громадського порядку.

2. Який із наведених елементів не входить до правової системи:

- 1) ухвали міської ради;
- 2) закони;
- 3) статuti університетів;
- 4) меморандуми політичних партій.

3. Правові норми виражені у:

- 1) культурно-історичних традиціях;
- 2) судових прецедентах;
- 3) наукових доктринах;
- 4) політичних програмах.

4. Правові норми на відміну від моральних норм не передбачають:

- 1) загальнообов'язкове їх дотримання тільки в межах країни;
- 2) загальнообов'язкове їх дотримання в межах адміністративно-територіальних одиниць;
- 3) громадське схвалення або осуд;
- 4) юридичну відповідальність за їх порушення.

5. Право на відміну від правової системи включає:

- 1) інститут омбудсмена;
- 2) акти політичних виконавчих органів;
- 3) адвокатуру;
- 4) суди.

6. В правову систему входить:

- 1) міністерство юстиції;
- 2) Вища рада юстиції;
- 3) СБУ;
- 4) державна судова адміністрація;

7. Який із наведених інститутів відносяться одночасно до правової системи і громадянського суспільства?

- 1) прокуратура;
- 2) суди;
- 3) адвокатура;
- 4) всі відповіді є правильними.

8. До регламентарних актів відносять:

- 1) закони парламенту;
- 2) акти уряду в рамках делегованих парламентом повноважень;
- 3) акти ВР АРК;
- 4) закони суб'єктів федерації.

9. Суб'єктами законодавчої ініціативи можуть бути:

- 1) окремі громадяни ;
- 2) окремі чиновники;
- 3) органи регіональних і місцевих органів самоврядування;
- 4) окремі видатні особи.

10. Обласні закони ухвалюють:

- 1) законодавчі збори суб'єктів федерації;
- 2) обласні ради Італії;
- 3) обласні виконавчі комітети;
- 4) обласні ради в Україні.

11. В якій із наведених країн процедуру імпичменту завершують кваліфікованою більшістю верхньої палати:

- 1) США;
- 2) Польща;
- 3) Україна;
- 4) Італія.

12. Після третього читання законопроекту настає наступна стадія:

- 1) опублікування;
- 2) промугляція;
- 3) розгляд законопроекту в комісіях;
- 4) всі відповіді є правильні.

13. В якій із наведених країн конституційний суд формується тільки обома палатами парламенту?

- 1) Велика Британія;
- 2) Польща;
- 3) Франція;
- 4) Німеччина.

14. Які із наведених актів є регламентарними?

- 1) органічні закони;
- 2) обласні закони;
- 3) закони штатів;
- 4) ухвали міської ради.

15. Поділ права на загальне право та право справедливості характерне для типу правової системи:

- 1) романо-германської;
- 2) англосаксонської;

- 3) перехідної;
- 4) соціалістичної.

16. Функцію конституційного контролю в країнах , в яких функціонує англосаксонська правова система здійснюють суди:

- 1) конституційної юрисдикції;
- 2) загальної юрисдикції;
- 3) адміністративної юрисдикції;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. Правова система України включає:

- 1) мирові суди;
- 2) верховні обласні суди;
- 3) адміністративно-фінансові суди;
- 4) апеляційні суди.

18. Конституційний суд України формується на одну третину:

- 1) главою держави;
- 2) урядом;
- 3) з'їздом прокурорів;
- 4) з'їздом юристів;

19. Суди, які знаходяться нижче рівня судів першої станції, в Італії є:

- 1) суди магістратів;
- 2) суди преторів;
- 3) апеляційні суди;
- 4) всі відповіді є правильними.

20. Конституційний Суд України не має права:

- 1) тлумачити конституцію;
- 2) припиняти чинність актів, які суперечать конституції;
- 3) припиняти чинність конституційних положень;
- 4) давати висновки щодо конституційності процедури імпичменту.

21. Суддя України, який призначається довічно, може бути звільнений:

- 1) Президентом;
- 2) Пленумом Верховного Суду України;
- 3) Вищою радою юстиції;
- 4) парламентом за поданням Вищої ради юстиції.

22. Прокуратура України має право здійснювати нагляд за дотриманням законів у:

- 1) пенітенціарних закладах;
- 2) судовому процесі;
- 3) законодавчому процесі;
- 4) бюджетному процесі на рівні держави.

23. Парламентський контроль за дотриманням прав і свобод громадян здійснює:

- 1) урядова коаліція;
- 2) опозиція;
- 3) рахункова палата;
- 4) уповноважений з прав людини.

24. Суб'єктами ухвалення правових актів не можуть бути:

- 1) політичні інститути державної, регіональної, місцевої влади;
- 2) громадські організації;
- 3) окремі депутати парламенту;
- 4) суди.

25. На відміну від правотворчого процесу, законотворчий процес не передбачає:

- 1) прийняття актів суб'єктами федерації;
- 2) прийняття актів ВР АРК;
- 3) ухвалення актів монархом;
- 4) ухвалення Конституції шляхом референдуму.

26. Який із названих елементів правової системи є елементом громадянського суспільства?

- 1) суди;
- 2) прокуратура;
- 3) Вища рада юстиції;
- 4) адвокатура.

27. Який тип правової системи включає інститут аторнея?

- 1) романо-германський;
- 2) мусульманський;
- 3) англосаксонський;
- 4) всі відповіді є правильні.

28. В якій із названих країн Верховний суд виконує функції конституційного контролю?

- 1) Італія;
- 2) Норвегія;
- 3) Німеччина;
- 4) Швейцарія.

29. Правова система Великої Британії включає такі категорії юристів:

- 1) судді провінційних судів;
- 2) судді вищих судів автономії;
- 3) бариститери;
- 4) консліатори.

30. В якій із названих країн функціонують суди фінансової юрисдикції?

- 1) США;
- 2) Польща;
- 3) Бельгія;
- 4) Німеччина.

31. Найвищий державний суд як вища судова інстанція функціонував в:

- 1) УНР;
- 2) ЗУНР;
- 3) УРСР;
- 4) всі відповіді є правильні.

32. Правова система включає норми, які встановлюються:

- 1) політичними інститутами держави;
- 2) громадськими інститутами;
- 3) судового системою;
- 4) всі відповіді є правильні.

33. В якій із названих країн відсутній такий орган як рада юстиції?

- 1) Іспанія;
- 2) Польща;
- 3) Україна;
- 4) Японія.

34. В якій із названих країн функцію конституційного контролю виконує канцлер юстиції?

- 1) Литва;
- 2) Німеччина;
- 3) Естонія;
- 4) Польща.

35. Які питання не належать до компетенції загальних судів в Україні?

- 1) розгляд кримінальних справ;
- 2) розгляд цивільних справ;
- 3) надання санкцій на обшук в житловому приміщенні;
- 4) оскарження діяльності виборчих комісій.

36. Яким Універсалом була проголошена УНР?

- 1) I;
- 2) II;
- 3) III;
- 4) IV;

37. В якій із названих типів правових система суддя найбільше керується приватними інтересами?

- 1) англосаксонській;
- 2) перехідній;
- 3) романо-германській;
- 4) соціалістичній.

38. В якій із названих типів правових систем прокуратура наділена найбільш широкими повноваженнями?

- 1) соціалістичній;
- 2) романо-германській;
- 3) перехідній;
- 4) всі відповіді є правильні.

39. Який вид конституційного контролю використовується до промульгації законодавчих актів?

- 1) абстрактний;
- 2) конкретний;
- 3) попередній;
- 4) наступний.

40. В якій із названих країн омбудесмен має право порушувати кримінальну справу проти суддів?

- 1) Велика Британія;
- 2) Франція;
- 3) Україна;
- 4) Швеція.

41. Який із названих суб'єктів не має права призначати представників до Вищої ради юстиції України?

- 1) Президент;
- 2) з'їзд суддів;
- 3) з'їзд адвокатів;
- 4) міністр юстиції.

РОЗДІЛ № 8

1. Яка форма державного управління функціонувала в період Київської Русі:

- 1) абсолютна монархія;
- 2) станова монархія;
- 3) ранньофеодальна монархія;
- 4) феодальна республіка.

2. Правова система Київської Русі включала:

- 1) княжий суд;
- 2) отчинні суди;

- 3) церковні суди;
- 4) всі відповіді є правильні.

3. Політична система періоду Київської Русі передбачала:

- 1) чіткий механізм престолонаслідування;
- 2) статус вільних міст;
- 3) призначення Князем посадових осіб земських органів управління;
- 4) всі відповіді є правильні.

4. Козацько-гетьманська держава ґрунтувалася на засадах:

- 1) станової монархії;
- 2) феодалної аристократії;
- 3) парламентської демократії;
- 4) військової демократії.

5. Який із названих правових актів закріпив політичну суб'єктність православного духовенства:

- 1) Конституція П.Орлика;
- 2) Гадяцька угода;
- 3) Березневі статті;
- 4) Литовський статут.

6. Яка із названих посадових осіб за часів Литовського князівства не входила до центральної адміністрації:

- 1) маршалок земський;
- 2) канцлер;
- 3) воєвода;
- 4) двірський підскарбій.

7. За якої держави на території України появились університети:

- 1) Польського королівства;
- 2) Литовського князівства;
- 3) Речі Посполитої;
- 4) Австрійської імперії.

8. Який із названих гетьманів програв стратегічну битву з точки зору цивілізаційного розвитку України:

- 1) Б.Хмельницький;
- 2) І.Мазепа;
- 3) І.Виговський;
- 4) П.Дорошенко.

9. Яку назву мав уряд України в часи УНР:

- 1) Рада народних комісарів;
- 2) Державний секретаріат;
- 3) Народний секретаріат;
- 4) Кабінет міністрів.

10. Найвищий Державний суд як вища судова інстанція функціонував в часи:

- 1) УНР;
- 2) ЗУНР;
- 3) УРСР;
- 4) всі відповіді є правильні.

11. Які питання не належать до компетенції загальних судів в Україні?

- 1) розгляд кримінальних справ;
- 2) розгляд цивільних справ;
- 3) надання санкцій на обшук в житловому приміщенні;
- 4) оскарження діяльності виборчих комісій.

12. Яким Універсалом була проголошена УНР?

- 1) I;
- 2) II;
- 3) III;
- 4) IV;

13. Який із названих суб'єктів не має права призначати представників до Вищої ради юстиції України?

- 1) Президент;
- 2) з'їзд суддів;
- 3) з'їзд адвокатів;
- 4) міністр юстиції.

14. Політична система України на регіональному рівні включає:

- 1) міську раду Києва;
- 2) обласні ради;
- 3) ВР АРК;
- 4) всі відповіді є правильні.

15. Політична система України на місцевому рівні не включає:

- 1) міські ради;
- 2) міські голови;
- 3) уряд АРК;
- 4) сільські ради.

16. Політична система України ґрунтується на цінностях:

- 1) вільної політичної конкуренції;
- 2) довіри;
- 3) непотизму;
- 4) партисипатерної демократії.

17. Політична система України не включає:

- 1) інститут глави держави;
- 2) уряд;

- 3) голів держадміністрацій;
- 4) опозиційні партії.

18. Політична система України за часів президентства В.Януковича передбачає:

- 1) призначення міністрів парламентом;
- 2) збалансований розподіл повноважень між політичними інститутами;
- 3) децентралізацію;
- 4) призначення міністрів главою держави за поданням Прем'єр-міністра.

19. Для політичної системи України в період її державної незалежності не був характерний режим:

- 1) анархо-демократичний;
- 2) авторитарно-демократичний;
- 3) авторитарно-олігархічний;
- 4) ліберально-демократичний.

20. Реформи в період президентства В.Януковича спрямовані на:

- 1) розвиток інститутів політичної демократії;
- 2) забезпечення верховенства права;
- 3) зміцнення позицій олігархату за рахунок середніх та нижчих верств населення;
- 4) розвиток інститутів вільного ринку.

21. Судова реформа за часів Президента В.Януковича забезпечила:

- 1) умови для здійснення реального правосуддя;
- 2) залежність суддів від президентської влади;
- 3) статус мирових судів;
- 4) прозору процедуру формування суддівського корпусу.

22. Згідно політичної реформи 2004 р. глава держави не мав права:

- 1) призупиняти акти Кабміну;
- 2) призначати за поданням уряду голів державних адміністрацій;
- 3) розпускати парламент;
- 4) призначати міністрів.

23. Політична реформа 2004 р. забезпечила:

- 1) політичний механізм формування уряду;
- 2) посилення партійної конкуренції;
- 3) розбалансування державного механізму управління;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. Уряд України в 2006 р. був сформований у форматі:

- 1) двох блоків;
- 2) трьох партій;
- 3) п'ятьох партій;
- 4) трьох блоків.

25. В 1998 р. на рівні виборів до парламенту функціонувала виборча система:

- 1) змішана;
- 2) жорстка пропорційна;
- 3) мажоритарна відносної більшості;
- 4) мажоритарна абсолютної більшості.

26. Мажоритарна система відносної більшості функціонувала на рівні виборів:

- 1) парламенту;
- 2) обласних рад;
- 3) міських рад;
- 4) сільських голів.

27. Партийна система України передбачає:

- 1) внутріпартійну демократію;
- 2) спеціалізацію партійних функцій;
- 3) вибори лідера на альтернативній основі;
- 4) пріоритет тіншового фінансового капіталу над політичним.

28. Яка з названих партій чітко задекларувала ліберальні цінності:

- 1) УРГ;
- 2) НРУ;
- 3) ПРГ;
- 4) Батьківщина.

29. Виборча система України в 2002 р. на рівні виборів до регіональних органів влади була:

- 1) змішана;
- 2) пропорційна жорстка;
- 3) мажоритарна відносної більшості по одномандатних округах;
- 4) мажоритарна відносної більшості по багатомандатних округах.

РОЗДІЛ № 9

1. В якому із суджень виражена суть держави з позицій позитивізму?

- 1) держава — політична організація, яка виражає загальну волю спільних інтересів;
- 2) держава — політична організація нації, який формує право і забезпечує правопорядок;
- 3) держава — організація економічно пануючого класу;
- 4) всі відповіді є правильними.

2. В якому із суджень виражена органічна концепція походження держави?

- 1) держава виникла в наслідок майнової нерівності;
- 2) держава виникла внаслідок завоювання одних етносів іншими;

- 3) держава виникла в наслідок розподілу праці та спеціалізації суспільних функцій;
- 4) держава виникла внаслідок необхідності централізації управління іригаційними системами.

3. В якому із суджень виражена суть концепції «тоталітарної держави» Шмідта?

- 1) держава — політична організація правопорядку;
- 2) держава — політична організація класового панування;
- 3) держава — організація політичної влади, який виражає єдину волю нації;
- 4) всі відповіді є правильними.

4. В якому із суджень виражена психологічна концепція походження держави?

- 1) держава виникла внаслідок виникнення класів;
- 2) держава виникла на основі продовження владних відносин батька в сім'ї;
- 3) держава виникла як необхідність врегулювання сексуальних відносин в суспільстві;
- 4) держава виникла в наслідок підкорення одних народів іншими.

5. Яка із дефініцій найбільш повно відповідає поняттю «державний суверенітет»?

- 1) самостійність державної влади;
- 2) незалежність державної влади від зовнішніх чинників;
- 3) самостійність, незалежність, верховенство державної влади на всій території країни;
- 4) незалежність монарха від церкви.

6. Державна влада не є складовою таких систем:

- 1) політичної;
- 2) економічної;
- 3) правової;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. В яку із систем не входять державні органи?

- 1) адміністративну;
- 2) духовно-культурну;
- 3) правову;
- 4) політичну.

8. Який із органів не є органом державної політичної влади?

- 1) Національний банк;
- 2) Верховна рада України;
- 3) уряд;
- 4) РНБО України.

9. Який із органів держави входить в адміністративну систему?

- 1) парламент;
- 2) секретаріат Верховної Ради;
- 3) уряд;
- 4) Генеральний штаб ЗСУ.

10. Який із органів держави не входить в правову систему?

- 1) Конституційний Суд;
- 2) міністерство юстиції;
- 3) Верховний суд;
- 4) районна прокуратура.

11. В якому судженні виражена основна функція держави з позиції лібералізму?

- 1) розподіляти суспільні блага;
- 2) узгоджувати класові інтереси;
- 3) забезпечувати економічне зростання;
- 4) захищати права і свободи громадян.

12. В якому судженні виражена основна функція держави з позиції соціал-демократії?

- 1) забезпечувати домінування в геополітичному просторі;
- 2) захищати інтереси правлячої еліти;
- 3) справедливо розподіляти бюджетні кошти;
- 4) всі відповіді є правильними.

13. Форма держави включає такі елементи:

- 1) партійну структуру;
- 2) етнічну структуру;
- 3) адміністративно-територіальні одиниці;
- 4) розподіл повноважень між державними органами і органами регіонального та місцевого самоврядування.

14. Елементами форми держави є:

- 1) міністерство;
- 2) політичний режим;
- 3) політична система;
- 4) всі відповіді є правильними.

15. Правова держава на відміну від поліцейської передбачає:

- 1) верховенство влади;
- 2) концентрацію влади в руках силових структур;
- 3) конституційний правопорядок;
- 4) всі відповіді є правильними.

16. Соціальна держава на відміну від правової передбачає:

- 1) верховенство права;
- 2) плюралістичну демократію;

- 3) забезпечення високих соціальних стандартів за рахунок бюджету;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. Соціальна держава на відміну від правової не передбачає:

- 1) партнерство між урядом, бізнесом і робітниками;
- 2) збільшення бюджетних витрат на соціальну сферу;
- 3) більш надійний захист громадян під час кримінального процесу;
- 4) менш активне стимулювання ділової активності.

18. Федеративна держава на відміну від унітарної децентралізованої передбачає:

- 1) наявність представників уряду (комісарів, губернаторів) на регіональному рівні;
- 2) наявність конституції для суб'єктів федерації;
- 3) наявність законодавчих і виконавчих органів влади;
- 4) всі відповіді є правильними.

19. Централізована унітарна держава на відміну від децентралізованої передбачає:

- 1) наявність представників уряду на регіональному рівні;
- 2) реальне місцеve і регіональне самоврядування;
- 3) законодавчі повноваження представницьких регіональних органів;
- 4) розпорядження регіональними та місцевими коштами державною адміністрацією.

20. Назвіть найбільш характерну рису парламентської республіки:

- 1) президент обирається непрямыми виборами;
- 2) главою державного управління є монарх;
- 3) президент може розпускати парламент;
- 4) президент контролює уряд.

21. Назвіть характерну ознаку дуалістичної монархії:

- 1) уряд підзвітний парламенту і підконтрольний монарху;
- 2) монарх має рівний статус з прем'єр-міністром;
- 3) прем'єр-міністр самостійно звільняє і призначає членів уряду;
- 4) основним політичним органом є парламент.

22. В якій із названих країн функціонує сучасна абсолютна монархія?

- 1) Ірак;
- 2) Саудівська Аравія;
- 3) Марокко;
- 4) Іран.

23. Президентська республіка на відміну від напівпрезидентської передбачає:

- 1) статус президента як глави держави і уряду;
- 2) контроль президента над урядом;

- 3) підзвітність уряду парламентові;
- 4) заборону президенту накладати вето на закон.

24. Україна за формою державного правління в пореформений період до реформи (2004 р.) була:

- 1) президентською республікою;
- 2) президентсько-парламентською республікою;
- 3) парламентською республікою;
- 4) парламентсько-президентською республікою.

25. Яка із названих посад не входять у систему державної влади?

- 1) комісар в Італії;
- 2) губернатор в Іспанії;
- 3) воєвода у Польщі;
- 4) голова уряду АР Крим.

26. Яка із названих ознак не є атрибутом держави?

- 1) суверенітет;
- 2) громадянство;
- 3) межі адміністративно-територіальних одиниць;
- 4) національний гімн.

27. Яка із названих посад не є елементом держави?

- 1) голова джунти в Італії;
- 2) голова Сейму в Польщі;
- 3) губернатор в Іспанії;
- 4) голова обласної адміністрації в Україні.

28. Який із названих термінів вживається часто як синонім терміну “ держава ”?

- 1) суспільство;
- 2) політична влада;
- 3) нація;
- 4) країна.

29. За формою державного устрою держава може бути:

- 1) парламентською республікою;
- 2) конституційною монархією;
- 3) федеративною державою;
- 4) абсолютною монархією.

30. СРСР до перебудови за формою державного правління мав статус:

- 1) президентської республіки;
- 2) народної республіки;
- 3) парламентської республіки;
- 4) соціалістичної республіки.

31. Яка із названих країн не є федеративною?

- 1) Канада;
- 2) Росія;
- 3) Іспанія;
- 4) Бразилія.

32. Україна як держава вважається офіційно спадкоємницею:

- 1) УНР;
- 2) ЗУНР;
- 3) УРСР;
- 4) всі відповіді є правильні.

33. В якій із названих міжнародних організацій Україна має статус асоційованого члена?

- 1) НАТО;
- 2) ЄС;
- 3) СНД;
- 4) МВФ.

34. В якій із названих форм державного правління глава держави має найбільшого найширші повноваження:

- 1) дуалістична монархія;
- 2) президентська республіка;
- 3) конституційна монархія;
- 4) парламентська республіка.

РОЗДІЛ № 10

1. Державне управління на відміну від державної влади має такі ознаки:

- 1) поширюється тільки на законодавчу владу;
- 2) поширюється тільки на законодавчу, виконавчу і судову влади;
- 3) поширюється тільки на виконавчу владу;
- 4) поширюється тільки на державну службу.

2. Держане управління на відміну від державної влади характеризується:

- 1) обсягом повноважень;
- 2) способом реалізації владних повноважень;
- 3) прагненням до концентрації владних повноважень, а не до оптимізації технологічних засобів;
- 4) всі відповіді є правильними.

3. Державне політичне управління включає:

- 1) адміністрацію президента;
- 2) міністерства;
- 3) уряд;
- 4) голів місцевого самоврядування.

4. Структура державного адміністративного управління включає:

- 1) заступників голови ДПА;
- 2) районні і обласні держадміністрації;
- 3) судову державну адміністрацію;
- 4) всі відповіді є правильними.

5. Політичне управління ЗСУ здійснює:

- 1) Генеральний штаб;
- 2) командування окремими видами ЗСУ;
- 3) міністр оборони;
- 4) всі відповіді є правильними.

6. В президентській республіці державне управління очолює:

- 1) прем'єр-міністр;
- 2) спікер парламенту;
- 3) глава держави;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. Державне управління у напівпрезидентській республіці очолює:

- 1) президент;
- 2) прем'єр-міністр;
- 3) голова верховного суду;
- 4) всі відповіді є правильними.

8. Державне управління у Польщі на регіональному рівні очолює:

- 1) бургомістр;
- 2) староста;
- 3) комісар;
- 4) воєвода.

9. Державне управління у Іспанії на регіональному рівні очолює:

- 1) комісар;
- 2) префект;
- 3) губернатор;
- 4) голова урядової ради.

10. В якій із названих країн глава держави не володіє законодавчою ініціативою?

- 1) Польща;
- 2) Україна;
- 3) Іспанія;
- 4) Росія.

11. В якій країні процедуру імпичменту проти глави держави завершує судовий орган, а не парламент?

- 1) Німеччина;
- 2) Росія;

- 3) Україна;
- 4) США.

12. В якій країні початок процедури імпічменту ухвалюється відносною більшістю голосів депутатів нижньої палати:

- 1) Франція;
- 2) Іспанія;
- 3) Італія;
- 4) США.

13. В якій країні уряд має назву «Федеральна рада»:

- 1) Швеція;
- 2) Австрія;
- 3) Німеччина;
- 4) Швейцарія.

14. В якій країні монарх разом з урядом здійснює виконавчу владу:

- 1) Норвегія;
- 2) Данія;
- 3) Бельгія;
- 4) всі відповіді є правильними.

15. В якій країні уряд формується тільки парламентом:

- 1) Італія;
- 2) Ірландія;
- 3) Франція;
- 4) Швейцарія.

16. Як називається процедура, згідно якої уряду у Великій Британії висловлюють недовіру за його пропозицією?

- 1) резолюція недовіри;
- 2) вотум недовіри;
- 3) резолюція осуду;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. Як називається процедура, згідно якої уряд сам ініціює процедуру вотуму недовіри?

- 1) інтерполяція;
- 2) резолюція недовіри;
- 3) ініціювання опозицією процедури відставки уряду;
- 4) постановка питання прем'єр-міністром про довіру.

18. Який із способів формування уряду є основним для європейських країн?

- 1) глава держави формує уряд;
- 2) уряд формує парламент;

- 3) уряд формує парламентська більшість;
- 4) уряд де-юре формує глава держави і парламент, а де-факто партія, яка перемогла на виборах або партійна коаліція.

19. Які уряди вважаються найбільш стабільними?

- 1) однопартійні;
- 2) коаліційної більшості;
- 3) коаліційної меншості;
- 4) всі відповіді є правильними.

20. Найбільш ліберальною вважається модель державного управління:

- 1) японська;
- 2) перехідна;
- 3) європейська;
- 4) американська.

21. Для соціалістичної моделі державного управління характерні такі ознаки:

- 1) зрощення політики і бізнесу;
- 2) обмеження втручання держави в економіку;
- 3) директивне планування і централізоване постачання;
- 4) багатопартійне керівництво державою та суспільством.

22. Прем'єр-міністр України відповідно до конституційних змін 2004 р.:

- 1) призначається Президентом за згодою парламенту;
- 2) призначається парламентом за поданням Президента;
- 3) призначається парламентською більшістю;
- 4) всі відповіді є правильними.

23. Відповідно до конституційних змін 2004 р. Президент України може розпустити парламент, коли він:

- 1) не затвердить бюджет;
- 2) не сформує коаліцію парламентських фракцій;
- 3) не обере голову Верховної Ради;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. Яка основна мета політичної реформи з точки зору суспільного прогресу України?

- 1) обмежити повноваження Президента, щоб протидіяти його курсу на євроінтеграцію;
- 2) обмежити повноваження Президента з метою збереження позиції олігархічних груп в парламенті;
- 3) збалансувати механізм стримувань і протитяг між державними політичними інститутами;
- 4) створити умови для реставрації олігархічної моделі політичної системи.

25. Голови державних адміністрацій в Україні, до проведення реформи органів регіонального та місцевого самоврядування, призначаються:

- 1) Президентом;
- 2) Прем'єр-міністром;
- 3) Парламентом;
- 4) Президентом за поданням Кабміну.

26. Яка із названих систем комплектації державної служби передбачає призначення чиновників на власний розсуд вищою посадовою особою?

- 1) кадрова;
- 2) наймана;
- 3) змішана;
- 4) патронатна.

27. Яка категорія чиновників не входить у систему патронатної служби?

- 1) радники прем'єр-міністра;
- 2) помічники президента;
- 3) держсекретарі;
- 4) всі відповідні є правильні

28. Який уряд є найбільш нестабільним?

- 1) парламентської однопартійної меншості;
- 2) парламентської коаліційної меншості;
- 3) парламентської однопартійної більшості;
- 4) парламентської коаліційної більшості.

29. Який із названих об'єктів не входять у компетенцію Президента України?

- 1) оборона;
- 2) національна безпека;
- 3) міжнародна політика;
- 4) державні фінанси.

30. Який орган може звільнити голову обласної держадміністрації?

- 1) Президент за поданням уряду;
- 2) Уряд за поданням Президента;
- 3) Верховна рада кваліфікаційною більшістю голосів депутатів;
- 4) Прем'єр-міністр за поданням уряду.

31. Державне управління на рівні місцевого самоврядування забезпечує:

- 1) судовий контроль;
- 2) прокурорський нагляд;
- 3) здійснення посадової субституції;
- 4) конституційний контроль.

32. Яке із названих повноважень не входить в компетенцію уряду?

- 1) контрасигнація актів глави держави;
- 2) прийняття декретів;
- 3) ратифікація міжнародних угод;
- 4) постановки питання головою уряду про довіру.

33. Політичне управління на відміну від адміністративного не передбачає:

- 1) ухвалення політичних рішень;
- 2) ухвалення законодавчих актів;
- 3) підготовку законодавчих проєктів;
- 4) політичний контроль за військовим управлінням.

34. Політичне управління на відміну від парламенту не передбачає:

- 1) ухвалення законодавчих актів;
- 2) призначення міністрів;
- 3) здійснення контролю за використанням бюджетних коштів;
- 4) всі відповіді є правильними.

РОЗДІЛ № 11

1. Термін парламент походить від:

- 1) назви англійського парламенту;
- 2) назви французького парламенту;
- 3) назви ірландського парламенту;
- 4) назви вищої судової інстанції у Франції.

2. Перший парламент був органом представництва:

- 1) загальнонаціонального;
- 2) вищих класів (дворян і духовенства);
- 3) соціально-станового;
- 4) всі відповіді є правильними.

3. В якому із документів вперше узаконено законодавчу і бюджетну функції парламенту?

- 1) Велика Хартія Вольностей;
- 2) Декларація прав людини і громадянина;
- 3) Біль про права;
- 4) Habeas corpus.

4. В якій країні верхня палата парламенту називається сенат?

- 1) Велика Британія;
- 2) Польща;
- 3) Австрія;
- 4) Швеція.

5. В якій із названих країн верхня палата парламенту не обирається прямими виборами?

- 1) Італія;
- 2) Франція;
- 3) Польща;
- 4) США.

6. В якій країні верхня палата формується тільки призначенням?

- 1) Канада;
- 2) США;
- 3) Швейцарія;
- 4) Чехія.

7. В якій країні верхня палата формується виборами, призначенням і за посадою?

- 1) Іспанія;
- 2) Франція;
- 3) Італія;
- 4) Австрія.

8. У країнах ЄС уряд, як правило, формується:

- 1) однопалатним парламентом;
- 2) нижньою палатою;
- 3) верхньою палатою;
- 4) главою держави і парламентом.

9. Як називається стадія законодавчого процесу, на якій необхідно вносити поправки до закону?

- 1) перше читання;
- 2) друге читання;
- 3) третє читання;
- 4) всі відповіді правильні.

10. Яке судження найбільш точно відповідає суті парламентаризму?

- 1) парламент є законодавчим органом;
- 2) парламент є загальнонаціональним законодавчим органом;
- 3) парламент є лише окремою ланкою законодавчої влади поряд з главою держави і регіональними парламентами;
- 4) всі відповіді правильні.

11. Які закони в порядку субординації можна поставити за конституційними законами?

- 1) закони-декрети;
- 2) звичайні закони;
- 3) закони крайньої необхідності;
- 4) органічні закони.

12. Як називаються закони, які в деяких країнах доповнюють конституційні повноваження державних органів?

- 1) конституційні;
- 2) органічні;
- 3) закони-декрети;
- 4) всі відповіді правильні;

13. Який із видів контролю є парламентським?

- 1) конституційний;
- 2) бюджетно-фінансовий;
- 3) громадський;
- 4) всі відповіді правильні.

14. В цивілізованих країнах, на відміну від України, депутат може бути позбавлений імунітету:

- 1) тільки за згодою парламенту;
- 2) на підставі рішення суду;
- 3) без згоди парламенту, якщо він затриманий на місці скоєння злочину;
- 4) всі відповіді є правильні.

15. В якій із названих країн депутат одночасно може бути членом уряду?

- 1) Великобританія;
- 2) США;
- 3) Франція;
- 4) Польща.

16. Який із типів політичної системи найбільше обмежує право на парламентську опозицію?

- 1) англосаксонський;
- 2) західноєвропейський;
- 3) мусульманський;
- 4) всі відповіді є правильними.

17. В якій із названих країн парламент бере участь у виборах Президента?

- 1) Україна;
- 2) Польща;
- 3) Німеччина;
- 4) США.

18. Парламент України після реформи 2004 р. мав право призначати:

- 1) Прем'єр-міністра;
- 2) Генерального прокурора;
- 3) міністрів;
- 4) всі відповіді є правильними.

19. Парламент України не має права призначати:

- 1) керівників центральних органів виконавчої влади;
- 2) Прем'єр-міністра;
- 3) Голову СБУ;
- 4) всі відповіді є правильними.

20. Парламент України уповноважений:

- 1) призначати референдум щодо територіальних змін;
- 2) призначати референдум за народною ініціативою;
- 3) достроково припиняти повноваження уряду АР Крим;
- 4) ухвалювати поправки до Конституції, які скасовують або обмежують права та свободи.

21. На сучасному етапі парламент України призначає:

- 1) весь склад уряду;
- 2) всіх членів Кабінету Міністрів, за винятком міністрів оборони і зовнішньої політики;
- 3) Прем'єр-міністра за поданням Президента;
- 4) суддів після першого терміну їхніх повноважень.

22. Український парламент, на відміну від європейських парламентів забезпечує:

- 1) легальне лобювання громадських інтересів;
- 2) олігархічні привілеї депутатів;
- 3) належний парламентський контроль;
- 4) всі відповіді є правильні.

23. Для ініціювання процедури імпічменту глави держави, депутатам Верховної Ради України необхідно проголосувати:

- 1) відносною більшістю;
- 2) абсолютною більшістю;
- 3) кваліфікованою більшістю;
- 4) спочатку відносною, а потім кваліфікованою більшістю.

24. Парламентський контроль в Україні не поширюється на:

- 1) всі сфери суспільного життя;
- 2) главу держави;
- 3) органи прокуратури;
- 4) уряд.

25. Яке із названих повноважень не входить у компетенцію українського парламенту?

- 1) призначення членів уряду;
- 2) призначення третини судів Конституційного Суду;
- 3) звільнення генерального прокурора;
- 4) призначення судів терміном на п'ять років.

26. Верховна рада України не має права:

- 1) приймати резолюцію недовіри урядові;
- 2) визначити засади внутрішньої і зовнішньої політики;
- 3) призначати міністрів;
- 4) всі відповіді є правильними.

27. В якій із названих країн глава держави може розпустити парламент, якщо він не ухвалить бюджет в конституційний термін?

- 1) Росія;
- 2) Італія;
- 3) Польща;
- 4) Франція.

28. В якій із названих країн депутат може бути арештований на підставі рішення парламенту?

- 1) Швеція;
- 2) Велика Британія;
- 3) Фінляндія;
- 4) Бельгія.

29. В якій із названих країн парламент має назву альтинг?

- 1) Швеція;
- 2) Данія;
- 3) Норвегія;
- 4) Ісландія.

30. В якій із названих країн депутат може бути притягнений до кримінальної відповідальності тільки за злочини, які передбачають ув'язнення терміном на п'ять років?

- 1) Швеція;
- 2) Нова Зеландія;
- 3) Словенія;
- 4) Естонія.

31. В якій із названих країн парламентський контроль є найбільш слабким:

- 1) Україна;
- 2) Литва;
- 3) Білорусь;
- 4) Молдова.

32. Верховна рада України призначає референдум:

- 1) за народною ініціативою;
- 2) про зміну територіального устрою;
- 3) внесення змін до конституції;
- 4) всі відповіді є правильні.

33. Закони, які мають назву біллів не приймаються в такій країні:

- 1) США;
- 2) Канада;
- 3) Нова Зеландія;
- 4) Аргентина.

34. Народний депутат України, якщо він скоїв тяжкий злочин, без згоди Верховної ради не може бути:

- 1) арештований;
- 2) затриманий під вартою;
- 3) притягнутий до кримінальної відповідальності;
- 4) всі відповіді є правильні

35. Як називався парламент України в часи УНР?

- 1) Верховна Рада;
- 2) Національні Збори;
- 3) Народні Збори;
- 4) Державні Збори.

РОЗДІЛ № 12

1. Поняття регіональної влади поширюється на:

- 1) владу окремих регіонів світу;
- 2) владу всіх адміністративно-територіальних одиниць;
- 3) владу адміністративно-територіальних одиниць як об'єднання громад;
- 4) всі відповіді є правильні.

2. До структури регіональної влади входять:

- 1) органи місцевого самоврядування;
- 2) місцеві державні адміністрації;
- 3) органи суб'єктів федерації;
- 4) голови селищних рад.

3. До структури органів регіональної влади входять:

- 1) голови виконавчої влади автономії;
- 2) голови місцевого самоврядування;
- 3) депутати міських рад;
- 4) представники уряду на регіональному рівні.

4. До структури органів регіональної влади України не входять:

- 1) міські голови м. Києва та м. Севастополя;
- 2) депутати Верховної Ради Кримської автономії;
- 3) обласні державні адміністрації;
- 4) депутати обласних рад.

5. Органи влади суб'єктів федерації, як правило, на відміну від органів автономії, не мають права на:

- 1) власну Конституцію;
- 2) визначення статусу місцевого самоврядування;
- 3) представництво федеральної влади;
- 4) всі відповіді є правильні;

6. Органи влади автономії на відміну від регіонального самоврядування не мають права мати:

- 1) законодавчі функції;
- 2) ширші повноваження у сфері фінансово-господарської діяльності;
- 3) значно менші повноваження у сфері формування органів виконавчої влади;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. Компетенція, яка передбачає для органів суб'єктів федерації право приймати самостійно закон, в разі відсутності аналогічного федеративного закону є:

- 1) виняткова федеральна компетенція;
- 2) виняткова компетенція суб'єктів федерації;
- 3) конкуруюча;
- 4) залишкова.

8. Компетенція, яка передбачає порядок прийняття Конституції для суб'єктів федерації є:

- 1) виняткова федеральна компетенція;
- 2) залишкова;
- 3) конкуруюча;
- 4) виняткова компетенція суб'єктів федерації.

9. Виняткова федеральна компетенція, на відміну від конкуруючої компетенції, передбачає прийняття законів у сфері:

- 1) міжнародної політики;
- 2) освіти та охорони здоров'я;
- 3) кримінального законодавства;
- 4) регіональних фінансів.

10. Представники уряду на регіональному рівні у країнах ЄС здійснюють такі повноваження:

- 1) є розпорядниками регіонального бюджету;
- 2) здійснюють нагляд за дотриманням законів органами регіонального та місцевого самоврядування;
- 3) дають попередню згоду на призначення керівників підприємств, установ, організацій державного сектора економіки та освітньо-культурної сфери;
- 4) здійснюють управління державними органами та органами регіонального та місцевого самоврядування.

11. Представники уряду на регіональному рівні в країнах СС не мають права:

- 1) призупиняти акти регіонального та місцевого самоврядування;
- 2) скасовувати акти регіонального та місцевого самоврядування;
- 3) управляти регіональними фінансами;
- 4) вирішувати конфліктні ситуації між органами регіонального та місцевого самоврядування.

12. В якому із названих суджень відтворені істотні ознаки моделі місцевого самоврядування «рада — менеджер»?

- 1) мер має право вето на рішення ради;
- 2) мер є головою ради та адміністративного апарату;
- 3) мер не обирається а призначається радою;
- 4) між радою і мером існують контрактні стосунки.

13. В якому із названих суджень відображені істотні ознаки «південно-німецької» моделі місцевого самоврядування?

- 1) роль виконавчого органу виконує магістрат;
- 2) виконавчу владу здійснюють управи і бургомістр, обраний радою;
- 3) головою самоврядування є бургомістр, а головою виконавчої влади директор;
- 4) бургомістр, який обирається населенням є головою самоврядування і ради.

14. В якому із суджень відображено істотні ознаки «північнонімецької» моделі місцевого самоврядування:

- 1) головою магістрату є бургомістр;
- 2) головою самоврядування є бургомістр, обраний прямими виборами;
- 3) головою самоврядування є бургомістр, обраний радою;
- 4) обраний непрямыми виборами бургомістр керує адміністративним апаратом.

15. В якому із суджень відображені істотні ознаки типу місцевого самоврядування у Великій Британії?

- 1) розмежовані повноваження між радою, головою самоврядування і головою виконавчої влади;
- 2) в раді представлені депутати та керівники департаментів виконавчої влади;
- 3) мер виконує функції голови ради, самоврядування та державної влади;
- 4) мер підзвітний комісару в рамках європейської схеми.

16. Адміністративно-територіальними одиницями місцевого самоврядування є:

- 1) райони;
- 2) провінції;
- 3) області, штати;
- 4) села, селища, міста (за винятком міст, які мають особливий статус).

17. Джерелами фінансування місцевого самоврядування є:

- 1) податок на прибуток корпорацій;
- 2) податок на землю;
- 3) казначейські білети;
- 4) соціальний податок.

18. В Україні до реформи органів регіонального та місцевого самоврядування несуть відповідальність за використання бюджетних коштів на рівні регіональної влади:

- 1) обласні ради;
- 2) голови обласних рад;
- 3) голови районних рад;
- 4) голови обласних і районних адміністрацій.

19. Управління комунальною власністю здійснюють:

- 1) виконавчі органи місцевого самоврядування;
- 2) представницькі органи місцевого самоврядування;
- 3) виконавчі органи місцевого самоврядування та представницькі органи місцевого самоврядування;
- 4) всі відповіді є правильні.

20. Який статус мають міські голови міст Києва та Севастополя станом на 2006 р. :

- 1) голови місцевого самоврядування;
- 2) голови державної адміністрації;
- 3) голови місцевого самоврядування та голови державної адміністрації;
- 4) всі відповіді є правильні.

21. З огляду перспективи реформування органів регіонального та місцевого самоврядування вагомим пріоритетом є:

- 1) розширення його фінансових повноважень;
- 2) скасування інституту районних держадміністрацій;
- 3) обмеження повноважень обласних адміністрацій;
- 4) всі відповіді є правильні.

22. З огляду європейської практики найбільш ефективним механізмом державного контролю над органами регіонального та місцевого самоврядування є:

- 1) розпуск представницьких органів парламенту;
- 2) субституція вищих посадових осіб урядом або главою держави;
- 3) розпуск та субституція урядом;
- 4) розпуск та субституція на підставі рішень спеціалізованих судів.

1. Партії, на відміну від громадських організацій, не повинні виконувати роль:

- 1) нелегальної опозиції;
- 2) лобіювання гендерних інтересів;
- 3) формування виконавчої влади;
- 4) парламентської опозиції.

2. Партія, на відміну від громадської організації, є суб'єктом:

- 1) політичного процесу;
- 2) політичного управління;
- 3) лобіювання професійних інтересів;
- 4) всі відповіді є правильні.

3. Партія, в розвинутих країнах, є основним елементом:

- 1) громадянського суспільства;
- 2) політичної системи;
- 3) політичної і адміністративної систем;
- 4) всі відповіді є правильні.

4. Яка із функцій партії виражає її політичну суть:

- 1) ідеологічна;
- 2) відстоювання соціальних інтересів;
- 3) здобуття та збереження політичної влади;
- 4) поліпшення соціального статусу своїх членів.

5. Яке із названих суджень відповідає ідеології соціал-демократичної партії:

- 1) економічне зростання забезпечує «видима рука»;
- 2) економічне зростання забезпечує «невидима рука»;
- 3) економічне зростання забезпечує «видима рука» і «невидима рука»;
- 4) «невидима рука» веде до зубожіння.

6. Який із названих принципів відповідає ідеології християнсько-демократичної партії?

- 1) пріоритет соціальної справедливості над свободою;
- 2) пріоритет свободи над соціальною справедливістю;
- 3) свобода та субсидіарність;
- 4) етатизм.

7. Який із названих принципів відповідає ідеології фашистської партії:

- 1) національний етатизм;
- 2) соціальний етатизм;
- 3) розумний егоїзм;
- 4) пріоритет соціальної справедливості над свободою.

8. Який із названих принципів відповідає неоконсервативній ідеології?

- 1) пріоритет свободи над національно-культурними цінностями;
- 2) вождизм;
- 3) пріоритет моральних цінностей;
- 4) етатизм.

9. В якому із названих суджень відображена суть неоконсервативної партії?

- 1) збільшення соціальної допомоги малозабезпеченим;
- 2) підтримка вищої освіти переважно державним фінансуванням;
- 3) зменшення державних податків і видатків;
- 4) підтримка національного виробника.

10. Яка із названих українських партій за період незалежності найбільш чітко сформулювала ліберальні принципи?

- 1) НРУ;
- 2) УНП;
- 3) НСНУ;
- 4) ПРП.

11. Якому партійному напрямку відповідає гасло «Україна для українців»?

- 1) лівому;
- 2) лівоцентристському;
- 3) правоцентристському;
- 4) право радикальному.

12. Яка із названих українських партій найбільш наполегливо відстоювала політичну реформу?

- 1) Регіони України;
- 2) НРУ;
- 3) НДП;
- 4) СПУ.

13. Центристські партії, на відміну від націонал-демократичних, здебільшого відстоювали:

- 1) етнокультурні пріоритети;
- 2) проведення адміністративної реформи;
- 3) євроінтеграційний геополітичний вектор;
- 4) геополітичну багатовекторність.

14. Комуністична партія України, на відміну від націонал-демократичних партій, здебільшого заперечує:

- 1) євроінтеграційний геополітичний вектор;
- 2) державний контроль над цінами;
- 3) євроазійський геополітичний вектор;
- 4) патерналізм та протекціонізм.

15. Характерними ознаками кадрової партії є:

- 1) наявність членських внесків;
- 2) наявність партійної ідентифікації;
- 3) наявність професійного апарату;
- 4) всі відповіді є правильні.

16. Організаційній моделі, якої із названих партій найбільше відповідає принцип «демократичний централізм»:

- 1) кадровий;
- 2) масовий;
- 3) виборчий;
- 4) жодній.

17. Олігархічна модель партії виборчою, на відміну від демократичної, передбачає:

- 1) формування національного списку на підставі рішень вищих регіональних органів;
- 2) наявність механізму спеціалізації керівних органів партії;
- 3) наявність збалансованого механізму розподілу повноважень між органами партії;
- 4) поєднання багатьох функцій однією особою або групою осіб.

18. Назвіть характерну ознаку українських партій:

- 1) чітка ідеологічна визначеність;
- 2) розвинута внутрішньопартійна демократія;
- 3) прозора фінансова база;
- 4) відсутність механізму конкурентної мотивації для політичної кар'єри.

19. Для атомізованої партійної системи, за Дж.Сарторі, характерна така ознака:

- 1) масова підтримка електорату;
- 2) ідеологічна еклектичність;
- 3) імідж партії сприймається на підставі результатів їх діяльності;
- 4) гнучкий механізм мотивації для здобуття політичної кар'єри.

20. Партійна система з домінуванням однієї партії, за Дж.Сарторі, є елементом політичного режиму:

- 1) тоталітарного;
- 2) авторитарного;
- 3) як опікунської демократії так ліберально-демократичного;
- 4) всі відповіді є правильні.

21. Партійна система обмеженого плюралізму, за Дж.Сарторі, на відміну від системи поляризованого плюралізму передбачає:

- 1) наявність однопартійного уряду протягом декількох каденцій;
- 2) позасистемність лівої і правої опозиції;
- 3) однопартійний уряд на один термін парламентських повноважень;
- 4) перманентні загрози для демократичного політичного режиму з боку

опозиції.

22. В якій із названих країн функціонувала гегемоністська партійна система за Ф. Сарторі?

- 1) СРСР;
- 2) ПНР;
- 3) Куба;
- 4) КНДР.

23. Який основний фактор гальмування демократичного розвитку партійної системи?

- 1) авторитарно-олігархічний режим;
- 2) мажоритарна виборча система;
- 3) поліетнічність нації;
- 4) відсутність закону про партії.

24. При демократичній політичній системі основним суб'єктом формування адміністративного апарату є:

- 1) партії;
- 2) президентська адміністрація;
- 3) незалежні адміністративні комісії;
- 4) уряд.

25. Партійна система України, за класифікацією Дж.Сарторі, до 2005р. була:

- 1) однопартійна;
- 2) поляризованого плюралізму;
- 3) атомізована;
- 4) двопартійна.

26. На позитивний імідж партії в сучасній демократичній політичній системі найбільше впливає:

- 1) імідж лідера;
- 2) ідеологія;
- 3) З.М.І.;
- 4) результати політичного курсу.

27. Хто із партологів типологізував партійні системи за соціально-економічними, релігійними та економічними суперечностями?

- 1) Б.Гаврилишин;
- 2) М.Дюверге;
- 3) А.Лейпхарт;
- 4) Д. Сарторі.

28. В якому із названих суджень виражена ознака олігархічної моделі партії?

- 1) партійні рішення приймають із низу до верху;
- 2) партійний лідер має право розпускати регіональні партійні організації;

- 3) партійні рішення приймаються на користь окремих фінансово впливових людей;
- 4) всі відповіді є правильні.

29. Олігархічна модель партії на відміну від демократичної передбачає:

- 1) Спеціалізацію партійних функцій;
- 2) гнучкий мотиваційний механізм для здобуття політичної кар'єри;
- 3) ідеологічну еклектичність;
- 4) відкрити конкуренцію за партійне лідерство.

30. Формування уряду на основі коаліції багатьох партій є ознакою партійної системи:

- 1) атемізованої;
- 2) обмеженого плюралізму;
- 3) поляризованого плюралізму;
- 4) гегемоністичної.

31. Демократична модель партії на відміну від авторитарної передбачає:

- 1) наявність фракцій всередині партії;
- 2) збалансований механізм розподілу повноважень;
- 3) спеціалізацію керівних органів;
- 4) всі відповіді є правильні.

32. Хто із партологів враховував ставлення партій до індустріальних та постіндустріальних цінностей при класифікації партійних систем:

- 1) Дж. Сарторі;
- 2) А. Лейпхарт;
- 3) Ж. Лапаломбара;
- 4) М. Вебер.

33. Процес переходу української партійної системи від автоматизованої до обмеженого плюралізму був започаткований:

- 1) Помаранчевою революцією;
- 2) політичною реформою;
- 3) адміністративною реформою;
- 4) розширенням свободи у ЗМІ.

34. Масові партії, за М.Дюверше, на відміну від кадрових передбачають:

- 1) надання переваги виборчому прагматизму над ідеологією;
- 2) наявність професійного апарату;
- 3) залучення членів партії до активної партійної роботи;
- 4) відсутність партійної ідентифікації.

35. За класифікацією А.Лейхарта партійні системи поділяються на:

- 1) двопартійні;
- 2) олігархічні;

- 3) обмеженого плюралізму;
- 4) лівоцентристські-праві.

36. Структурним елементом партійної системи є:

- 1) спосіб голосування;
- 2) спосіб розподілу мандатів;
- 3) юридичний статус партії;
- 4) механізм державного фінансового контролю;

37. Який із названих елементів не є елементом партійної системи?

- 1) юридичний статус партії;
- 2) статус парламентської партійної опозиції;
- 3) партійний механізм функціонування уряду;
- 4) ідеологічна платформа масового руху.

РОЗДІЛ 14

1. Виборча система не включає:

- 1) віковий ценз;
- 2) тип виборчого округу;
- 3) спосіб голосування;
- 4) спосіб розподілу мандатів.

2. Яка категорія громадян не є позбавлена пасивного виборчого права у англосаксонській моделі політичної системи?

- 1) банкрути;
- 2) чиновники;
- 3) військові;
- 4) члени уряду які були відправлені парламентом у відставку.

3. Сучасний виборчий процес включає такі виборчі цензи:

- 1) віковий;
- 2) майновий;
- 3) гендерний;
- 4) всі відповіді є правильні.

4. Принцип джеремндеризму передбачає:

- 1) зміну меж виборчих округів у зв'язку із зміною чисельності населення;
- 2) зміну меж виборчих округів у зв'язку із зміною виборчого законодавства;
- 3) зміну меж виборчих округів з метою збільшення електоральної підтримки правлячої партії;
- 4) всі відповіді є правильні.

5. Яке із названих суджень відповідає поняттю «прямі вибори»?

- 1) депутати районної ради обирають депутатів обласної ради;
- 2) рада обирає голову;
- 3) міська громада обирає мера;
- 4) законодавчі збори штатів обирають суддів.

6. Яке із названих суджень відповідає поняттю «загальні вибори»?

- 1) громада обирає бургомістра;
- 2) міські жителі обирають двох депутатів від 100 тисяч мешканців;
- 3) селяни обирають двох депутатів від 1 тисячі мешканців;
- 4) поміщики обирають 10 депутатів від 100 тисяч населення.

7. Мажоритарна система не передбачає вибори:

- 1) по одномандатних округах;
- 2) по багатомандатних округах;
- 3) окремих кандидатів по багатомандатних округах;
- 4) депутатів за регіональними партійними списками.

8. Мажоритарна преференційна виборча система передбачає:

- 1) категоричне голосування;
- 2) альтернативне голосування;
- 3) комюлятивне голосування;
- 4) всі відповіді є правильні.

9. Мажоритарна виборча система абсолютної більшості не передбачає перемогу кандидата на виборах:

- 1) відносною більшістю голосів виборців;
- 2) абсолютною більшістю голосів виборців у першому турі;
- 3) абсолютною більшістю голосів виборців у першому турі і відносною більшістю голосів в другому;
- 4) абсолютною більшістю голосів виборців у першому турі і другому турах.

10. Пропорційна виборча система не передбачає:

- 1) вибори за регіональними партійними списками;
- 2) вибори за загальнонаціональними партійними списками;
- 3) вибори по багатомандатному округу окремих представників партії;
- 4) вибори як партії, так і окремих депутатів в парламентському списку.

11. Яка із названих ознак є атрибутом пропорційної преференційної виборчої системи?

- 1) виборець обирає тільки партійний список;
- 2) виборець обирає тільки окрему особу в партійному списку;
- 3) виборець обирає і партійний список, і окремого кандидата в партійному списку;
- 4) виборець обирає партійний список обов'язково, а кандидата в цьому списку — факультативно.

12. Яка із названих ознак є атрибутом виборчої системи типу панасаж?

- 1) виборець обирає партійний список;
- 2) виборець обирає декілька кандидатів в партійному списку;
- 3) виборець може обирати декілька кандидатів із різних партійних списків;
- 4) виборець обирає тільки регіональний партійний список.

13. В яких країнах узаконена система типу панасаж?

- 1) Японія;
- 2) Ірландія;
- 3) Італія;
- 4) Швейцарія.

14. Який із названих типів виборчих систем може забезпечувати перемогу партії на виборах навіть якщо вона набрала менше голосів ніж друга партія за кількістю мандатів?

- 1) мажоритарна абсолютної більшості;
- 2) мажоритарна відносної більшості;
- 3) пропорційна «жорстка» ;
- 4) пропорційна типу панасаж.

15. Яка із названих систем передбачає найбільш гармонійне поєднання іміджу партії з іміджем окремої кандидатури депутата?

- 1) мажоритарної відносної більшості;
- 2) пропорційна жорстка;
- 3) пропорційна преференційна;
- 4) пропорційна типу панасаж.

16. Пропорційна виборча система на відміну від мажоритарної не передбачає:

- 1) врахування ідеологічних аспектів;
- 2) пріоритет іміджу особи над іміджем партії;
- 3) реалізацію політичних інтересів національних меншин;
- 4) всі відповіді є правильні.

17. Вибори до сільських та селищних рад у 2006р. проходили в рамках виборчої системи:

- 1) пропорційної «жорсткої»;
- 2) пропорційної преференційної;
- 3) мажоритарної абсолютної більшості;
- 4) мажоритарної відносної більшості.

18. Виборча система України на рівні парламентських виборів у 1998р. була:

- 1) пропорційна;
- 2) змішана;
- 3) мажоритарна абсолютної більшості;
- 4) мажоритарна відносної більшості.

19. Вибори до обласних рад в 2002р. проходили в рамках виборчої системи:

- 1) змішаної;
- 2) пропорційної;
- 3) мажоритарної відносної більшості;
- 4) мажоритарної відносної більшості за багатомандатними округами.

20. Яке із названих суджень відповідає способу визначенню виборчого метра в Україні?

- 1) кількість голосів виборців ділиться на кількість депутатів парламенту;
- 2) кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні ділиться на кількість депутатів парламенту;
- 3) кількість голосів виборців, поданих за партії, які подолали трьохвідсотковий бар'єр, ділиться на кількість депутатів парламенту;
- 4) кількість голосів виборців, поданих за партії, які подолали трьохвідсотковий бар'єр, ділиться на половину складу депутатів парламенту.

21. Виборча система України на рівні парламентських виборів до 1998 була:

- 1) змішаною;
- 2) пропорційною;
- 3) мажоритарною абсолютної більшості;
- 4) мажоритарною.

22. Мажоритарна преференційна система передбачає вибори:

- 1) окремих кандидатів по одномандатним округам;
- 2) окремих кандидатів в партійному списку;
- 3) окремих кандидатів по багатомандатному округу;
- 4) окремих кандидатів по багатомандатному округу шляхом альтернативного голосування.

23. Виборча система України передбачає голосування:

- 1) альтернативне;
- 2) категоричне;
- 3) кумулятивне;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. Виборча система включає:

- 1) юридичний статус партії;
- 2) механізм державного фінансування партії;
- 3) спосіб розподілу залишків голосів;
- 4) спосіб формування урядової коаліції.

25. Альтернативне голосування не використовується у виборчій системі:

- 1) мажоритарній преференційній;
- 2) пропорційній преференційній;
- 3) пропорційній жорсткій;
- 4) пропорційній м'якій.

26. В якому судженні відсутня ознака змішаної виборчої системи?

- 1) частина парламенту обирається за пропорційною, а частина за мажоритарною виборчими системами;
- 2) нижня палата обирається за пропорційною, а верхня — мажоритарною виборчими системами.

- 3) виборець вибирає список і окремих депутатів в списку;
- 4) нижня палата обирається на половину за пропорційною і мажоритарною виборчими системами.

27. В якій із названих країн парламент не обирається за мажоритарною системою?

- 1) Франція;
- 2) Велика Британія;
- 3) Естонія;
- 4) Канада.

28. Органи місцевого самоврядування в Україні у 2006 р. не обиралися в рамках виборчої системи:

- 1) пропорційної жорсткої;
- 2) мажоритарної відносної більшості;
- 3) мажоритарної абсолютної більшості;
- 4) немає правильної відповіді.

29. Виборчий бар'єр на рівні чотирьох відсотків був характерний в Україні для виборчої системи:

- 1) мажоритарної абсолютної більшості;
- 2) пропорційної;
- 3) змішаної;
- 4) всі відповіді є правильні.

30. За яким методом трансформації залишків партія-переможець отримує найбільше мандатів?

- 1) д'Хондта;
- 2) найбільшого залишку;
- 3) Сен-Лаге;
- 4) пропорційним.

31. Об'єктом голосування в одномандатному окрузі можуть бути:

- 1) партійні загальнонаціональні списки;
- 2) партійні регіональні списки;
- 3) партійні списки і окремі депутати в списках.
- 4) окремі особи як представники партій.

32. В якому за типом окрузі партія не є об'єктом голосування:

- 1) регіональному;
- 2) національному;
- 3) одномандатному;
- 4) багатомандатному.

33. Кумулятивне голосування використовується у виборчій системі:

- 1) пропорційній жорсткій;
- 2) пропорційній м'якій;
- 3) типу панасаж;
- 4) всі відповіді є правильні.

1. Яка із названих цінностей є посткомуністичною:

- 1) свобода;
- 2) поєднання свободи і національної справедливості;
- 3) верховенство права;
- 4) поєднання свободи і клієнтелізму;

2. Яке із названих суджень узгоджується із посткомуністичними нормами?

- 1) пріоритет сили влади над силою права;
- 2) жорстка критика своїх однопартійців і опонентів;
- 3) продукування інноваційних ідей і проєктів;
- 4) всі відповіді правильні;

3. Який із типів поведінки, за М. Вебером, є раціональним?

- 1) виборець вибирає партію, яку підтримують його родичі, знайомі;
- 2) виборець вибирає партію, ідеологія якої відповідає його переконанням;
- 3) виборець вибирає партію, лідер якої користується популярністю;
- 4) виборець вибирає партію, яка декларує найбільш сучасні моделі суспільного розвитку.

4. Яке із названих суджень відповідає поведінці типу “інвестиція”?

- 1) я дію так, щоб подобатися іншим;
- 2) я не підтримую жодної політичної сили;
- 3) я підтримую послідовну політику євро інтеграції;
- 4) я готовий брати участь в усіх протестних акціях;

5. Назвіть складові політичної ідеології:

- 1) політичні архетипи;
- 2) політичні символи;
- 3) політичні доктрини;
- 4) політичні почуття.

6. Назвіть складові політичної науки:

- 1) політичні цінності;
- 2) політичні міфи;
- 3) політичні парадигми;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. Яке із названих суджень відповідає інтернальній ознаці політичної культури?

- 1) президенту заважає реалізувати свою стратегію «п'ята колона»;
- 2) Росія розпадеться як імперія;
- 3) Україна незабаром стане могутньою європейською державою;
- 4) причини наших невдач криються у слабкому управлінському потенціалі політичної еліти.

8. Яке із названих суджень відповідає екстравертній ознаці політичної культури?

- 1) необхідно різко обмежувати іноземні впливи у інформаційному просторі;
- 2) доцільно розбудовувати правову систему відповідно до українських правових традицій;
- 3) необхідно стимулювати приплив іноземних інвестицій;
- 4) вступ у СОТ підірве позиції аграрного сектору.

9. Яке із суджень не відповідає ексекутивній рисі політичної культури?

- 1) ми повинні повільно і обережно впроваджувати Болонський процес;
- 2) сила Українців в їх геополітичному становищі і духовній культурі;
- 3) Україні необхідна “шокова терапія” у енергетичній і житлово-комунальній галузях;
- 4) політична реформа зруйнує політичну стабільність.

10. Активістська політична культура, за Г. Алмондом, передбачає:

- 1) віру у харизматичного лідера;
- 2) підтримку на виборах національно-патріотичних сил;
- 3) вплив на владу громадських організацій;
- 4) організаційна підтримка прогресивного курсу глави держави;

11. Підданська культура, за Г. Алмондом, не передбачає:

- 1) активне лобіювання громадськими організаціями своїх інтересів;
- 2) очікування прогресивних змін від політичної еліти;
- 3) індиферентне ставлення до політики;
- 4) віру в харизматичного лідера.

12. Який із названих типів культури відсутній у класифікації Г. Алмонда та С. Верби?

- 1) патріархальний;
- 2) англо-американський;
- 3) екстравертний;
- 4) доіндустріальний.

13. Який із елементів політичної культури є найбільш консервативним?

- 1) стереотипи;
- 2) міфи;
- 3) ідеї;
- 4) архетипи.

14. Яку ознаку політичної культури України відображає архетип “матері-землі”?

- 1) екстравертну;
- 2) інтуїтивну;
- 3) інтернальну;
- 4) ексекутивну;

15. Яка ознака політичної культури відображена у образі «героя мученика»?

- 1) інтернальна;
- 2) інтенціональна;
- 3) раціональна;
- 4) ірраціональна.

16. Яка із цінностей політичної культури України є олігархо-клановою?

- 1) субсидіарність
- 2) громадська солідарність
- 3) ритуальна велемовність
- 4) всі відповіді є правильними

17. Сенсорна ознака політичної культури України відображена у архетипі:

- 1) хлібороба-гречкосія;
- 2) козака-завойовника;
- 3) повстанця проти колонізаторів;
- 4) вченого новатора.

18. Який із факторів позитивно вплине на трансформацію політичної культури України?

- 1) енергетична криза;
- 2) інтеграція у євразійський простір;
- 3) збільшення податкових пільг і субсидій;
- 4) підтримка національного виробника.

19. Негативно на трансформацію політичної культури України впливатиме:

- 1) запровадження Болонського процесу;
- 2) вступ у НАТО;
- 3) адміністративна реформа;
- 4) збереження традиційних українських цінностей;

20. Найбільш слабко виражені в політичній культурі України такі риси:

- 1) етнокультурні;
- 2) релігійні;
- 3) інтернальні;
- 4) всі відповіді є правильними.

21. Толерантне ставлення до своїх політичних опонентів характеризує таку ознаку політичної культури як:

- 1) екстернальну;
- 2) ексекутивну;
- 3) інтернальну;
- 4) сенсорну.

22. Яка із названих ознак найбільш слабо виражена у політичній культурі України?

- 1) інтровертність;
- 2) ірраціональність;
- 3) екстернальність;
- 4) інтернальність.

23. Політична культура як елемент політичної системи характеризує рівень суб'єктів політичного процесу:

- 1) інтелектуальний;
- 2) ціннісний;
- 3) поведінково-вольовий;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. В якому із вказаних суджень виражений тип поведінки у формі девіації:

- 1) я за інтеграцію ВНЗ у Болонський процес;
- 2) я підтримую позицію більшості;
- 3) я виступаю проти всіх політиків;
- 4) я підтримую думку меншості на протипагу більшості.

25. Гасло “бандитам тюрми” відображає таку ознаку політичної культури як:

- 1) раціональну;
- 2) інтернальну;
- 3) інтенціональну;
- 4) ірраціональну.

26. Гасло “багаті поділіться з бідними” ґрунтується на цінностях:

- 1) неоконсервативних;
- 2) ліберальних;
- 3) праворадикальних;
- 4) ліворадикальних.

27. Нетерпиме ставлення до інородців характеризує таку ознаку політичної культури як:

- 1) екстравертну;
- 2) сенсорну;
- 3) інтернальну;
- 4) екстернальну.

28. Хто вперше вжив поняття “політична культура”?

- 1) М. Вебер;
- 2) Т. Парсонс;
- 3) Г. Лассуел;
- 4) Г. Алмонд.

29. Прагнення до масштабних змін без чіткої стратегії проявляється у такій ознаці політичної культури як:

- 1) сенсорній;
- 2) інтернальний;
- 3) раціональний;
- 4) інтуїтивний.

30. Яке із названих суджень не є міфологічним?

- 1) Україна стане могутньою державою, тому, що має багаті природні ресурси;
- 2) Україна стане могутньою, тому, що має працьовитий народ;
- 3) Україна стане могутньою, якщо буде позаблоковою;
- 4) Україна стане цивілізованою як активний суб'єкт євроатлантичної інтеграції.

31. Амбівалентність політичної культури проявляється у:

- 1) гармонізації знань, переконанні і дій;
- 2) одночасній асиметрії переконань;
- 3) перевазі раціональних моментів над ірраціональними;
- 4) всі відповіді є правильні.

32. За Г. Алмондом, надмірна ідеологізація є характерною ознакою політичної культури:

- 1) англо-американської;
- 2) доіндустріальної;
- 3) тоталітарної;
- 4) всі відповіді є правильні.

33. Кланова взаємодія найбільше проявляється у такій ознаці політичної культури як:

- 1) екстравертність;
- 2) інтуїтивність;
- 3) інтровертність;
- 4) інтернальність.

34. Фактором, який найбільш гальмує трансформацію політичної культури України у демократичну культуру є:

- 1) політика багатовекторності;
 - 2) запровадження пропорційної виборчої системи;
 - 3) створення проурядової партійної коаліції;
 - 4) підняття тарифів на комунальні послуги.
-

1. Суб'єктами політичного процесу на відміну від суб'єктів політичної влади є:

- 1) тільки партії;
- 2) тільки правляча політична еліта;
- 3) партії, громадські організації, окремі громадяни;
- 4) всі відповіді правильні;

2. Суб'єктами масової політики є:

- 1) партії;
- 2) представники опозиції;
- 3) громадяни під час виборів, референдумів, мітингів, демонстрацій;
- 4) окремі політичні і громадські лідери.

3. Суб'єктами тіньової політики є:

- 1) партії;
- 2) громадські організації;
- 3) клани;
- 4) групи тиску.

4. Громадські організації є суб'єктами політичного процесу, коли вони:

- 1) захищають спільні інтереси по місцю праці;
- 2) популяризують свої програмні цілі;
- 3) формують вимоги до уряду, парламенту, місцевих органів влади;
- 4) приймають в асоціацію нових членів.

5. Яка із названих дефініцій визначає суть такого політичного суб'єкту як клан?

- 1) бандити в "білих комірцях";
- 2) об'єднання за родинними, земляцькими і товариськими стосунками;
- 3) невеликі групи осіб, які неформально володіють владою в організації;
- 4) всі відповіді правильні.

6. Яка із наведених дефініцій визначає суть такого суб'єкту як мафія?

- 1) група, яка здійснює тільки кримінал;
- 2) група, яка займається нелегальною політикою і економічною діяльністю;
- 3) група, яка використовує як нелегальний так і законний спосіб діяльності для власного збагачення за рахунок суспільства;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. Клан як суб'єкт політики на відміну від мафії здійснює:

- 1) злочинну діяльність;
- 2) нелегальне лобіювання ;
- 3) добір і розстановку кадрів за родинними і товариськими зв'язками;
- 4) тіньовий розподіл доходів.

8. Яка із наведених дефініцій найбільше відповідає поняттю політична олігархія:

- 1) бандити в “білих комірцях”;
- 2) бандити – гангстери;
- 3) представники великого бізнесу;
- 4) верхівка політичного бомонду.

9. Тіньові суб’єкти політики, як правило, займають провідне місце в політичній системі:

- 1) тоталітарній;
- 2) ліберально-демократичній;
- 3) авторитарній;
- 4) олігархо-клановій;

10. Специфіка політичного конфлікту, як правило, обумовлена:

- 1) психологічною несумісністю суб’єктів політики;
- 2) нерівномірним доступом політиків до владних ресурсів;
- 3) вільною політичною конкуренцією;
- 4) специфікою політичної боротьби;

11. Конфлікт має регресивне значення коли:

- 1) суб’єкти конфлікту є носіями високої політичної культури;
- 2) політична і правова система передбачають цивілізований механізм розв’язування конфлікту;
- 3) перемогу отримує сторона-носіє паціфістських переконань;
- 4) він набуває найбільш гострої і насильницької форми.

12. Стагнаційна політична стабільність ґрунтується на:

- 1) гострих конфліктах;
- 2) відсутності конфліктів;
- 3) наявності мирних масових конфліктів;
- 4) високої політичної культури конфліктуючих сторін.

13. Який із наведених суб’єктів державної влади приймає політичні рішення?

- 1) суддя;
- 2) голова антимонопольного комітету;
- 3) прем’єр-міністр;
- 4) голова адміністрації президента.

14. Ефективність реалізації політичного рішення в сучасних умовах залежить:

- 1) моделі державного управління;
- 2) обсягу концентрації влади в руках вищих посадових осіб;
- 3) патріотично моральних якостей політичної еліти;
- 4) відсутності сучасних механізмів громадського контролю.

15. Яка із форм політичної взаємодії найбільше забезпечує суспільний прогрес?

- 1) панування;
- 2) нещадна експлуатація природних та інтелектуальних ресурсів;
- 3) співпраця ідеологічно-гетерогенних сил;
- 4) вільна конкуренція;

16. Політичне панування на відміну від політичної експлуатації передбачає:

- 1) високі податки;
- 2) низькі мінімальні заробітні плати і пенсії;
- 3) різке обмеження доступу політичної опозиції до ресурсів;
- 4) використання застарілих технологій.

17. Політична революція на відміну від інших конфліктів передбачає:

- 1) зміну політичного режиму рішенням парламенту;
- 2) зміну політичної еліти шляхом залучення широких мас;
- 3) захоплення влади шляхом змови;
- 4) зміну правлячої еліти шляхом використання військових.

18. Конкуренція на відміну від конфлікту передбачає:

- 1) жорстке протистояння інтересів різних соціальних груп;
- 2) жорстке протистояння між політичними силами з різними ідеологічними цінностями;
- 3) змагання між політичними силами за довіру виборців;
- 4) насильницьке знищення противника;

19. Реформи на відміну від політичної революції забезпечують:

- 1) радикальну зміну політичних інститутів;
- 2) радикальну зміну політичної еліти;
- 3) глибоку трансформацію політичних інститутів в рамках правового поля;
- 4) всі відповіді є правильними.

20. Політичні реформи передбачають:

- 1) конституційні зміни щодо розподілу повноважень між державними політичними інститутами;
- 2) конституційні зміни щодо адміністративно-територіального устрою;
- 3) законодавчу зміну статусу державних службовців;
- 4) конституційну зміну статусу прокуратури.

21. Політичний процес України протягом перших двох років президентства В.А. Ющенка характеризується:

- 1) розширення свободи слова;
- 2) появою якісно нової еліти;
- 3) законодавчим забезпеченням статусу вільних ЗМІ;
- 4) значним зростанням добробуту громадян;

22. Політичний процес України за період президентства Л.Д. Кучми характеризується:

- 1) появою сильних конкурентноздатних партій;
- 2) проведенням адміністративної реформи;
- 3) появою вільних ЗМІ;
- 4) посиленням впливу національної олігархії.

23. Політичний процес країн, які успішно здійснюють євроінтеграцію характеризується:

- 1) стагнаційною стабільністю;
- 2) гострими конфліктами;
- 3) динамічною стабільністю;
- 4) всі відповіді є правильні.

24. Яка із названих форм взаємодії не забезпечує динамічну стабільність?

- 1) масові конфлікти;
- 2) конкуренція;
- 3) співпраця;
- 4) консолідація навколо інтересів особи.

25. Яка ознака була відсутня у політичному процесі України в дореформений період?

- 1) надмірна бюрократизація державних органів;
- 2) олігархізація партій;
- 3) партійний механізм формування уряду;
- 4) надмірна політизація освіти.

26. Основна ознака політичного процесу України від початку становлення державної незалежності України проявляється у:

- 1) розмежування політики, бізнесу і адміністративної діяльності;
- 2) вільній політичній конкуренції;
- 3) широкому поширенню маніпулятивних технологій;
- 4) широкому поширенню ліберальних ідей.

27. Політичний процес України на відміну від країн Центральної Європи в першій половині 90-х років відзначався:

- 1) чітким курсом на євроінтеграцію;
- 2) розвитком сильних політичних партій;
- 3) боротьбою за проведення неоліберальних реформ;
- 4) не має правильної відповіді.

28. Політичний процес західних країн на відміну від України характеризується:

- 1) прагненням політичної еліти до концентрації влади;
- 2) поєднанням спільного впливу політики, бізнесу і церкви на електорат;

- 3) відсутністю впливу громадських інституцій на процес прийняття політичних рішень;
- 4) використанням оптимальних засобів ефективності політичного управління.

29. Олігархізація політичного процесу в Україні здебільшого проявляється у:

- 1) надмірній концентрації влади в руках великого капіталу;
- 2) широких привілеях політичної еліти;
- 3) визначній ролі фінансового капіталу у партійній системі;
- 4) всі відповіді є правильні.

30. Політичний процес України в післяреволюційний період характеризувався:

- 1) консолідацією політичних еліт навколо ідеї євро інтеграції;
- 2) боротьбою за розподіл владних повноважень;
- 3) якісним оновленням політичної еліти;
- 4) всі відповіді є правильні.

31. У після революційний період України зробила прорив у:

- 1) створенні ефективного механізму формування адміністрації;
- 2) різкому скороченні регулюючих функцій владних інститутів;
- 3) успішній реалізації євро інтеграційного курсу;
- 4) не має правильною відповіді.

РОЗДІЛ 17

1. Громадянське суспільство включає:

1. партії;
2. адміністративний апарат міської ради;
3. спілку підприємців;
4. депутатів сільської ради.

2. Громадянське суспільство не включає:

1. спілку адвокатів;
2. суддів суду присяжних;
3. мирових суддів;
4. громадсько-політичний рух на підтримку правлячого режиму.

3. Громадянське суспільство передбачає:

1. вертикальну організаційну структуру;
2. горизонтальну організаційну структуру;
3. цінності непотизму;
4. клієнтельські цінності.

4. Громадянське суспільство ґрунтується на засадах:

1. зрощування політичної та громадської діяльності;
2. поєднання особистих інтересів із громадськими;

3. віри в харизматичного вождя;
4. пріоритету етнокультурних цінностей над соціальними інтересами.

5. Для громадянського суспільства не є характерним тип поведінки:

1. активної;
2. інфернальної;
3. інтровертної;
4. раціональної.

6. Сприятливим для розвитку громадянського суспільства є:

1. вільні ЗМІ;
2. розмежування політики і адміністративної діяльності;
3. автономія університетів;
4. всі відповіді є правильними.

7. Не сприятливим для розвитку громадянського суспільства є:

1. розмежування політики і бізнесу;
2. децентралізація влади;
3. повне державне фінансування ВНЗ;
4. всі відповіді є правильними.

8. Хто із названих теоретиків виділив три етапи розвитку громадянського суспільства:

1. М.Вебер;
2. Дж.Александр;
3. Е.Гіденс;
4. Дж. Сарторі.

9. Яка із названих форм демократії є найбільш сприятливою для розвитку громадянського суспільства:

1. квебесцетарна демократія;
2. партисипаторна демократія;
3. антична демократія;
4. народна демократія.

10. Громадянське суспільство включає:

1. інститут омбутсмена;
2. прокуратуру;
3. асоціацію сексуальних меншин;
4. сенатори, які відстоюють права бідних.

11. Яка із моделей економіки є найбільш гальмівною для розвитку громадянського суспільства:

1. адміністративно-командна;
2. вільно-ринкова;
3. олігархічна;
4. соціально-ринкова.

12. Громадянське суспільство передбачає:

1. ухвалення законів;
2. представництво у верхній палаті парламенту;
3. утворення конституанти;
4. всі відповіді є правильні.

13. Інститути громадянського суспільства не забезпечують:

1. громадську експертизу законопроектів;
2. нелегальне лобювання інтересів фінансових груп;
3. утворення конституанти;
4. всі відповіді є правильні.

14. Інститути громадського суспільства забезпечують:

1. народну законодавчу ініціативу;
2. народне законодавче вето;
3. ратифікації конституції на референдумі;
4. всі відповіді є правильними;

15. В Україні громадянське суспільство наділене правом:

1. бути суб'єктом конституційної ініціативи;
2. бути суб'єктом законодавчої ініціативи;
3. мати представництво у Вищій раді юстиції;
4. всі відповіді є правильні.

16. Які із факторів найбільше гальмує розвиток громадянського суспільства в Україні:

1. високі ціни на імпортований газ;
2. механізм фінансування ВНЗ;
3. членство у СОТ;
4. приєднання до Болонського процесу.

17. Хто із названих мислителів надавав перевагу державі над громадянським суспільством:

1. І.Кант;
2. А.Токвіль;
3. А.Фергюсен;
4. Ф.Гегель.

18. Хто із названих мислителів вперше розкрив діалектику взаємодії інститутів політичної демократії із громадянським суспільством:

1. Ш.Монтеск'є;
2. Ж.Руссо;
3. А.Токвіль;
4. Б.Костан.

19. Легальний лобізм був узаконений вперше у:

1. Канаді;
2. Німеччині;

3. Великій Британії;
4. США.

20. Механізм соціального партнерства на відміну від легального лобізму передбачає захист інтересів:

1. окремих фірм;
2. гендерних;
3. підприємців і найманих робітників;
4. територіальних.

21. Які із названих факторів найбільш сприятиме розвитку громадянського суспільства в Україні:

1. стратегічне партнерство із Росією;
2. стратегічне партнерство із США;
3. вступ до НАТО;
4. інтеграція у єдиний економічний простір.

22. Який із факторів найбільш сприятиме розвитку громадської культури:

1. повне державне фінансування ВНЗ;
2. широкі повноваження ректорів;
3. високі стипендії студентів;
4. використання Інтернет технологій у навчальному процесі.

23. Громадянська культура включає такі цінності як:

1. віра у харизматичного вождя;
2. довіра до національних авторитетів;
3. довіра до соціальних мереж Інтернету;
4. віра у національну правду.

24. Громадсько-політичний рух не є елементом громадянського суспільства коли він:

1. відстоює феміністичні цінності;
2. створений як політичний проект;
3. виступає проти расової дискримінації;
4. виступає за права сексуальних меншин.

25. Яке із названих фінансових джерел забезпечує найбільше громадську консолідацію:

1. державні субсидії;
2. членські внески;
3. іноземні гранти;
4. спонсорські внески.

26. Який з елементів правової системи не входить до громадянського суспільства:

1. адвокати;
2. омбудсмени;

3. мирові судді;
4. присяжні.

27. Яка із названих концепцій не є характерною для громадянського суспільства-І за Дж. Александером:

1. правової держави;
2. транзитології;
3. розподілу влади;
4. народного суверенітету.

28. Який із правових механізмів не забезпечує розвиток громадянського суспільства:

1. легальний лобізм;
2. соціальне партнерство;
3. присвоєння наукових звань;
4. статус громадського телебачення і радіомовлення.

29. Які із названих соціальних категорій в Україні є найбільш сумісними із моральними принципами громадянського суспільства:

1. герої України;
2. академіки;
3. народні артисти;
4. магістри.

30. Громадянське суспільство в Україні забезпечує:

1. громадську експертизу державного бюджету;
2. законодавчу народну ініціативу;
3. правозахисну діяльність;
4. всі відповіді є правильними.

РОЗДІЛ 18

1. Транзитологія як політологічний напрям започаткував:

1. Д.Норт;
2. Д. Росту;
3. Ф.Шміттер;
4. А.Пшеворський.

2. Поняття „транзит” не включає:

1. перехід від феодального до буржуазного суспільства;
2. перехід від постколоніальних до ліберально-демократичних режимів;
3. перехід від посткомуністичного тоталітаризму до ліберальної демократії;
4. перехід від авторитаризму до демократії.

3. Посткомуністична трансформація передбачає:

1. одночасне здійснення економічних і політичних реформ;
2. здійснення спочатку економічних, а пізніше політичних реформ;

3. відкладення реформ і створення олігархічної моделі розвитку;
4. всі відповіді є правильними.

4. Україна на початку трансформаційного періоду забезпечила:

1. рестрикційну монетарну політику;
2. рестрикційну фіскальну політику;
3. швидку аукціонну приватизацію;
4. лібералізацію зовнішньої торгівлі.

5. Парадигма Вашингтонського консенсусу передбачає:

1. пріоритет розбудови політичних інститутів над радикальними економічними реформами;
2. пріоритет проведення радикальних економічних реформ над розбудовою інститутів ринкової економіки;
3. пріоритет проведення радикальних економічних реформ над розбудовою інститутів ринкової економіки на початку трансформаційного періоду;
4. немає правильної відповіді.

6. Яка із названих країн провела реформи найбільш відповідні пропозиціям Вашингтонського консенсусу:

1. Росія;
2. Україна;
3. Естонія;
4. Литва.

7. Хто започаткував парадигму неоінституціоналізму:

1. Д.Ростоу;
2. Д.Норт;
3. А.Пшеворський;
4. З.Бжезинський.

8. Парадигма транзитології на відміну від парадигми модернізації передбачає:

1. необхідність економічних змін фактору політичного та соціального розвитку;
2. західну модель як універсальну для демократичного переходу;
3. лібералізацію і демократизацію політичних інститутів;
4. всі відповіді є правильними.

9. За А.Пшеворським успіх демократичного переходу залежить від:

1. радикальної опозиції;
2. поміркованої опозиції;
3. перевага реформаторів в середовищі правлячої еліти;
4. перевага прихильників твердої руки в середовищі правлячої еліти.

10. За А.Пшеворським демократичний перехід може бути зірваний, коли не досягнуто консенсусу між:

1. радикалами і поміркованими в середовищі опозиції;
2. реформаторами і прихильними твердої руки в середовищі правлячої еліти;
3. опозицією і правлячою елітою;
4. всі відповіді є правильними.

11. Складність посткомуністичного транзиту на відміну від інших транзитів полягає у:

1. тоталітарній спадщині;
2. відсутності індустріального базису;
3. відсутності освічених людей серед політику му;
4. всі відповіді є правильними.

12. Парадигма транзитології зародилася в надрах теорії:

1. націоналізму;
2. соціалізму;
3. модернізації;
4. неоінституціоналізму.

13. Посткомуністична трансформація передбачає перехід:

1. до вільного ринку;
2. до ліберальної політичної демократії;
3. до утвердження верховенства права;
4. всі відповіді є правильними.

14. Сприятливим фактором для посткомуністичної трансформації є:

1. наявність національної ідентичності;
2. відсутність демократичних традицій;
3. слабкі інститути громадянського суспільства;
4. повільні і половинчасті економічні реформи.

15. Не сприятливим фактором для посткомуністичної трансформації є:

1. різке обмеження бюджетного дефіциту;
2. різке обмеження інфляції;
3. збільшення бюджетних витрат на соціальну сферу;
4. створення незалежного судочинства.

16. Яка країна на сьогодні зберігає режим консолідованого авторитаризму:

1. Україна;
2. Молдова;
3. Казахстан;
4. Латвія.

17. Яка із названих країн утверджує режим напівконсолідованої демократії:

1. Молдова;
2. Естонія;
3. Росія;
4. Азербайджан.

18. На якій стадії згідно парадигми транзитології відбувається частковий демонтаж авторитарного режиму:

1. лібералізації політичних інститутів;
2. демократизації політичних інститутів;
3. лібералізації зовнішньої торгівлі;
4. соціалізації.

19. На якій стадії згідно парадигми транзитології відбувається формування демократичної політичної культури:

1. лібералізації політичних інститутів;
2. демократизації політичних інститутів;
3. лібералізації зовнішньої торгівлі;
4. соціалізації.

20. Політична влада України на початку трансформаційного періоду забезпечила:

1. міцну національну валюту;
2. низький рівень інфляції;
3. незалежність НБУ;
4. часткову зміну політичних інститутів.

21. Кого з названих політичних лідерів можна вважати предтечею олігархату:

1. Л.Кравчука;
2. Л.Кучму;
3. В.Ющенко;
4. В.Януковича.

22. Кого з названих політичних лідерів можна вважати „батьком” олігархату:

1. Л.Кравчука;
2. Л.Кучму;
3. В.Ющенко;
4. В.Януковича.

23. Хто із названих політичних лідерів здійснив радикальні економічні реформи, використовуючи авторитарну владу:

1. В.Путін;
2. В.Янукович;
3. М.Саакашвілі;
4. Н.Назарбаєв.

24. Кого із названих лідерів можна вважати засновником неототалітарного режиму:

1. А.Кучму;
2. Г.Алієва;
3. С.Ніязова;
4. В.Путіна.

25. Україна в процесі посткомуністичної трансформації досягла успіху у:

1. радикально-економічних реформах;
2. розбудові економічних інститутів;
3. розбудові інститутів політичної демократії;
4. немає правильної відповіді.

26. Парадигма модернізації появилася в період:

1. утворення демократичних режимів в Південній Європі;
2. краху колоніальних імперій в Африці;
3. розпаду комуністичної системи;
4. оксамитових революцій.

27. Які із названих політичних сил в Україні сповідували парадигму етнічного етатизму:

1. соціал-ліберали;
2. соціалісти;
3. націонал-демократи;
4. всі відповіді є правильними.

28. Парадигма етнічного етатизму передбачає:

1. радикальні економічні реформи;
2. розбудову інститутів політичної демократії;
3. розбудову інститутів незалежної держави;
4. пріоритет цінностей демократії над етнокультурними цінностями.

РОЗДІЛ 19

1. Назвіть антонім до терміну “еліта”:

- 1) істеблшмент;
- 2) аристократія;
- 3) номенклатура;
- 4) маса.

2. Як називається еліта за знатним походженням?

- 1) олігархія;
- 2) номенклатура;
- 3) аристократія;
- 4) плутократія.

3. Яка із названих елітних категорій найбільше відповідає поняттю “політична еліта”?

- 1) менеджери великих корпорацій;
- 2) чиновники високого рангу;
- 3) депутати сільської ради;
- 4) лауреати нобелівської премії.

4. Політична еліта на відміну від адміністративної еліти:

- 1) готує проекти політичних рішень;
- 2) забезпечує виконання політичних рішень;
- 3) приймає політичні рішення;
- 4) формує інформаційно-аналітичну базу.

5. Політична еліта на відміну від економічної еліти:

- 1) здійснює управління великими корпораціями;
- 2) забезпечує макроекономічну стабільність;
- 3) здійснює управління фондовим ринком;
- 4) визначає стратегію розвитку фірми.

6. Політична еліта на відміну від військової еліти:

- 1) затверджує військову доктрину;
- 2) забезпечує підбір військових кадрів;
- 3) забезпечує управління видами військ;
- 4) планує військово-стратегічні операції.

7. Еліта на відміну від інших соціальних груп:

- 1) має вищий соціальний статус;
- 2) здійснює управління суспільством;
- 3) має значні досягнення у професійній сфері;
- 4) всі відповіді є правильні.

8. Елітарна приналежність в слаборозвинутому суспільстві здебільшого визначається:

- 1) багатством;
- 2) елітарними рисами;
- 3) реальним престижем;
- 4) здатністю до ефективного управління.

9. Згідно, В.Паретто, вертикальна циркуляція еліти відбувається у вигляді:

- 1) переходу від авторитарної до демократичної еліти;
- 2) переходу від бізнесової до політичної еліти;
- 3) зміни правлячої еліти внаслідок революції;
- 4) всі відповіді є правильні.

10. Згідно моністичної теорії еліта є:

- 1) відносно однорідною соціальною групою;
- 2) відкритою соціальною групою;

- 3) суб'єктом жорсткої конкуренції з боку інших елітарних груп;
- 4) всі відповіді є правильні.

11. Теорію поліархії розробив:

- 1) В. Паретто;
- 2) Р. Даль;
- 3) П. Бірнбаум;
- 4) Р. Міхелс.

12. Згідно плюралістичної теорії еліт, елітарна приналежність, як правило, визначається:

- 1) багатством;
- 2) знатним походженням;
- 3) професіоналізмом;
- 4) етнічним походженням.

13. Еліта на відміну від квазіеліти вирізняється тим, що:

- 1) має високий владний статус;
- 2) виконує управлінські функції;
- 3) має багатство і почесні нагороди;
- 4) має високі професійні і моральні риси.

14. Номенклатуру можна вважати елітою в умовах:

- 1) публічної партійної конкуренції;
- 2) директивного планування та централізованого постачання;
- 3) розмежуванням політичної та адміністративної діяльності;
- 4) антрепренерського механізму формування кадрів.

15. Який із факторів найбільше сприяє формуванню сучасної політичної еліти?

- 1) партійний механізм формування уряду;
- 2) люстрація кадрів державної служби;
- 3) адміністративний механізм формування уряду;
- 4) державний контроль за якістю наукових кадрів.

16. Який із факторів гальмує формування сучасної політичної еліти?

- 1) підняття виборчого бар'єру;
- 2) розширення повноважень регіонального та місцевого самоврядування;
- 3) відсутність податку на майно;
- 4) запровадження стандартів Болонського процесу.

17. До політичної еліти державного рівня не відноситься:

- 1) лідери партій урядової коаліції;
- 2) лідери парламентської опозиції;
- 3) лідери позапарламентських партій;
- 4) всі відповіді є правильні.

18. До вищої політичної еліти державного рівня відноситься:

- 1) Генеральний прокурор;
- 2) голова Верховної Суду;
- 3) лідер парламентської опозиції;
- 4) всі відповіді є правильні.

19. Яка еліта є найбільш неефективною для суспільства?

- 1) еліта близька до народу за ментальністю, але різко відмінна за доходами;
- 2) еліта, яка здійснює модернізацію, використовуючи і насильницькі засоби;
- 3) еліта, яка використовує шокову терапію для народу в кризових ситуаціях;
- 4) еліта різко відмінна від народу за ментальністю, але близька за доходами.

20. Українську політичну еліту можна класифікувати як:

- 1) нормативно інтегральну;
- 2) ідеологічно інтегральну;
- 3) фрагментарну;
- 4) всі відповіді є правильні.

21. Лідером вважається особа, яка:

- 1) здійснює керівництво організацією;
- 2) має вагомий вплив на людей, але формально не здійснює управління;
- 3) поєднує керівний статус із лідерськими рисами;
- 4) всі відповіді є правильні.

22. Політичним лідером вважається особа, яка:

- 1) здійснює керівництво партією;
- 2) здійснює адміністративне управління;
- 3) має великий авторитет в суспільстві;
- 4) має вплив на творчу інтелігенцію.

23. Лідер, як правило, на відміну від вождя:

- 1) виражає інтереси всього народу;
- 2) здійснює керівництво партією, яка очолює державу;
- 3) має перевагу завдяки харизмі, а не професійним якостям.
- 4) перебуває у постійній конкуренції за лідерські позиції.

24. Лідер виражає, за К.Марксом:

- 1) інтереси партії;
- 2) інтереси нації;
- 3) інтереси держави;
- 4) інтереси класу.

25. Лідером-теоретиком, за Т.Лассуелом, вважається особа, яка:

- 1) приймає політичні рішення;
- 2) розробляє ідеологію;
- 3) виступає на мітингах;
- 4) організовує процес виконання політичних рішень.

26. Тип лідерства, за М.Харманом визначається:

- 1) політичним кліматом;
- 2) твердим політичним переконанням;
- 3) типом політичного режиму;
- 4) всі відповіді є правильні.

27. Який із типів лідерства, за М.Вебером, в Україні найслабше виражений?

- 1) харизматичний;
- 2) традиційний;
- 3) раціонально-правовий;
- 4) всі відповіді є правильні.

28. Політична еліта України на початку державотворення формувалася переважно із вихідців:

- 1) радянської номенклатури;
- 2) націонал-демократичні опозиції;
- 3) промислової олігархії;
- 4) всі відповіді є правильні.

29. Посткомуністична номенклатура на відміну від комуністичної:

- 1) призначалася публічно і прозоро;
- 2) була позбавлена широких привілеїв;
- 3) могла конвертувати владу у власність;
- 4) всі відповіді є правильні.

30. Повільна модернізація України спричинена насамперед:

- 1) відсутністю національної еліти;
- 2) низьким рівнем етнічної ідентичності політичної еліти;
- 3) низьким рівнем національної ідентичності політичної еліти;
- 4) низьким рівнем цивілізаційної зрілості політичної еліти.

31. Політичні еліти Центральної Європи на відміну від української політичної еліти мали перевагу у:

- 1) наявності консенсусу щодо євроатлантичної стратегії;
- 2) більш тісній взаємодії із елітами західних країн;
- 3) меншій залежності від євроазійського геополітичного фактору;
- 4) всі відповіді є правильні.

1. Основною ознакою етносу на відміну від нації є:

- 1) громадянська культура;
- 2) національна економіка;
- 3) громадянство;
- 4) історична пам'ять.

2. Сутність етносу складають такі ознаки як:

- 1) державний кордон;
- 2) релігія;
- 3) політичні цінності;
- 4) територіальний патріотизм.

3. Перші нації на відміну від етносів виникли в епоху:

- 1) утворення династичних імперій;
- 2) утворення централізованих держав;
- 3) розколу новітніх імперій;
- 4) буржуазних революцій.

4. Етноси на відміну від націй виникли в епоху:

- 1) громадянських воєн;
- 2) буржуазних революцій;
- 3) виникнення раних династичних держав;
- 4) зародження конституціоналізму.

5. Нація в сучасному розумінні є спільнотою:

- 1) етнокультурною;
- 2) політичною;
- 3) етнополітичною;
- 4) всі відповіді є правильними.

6. До національних меншини відносять:

- 1) етнічні групи, які мають нелегальний статус;
- 2) етнічні групи, які не є частинами нації;
- 3) етнічні групи в структурі нації, які мають право на вираження етнокультурних потреб;
- 4) всі відповіді є правильними.

7. Націоналізм як політична ідеологія виникає в період:

- 1) боротьби за культурні права;
- 2) боротьби рухів, політичних партій за державну незалежність;
- 3) занепаду народу;
- 4) релігійних воєн.

8. Сутність, якої із наведених націй, найбільше відповідає територіальній концепції?

- 1) Аргентина;
- 2) Норвегія;
- 3) Хорватія;
- 4) Італія.

9. Етнічна концепція на відміну від територіальної надає перевагу:

- 1) територіальному патріотизму;
- 2) історичним традиціям;
- 3) громадянству;
- 4) відстоюванню прав національних меншин.

10. Етнотериторіальна концепція на відміну від етнічної надає перевагу:

- 1) громадянству;
- 2) титульному етносу;
- 3) органічному поєднанні цінностей титульного етносу з громадськими цінностями;
- 4) всі відповіді є правильними.

11. Які ознаки не є типовими для етнічної концепції?

- 1) територіально-громадянський принцип формування нації;
- 2) примордіалістичне розуміння генезису нації;
- 3) визнання офіційного статусу регіональних мов;
- 4) відстоювання децентралізації України;

12. Які ознаки є типовими для територіальної концепції?:

- 1) визнання двох або більше державних мов;
- 2) надання переваги праву “крові над правом землі”;
- 3) визнання як пріоритетних етнокультурних цінностей титульного етносу;
- 4) підтримка політики єдиної помісної української церкви.

13. Згідно концепції внутрішнього колоніалізму, основна боротьба ведеться між етнічними групами за:

- 1) мову;
- 2) релігію;
- 3) природні ресурси;
- 4) розподіл влади.

14. Згідно етноцистської концепції, основна боротьба ведеться між етнічними групами за:

- 1) розподіл влади ;
- 2) збереження історичних традицій;
- 3) розподіл фінансових потоків;
- 4) соціальну справедливість.

15. Хто з теоретиків етнополітики вбачав в основному політичні чинники етнонаціональних конфліктів?:

- 1) М. Хехтер;
- 2) Е. Сміт;
- 3) Дж. Брейлі;
- 4) Б. Андерсен.

16. Яким шляхом могла би утворитись сучасна шотландська нація?:

- 1) перетворення імперії в державу;
- 2) державноцентралізованої інкорпорації;
- 3) відокремлення етносу від нації;
- 4) відокремлення колоній від імперії.

17. Шляхом державно-централізованої інкорпорації була утворена така нація:

- 1) Швейцарія;
- 2) Канада;
- 3) Італія;
- 4) Франція.

18. Шляхом відокремлення колоній від імперії і утворення нації за територіальним принципом була утворена така нація:

- 1) США;
- 2) Чехія;
- 3) Голландія;
- 4) Македонія.

19. Фашистський націоналізм на відміну від імперсько-шовіністичного передбачає:

- 1) класову винятковість;
- 2) расову винятковість;
- 3) ліберальну демократію в метрополії;
- 4) захоплення чужих територій.

20. Яка з наведених ідеологій не є різновидом націоналізму?:

- 1) лібералізм;
- 2) нацизм;
- 3) шовінізм;
- 4) фашизм.

21. Який із націоналізмів, за класифікацією Е. Сміта, притаманний квебекським націоналістам у Канаді?

- 1) антиколоніальний;
- 2) ірредентський;
- 3) інтеграційний;
- 4) сепаратистський, діаспорний.

22. Прогресивним чинником консолідації української нації може стати:

- 1) мова;
- 2) помісна українська церква;
- 3) ліберальна економіка;
- 4) культурні цінності титульного етносу.

23. Основною перешкодою на шляху консолідації української нації є:

- 1) релігійні відмінності
- 2) мова
- 3) релігійні суперечності
- 4) низький цивілізаційний рівень політичних еліт

24. Субетнічною групою українського етносу є:

- 1) українці в Канаді;
- 2) лемки в Україні;
- 3) Литовське князівство;
- 4) козацько-гетьманська автономія;

25. Націоналізм має прогресивне значення в умовах:

- 1) боротьби за національний суверенітет;
- 2) демократизації політичних інститутів;
- 3) становлення вільного ринку.
- 4) консолідації нації.

26. Націоналізм стає політичною ідеологією в умовах:

- 1) становлення династичних імперій;
- 2) утворення централізованих держав;
- 3) антиколоніальної боротьби;
- 4) боротьби за гендерні права.

27. Якому націоналізму, згідно класифікації Е. Сміта, відповідає фашизм?

- 1) діаспорному;
- 2) сепаратиському;
- 3) ірредентському;
- 4) всі відповіді є правильні.

28. Територіальна концепція нації на відміну від етнотериторіальної передбачає:

- 1) поєднання цінностей титульного етносу із громадянською культурою;
- 2) пріоритет етнокультурних цінностей над економічними;
- 3) визнання офіційного статусу двох або інших мов;
- 4) всі відповіді є правильні.

29. Націоналізм в країнах ЄС відповідає ідеології:

- 1) соціал-демократичній;
- 2) націонал-демократичній;
- 3) неоконсервативній;
- 4) право радикальній.

30. Гуцули є представниками:

- 1) національної меншини;
- 2) етнічної групи;
- 3) субетнічної групи;
- 4) всі відповіді є правильні.

31. Яке із названих суджень відповідає поняттю “націоналізм”?

- 1) рух за соціальні права;
- 2) ідеологія, яка відстоює обмежене втручання держави в економіку;
- 3) рух за етнокультурні права;
- 4) ідеологія, яка відстоює пріоритет соціального захисту.

32. Яка із названих ознак характеризує силу нації на міжнародній арені?

- 1) фінансова нестабільність;
- 2) військова могутність;
- 3) відсутність конкуренції і вільного вибору у сфері ЖКГ;
- 4) всі відповіді є правильні.

РОЗДІЛ №20

1. Міжнародний правовий порядок забезпечується:

- 1) міжнародними правовими нормами;
- 2) військовою силою США і НАТО;
- 3) балансом сил основних геополітичних гравців;
- 4) всі відповіді є правильні.

2. До постійних членів Ради Безпеки належать:

- 1) Японія;
- 2) Німеччина;
- 3) Росія;
- 4) Канада.

3. За концепцією Ф. Ратцеля, геополітика є наукою про:

- 1) сутність та функції держави;
- 2) розширення функцій держави в економіці;
- 3) територіальну експансію держави;
- 4) всі відповіді є правильні.

4. За концепцією 3. Бжезінського, роль геополітичного гравця не може виконувати така країна як

- 1) Росія;
- 2) США;
- 3) Китай;
- 4) Бразилія.

5. Рішення Ради Безпеки про використання військових сил не буде прийнято в разі:

- 1) незгоди більшості членів Ради Безпеки;
- 2) незгоди більшості постійних членів Ради Безпеки;
- 3) застосування вето будь-яким постійним членом Ради Безпеки;
- 4) всі відповіді є правильні.

6. Рішення Ради Безпеки щодо врегулювання мирних сторін приймається:

- 1) більшістю голосів постійних членів Ради Безпеки;
- 2) більшістю голосів членів Ради Безпеки;
- 3) голосами семи членів Ради Безпеки;
- 4) всі відповіді є правильні.

7. Генеральна Асамблея ООН не має права:

- 1) позбавляти країну членства в ООН;
- 2) вибирати тимчасових членів Ради Безпеки;
- 3) призначати Генерального секретаря ООН;
- 4) застосовувати економічні санкції.

8. Проблеми глобальної фінансової стабілізації є предметом компетенції:

- 1) Світового банку;
- 2) Європейського банку реконструкції і розвитку;
- 3) МВФ;
- 4) ОБСЄ.

9. Україна набула статусу країни із ринковою економікою в період прем'єрства:

- 1) В. Януковича;
- 2) Ю. Тимошенко;
- 3) В. Єханурова;
- 4) В. Ющенко.

10. Від вступу України в СОТ здебільшого виграють:

- 1) працівники митної служби;
- 2) експортери які користуються субсидіями;
- 3) аграрні державні монополії;
- 4) споживачі.

11. Вступ України в СОТ забезпечить:

- 1) посилення позицій олігархічного капіталу;
- 2) послаблення позицій аграрного сектору виробництва;
- 3) сприянню імпорту високих технологій;
- 4) послаблення позицій банківського сектору.

12. Яка із названих країн не є членом Великої Сімки?

- 1) США;
- 2) Італія;
- 3) Китай;
- 4) Канада.

13. За теорією С. Хантігтона, євроінтеграція повинна поширюватися на таку країну, як:

- 1) Україну;
- 2) Болгарію;
- 3) Сербію;
- 4) Хорватію.

14. За теорією С. Хантігтона, причиною міжнародних конфліктів на сучасному етапі є:

- 1) ідеологічні відмінності;
- 2) культурні відмінності;
- 3) національні відмінності;
- 4) відмінності за політичними режимами.

15. За теорією З. Бжезинського, Україна входить у:

- 1) Європу — 1;
- 2) Європу — 2;
- 3) Європу — 3;
- 4) не має привальної відповіді.

16. Яка із геополітичних стратегій була домінуючою за часів президентства Л. Кучми?

- 1) євроатлантична;
- 2) євроазійська;
- 3) багатовекторна;
- 4) нейтрального статусу.

17. Який із факторів найбільш гальмує приплив ПІІ в економіку України?

- 1) інвестиційна непривабливість економіки;
- 2) низький професійний рівень трудових ресурсів;
- 3) високі митні бар'єри для імпорту;
- 4) відсутність відкритого і прозорого механізму приватизації.

18. Яке із назвах суджень найбільш відповідає євразійській геополітичній стратегії:

- 1) вступ України в НАТО;
- 2) перехід ВНЗ на засади Болонського процесу;
- 3) вступ в СОТ;
- 4) обмеження імпорту та стимулювання експорту.

19. Яке із названих суджень найбільше відповідає стратегії багатовекторності в Україні?

- 1) лібералізація зовнішньоекономічної діяльності;
- 2) вступ в СОТ;
- 3) вступ в ЄЕП і збереження принципу стратегічного партнерства із США та ЄС;
- 4) поєднання членства в ЄЕП і асоційованого партнерства у ЄС.

20. Рада Європи на відміну від Європейської ради передбачає:

- 1) визначення стратегічного розвитку ЄС;
- 2) ухвалення директив для Європейської Комісії;
- 3) контроль за дотриманням прав і свобод громадян;
- 4) розв'язання проблем спільної зовнішньої політики та безпеки.

21. Європейський союз був утворений на підставі договору:

- 1) Римського;
- 2) Амстердамського;
- 3) Маастріхтського;
- 4) Афіньського

22. В якому органі ЄС країни-члени головують по чергово протягом шести місяців?

- 1) Європейській Комісії;
- 2) Європейській Раді;
- 3) Раді Міністрів;
- 4) Європарламенті.

23. Євроінтеграція на відміну від євразійської інтеграції передбачає:

- 1) запровадження Болонського процесу;
- 2) вступ в СОТ;
- 3) виконання Плану дій в рамках набуття асоційованого партнерства;
- 4) реформування політичних інститутів.

24. Яка із названих країн була членом Європейського економічного співтовариства:

- 1) Швеція;
- 2) Австрія;
- 3) Мальта;
- 4) Люксембург.

25. Яка із названих країн стала членом ЄС у 2007 р.

- 1) Польща;
- 2) Словенія;
- 3) Румунія;
- 4) Угорщина.

26. Який із названих органів не є органом СС?

- 1) Суд аудиторів;
- 2) Комітет регіонів;
- 3) Суд у Страсбурзі;
- 4) Рада Міністрів.

27. Статус України як нейтральні держави закріплений у:

- 1) Конституції України;
- 2) указі Президента;
- 3) законі про національну безпеку;
- 4) не має правильної відповіді.

28. Яка геополітична стратегія передбачає заборону на розміщення іноземних військових баз?

- 1) євроатлантична;
- 2) євразійська;
- 3) нейтрального статусу;
- 4) всі відповіді є правильні.

29. Диверсифікації енергетичного ринку України найбільш сприяє:

- 1) більш тісна співпраця з Росією;
- 2) різке підвищення цін на газ;
- 3) нейтральний статус України;
- 4) збереження державної власності на газотрубинний транспорт.

30. Яка із названих країн не є членом ЄС:

- 1) Швеція;
- 2) Люксембург;
- 3) Норвегія;
- 4) Греція.

31. Який із факторів забезпечуватиме успіх України на шляху євроінтеграції?

- 1) підтримка США;
- 2) підтримка Росії;
- 3) економічне зростання;
- 4) проведенню реформ відповідно до Копенгагенських критеріїв.

32. Яка із названих країн, яка є членом Асоціації вільної європейської торгівлі, але немає членства в ЄС?

- 1) Нідерланди;
- 2) Ісландія;

- 3) Румунія;
- 4) Словенія.

33. Яка із названих країн на пострадянському просторі є членом СОТ?

- 1) Білорусія;
- 2) Росія;
- 3) Киргизія;
- 4) Узбекистан.

34. Членство в якій організації найбільше забезпечує цивілізовані стандарти національної безпеки України?

- 1) СОТ;
- 2) США;
- 3) НАТО;
- 4) МВФ.

35. Який статус має Україна у європейській інтеграції до проведення чемпіонату Європи із футболу 2012р.?

- 1) асоційованого партнерства;
- 2) члена Асоціації вільної європейської торгівлі;
- 3) сусідства;
- 4) всі відповіді є правильні.

36. Резолюція ПАРЕ акцентує увагу на вирішенні конфлікту у 2007р. між політичними елітами України тільки засобами:

- 1) політичними;
- 2) політико-правовими;
- 3) військово-силовими;
- 4) використанню всіх названих засобів.

37. Яка із названих країн має найвищий ступень лібералізації економіки?

- 1) Польща;
- 2) Литва;
- 3) Естонія;
- 4) Греція.

ТЕСТИ (ВІДКРИТОГО ТИПУ) І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

РОЗДІЛ №1

1. Поясніть етимологічне значення терміну “політика”.
2. Назвіть чотири ознаки політики в сучасному розумінні:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____.
3. Назвіть десять категорій політиків державного рівня.
4. Назвіть десять категорій політиків регіонального рівня.
5. Назвіть десять категорій політиків місцевого рівня.
6. Як називається шлях здобуття влади в сучасних високорозвинутих країнах?
7. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, що політика в рамках олігархічного політичного розвитку є, як правило, аморальна.
8. З точки зору моністичного підходу, політологія вивчає:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____.
9. З точки зору кратологічного підходу, політологія не вивчає:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____.
10. Яка парадигма (або метод) передбачає вивчення механізму стримувань і противаг за нормативно-правовими і політичними документами?
11. Яка парадигма (або метод) передбачає вивчення діяльності політиків за результатами їх голосування в парламенті?
12. Яка парадигма (або метод) передбачає вивчення ознак партійної системи в кризових ситуаціях?
13. Наведіть три приклади із політичного життя України, які відображають сутність парадигми (або методу) структуралізму.
14. В ліберально-демократичному режимі політики владу:
 - 1) здобувають ;
 - 2) використовують ;
 - 3) утримують
15. Моральність політики з точки зору універсальних етичних засад полягає у:
 - 1) _____;
 - 2) _____;

3) _____.

16. Наведіть три приклади із світової історії, які відображають сутність таких принципів взаємодії політики і церкви, як цезаропапізм, папоцезаризм, взаємне невтручання держави і церкви.

17. Як називаються парадигма (або метод), що передбачає вивчення політики за допомогою символічно-знакової системи?

18. Визначте такі дефініції, як політика, політиканство, політикум, політик.

19. Випишіть окремо в два стовпчики судження, які характеризують діяльність політика і чиновника: приймає державне рішення; виконує рішення міського голови; обирається громадою села; призначається міністром за результатами конкурсу; призначається главою держави за поданням глави уряду; обирається міською радою; готує проект рішення обласної ради.

20. Що повинен в демократичному суспільстві знати громадянин про приватне життя політика?

1) _____;

2) _____;

3) _____.

21. Охарактеризуйте сучасних українських політиків за їх поведінкою у таких сферах: морально-етичній; правовій; релігійній; професійній.

РОЗДІЛ №2

1. В якому періоді розвитку політичної думки з'явилась концепція легітимності влади?

2. Як в античності називали жорстоку владу, яка була незаконно захоплена?

3. Олігархію розуміли античні мислителі як владу, яка:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

4. Назвіть три правильні форми держави, за Аристотелем:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

5. Охарактеризуйте вчення Платона за:

1) кращою формою держави;

2) соціальними категоріями, які не мають права на власність і сімейне виховання;

3) найгіршою формою держави;

4) вектором розвитку форм держави.

6. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому ліберали-просвітники вбачали основну функцію держави не в розподілі суспільних благ, а в захисті прав і свобод громадянина.

7. Охарактеризуйте причини укладення суспільної угоди між народом і правителем згідно концепції:

- 1) Дж. Локка _____;
- 2) Т. Гобса _____;
- 3) Ж-Ж. Руссо _____.

8. Наведіть два приклади із світової історії, які підтверджують думку Т. Гобса про необхідність обмеження державою свободи заради суспільної безпеки.

9. Сформулюйте ліберальне розуміння поняття “свобода”.

10. Сформулюйте дефініцію свободи згідно концепції:

- 1) ліберальної _____;
- 2) етатиської _____;
- 3) християнської _____.

11. Концепція природного права, згідно лібералів-просвітників, відстоює право на:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

12. Охарактеризуйте марксистську концепцію політики за:

- 1) виникненням держави;
- 2) відмиранням держави;
- 3) рушійною силою історії;
- 4) формою держави робітничого класу.

13. Для яких типів суспільства за К. Марксом, держава виражала інтереси економічно пануючого класу:

- 1) _____;
- 2) _____.

14. На якій стадії розвитку, за О. Контом, зростає роль науки в політичному управлінні?

15. Які положення вчення М. Вебера є актуальними для нинішнього політичного розвитку України?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

16. Спростуйте думку трьома аргументами, що “залізний закон олігархії” є притаманний для розвитку сучасних політичних структур.

17. На якій стадії посткомуністичної трансформації, за З. Бжежинським, виникають стабільні демократичні партії і формується демократична політична культура.

18. Охарактеризуйте шляхи, за Ф. Хаєком, які ведуть до рабства за:

- 1) ступенем державного регулювання;
- 2) стихійними ринковими регуляторами;

3) ставленням до політиків, які пропонують ідеальну модель суспільства внаслідок швидких радикальних змін

4) рівнем свободи і соціальної допомоги

19. Охарактеризуйте вчення Н. Макіавеллі за:

1) формою держави в кризових ситуаціях

2) основними рисами правителя

3) співвідношенням моралі і політики

20. Як називається принцип, за К. Поппером, який передбачає ідеальну модель суспільства, внаслідок радикальних змін старого порядку?

21. Наведіть приклади із світової історії, які характеризують риси закритого суспільства, за К. Поппером.

22. Наведіть приклади із світової історії, які характеризують риси відкритого суспільства, за К. Поппером.

23. Запишіть окремо у два стовпчики терміни і судження, які розкривають погляди К. Паретто і Р. Даля на еліту:

еліта левів; конкуренція між елітарними групами; соціальна однорідність еліти; резидуї; деривати; поліархія; дисперсія влади; циркуляція еліт.

24. Назвіть два приклади посткомуністичної трансформації України, які розкривають суть двох уроків, сформульованих З. Бжезинським.

25. Назвіть три ознаки сучасних політичних режимів, за А.Пайом і Г.Олмондом:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

26. Кому із представників політичної науки належать названі ідеї про:

1) політичну систему як систему розподілу ресурсів і цінностей

_____;

2) "революційну диктатуру" _____;

3) дорогу, яка веде до тоталітарного рабства _____;

4) п'ять уроків, які випливають із посткомуністичної трансформації

_____;

5) критерії сучасної політичної модернізації _____.

27. Яким концепціям відповідають метафори про державу як "охоронця" і "комірника":

1) _____;

2) _____.

28. Яка ідея є спільною для вчень М. Ціцерона і Дж. Вашингтона?

29. Що зближує і що віддаляє М. Ціцерона і Дж. Вашингтона?

30. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому "батьки" американської держави заклали більш досконалу конструкцію політико-правової системи в кінці XVIIIст., ніж "батьки" української держави в кінці XXст.?

1. Яким політичним і культурним діячам періоду Київської Русі належали ідеї про:

- 1) ідеального князя _____;
- 2) верховенство церкви _____;
- 3) верховенство князівської влади _____;
- 4) походженні князівської влади _____.

2. Які ви знаєте види легітимності періоду Київської Русі:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

3. Які три фактори у XII–XIV ст. уповільнили політичний розвиток Київської Русі порівняно із країнами Західної Європи:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

4. Хто з українців стояв біля колиски Болонського процесу в часи Польського королівства?

5. Які ідеї зближують С. Оріховського з діячами епохи Просвітництва:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

5. Ідея соборності І. Вишенського передбачала на відміну від ідеї соборності 1919 р. єдність _____?

7. Назвіть три обвинувачення П. Скарги, які стосуються:

- 1) цезаропапізму _____;
- 2) обмеження доступу до світової культури _____;
- 3) ослаблення егоїстичних мотивів для духовенства _____.

8. Згідно вчення Христофора Філарета:

- 1) дотримання закону має бути єдиним для _____;
- 2) ідея демократизації церкви полягала у _____;
- 3) замість релігійних чвар має бути _____.

9. Назвіть політико-правові документи гетьмансько-козацької доби, які відповідають таким ідеям:

- 1) надання політичних прав православному духовенству _____;
- 2) визнання за Україною царського протекторату _____;
- 3) закріплення за Україною суверенітету у фінансовій сфері і формуванні державної влади _____;
- 4) набуття Україною в перспективі шведського протекторату _____.

10. Кому із українських політичних діячів належать названі ідеї:

- 1) “Україна для українців” _____;
- 2) Україна – суб’єкт Російської федерації _____;

3) Україна – суб'єкт слов'янської федерації _____;

4) Україна – клерикальна монархія _____.

11. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому П. Куліша можна вважати представником консервативної думки?

12. Охарактеризуйте погляди В. Липинського щодо:

1) форми держави _____;

2) представництва у нижній палаті парламенту _____;

3) представництва у верхній палаті парламенту _____;

4) ставлення до соціалізму _____.

13. Охарактеризуйте погляди М. Міхновського за:

1) формою держави _____;

2) державно-територіальним устроєм _____;

3) шляхами здобуття державного суверенітету _____;

4) шляхами набуття громадянства _____.

14. За Д. Донцовим, націоналізм має ґрунтуватися на таких принципах:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

15. Якій концепції нації відповідали погляди Д. Донцова?

16. Якій концепції нації відповідали погляди В. Липинського?

17. Які теорії відкидав Л. Ребет як шкідливі для національного розвитку:

1) _____;

2) _____.

18. Охарактеризуйте націонал-демократичну ідеологію щодо розуміння:

1) типу держави _____;

2) нації _____;

3) вступу України в політичні союзи _____;

19. Повноцінний національний розвиток України, за М. Хвильовим передбачає рішучий розрив із:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

20. Націонал-комунізм на відміну від націонал-демократії заперечував:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

21. Згідно ідеології націонал-комунізму, Україна є:

1) за типом держави _____;

2) суспільно-економічним ладом _____;

3) формою культури _____;

4) суб'єктом федерації _____.

22. Хто із представників націонал-комунізму відстоював думку про необхідність подолання українського провінціалізму і поєднання ідеології комунізму із ідеологією європейської людини і громадянина?

23. Які форми абсолютизму відкидали православні полемісти:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

24. Визначіть ідеологічні течії в українській політичній думці за даними ідеями:

- 1) основою демократичного розвитку є громада _____;
- 2) розвиток нації забезпечують власна держава, громадські інститути і капіталістичні відносини _____;
- 3) державою керує король, який опирається на верхівку греко-католицького духовенства у верхній палаті _____;
- 4) конституційний лад Росії сприятиме культурному і політичному розвитку України _____.

25. Кому із представників української політичної думки належать такі ідеї:

- 1) легітимної трудової монархії _____;
- 2) військової національної диктатури _____;
- 3) клерикальної монархії _____;
- 4) розуміння нації як етнополітичної, етнокультурної і етнопсихологічної спільноти _____.

26. Які основні ознаки має нація, за С. Дністрянським:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

27. Хто із українських мислителів один із перших відстоював ідеал політичної самостійності і твердо вірив у духовний прогрес народу?

28. Назвіть дві ознаки, які відрізняли націонал-демократію від народництва:

- 1) _____;
- 2) _____.

29. Які ознаки, за С. Дністрянським, відрізняють державу від нації:

- 1) _____;
- 2) _____.

30. За якими ідеологічними напрямками політичної думки України можна ідентифікувати українських дисидентів 60–70 рр. XX ст. :

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

1. Назвіть два елементи політичної системи, які не належать до владних інститутів.

2. Які з названих елементів не належать до політичної системи: уряд; партія; спілка адвокатів; міська рада; голова обласної ради; секретаріат ВРУ.

3. Політична система на відміну від економічної не включає: інститут корпоративного управління; громадського менеджменту; партійного управління.

4. Які три функції характерні для політичної системи, на відміну від правової системи:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

5. Як називається тип політичної системи, який згідно культурологічного підходу в сучасних умовах є найбільш клерикальним?

6. Як називається тип політичної системи, який згідно культурологічного підходу, передбачає використання церкви як ідеологічного інструменту?

7. Як називається тип політичної системи, який згідно культурологічного підходу, ґрунтується на верховенстві права?

8. Назвіть три критерії типологізації політичної системи:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

9. Назвіть п'ять критеріїв, які характеризують політичну систему як недемократичну і неефективну:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

10. Які із названих факторів не забезпечують ефективність і демократичність політичної системи:

- 1) збалансований механізм стримувань і противаг;
- 2) поєднання політичної і адміністративної діяльності;
- 3) легальне лобіювання групових інтересів;
- 4) централізований унітаризм державної влади.

11. Які із названих елементів належать до політичної системи:

- 1) Вища рада юстиції; Генеральна прокуратура; міністр юстиції;
- 2) партійний лідер; голова ДПА; губернатор штату(США);
- 3) голова земельного уряду(Німеччина).

12. Як називається тип політичної системи, який згідно культурологічного підходу виник на ґрунті завоювання іспанських та португальських конкістадорів?

13. Як називається політична система, в якій владу захопили військові?

14. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому політична система є провідною системою в суспільстві?

15. Із названих суджень щодо розуміння політичної системи, випишіть правильні: “політична система поширюється на всі інститути держави”; “політична система включає всі інститути громадянського суспільства”; політична система не виконує правотворчої функції; “політична система включає політичні інститути регіональної влади”.

16. Назвіть елемент політичної системи, який забезпечує кадри політичного управління.

17. Охарактеризуйте політичну систему України за типом суспільства згідно формаційного, культурологічного і цивілізаційного підходів.

18. Назвіть п'ять факторів, які гальмують демократичний розвиток політичної системи:

- а) _____;
- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

19. Назвіть п'ять ознак, які характеризують політичну систему України:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

20. Політична система України на відміну від політичних систем пострадянських країн втратила такі ознаки, як:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

РОЗДІЛ № 5

1. Сформулюйте три судження, в яких були би присутні суб'єкти і об'єкти влади.

2. Серед названих форм влади, виберіть ті, які не мають вольових моментів: статус глави держави;

- 1) укази президента; постанови уряду;
- 2) накази міністра;

3) повноваження прем'єр-міністра.

3. Яка з названих форм влади не є політичною?

повноваження голови партії; повноваження міністра оборони; повноваження голови РНБО; повноваження судді; повноваження Вищої ради юстиції; повноваження Генерального штабу ЗСУ.

4. Назвіть п'ять елементів політичної регіональної влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

5. Вкажіть вид легітимності на підставі даних суджень:

1) підтримую В. Ющенко тому, що він справжній українець _____;

2) буду голосувати за БЮТ, бо її очолює яскравий лідер _____;

3) не підтримуватиму жодної політичної сили, бо всі вони порушували конституцію _____;

4) ми спроможні спонукати владу діяти чесно і ефективно.

6. Вкажіть підхід до розуміння влади на підставі даних суджень:

а) влада як вплив психологічно сильнішої особи на слабшу _____;

б) влада як необхідний атрибут будь-якої організації _____;

в) влада як символічний товар, який виборець купує на політичному ринку _____.

7. Назвіть п'ять факторів, які запобігають ерозії влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

8. Назвіть п'ять факторів, які сприяють ерозії влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

9. Обґрунтуйте думку, чому тоталітарна влада формує садо-мазохістські риси особистості.

10. Назвіть три види легітимності, які ґрунтуються здебільшого на ірраціональних засадах:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

11. Яке з наведених суджень найбільш точно відповідає поняттю “легітимність”:

законність влади; легальність влади; ефективність влади; визнання народом законності влади; авторитет влади; довіра до влади.

12. Обґрунтуйте трьома аргументами думку лорда Актона про те, що влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно.

13. Наведіть три приклади із сучасного політичного життя України, які розкривають суть трьох парадигм влади: примусу, легітимності, суспільної угоди.

14. Вкажіть, якому джерелу формування влади відповідають такі висловлювання:

- 1) влада передається шляхом династичної спадкоємності _____;
- 2) влада формується виборами, шляхом маніпулювання і підкупу виборців _____;
- 3) влада формується чесними і вільними виборами _____.

15. Назвіть три інститути, які забезпечують аристократичні джерела формування політичної влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

16. Охарактеризуйте сучасну українську політичну владу, використовуючи такі терміни і судження, як: криптократія; клептократія; публічність; ефективність; джерела формування влади; збалансований механізм стримувань і противаг; політична відповідальність влади перед суспільством; децентралізація державної політичної влади.

17. Назвіть п'ять відомих політиків із світової історії, які стояли вище від інституційного рівня керованих ними владних інститутів і рухали суспільний прогрес.

18. Назвіть по три інститути:

- 1) політичної влади;
- 2) адміністративної влади;
- 3) військово-силової влади.

19. Назвіть п'ять відмінних ознак політичної влади від економічної, використовуючи такі терміни, як: ратифікація міжнародних договорів; формування судової влади; укладання форвардних договорів; законодавчий процес; маркетинг ринку послуг.

20. Назвіть п'ять атрибутів сучасної демократичної політичної влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

1. Обґрунтуйте думку двома аргументами, чому політичний режим не може бути формою державного правління.

2. Політичний режим характеризує розподіл владних повноважень між:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

3. Ознакою якого режиму є монополія однієї ідеології?

4. Ознакою якого режиму є надто широкі повноваження глави держави?

5. Ознакою якого режиму є пріоритет фінансового капіталу над політичним?

6. Назвіть шість ознак тоталітарного режиму, згідно поглядів З. Бжезинського, Г. Арена, Ф. Хаєка, К. Поппера:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____\$
- 6) _____.

7. Назвіть п'ять типів авторитарного режиму:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

8. Який із названих політичних режимів був демократичним:

режим А. Піночета в Чилі; режим Б. Франко в Іспанії; режим Я. Ярузенського в Польщі; режим за часів канцлера К. Аденауера в Німеччині; режим Ф. Кастро на Кубі.

9. Назвіть п'ять тоталітарних режимів, відомих вам із світової історії:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

10. Як називається політичний режим, в якому держава карає за переконання?

11. Назвіть три відмінні ознаки тоталітарного режиму від авторитарного, використовуючи такі терміни і судження:

- 1) одноособова влада;
- 2) законодавчо закріплена монополія однієї партії;
- 3) покарання за реальну опозиційність; ідеологічна мобілізація мас;
- 4) правління військових;
- 5) контроль за ЗМІ;
- 6) вимоги до громадян доносити правоохоронним органам про злочини або злочинні наміри своїх рідних;
- 7) свавілля поліцейських.

12. Визначіть основні ознаки політичних режимів за Е. Шілзом, користуючись такими термінами і судженнями:

- 1) збалансована державна влада;
- 2) глава держави, наділений авторитарними повноваженнями, здійснює радикальні суспільні реформи;
- 3) контрольована владою демократія;
- 4) поєднання авторитарних і демократичних механізмів у політичній системі;
- 5) військово-революційний уряд прагне до ідеологічної мобілізації мас;
- 6) необмежене панування партократії або теократії в політичній системі; вільні і чесні вибори;
- 7) країною управляє авторитарна еліта, яка значно прогресивніша ментально за народ;
- 8) пріоритет політичної традиції над вирішенням суспільних потреб.

13. Як називається політичний режим, за А. Лейпхартом, в якому управляє коаліційний уряд, сформований за результатами виборів в рамках преференційної пропорційної системи?

14. Як називається політичний режим, за А. Лейпхартом, в якому управляє однопартійний уряд, сформований за результатами виборів в одномандатних виборчих округах?

15. Як називається політичний режим, за А. Лейпхартом, в якому президент, як глава уряду, формує його склад за результатами виборів в багатомандатних округах, з використанням партійних списків?

16. За часів якого Президента України, політичний режим ґрунтується на провідній ролі уряду в політичному управлінні, сформованого на основі партійної коаліції?

17. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому в країнах ЄС відсутні недемократичні режими?

18. Назвіть чотири недемократичні режими в країнах пострадянського простору, використовуючи терміни “нетоталітарний” і “авторитарний”:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

19. Назвіть три інститути громадянського суспільства, які найбільше забезпечують функціонування ліберально-демократичного режиму:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

20. Назвіть чотири реформістські напрями, які б мали змінити олігархічну природу політичного режиму України:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

РОЗДІЛ №7

1. Які з перелічених актів не є законом:

- 1) публічні біллі; приватні біллі;
- 2) урядові постанови; акти суб'єктів федерації;
- 3) акти Верховної Ради АРК.

2. Правова система, на відміну від політичної не виконує такі функції: правотворчу;

- 1) політичного управління;
- 2) правосуддя; конституційного контролю;
- 3) репрезентацію національних інтересів на міжнародній арені.

3. Назвіть 10 елементів права на рівні компетенції державних органів влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____;
- 6) _____;
- 7) _____;
- 8) _____;
- 9) _____;
- 10) _____.

4. Назвіть 5 елементів права на рівні компетенції регіональних органів влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

5. Назвіть три категорії законів, які ухвалюються поза парламентом:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

6. Назвіть категорії законів та розмістіть їх в порядку субординації: органічні закони, конституційні закони, звичайні закони, закони суб'єктів федерації, обласні закони, закони-декрети.

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____;
- 6) _____.

7. Назвіть згідно світової практики чотири способи прийняття конституції:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

8. Які з названих категорій законів відсутні в Україні? конституційні, органічні, суб'єктів федерації, закони-декрети, закони автономії.

9. Назвіть п'ять категорій правозахисних інститутів:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

10. Назвіть п'ять елементів права, які відсутні в правовій системі України, порівняно з англосаксонською системою права:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

11. Які суди в англосаксонській системі права здійснюють конституційний контроль?

12. Як називається правова система, в якій відсутній окремий суд конституційної юрисдикції?

13. Як називається правова система, в якій прокурор має ширше право ніж суддя і адвокат?

14. В якій країні виник інститут омбудсмана?

15. Назвіть чотири країни, в яких запроваджена народна законодавча ініціатива:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

4) _____.

16. Назвіть сім суб'єктів законодавчої ініціативи згідно світової практики парламентаризму:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____;

5) _____;

6) _____;

7) _____.

17. Серед названих елементів виберіть ті, які належать до правової системи: прецеденти; міжнародні договори; правові доктрини; генеральний прокурор; міністр юстиції; слідчий МВС; секретар РНБО.

18. Назвіть п'ять елементів правової системи на рівні інститутів громадянського суспільства:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____;

5) _____.

19. Порівняйте правову систему України за такими параметрами:

1) способом призначення суддів;

2) функціями Вищої ради юстиції;

3) категоріями законів;

4) суб'єктами законодавчої діяльності.

20. Назвіть три країни, в яких процедуру імпичменту завершують судові інстанції:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

РОЗДІЛ № 9

1. Якій теорії походження держави відповідають дані висловлювання:

а) держава виникла внаслідок завоювань _____;

б) держава виникла внаслідок класового поділу _____;

в) держава виникла внаслідок суспільної потреби у інститутах охорони і управління _____;

г) держава виникла для впорядкування сексуальних відносин _____.

2. Сформулюйте три висловлювання, які розкривають суть юридичного підходу до розуміння держави.

3. Назвіть два типи суспільств, в яких держава, за К. Марксом, виражає інтереси економічно пануючого класу.

4. Як називається підхід до розуміння держави, згідно якого, держава має виражати баланс суспільних інтересів?

5. Як називається підхід до розуміння держави, згідно якого, держава виражає єдину волю нації?

6. Назвіть десять державних органів в райцентрі.

7. Назвіть десять державних органів в обласному центрі.

8. Яка із названих ознак не є атрибутом суверенітету: самостійність, незалежність, верховенство державної влади; народ-суб'єкт державної влади; народ-джерело державної влади; монарх-джерело і суб'єкт державної влади; верховенство права.

9. Як називали державу в 30-х рр. XX ст., яка виконувала функції відповідно до ідеологічних засад соціал-демократії?

10. Назвіть чотири системи, в які входять державні органи:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

11. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому не завжди народний суверенітет забезпечує верховенство права.

12. Яка основна функція держави, згідно ідеології класичного лібералізму?

13. Як називається форма правління, в рамках якої президент обраний непрямыми виборами, може розпустити парламент?

14. Як називається форма правління, в якій повноваження монарха порівняно з урядом і парламентом є подібними до повноважень президента в пострадянських республіках?

15. Як називається система престолонаслідування, яка передбачає право на спадкування трону тільки по чоловічій лінії?

16. Назвіть чотири основні ознаки змішаної форми правління:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

17. Охарактеризуйте сучасну українську державу за:

1) типом;

2) формою державного правління;

3) формою державного устрою;

4) рівнем відповідності Копенгагенським критеріям.

18. Назвіть точні назви української держави, коли найвищі державні посади займали:

М. Грушевський _____;

П. Скоропадський _____;

Є. Петрушевич _____;

Л. Кравчук _____.

19. Назвіть чотири форми монархії:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

20. Назвіть точні назви урядів України, в рамках:

ЗУНР _____;

УРСР _____;

Конституції УНР _____;

Конституції України 1996 р. _____.

РОЗДІЛ № 10

1. Назвіть три відмінні ознаки державного управління від державної влади:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

2. Які із названих елементів не є об'єктами державного управління в країнах ЄС:

1) оборона; національна безпека;

2) громадська безпека; муніципальна власність;

3) обов'язкове соціальне страхування; вища освіта; водопостачання;

4) оформлення прав власності на землю.

3. Назвіть п'ять посадових осіб, які здійснюють державне політичне управління.

4. Назвіть п'ять посадових осіб, які здійснюють державне адміністративне управління.

5. Назвіть п'ять посадових осіб, які здійснюють державне військове управління.

6. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому члени уряду є політиками, а не чиновниками.

7. Поясніть, чому ротація патронатної служби у країнах ЄС, відбувається одночасно з ротацією кадрів політичного управління.

8. Кого можна вважати топ-менеджером державного управління у таких формах держави:

1. парламентській республіці _____;

2. президентській республіці _____;

3. конституційній монархії _____.

9. Як називається система набору кадрів, в рамках якої призначення на державну службу відбувається за результатами конкурсу?

10. Назвіть чотири форми контролю над державним управлінням:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

11. Назвіть три країни, в яких парламент повністю призначає міністрів:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

12. Які із названих сфер не є об'єктом управління Президента України: оборона; державні фінанси; грошовий обіг; міжнародна політика; національна безпека держави.

13. Поясніть, чи можна вважати правомірними дії глави держави, якщо він на власний розсуд буде призначати голів державних адміністрацій.

14. Як називається модель державного управління, яка ґрунтується на поєднанні політики і бізнесу та політики і адміністративної діяльності?

15. Для якої моделі державного управління, характерними ознаками є директивне планування і централізоване постачання?

16. Назвіть посадових осіб, яких ВРУ призначає за поданням Президента України:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

17. Охарактеризуйте політичне державне управління України за:

- 1) механізмом стримувань і противаг _____;
- 2) способом формування уряду _____;
- 3) поданням кандидатур для призначення парламентом главою держави і прем'єр-міністром _____;
- 4) розмежуванням політичної і адміністративної діяльності _____;

18. Адміністративна реформа в Україні, згідно стандартів ЄС, повинна передбачати такі напрями:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

19. Назвіть чотири фактори, які унеможливають ефективність державного управління в Україні:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

20. Порівняйте американську і європейську моделі державного управління за:

- a) суб'єктами найвищого рівня управління;
- b) обсягом державного регулювання економіки і соціальної сфери;
- c) типом партійної системи у формуванні органів державного управління;
- d) системою набору управлінських кадрів.

РОЗДІЛ № 11

1. Напишіть назви парламентів у десятиох країнах.
2. Поясніть етимологію терміну “парламент”.
3. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому народні збори (віче, агора) не можна вважати парламентом?
4. Напишіть назви нижніх палат у десятиох країнах.
5. Назвіть три інститути, які здійснюють парламентський контроль:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____.
6. Які три ознаки розкривають сутність парламенту?
7. Розкрийте роль українського парламенту у формуванні органів державної влади за такими параметрами:
 - 1) призначенням Прем'єр-міністра _____;
 - 2) призначенням міністрів _____;
 - 3) призначенням голів державних комітетів, які не входять в Кабмін _____;
 - 4) призначення суддів загальної юрисдикції _____;
 - 5) призначення суддів Конституційного Суду _____.
8. Назвіть крім парламенту ще чотири суб'єкти законодавчої діяльності:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____.
9. Нижня палата парламенту на відміну від верхньої палати має перевагу у:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____.
10. Верхня палата парламенту на відміну від нижньої формується:
 - 1) _____;
 - 2) _____;
 - 3) _____;
 - 4) _____.

11. Як називається законодавча стадія, після якої закон підлягає опублікуванню?

12. Назвіть чотири форми парламентського контролю над урядом:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

13. Як називався український парламент, згідно Конституції УНР 1918 р.?

14. Назвіть чотири країни, в яких процедуру імпічменту завершує верхня палата:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

15. Яка точна назва українського парламенту, коли його головою був Л.Кравчук?

16. Поясніть думку, чому обмеження депутатського імунітету є більш цивілізованим кроком, ніж його скасування?

17. Які з названих категорій законів не використовують в практиці українського парламентаризму:

- 1) конституційні закони;
- 2) звичайні закони;
- 3) закони суб'єктів федерації;
- 4) закони-декрети; закони АРК;
- 5) органічні закони.

18. Які з названих державних посад не призначає український парламент: Голову СБУ; міністра оборони; міністра іноземних справ; голову ФДН; голів обласних держадміністрацій; суддів терміном на п'ять років.

19. Охарактеризуйте шляхи вдосконалення українського парламентаризму, які стосуються:

- 1) депутатського імунітету _____;
- 2) привілеїв і пільг народних депутатів _____;
- 3) контрольних функцій парламенту _____;
- 4) ролі парламенту у формуванні уряду _____;
- 5) імпічменту президента _____.

20. Верховна Рада України, згідно Конституції може бути розпущена Президентом, якщо вона:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

1. Випишіть окремо у два стовпчика терміни, які позначають адміністративно-територіальні одиниці місцевого та регіонального рівня влади: штат; міська громада; графство (Велика Британія); община; область; провінція (Канада); земля (Австрія, Німеччина).

2. Серед названих термінів випишіть лише ті, які позначають владу суб'єктів федерації: воєвода; голови уряду АРК; губернатор (Іспанія), губернатор (США); лантаг (Німеччина); урядов рада (Іспанія); законодавчі збори штату (Бразилія); бургомістр.

3. Серед названих термінів, випишіть ті, які позначають регіональне самоврядування: земельний уряд (Німеччина); рада департаменту (Франція); обласна рада (Україна); ВР АРК; голова сеймику (Польща).

4. Регіональна влада включає владні інститути:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

5. Яка з названих політичних посад є найнижчою в рамках регіонального рівня влади:

- 1) депутат ВР АРК;
- 2) міський голова Києва;
- 3) депутат обласної ради;
- 4) міністр уряду АРК;
- 5) голова обласної ради.

6. Конкуруюча компетенція суб'єктів передбачає прийняття законів у тій сфері, яка:

- по-перше, _____;
- по-друге, _____.

7. Серед названих термінів випишіть ті, які позначають спільну компетенцію федерації та її суб'єктів: кримінальне законодавство; середня освіта; зовнішня торгівля; поліція; валютний курс; зовнішня політика; інтелектуальна власність; соціальна допомога.

8. Як називається найвища посадова особа регіонального рівня влади в Канаді?

9. Як називається посадова особа в Польщі, яка за своїм статусом відповідає поняттю "міський голова" Києва?

10. Як називається тип місцевого самоврядування, який є найменш залежний від держави?

11. Комісійна модель місцевого самоврядування в США передбачає:
- по-перше, _____;
 - по-друге, _____.

12. Як називається модель самоврядування в Німеччині, в рамках якої бургомістр обирається прямими виборами?

13. Назвіть три джерела доходів регіональної та місцевої влади:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

14. Як називається бюджет, який не фінансується за рахунок майнового і податку на землю?

15. Назвіть органи регіональної влади в Україні:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____;
- 6) _____.

16. Як називається модель самоврядування в Німеччині, в якій повноваження керівника департаменту виконує “директор”, бургомістра — голова ради і громади.

17. Який тип місцевого самоврядування передбачає інститут уповноваженого уряду на регіональному рівні?

18. Назвіть чотири представницькі органи регіональної влади англосаксонського типу:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

19. Які два владні статуси має міський голова Києва?

20. Політична реформа на регіональному рівні передбачає:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

РОЗДІЛ №13

1. Якщо громадська організація відстоює соціальні, професійні, культурологічні інтереси своїх членів, то партія бореться за:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

2. Назвіть три джерела виникнення партій:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

3. Протопартіями, за М.Вебером, були:

- 1) _____;
- 2) _____.

4. Із названих термінів випишіть ті, які позначають структурні елементи партії: виборчий метр; тип виборчого округу, політична ідеологія; соціальна база; тип голосування; професійний лобізм; фіксоване членство; партійні фінанси.

5. Назвіть три джерела партійного фінансування:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

6. Які ви знаєте дві перші в класичному розумінні партії?

7. Як називались партії за ідеологією, які відстоювали націоналістичні, расові та етатистські цінності?

8. Як називались партії за ідеологією, які відстоювали принцип “багаті поділяться з бідними через прогресивні податки на доходи і майно”?

9. За даними висловлюваннями, визначте тип партії за ідеологією:

- 1) “видима рука” веде до соціальної рівності _____;
- 2) нація і держава понад усе _____;
- 3) “невидима рука” в економіці має опиратись на твердий моральний порядок _____;
- 4) вільна людина забезпечує національне багатство _____;
- 5) через прогресивні податки до соціальної гармонізації _____.

10. Як називається організаційна модель партій, яка передбачає права голови призначати голів регіональних та місцевих організацій?

11. Як називається організаційна модель партії, за М. Дюверже, яка передбачає відсутність фіксованого членства і сплати членських внесків?

12. Назвіть основні ознаки сучасної демократичної моделі партії:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

13. Як називається організаційна модель партії, яка надає перевагу фінансовому капіталу над політичним?

14. За якими двома ознаками типологізує партійні системи А. Лейпхарт?

15. Як називається партійна система, за Дж. Сарторі, яка передбачає формування уряду коаліцією із багатьох партій?

16. Як можна назвати, за А. Лейпхартом, партійну коаліцію, яка сформувала уряд Януковича в 2006 р.?

17. Яка партійна система, за Дж.Сарторі, передбачає деструктивну ліву і праву опозиції?

18. Згідно яких двох політичних подій в Україні почався перехід від атомізованої партійної системи до системи обмеженого плюралізму?

19. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, що в Україні переважає олігархічна модель партії.

20. Як називаються партійні системи, за Дж. Сарторі, в яких управління здійснює одна партія:

- a) в тоталітарному режимі _____;
- b) в ліберально-демократичному режимі _____;
- c) в авторитарно-демократичному або ліберально-демократичному режимі _____.

РОЗДІЛ №14

1. Які три виборчі цензи відсутні в сучасному виборчому процесі?

2. Поясніть, як впливає принцип джерімендиризму на політичну конкуренцію?

3. Назвіть виборчі системи, в яких використовується категоричне голосування:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

4. Які бувають виборчі округи за способом формування партійних списків?

- 1) _____;
- 2) _____.

5. Назвіть чотири країни, в яких використовуються мажоритарна виборча система відносної більшості.

6. Охарактеризуйте пропорційну преференційну виборчу систему за:

- 1) типом округу _____;
- 2) способом голосування _____;
- 3) об'єктом голосування _____.

7. Охарактеризуйте виборчу систему типу панасаж, за:

- 1) типом округу _____;
- 2) способом голосування _____;
- 3) об'єктом голосування _____.

8. Який метод трансформації залишків голосів у мандати використовується в Україні?

9. Назвіть типи виборчих систем, за якими відбувалися вибори в 2002 р. до:

- 1) парламенту;
- 2) органів регіонального самоврядування;
- 3) органів місцевого самоврядування.

10. Назвіть типи виборчих систем, за якими відбувались вибори в 2006 р. до :

- 1) парламенту;
- 2) обласних рад;
- 3) міських рад;
- 4) сільських рад.

11. Які дві категорії політиків в Україні у 2006 р. обирались за мажоритарною системою відносної більшості?

12. Як називається виборча система, яка передбачає: вибори в багатомандатному окрузі; окремого кандидата як представника партії; альтернативне голосування; виборчий метр.

13. Спростуйте думку про можливість використання “відкритих” списків в рамках діючої пропорційної системи України.

14. Назвіть чотири виборчих системи, які передбачають використання виборчого метра(квоти):

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

15. Назвіть виборчу систему, а також два інших фактори, які сприятливо впливають на розвиток партій.

16. Спростуйте думку трьома аргументами, що мажоритарна система забезпечувала вищу якість депутатського корпусу ВРУ ніж пропорційна.

17. Поясніть, чому в Польщі виборче законодавство передбачає для виборчого блоку значно вищий виборчий бар'єр ніж для партії.

18. Охарактеризуйте виборчу систему України на рівні парламентських виборів у 1998 р. за двома ознаками: типом виборчої системи і п'ятьма її структурними елементами.

19. Випишіть окремо у два стовпчика виборчі системи України, в яких використовували і не використовували виборчі метри(квоти).

20. Назвіть тип виборчої системи, рік виборів, рівень формування органів державної влади, де використовувався виборчий бар'єр. Дане питання розкрийте за допомогою таблиці.

РОЗДІЛ №15

1. Серед названих термінів і суджень випишіть ті, які позначають елементи політичної культури:

довіра до уряду; знання про макроекономічні моделі; поведінка воєводи; партійні дебати; теологічні догми; електоральна поведінка; політичні інститути; стратегія економічних реформ.

2. Які ви знаєте елементи політичної культури на рівні особи?

- 1) _____;
- 2) _____;

3) _____;

4) _____.

3. Які ви знаєте елементи політичної культури на рівні політичної спільноти?

1) _____;

2) _____;

3) _____.

4. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, що гасло “бандитам тюрми” є міфічним, а не раціональним.

5. Як називається, за Г. Алмондом, тип культури, в якому домінуючими є цінності свободи і конкуренції?

6. Якій рисі політичної культури відповідає гасло “людина — коваль свого щастя”?

7. Якому типу поведінки, за М. Вебером, відповідають дані висловлювання:

1) підтримую цю партію, яку підтримує моя родина _____;

2) підтримую цю партію, тому що її ідеологія відповідає моїм переконанням _____;

3) не підтримую жодної партії, бо всі вони “бандити” і “брехуни” _____;

4) підтримую цю партію, яка має сучасних, професійних політиків і сучасну стратегію суспільного розвитку _____.

8. Сформулюйте три гасла із сучасного політичного життя України, які мають міфічний характер:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

9. Який з елементів політичної культури відображає найбільш первинний план колективного підсвідомого?

10. Сформулюйте три висловлювання, які б відображали: екстравертну, інтравертну, ірраціональну риси культури:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

11. Яка риса політичної культури виражена у кланових цінностях і клановій взаємодії?

12. Які цінності, за Ф. Фукуямою, вважаються політичним капіталом?

13. Сформулюйте три висловлювання, які б відображали: сенсорну, екстернальну, ексекутивну риси української політичної культури:

1) _____;

2) _____;

3) _____.

14. Яку рису політичної культури України відображає гасло: “Україні — українську владу”.

15. Який з елементів політичної культури відображає об’єктивну логіку історичного процесу, а не партійні інтереси та цінності?

16. Назвіть фактори, які підтримують науковий рівень політичної культури:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

17. Огрунтуйте думку трьома аргументами, що перехід українських ВНЗ на засади Болонського процесу, сприятиме формуванню сучасної політичної культури України.

18. Які дві події найбільш вплинули на процес демократизації і раціоналізації сучасної політичної культури?

19. Які фактори сприяють збереженню традиційних рис політичної культури України на сучасному етапі:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

20. Обгрунтуйте думку трьома аргументами, що рівень політичної культури стає більш європейським, якщо українські виборці більше цікавитимуться питаннями про майно і доходи політиків ніж політичними програмами і деклараціями.

РОЗДІЛ №16

1. Суб’єктами прозорого політичного процесу є:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

2. Як називається суб’єкт політичного процесу, якщо він передбачає об’єднання людей за родинними, земляцькими і товариськими зв’язками?

3. Як називається суб’єкт політичного процесу, якщо він ставить за мету збагатитись з допомогою легальних і нелегальних засобів суспільства?

4. Назвіть фінансові інструменти, які унеможливають мафізацію політичного процесу:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

5. Як називається стадія конфлікту, на якій відбувається “зализування ран”?

6. Назвіть форми конфлікту, які мають соціально-небезпечні наслідки:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

7. В яких випадках конфлікт має перевагу над стабільністю?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

8. Наведіть приклад політичного рішення і охарактеризуйте його за: суб’єктом; об’єктом; публічністю; ефективністю.

9. Назвіть форми політичної експлуатації населення:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

10. Політичний гніт передбачає дискримінацію людей за:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

11. Поясніть, чому деякі політологи називають олігархів “бандитами в білих комірцях”?

12. Які три ознаки відрізняють олігархів від представників великого бізнесу в розвинутих країнах, якщо враховувати їх: владосуб’єктність; джерела збагачення; внесок у соціальний розвиток?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

13. Назвіть три висловлювання, які б відображали позицію щодо скасування привілеїв для політиків та чиновників і введення прогресивного майнового податку:

1. олігарха _____;
2. олігарха-реформатора _____;
3. холюя олігархічного ладу _____.

14. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому на дострокових парламентських виборах 2007 р. не відбулося якісного оновлення передвиборних партійних списків?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

15. Охарактеризуйте політичний процес в Україні під час дострокових парламентських виборів за: основними стратегічними пріоритетами, які висунули провідні політичні сили; рівнем об'єктивного інформування виборів про перебіг передвиборчих змагань в рамках телевізійних програм; кількістю мандатів, отриманих партіями і блоками за остаточними результатами ЦВК.

16. Порівняйте політичні процеси України і високорозвинених країн за: спеціалізацією політичних функцій; публічністю політичних рішень; клановим характером кадрової політики; внутріпартійною демократією.

Назвіть форми матеріального і символічного підкupu виборців:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

РОЗДІЛ №17

1. Розташуйте названі концепції відповідно до періодизації громадянського суспільства запропонованої Дж. Александером: правової держави, модернізації; народного суверенітету, демократичного націоналізму, транзитології, фашизму, посткомуністичної трансформації, марксизму.

2. Назвіть три приклади, коли громадсько-політичний рух є елементом громадянського суспільства.

3. Назвіть три приклади, коли громадсько-політичний рух не є елементом громадянського суспільства.

4. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому партія не може бути елементом громадянського суспільства.

5. Назвіть п'ять факторів, які сприяють розвитку громадянського суспільства:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

6. Назвіть п'ять факторів, які гальмують розвиток громадянського суспільства:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

7. Хто розкрив як позитивні так і негативні риси громадянського сектору в умовах розвитку політичної демократії в США.

8. Серед названих суджень підкресліть ті, які позначають гальмівні фактори розвитку громадянського суспільства: конкурентні засади, розміщення державного замовлення для ВНЗ, громадська експертиза законодавчих проєктів, нелегальний лобізм бідних, присвоєння державними органами наукових ступенів та звань, пільги для абітурієнтів.

9. Охарактеризуйте громадянське суспільство України за:

- 1) сприятливими правовими умовами _____;
- 2) фінансуванням _____;
- 3) організаційною будовою і менеджменту _____;

10. Серед названих інститутів прямої демократії виділіть ті, які використовуються в Україні: законодавча народна ініціатива, законодавчий референдум, референдум з приводу дострокового припинення повноважень глави держави і парламенту, референдум за народної ініціативи, місцевий референдум з приводу дострокового припинення повноважень міського голови.

11. Назвіть три інститути, які забезпечують:

- 1) захист професійних інтересів _____;
- 2) захист етнокультурних інтересів _____;
- 3) захист соціально-класових інтересів _____.

12. Назвіть п'ять складових громадянської культури за:

- 1) ідеями, концепціями, парадигмами _____;
- 2) цінностями _____;
- 3) моделями поведінки _____.

13. Охарактеризуйте громадянське суспільство в Україні за його можливостями у таких сферах:

- 1) легального лобіювання, професійних інтересів _____;
- 2) соціального партнерства _____;
- 3) здійснення громадської експертизи _____;
- 4) моніторингу за фінансовим станом партії _____.

14. Обґрунтуйте думку трьома аргументами чому середній клас України займає малопомітне місце у структурах громадянського суспільства.

15. Обґрунтуйте думку трьома аргументами чому студентство в Україні є малоактивним суб'єктом громадянського суспільства.

16. Назвіть п'ять цінностей які є не сумісні з цінностями громадянської культури:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____;
- 5) _____.

17. Виділіть по три концепції в рамках:

1. громадянського суспільства-I _____;
2. громадянського суспільства-II _____;
3. громадянського суспільства-III _____.

18. Виділіть три фактори, які забезпечили з боку громадянського суспільства успішну посткомуністичну трансформацію:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

19. Обґрунтуйте думку, що різке подорожчання ціни на імпортований газ є сприятливим фактором для розвитку громадянського суспільства.

РОЗДІЛ №18

1. Визначити тип трансформаційної парадигми за такими судженнями:

- 1) виникла в умовах краху колоніальних імперій _____;
- 2) виникла в умовах демократичного політичного розвитку Бразилії _____;
- 3) виникла в умовах радикально-економічної реформи в Естонії _____;

2. Хто із названих політиків відстоював неоліберальну парадигму: А.Бальцерович, Дж. Сакс, Дж. Стигліц, Г. Колодко.

3. Визначіть три моделі посткомуністичної трансформації;

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

4. Назвіть чотири країни на пострадянському просторі, які зберегли політичні режими консолідованого авторитаризму.

5. Серед названих політичних лідерів назвіть тих, які авторитарним шляхом успішно здійснювали трансформаційні заходи: В. Путін, В. Янукович, А. Піночет, М. Саакашвілі, Н. Назарбаєв.

6. Назвіть три відмінні риси парадигми модернізації від парадигми транзитології.

7. Назвіть сім критеріїв, за якими визначається ступінь демократизації трансформаційних країн згідно „Freedom House”.

8. На якій стадії, згідно парадигми транзитології формується демократична політична культура.

9. На якій стадії, згідно парадигми транзитології, формуються політичні і демократичні інститути.

10. Обґрунтуйте думку з допомогою трьох аргументів чому приватизація в Україні не сприяла формуванню вільного ринку економіки.

11. Назвіть основні риси олігархічної моделі капіталізму:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

5) _____.

12. Назвіть чотири напрямки демократизації політичних інститутів України.

13. Обґрунтуйте думку з допомогою аргументів, чому Л.Кучму можна вважати батьком олігархату.

14. Обґрунтуйте думку з допомогою трьох аргументів, чому країни Центральної Європи одночасно здійснили перехід до вільного ринку і політичних демократій.

15. Чому Л.Кравчука і лідерів націонал-демократії можна вважати предтечами олігархату.

17. Охарактеризуйте лідера-реформатора за:

- 1) рівнем освіти _____;
- 2) трансформаційною парадигмою _____;
- 3) вольовими якостями _____;
- 4) менеджерськими якостями _____.

18. Порівняйте три політичних лідери України за рисами, які є притаманними для сучасних лідерів-реформаторів.

19. Обґрунтуйте думку з допомогою трьох аргументів, що парадигма етнічного етатизму є безперспективною для трансформаційного успіху.

20. Назвіть п'ять політичних лідерів, які найбільш успішно здійснювали посткомуністичну трансформацію.

РОЗДІЛ №19

1. Визначіть тип еліти за відповідними сферами :

- 1) законотворчою діяльністю _____;
- 2) розробкою стратегічних військових операцій _____;
- 3) управління корпораціями _____;
- 4) здійснення правосуддя _____;
- 5) наукової та викладацької діяльності _____.

2. Охарактеризуйте українську політичну еліту, використовуючи такі терміни і судження як: псевдоеліта; еліта європейського класу; паразитократія; топ-менеджери; висококласні правотворці, пасіонарії; аристократія і меритократія; елітарнодефіцитна.

3. Назвіть три елітні політичні категорії на:

- 1) державному рівні _____;
- 2) регіональному рівні _____;
- 3) місцевому рівні _____.

4. Які ви знаєте елітарні риси політиків?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;

4) _____.

5. Як називали теорію еліти, яка стверджує про вільну циркуляцію між масою і елітними групами?

6. В якій політичній системі елітність визначалася знатним походженням?

7. З яких двох середовищ формувалась українська політична еліта на початку здобуття державної незалежності?

8. Назвіть тип еліти за її здатністю консолідувати суспільство за допомогою:

1) права _____;

2) ідеології _____;

9. Якому типу режиму відповідає тип еліти за її роллю у консолідації суспільства:

1) тоталітарному _____;

2) ліберально-демократичному _____;

3) олігархо-клановому _____.

10. Назвіть відомих вам із світової історії лідерів, які перебували:

1) вище інституційних вимог свого часу _____;

2) на рівні інституційних вимог свого часу _____;

3) нижче інституційних вимог свого часу _____.

11. Який тип лідерства, за Г. Лассуелом, передбачає здатність приймати політичні рішення?

12. Поясніть, в чому українська політична еліта відрізняється від еліти Європейських країн, враховуючи при цьому:

політичні традиції; тип політичного режиму; рівень економічного розвитку; обсяг привілеїв і пільг.

13. Назвіть фактори, які позитивно впливатимуть на поліпшення якості української політичної еліти:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____;

5) _____.

14. Обґрунтуйте думку трьома аргументами про хибність позиції, яка виправдовує помилки лідера помилками або провокаціями його оточення.

15. На становлення політичного лідера впливає:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

16. Охарактеризуйте відомого вам українського політичного лідера за: політичними переконаннями; освітою; вольовими якостями; стратегічними пріоритетами; основними помилками; основними досягненнями.

РОЗДІЛ №20

1. Як називається етнічна група, яка має юридичний статус, в рамках якого може виразити свою ідентичність?

2. Якщо етнос є об'єднанням племен, то нація є об'єднанням - _____?

3. Назвіть три нації, які виникли шляхом централізованої інкорпорації:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

4. Назвіть чотири нації, які виникли шляхом відокремлення колонії від імперії на громадянсько-територіальній основі:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

5. Як можна назвати націоналізм, основоположниками якого були поети і філософи?

6. Як можна назвати, за Е.Смітом, націоналізм, який відстоює ідею приєднання до національної держави етнічних територій — складових інших держав?

7. Як можна назвати, за Е.Смітом, націоналізм басків в Іспанії, французів у провінції Квебек?

8. Як можна назвати націоналізм ліберально-демократичних держав, які володіли колоніями?

9. Назвіть три ознаки, за якими можна відрізнити фашистський і великодержавний націоналізм?

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____.

10. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, що в Україні реалізується етнотериторіальна концепція нації.

11. Виділіть окремо у два стовпчика терміни, які позначають етнос і націю: історична пам'ять; мовні діалекти; мова офіційного спілкування; народні обряди; громадянська культура; етнічні кордони; державний кордон; інтеграція племен.

12. Назвіть три нації, які мають декілька державних мов:

- 1) _____;
- 2) _____;

3) _____.

13. Як можна назвати концепцію, яка пояснює етнонаціональні конфлікти як боротьбу еліт за владу, використовуючи довіру своєї етнічної групи?

14. Сформулюйте три дефініції національної ідеї України, використовуючи ідеологічні засади впливових, сучасних українських партій і відомих українських політичних діячів.

15. Назвіть чотири ознаки національної ідеї:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

16. Спростуйте думку трьома аргументами, що кон'юктурні компроміси між політичними елітами, сприятимуть консолідації української нації.

17. Назвіть чотири проблеми, розв'язанню яких, на вашу думку, найбільш сприяють консолідації української нації:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

18. Якій концепції розуміння нації відповідають дані стратегічні пріоритетів:

1) програма захисту прав українців;

2) запровадження двох державних мов;

3) розвиток української культури в рамках використання переваг євроатлантичних інтеграційних процесів.

19. Сформулюйте дефініції таких понять, як: нація, національна ідея, національні інтереси; націоналізм.

20. Назвіть чотири нації, які виникли шляхом відокремлення колонії від імперії, на основі титульного етносу:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

РОЗДІЛ №21

1. Міжнародні відносини включають відносини між:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

2. Назвіть державні органи України, які:

1) визначають засади зовнішньої політики _____;

2) здійснюють керівництво зовнішньою політикою _____;

3) забезпечують реалізацію стратегічних пріоритетів зовнішньої політики _____.

3. Структурними одиницями якої організації є Венеціанська комісія і “Репортери без кордонів”?

4. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, чому держави, які перебувають на стадії олігархічного розвитку, маючи колосальні природні ресурси, забезпечують дуже низькі соціальні стандарти для населення.

5. Назвіть чотири геополітичні стратегії України на сучасному етапі:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

6. Назвіть п'ять суспільних категорій, які понесуть втрати від вступу України в СОТ.

7. Визначіть три дефініції поняття “геополітика”.

8. Назвіть п'ять країн, які мають право в рамках Ради Безпеки заблокувати рішення щодо використання військової сили:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____;

5) _____.

9. Як називається міжнародна установа, яка надає кредити для структурної перебудови галузі?

10. Як називається міжнародна установа, яка надає кредити для підтримки обмінного курсу?

11. Назвіть країни Центральної Європи, які набули членство в ЄС у 2004 р. і в 2007 р.

12. Назвіть країни, які є членами НАТО, але не мають членства в ЄС?

13. Обґрунтуйте переваги членства України в НАТО.

14. Охарактеризуйте політичні сили України за їх ставленням до теорії модернізації та антимодернізації.

15. Україна, з точки зору Копенгагенських критеріїв має забезпечити:

1) _____;

2) _____;

3) _____;

4) _____.

16. Які два зовнішньополітичні пріоритети, задекларовані в 2004 р., вдалося виконати Президенту В. Ющенку до 2007р.?

17. Охарактеризуйте гальмуючі фактори євроатлантичної інтеграції, виходячи із: геополітичної стратегії природи суспільного і державного ладу; економічних інтересів; ментальності народу та еліти.

18. Обґрунтуйте думку трьома аргументами, що підвищення цін на газ та нафтопродукти з боку Росії, є сприятливим фактором для економічної модернізації України.

19. Назвіть чотири структури, членство в яких значно прискорило б вступ України в ЄС:

- 1) _____;
- 2) _____;
- 3) _____;
- 4) _____.

20. Спростуйте думку С.Хантінгтона, що інтеграція має відбуватись в рамках країн, які є культурно-гомогенними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бальцеревич А. Свобода і розвиток. Переклад з польської. — Краків: Знак, 1998. — 280 с.
- Бодуен Ж. Вступ до політології. — К., 1995.
- Бурдьє П. Соціологія політики. — М., 1993.
- Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. — Пер. з англ. А. Іщенко. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 384 с.
- Гелей С., Рутар С. Політико-правові системи світу: Навч. посіб. — К., 2005.
- Гелей С., Рутар С. Політологія: Навч. посіб. — 4 вид. — Львів, 2001.
- Гелей С., Рутар С. Політологія: Навч. посіб. — 5 вид. — К., 2004.
- Гелей С., Рутар С. Політологія: Навч. посіб. — 6 вид. — К., 2007.
- Гелей С., Рутар С., Кендаус О.З. Політико-правові системи світу: Навч. посіб. — Львів, 2002.
- Дербишайр Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2-х т. Том 1: Пер. с англ. — М., 2004.
- Дербишайр Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2-х т. Том 2: Пер. с англ. — М., 2004.
- Колодко Г.ж. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму. // Економіка України. № 9. — 2010. — с 4.
- Лісничий В.В. Політико-адміністративні системи зарубіжних країн. — Харків, 2001.
- Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. — К.: Ніка-Центр, 2007. — 424 с.
- Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997 — 190 с.
- Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційні вимр. — Львів: Тріада плюс, 2004.
- Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: Монографія. — Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
- Сакс, Джефрі; Пивоварський Олександр. Економіка перехідного періоду: Уроки для України/ Пер. з англ. О. Пивоварський. — К.: Основи, 1996. — 345 с.
- Стігліц, джозеф. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ.. — К.: Вид. дім «Км Академія», 2003. — 252 с.
- Шаповал В. Державний лад країн світу. — К., 1999.
- Шведа Ю. Політичні партії: Теорії політичних партій та партійних систем: Навч. Посібник. — Львів: Тріада плюс, 2004.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Степан Дмитрович ГЕЛЕЙ
Степан Михайлович РУТАР

ПОЛІТОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

8-ме видання, перероблене і доповнене

Підписано до друку 08.06.2012. Формат 60x84^{1/16}
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура LazurskiC.
Умовн. друк. арк. 19.6.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виговівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.